

MASTER PLAN RAZVOJA TURIZMA ZA ZIMSKO-REKREATIVNI CENTAR „POLJANA“ FOJNICA

Radni materijal

MASTER PLAN
RAZVOJA TURIZMA
ZA ZIMSKO-REKREATIVNI CENTAR
„POLJANA“ FOJNICA
Radni materijal

Direktor

Mr. sc. Krešimir Šaravanja, dipl. ing. građ.

Naručilj

Bosna i Hercegovina
Federacija Bosne i Hercegovine
OPĆINA FOJNICA

Izrađivač Master plana

IGH-MOSTAR d.o.o. Mostar
Bišće polje bb, 88.000 Mostar
Bosna i Hercegovina
Telefon: +387 36 449 880
Fax: +387 36 449 888
E-mail: igh-mostar@igh.ba
Web: www.igh.ba

Naslov projekta

MASTER PLAN RAZVOJA TURIZMA ZA ZIMSKO-REKREATIVNI CENTAR „POLJANA“ FOJNICA

Voditelji projekta

Mr. sc. Krešimir Šaravanja, dipl. ing. građ.
Mr sc. Katerina Malić-Bandur, dipl. oec.

Sudionici u projektu

IGH-MOSTAR d.o.o. Mostar
Mr. sc. Krešimir Šaravanja, dipl. ing. građ.
Mario Zovko, dipl. ing. str.
Antonio Herceg, dipl. ing. građ.
Irena Leko, dipl. ing. građ.
Nada Raguž, dipl. ing. građ.
Martina Kolobara, dipl. oec.

Vanjski suradnici

Mr sc. Katerina Malić-Bandur, dipl. oec.
Zdenko Antunović, dipl. ing. arh.
Mirko Pandža, dipl. ing. geod.

Interna kontrola

Mario Zovko, dipl. ing. str.

Vrijeme izrade

01/09/2009.-01/12/2009.

SADRŽAJ:

	UVOD	11
1	PREGLED ZAKONSKOG OKVIRA KOJI SE TIČE PREDMETNOG PODRUČJA	15
1.1	Identifikacija i analiza relevantnih zakona i strateških dokumenata	15
1.2	Prijedlozi za poboljšanje relevantnih zakonskih odredaba	16
1.3	Sažetak rezultata analize	18
2	ANALIZA I DIJAGNOZA POSTOJEĆEG STANJA	19
2.1	Opće informacije o Kantonu Središnja Bosna/Srednjobosanskom kantonu i Općini Fojnica	19
2.1.1	Geoprometni položaj	20
2.1.2	Morfološka struktura	22
2.1.3	Klima KSB/SBK i Općine Fojnica, odnosno lokaliteta Poljane	23
2.1.4	Seizmološke karakteristike	24
2.1.5	Stanovništvo i kadrovski potencijali KSB/SBK i Općine Fojnica	24
2.1.6	Promet na području KSB/SBK, odnosno Općine Fojnica	29
2.1.7	Obnovljivi izvori energije	31
2.2	Historija	33
2.2.1	Antika	33
2.2.2	Srednji vijek	34
2.2.3	Osmansko razdoblje	35
2.2.4	XIX. stoljeće	35
2.2.5	Razdoblje austro-ugarske vladavine	36
2.2.6	Razdoblje između dva svjetska rata	37
2.2.7	Kraj XX. stoljeća	38
2.3	Ocjena trenutne turističke ponude ZRC „Poljane“	39
2.4	Preporuke za budući razvoj	39
2.3	Turističke djelatnosti po sektorima (u BiH, FBiH, KSB/SBK i Općini Fojnica)	39
2.3.1	Zdravstveno-lijebilišno-kupališni turizam (u KSB/SBK i Općini Fojnica)	43
2.3.2	Sportsko-rekreacijski turizam (u KSB/SBK i Općini Fojnica)	44
2.4	Ocjena trenutne turističke ponude	45
2.4.1	Zdravstveno-lijebilišni turizam	45
2.4.2	Sportsko-rekreacijski turizam	49
2.5	Preporuke za budući razvoj	59
2.5.1	Preporuke za budući razvoj ZRC „Poljana“	60
2.5.2	Izgradnja gondole iz Fojnice do RC Brusnica	65
3	LIMITIRAJUĆI FAKTORI ZA TURISTIČKE AKTIVNOSTI	69
3.1	Prirodne i kulturno-historijske vrijednosti područja Fojnice	69
3.1.1	Prirodni resursi područja Fojnice	69
3.1.1.1	Registirana područja za zaštitu kroz jednu pod prostorno zaštićenih kategorija u KSB/SBK, odnosno Općini Fojnica	69
3.1.1.2	Vodni resursi (hidrografske karakteristike)	82
3.1.1.3	Zemljište	87
3.1.1.4	Šume i drvna masa	89
3.1.1.5	Minerali i rude	92
3.1.1.6	Ljekovito bilje	94
3.1.1.7	Termalne vode	94
3.1.2	Kulturno-povijesne vrijednosti područja Fojnice	95
3.3	Dopuštene turističke djelatnosti u skladu sa zonama zaštite	103
3.4	Mogući pritisci na zaštićene prirodne vrijednosti uzrokovane turističkim djelatnostima	103
3.5	Mogući pritisci na zaštićene prirodne vrijednosti uzrokovane brojnošću posjetitelja i frekvencijama posjeta, prihvatni potencijali	106
4	RAZVOJNI MODEL TURIZMA	110
4.1.	Značenje turizma za ukupan razvoj općine Fojnica i šireg područja	112
4.1.1	Megatrendovi u turizmu	114
4.2.	Vizija i ciljevi razvoja turizma	119
4.3	Brzina razvoja turizma	122

- 4.4 Moguća ograničenja turističkog razvoja 123
  - 4.4.1 Utjecaj klimatskih promjena na turizam 124
  - 4.4.2 Ljudski potencijali u turizmu 125
- 4.5 Strategija pozicioniranja na tržištu 126
  - 4.6.1 Strategija razvoja proizvoda i usluga iz područja turizma 127
- 5 PLAN KONKURENTNOSTI 130
  - 5.1 Elementi konkurentnosti područja (o odnosu na ostale destinacije koje su u mogućnosti pružiti sličnu turističku ponudu) 130
    - 5.1.1 Kolašin - Bjelasica (Crna Gora) 130
    - 5.1.2 Bjelolasica (Hrvatska) 131
    - 5.1.3 Kranjska Gora (Slovenija) 133
    - 5.1.4 Kopaonik (Srbija) 135
    - 5.1.5 Bansko (Bugarska) 137
    - 5.1.6 Zreško pohorje – Rogla (Slovenija) 139
    - 5.1.7 Bjelašnica (Bosna i Hercegovina) 141
    - 5.1.8 Jahorina (Bosna i Hercegovina) 143
    - 5.1.9 Vlašić (Bosna i Hercegovina) 145
    - 5.1.10 Blidinje (Bosna i Hercegovina) 146
    - 5.1.11 Kupres (Bosna i Hercegovina) 149
  - 5.2 Detaljan opis i plan aktivnosti za unaprjeđenje cjelokupne konkurentnosti područja 151
  - 5.3 Uloga javnih institucija i privatnih poduzeća u izgradnji konkurentnosti 179
  - 5.4 Izgradnja suradnje i partnerstva između javnih i privatnih institucija u cilju građenja konkurentnosti područja 180
- 6 INVESTICIJSKI PLAN 183
  - 6.1 Potrebe za investicijama 183
  - 6.2 Načini, kvantiteta i dinamika potrebnog investiranja 184
  - 6.3 Ekonomska opravdanost investiranja 187
  - 6.4 Investiranje u javni sektor 188
    - 6.5.1 Investiranje u privatni sektor 189
- 7 MARKETING PLAN 190
  - 7.1 SWOT ANALIZA 191
  - 7.2 Ciljevi marketing plana 193
  - 7.3 Plan aktivnosti i budžet za implementaciju marketing plana 195
  - 7.4 Marketing miks 199
    - 7.4.1 Proizvod – (Usluga) 200
    - 7.4.2 Cijena 201
    - 7.4.3 Promocija 202
    - 7.4.4 Distribucija 203
  - 7.5 Istraživanje tržišta 204
- 8 PLAN IMPLEMENTACIJE 207
  - 8.1 Planirane aktivnosti sredstva, rokovi i odgovornost za implementaciju 207
- 9 SIGURNOSNE MJERE ZA ZAŠTITU PRIRODNIH VRIJEDNOSTI U KONTEKSTU RAZVOJA TURIZMA 210
  - 9.1 Mjere zaštite biološke i geološke raznolikosti 210
    - 9.1.1 Nacionalni park "Vranica" 210
    - 9.1.2 Regionalni park Fojnička rijeka 212
    - 9.1.3 Zaštićena područja prema *Zakonu o prirodnom i kulturno-historijskom naslijeđu SR BiH* na području Općine Fojnica 213
  - 9.2 Mjere zaštite kulturno-historijskog naslijeđa 215
- 10 PLAN UČEŠĆA INTERESNIH GRUPA U IMPLEMENTACIJI MASTER PLANA 216
  - 10.1 Identifikacija i analiza interesnih grupa 216
  - 10.2 Uloge relevantnih interesnih grupa u implementaciji 218
  - 10.3 Metode i proces učešća (konsultacije, radionice i sl.) 220
  - 10.4 Program jačanja učešća ranjivih i ugroženih interesnih grupa 221

11 ZAKLJUČCI I PREPORUKE 222

12 LITERATURA 223

TABLICE:

Tablica 1.	Relevantni propisi 15
Tablica 2.	Propisana veličina sobe za različite kategorije objekata 16
Tablica 3.	Broj stanovnika u Općini Fojnica i KSB/SBK 1971, 1981. i 1991. godine, te procjena za 1999. godinu 25
Tablica 4.	Broj stanovnika grada Fojnica 25
Tablica 5.	Procjena nacionalne strukture stanovništva u Općini Fojnica i KSB/SBK 25
Tablica 6.	Procjena nacionalne strukture stanovništva u Gradu Fojnica 25
Tablica 7.	Obrazovna struktura stanovništva Općine Fojnica i KSB/SBK 1991. godine starog 15 i više godina 25
Tablica 8.	Pregled projektiranih mini hidroelektrana u KSB/SBK (većina u Općini Fojnica) 33
Tablica 9.	Bilanca planiranih objekata, katnosti, kapaciteta i površina 65
Tablica 10.	Višegodišnji prosjek mjesečnih proticaja Q_m vodotoka Fojnica 83
Tablica 11.	Podaci o kontroli kvaliteta rijeke Fojnice u razdoblju 1985.-1989. godine 84
Tablica 12.	Emisija zagađenja iz koncentriranih izvora na području Općine Fojnica, odnosno KSB/SBK 1991. godine 84
Tablica 13.	Ukupne zemljišne površine po načinima korištenja u općini Fojnica u odnosu na KSB/SBK (1998) 87
Tablica 14.	Zemljišne površine prema vlasništvu i kategorijama korištenja u Općini Fojnica (1998) u ha 87
Tablica 15.	Tipovi staništa po Zakonu o proglašenju Prokoškog jezera 91
Tablica 16.	Popis dopuštenih turističkih djelatnosti 103
Tablica 17.	Mogući pritisci na zaštićene prirodne vrijednosti u fazi građenja objekata 104
Tablica 18.	Mogući pritisci na zaštićene prirodne vrijednosti u fazi korištenja turističkih objekata 104
Tablica 19.	Fizičko-ekološki indikatori održivog razvoja turizma ZRC „Poljana“ 107
Tablica 20.	Socio-demografski indikatori održivog razvoja turizma ZRC „Poljana“ 107
Tablica 21.	Političko-ekonomski indikatori održivog razvoja turizma ZRC „Poljana“ 108
Tablica 22.	Dugoročni i podciljevi razvitka turizma destinacije ZRC „Poljane“ 120
Tablica 23.	Dolasci i noćenja turista u F BiH 121
Tablica 24.	Predloženi projekti destinacije ZRC „Poljana“ 184
Tablica 25.	Pregled procijenjenih vrijednosti predloženih projekata po dinamici ulaganja u ZRC „Poljana“ 187
Tablica 26.	Sadržaj marketing plana 192
Tablica 27.	SWOT-matrica ZRC „Poljana“ 193
Tablica 28.	Krovni marketinški plan za ZRC „Poljana“ 196
Tablica 29.	Marketinški plan za proizvode „ZRC Poljana“ 199
Tablica 30.	Primjer demografske segmentacije 206
Tablica 31.	Primjer tipologije europskih turista 207
Tablica 32.	Pregled planiranih aktivnosti, potrebnih sredstava, rokova i odgovornosti za implementaciju ključnih projekata 208

SLIKE:

Slika 1.	Karta regionalno-administrativnog položaja Općine Fojnica unutar KSB/SBK, sa položajem KSB/SBK unutra BiH i Općine Fojnica unutar BiH na malim slikama 19
Slika 2.	Pejzažne vrijednosti Općine Fojnica kao dio KSB/SBK - morfologija i vizualna prezentacija prostora 20
Slika 3.	Panorama grada Fojnica 21
Slika 4.	Administrativna karta Općine Fojnica 21
Slika 5.	Satelitski snimak Općine Fojnica 22
Slika 6.	Tektonsko-metalogenetska karta Centralne Bosne 24
Slika 7.	Sustav naselja KSB/SBK (izvor: Prostorni plan KSB/SBK) 26
Slika 8.	Sistem centara SBK (Geoprostorne - polarizacijske - interakcijske formacije) 26
Slika 9.	Karta naselja Općine Fojnica 27
Slika 10.	Promjene ukupnog broja stanovnika u razdoblju 1971. do 1991. godine 28

- Slika 11. Struktura zaposlenosti na nivou općine Fojnica u prijeratnom razdoblju 29
- Slika 12. Intenzitet prometa na migistralnim i regionalnim cestama KSB/SBK (2000) 30
- Slika 13. Karta prometne mreže Općine Fojnica 31
- Slika 14. Dio karte Plana razvoja prometnog sustava KSB/SBK 31
- Slike 15.-16. Fojnica u austro-ugarskom razdoblju: 1890. godine; 1912. godine 37
- Slike 17.-18. Fojnica između svjetskih ratova: 1929. godine; Oko 1940. godine 38
- Slike 19.-20. Fojnica 80-tih godina XX. st. 39
- Slika 21. SWOT analiza KSB/SBK 41
- Slika 22. Portfolio analiza (izvor: *Strategija razvoja turizma u FBiH u razdoblju 2008-2018*) 42
- Slika 23. Razvojni model KSB/SBK 42
- Slike 24.-25. Horel „Reumal“; Nova bolnica (Stara banja) 46
- Slike 26.-27. „Aquapark“ kod „Reumala“ 46
- Slika 28. Apartmansko naselje noću 47
- Slike 29.-31. Apartmansko naselje, sa detaljima unutaršnjeg uređenja 47
- Slika 32. „Aquapark“ (Vodeni park) 48
- Slike 33.-34. „Aquapark“ (Vodeni park) nakon otvaranja proteklog ljeta 48
- Slika 35. Skica „Vodenog parka“ 48
- Slike 36.-37. Skice „Vodenog parka“ 49
- Slika 38. Lokalitet Poljana (RC „Brusnica“) u odnosu na vrh Motorca („Google“) 50
- Slika 39. Poljana 2004. Godine (izgrađen manji lift, započeta izgradnja „vikendaškog naselja“) 50
- Slike 40.-48. Ski centar na Poljanama 2006. godine: veliki lift izgrađen 2005. godine, ski staze, stroj za uređenje staza, ski škola... 51
- Slike 49.-50. Pogled s vrha Motorca na Fojnički kotlinu; Vrh Motorca (planinski masiv Vranica), nedaleko od Poljane (desno) 51
- Slika 51. Prostorni položaj lokaliteta Poljana (RC „Brusnica“) u odnosu na vrh Motorca i grad Fojnicu („Google“) 52
- Slika 52. RC „Brusnica“, otvorena 2007. godine 52
- Slike 53.-54. Načelnik Općine Fojnica i direktor RC „Brusnica“ otvaraju objekt i obilaze ga 52
- Slike 55.-56. Berači; Suhe brusnice i crvene borovnice 53
- Slika 57. Alpska ruža (*Rhododendron ferrugineum*) 53
- Slike 58.-59. Domaća kuhinja u posebnom ambijentu „Staro ognjište“, uz RC „Brusnica; Zabava uz muziku 54
- Slike 60.-66. Hotel „Brusnica“ sa detaljima unutrašnjosti i detaljima apartmana 55
- Slika 67. Hotel „Brusnica“ s parkingom, sportskim terenima i budućim privrednim objektima 55
- Slike 68.-74. Mogućnosti zabave: jahanje, pješačenje, brdski biciklizam, planinarenje, lov i ribolov, paraglajding, izleti 56
- Slike 75.-77. Teren za odbojku na pijesku; Izgradnja višenamjenskog sportskog terena 57
- Slika 78. Bogata ponuda RC „Brusnica“ 58
- Slike 79.-80. „Zimska idila“ na Poljani 58
- Slika 82. Veliki i mali lift – dio Karte namjene i razmještaja objekata 59
- Slike 83-84. Izgrađene vikend kuće na Poljanama 59
- Slika 85. Obuhvat Regulacionog plana «SRC-Poljana» Vranica-Fojnica 61
- Slika 86. Namjena i razmještaj objekata 62
- Slika 87. Urbanistička osnova – analiza postojećeg stanja 63
- Slika 88. Izgled prihvatljive varijante vikend objekta tipa bungalova 64
- Slike 89.-90. Potpisivanje Memorandum o izgradnji gondole 24.04.2009. godine 66
- Slike 91.-92. Projekt izgradnje gondole (vertikalnog transporta), sa planiranim objektima i gondolom 66
- Slika 93. Stenoendemična podvrsta alpskog tritona (*Triturus alpestris Reiseri*) 69
- Slike 94.-95. Prokoško jezero na planini Vranici 70
- Slike 96.-97. Planina Vranica iznad Fojnice od Nadkrstaca (2.110 m) prema Radovini i Dobruškoj Vranici; Dobruška Vranica 72
- Slike 98.-99. Planina Vranica iznad Fojnice od Nadkrstaca (2.110 m) prema Loćiki; Vranica od Rosinja prema Nadkrstcu i Loćiki 73
- Slike 100.-101. Vranica sa Locike prema izvoru Vrbasa i Vitreusi; Vranica sa Krstaca prema Motorcu 73

- Slika 102. Sastojine poslije intenzivne siječe 74
 Slika 103. Batimetrijski plan Prokoškog jezera u R = 1:1.500 79
 Slika 104. Prokoško jezero 80
 Slika 105. Prokoško jezero 80
 Slika 106. Prokoško jezero 81
 Slika 107. Prokoško jezero 81
 Slike 108.-109. Vikendice na Prokoškom jezeru 82
 Slike 110.-111. Rijeka Fojnica 85
 Slike 112.-113. Rijeka Jezernica; Rijeka Dragača 85
 Slike 114.-115. Rijeka Požarna; Rijeka Kozica 85
 Slika 116. Hidrografska mreža Općine Fojnica 86
 Slika 117. Karta nešumskih površina Općine Fojnica 88
 Slika 118. Karta šumskih površina Općine Fojnica 90
 Slika 119. Planina Vranica pod šumskim pokrivačem 91
 Slika 120. Vegetacijska karta KSB/SBK s legendom 92
 Slika 121. Karta mineralnih sirovina Općine Fojnica 93
 Slika 122. Ljekovito bilje 94
 Slika 123. Krajobrazne vrijednosti općine Fojnica kao dijela KSB - Sagledavanje krajolika vizualne vrijednosti i ugrožena područja 94
 Slike 124.-125. Kašteli 96
 Slike 126.-127. Fojnički stećci u parku: pogled prema „Reumalu“; pogled prema Samostanu 97
 Slike 128.-129. Banja „Reumal“ Fojnica 97
 Slike 130.-131. Franjevački samostan u Fojnici 97
 Slike 132.-133. Fojnički Grbovnik; Ahdnama 98
 Slike 134.-135. Prve džamije u Fojnici: Atik džamija; Čaršijska džamija 99
 Slike 136.-137. Šaban ef. džamija; Muharem ef. džamija 99
 Slike 138.-139. Musafirhana; detalj unutrašnjosti 100
 Slike 140.-141. Tekija u Vukeljićima; Tekija na Oglavku 101
 Slika 142. Prostorni razmještaj kulturno-historijskih spomenika Općine Fojnica 101
 Slika 143. Mapa objekata u gradu Fojnica, sa ski liftom 102
 Slika 144. Glavni ciljevi razvoja održivog turizma (Izvor: WTO) 109
 Slika 145. Ekonomska funkcija turizma 110
 Slika 146. Integrirani turistički destinacijski menadžment 111
 Slika 147. Međuovisnost turizma, okruženja i lokalne zajednice 112
 Slika 148. Ciljevi razvoja destinacije „ZRC Poljana“ 119
 Slika 149. Dugoročni ciljevi razvoja destinacije „ZRC Poljana“ 120
 Slika 150. Ekološki i ekonomski održiv turizam 121
 Slika 151. Sadašnja i buduća obilježja destinacije ZRC „Poljana“ 125
 Slika 152. Etno-eko selo 127
 Slika 153. Obiteljska gazdinstva 127
 Slika 154. Adrenalinski park od prirodnih materijala 127
 Slika 155. Visinske pripreme sportaša – Rogla 128
 Slike 156.-157. Hotel Bianca Spa Resort 129
 Slika 158. Bjelolasica (RH) 131
 Slika 159. Bjelolasica 132
 Slika 160. Kranjska gora (Slovenija) 132
 Slike 161.-162. Kranjska Gora (Slovenija) 133
 Slike 163.-164. Hotel Larix Kranjska gora; Hotel Kompas Kranjska gora 133
 Slika 165. Kopaonik (Srbija) 134
 Slike 166.-167. Hotelski smještaj – Kopaonik 135
 Slika 168. Bansko (Bugarska) 136
 Slike 169.-170. Bansko (Bugarska) 137
 Slika 171. Zreško pohorje – Rogla (Slovenija) 138
 Slika 172. Zreško pohorje – Rogla (Slovenija) 139
 Slika 173. Bjelašnica (BiH) 140
 Slika 174. Bjelašnica (BiH) 141
 Slika 175. Jahorina (BiH) 142

- Slike 176.-177. Hotel Kristal; Hotel Bord 143
 Slika 178. Vlašić (BiH) 144
 Slika 179. Hotel Pahuljica, Vlašić (BiH) 145
 Slika 180. Blidinje (BiH) 146
 Slika 181. Blidinje (BiH) 146
 Slika 182. Motel Risovac, Blidinje (BiH) 147
 Slika 183. Kupres (BiH) 148
 Slika 184. Kupres (BiH) 148
 Slike 185.-186. Veliki i mali ski-lift „Vran kamen“ Poljana 152
 Slika 187. Mehanizacija za održavanje ski staza 153
 Slika 188. Projekt gondole za vertikalni transport iz Fojnice prema skijalištima 155
 Slika 189. Maketa buduće garaže – polazne stanice u Fojnici 156
 Slike 190.-191. Hotel Vidikovac površine 620 m² u odnosu na RC „Brusnica“ 157
 Slike 192.-193. Shema projekta „Gondola“ s 2 hotela (lijevo); Hotel na lokaciji Vrata (1.512 m) 157
 Slika 194. Trgovinski centar 158
 Slike 195.-196. Shema projekta „Gondola“ s lokacijom i shemom Paviljona za učenike i studente 160
 Slike 197.-198. Shema projekta „Gondola“ s lokacijom i izgledom Lovačkog doma na međustanici Veselica 160
 Slika 199. Detalj mogućeg uređenja interijera ugostiteljskih objekata 162
 Slika 200. Ugostiteljski objekti 162
 Slika 201. Izgled prihvatljive varijante vikend objekta tipa bungalova 163
 Slika 202. Klizalište sa priručnom ogradom i hokejaškim golom 164
 Slike 203.-206. Teren za odbojku na pijesku; Izgradnja višenamjenskog sportskog terena 165
 Slika 207. Sportski tereni u nastavku parkinga ispred hotela „Brusnica“ 165
 Slike 208.-209. Ski-vrtić za djecu 166
 Slika 210. Dječji park 167
 Slika 211. Dječji park 167
 Slike 212.-213. Adrenalinski šumski park 168
 Slike 214.-215. Biciklističke staze za brdski biciklizam 169
 Slika 216. Spust-gumeni čamci 170
 Slika 217. Jedriličarstvo 171
 Slike 218.-219. Jedriličarstvo 171
 Slike 220.-221. Tematski putovi „zdravlja“ 172
 Slike 222.-223. Berači; Suhe brusnice i crvene borovnice 173
 Slike 224.-225. Alpska ruža (*Rhododendron ferrugineum*); Ljekovito bilje 173
 Slike 226.-227. Eko-etno selo Stara Kapela; Jelo „Lud, zbunjen, normalan“ dio je jelovnika RC „Brusnica“ 174
 Slike 228.-229. Demonstracija ispiranja zlata na rijeci Jezernici; Iz ulazne jame u rudnik izlaza voda sa žutim talogom koji se taloži i ide do rijeke Gvoždanke 175
 Slike 230.-231. Konji za iznajmljivanje 176
 Slike 232.-233. Mušičarski revijal FLY-FISHING -„ulovi i pusti“; Detalj ribolova 177
 Slike 234.-236. Pješaćenje i planinarenje 178
 Slika 237. Mapa postojećih pješačkih staza 178
 Slika 238. Primarne funkcije i marketinške aktivnosti Organizacije upravljanja destinacijom 182
 Slika 239. Temeljni marketinški pojmovi 190
 Slika 240. Konceptcija marketinškog miksa 199
 Slika 241. Matrica turističkih proizvoda destinacije ZRC „Poljana“ 201
 Slika 242. Bosna i Hercegovina izlaže na Svjetskom sajmu turizma po prvi put 203
 Slika 243. Interesne grupe u razvoju turizma ZRC „Poljana“ 215

GRAFIKONI:

- Grafikon 1. Međunarodni turistički dolasci, 1950-2020. 113
 Grafikon 2: Životni ciklus turizma 114

Ukupno 223 stranica, 32 tablice, 243 slike i 2 grafikona

UVOD

Općina Fojnica započinje s ponovnim razvojem turizma, nakon ratnih događanja na teritoriju Bosne i Hercegovine i povratka domicilnog stanovništva. Prepoznaje se važnost turizma u ukupnome gospodarskom razvoju i izrazito naglašenih promjena koje nameće suvremeno turističko tržište te sve značajnijeg utjecaja koji turizam ima na domicilno stanovništvo. Sve prethodno navedeno nameće potrebu da se istraži kako bi se definirale smjernice daljnjeg razvoja turizma u Općini Fojnica i osigurao dokument kao podloga na kojoj treba temeljiti suvremeni pristup upravljanju turizma na razini destinacije.

Istraživanje polazi od opće pretpostavke da turizam može bitno pridonijeti sveukupnomu gospodarskom razvoju, podizanju standarda i kvalitete života domicilnog stanovništva Fojnice, uz uvjet da se pozicionira kao turistička destinacija Fojnica na novim, znanstveno utemeljenim i u praksi razvijenih zemalja dokazanim elementima razvoja. Za ovo istraživanje, to znači:

- da je globalni trend svjetskoga turističkog tržišta, u okviru sveukupne globalizacije, fokusiran na potrošačke preferencije turista, koje se stalno mijenjaju zbog brzih gospodarskih, tehnoloških, kulturnih, političkih i drugih promjena;
- da su ti turistički trendovi sagledani u okvirima kontinuiranog rasta i razvoja turističke ponude i potražnje i u uvjetima sve izraženije konkurencije destinacija na globalnome turističkom tržištu;
- da se pošlo od načelno i praktično prisutne usmjerenosti Fojnice na turizam i spoznaje da Fojnica na emitivnim tržištima ima imidž zimskog turističkog odredišta;
- da je zbog ratnih, gospodarskih i političkih okolnosti "izgubljeno" značajno vremensko razdoblje koje su konkurentne turističke destinacije dobro iskoristile za svoje pozicioniranje na turističkom tržištu;
- da se konkurentna prednost može ostvariti samo tijesnom, racionalnom i efikasnom suradnjom odnosno "partnerstvom" svih faktora značajnih za razvoj turizma te da se u turizmu na razini destinacije sve više afirmira konstruktivno partnerstvo javnog i privatnog sektora, kao značajna novina u upravljanju turističkom destinacijom;
- da je zadnji trenutak da se pristupi inoviranju turističke ponude destinacije pretvaranjem komparativnih prednosti u konkurentni turistički proizvod destinacije, što će nedvojbeno osigurati viši stupanj prepoznatljivosti destinacije, a nameće i potrebu izbora optimalnog modela upravljanja destinacijom, tj. potrebu da inovativni destinacijski menadžment preuzme upravljanje destinacijom na novim osnovama, što se u svijetu prepoznaje u okviru pojma "integrirani menadžment kvalitete" (IQM – Integrated Quality Management).

Predmet istraživanja u Master planu je turizam i mogućnosti njegovog održivog razvoja na području Zimsko-rekreativnog centra „Poljana“ (u daljnjem tekstu: ZRC „Poljana“) koji ima sve preduvjete da postane prepoznatljiva turistička destinacija.

Dakle, radi se o primijenjenom istraživanju koje mora početi od općeprihvaćenih spoznaja koje trebaju biti usmjerene na stvarne zahtjeve razvoja turizma turističke destinacije s ciljem da se postave odrednice od vitalnog značenja za razvoj turizma ZRC „Poljana“ i njegovo bolje pozicioniranje na nacionalnom i međunarodnom planu. Uvažavala se teza da je turizam metoda gospodarskog razvoja te da je potrebno usporedno sagledavati i druge faktore koji uvjetuju i omogućavaju njegov razvoj – prirodni, kulturno-historijski, društveni, gospodarski i sl.

Globalizacijski procesi u turizmu očituju se u trima ključnim faktorima. Promatrano na svjetskoj razini, kretanje turista veoma je naglašen geografski čimbenik koji pretpostavlja postojanje zanimanja za intraregionalna i interregionalna putovanja. Prema tim načelima, svaka je turistička destinacija mala geografska cjelina koja mora osigurati ispunjenje dijela zahtjeva nametnutih upravo ovako shvaćenim globalnim procesima. Drugi je faktor povezan sa stvaranjem globalnih preferencija turista prema određenim proizvodima, uslugama ili

načinu života. To nameće uvažavanje sve prisutnije homogenizacije tržišta i uvažavanje standarda, što dalje dovodi do ujednačavanja potreba i želja kupaca na svjetskoj razini. Treći faktor povezan je s mogućnošću turističke ponude da udovolji tim zahtjevima, a to pred menadžment turističke destinacije stavlja novi zadatak da se upravo na toj razini, a ne kao prije na razini pojedinog subjekta, oblikuje i novoj turističkoj potražnji prilagodi integralni proizvod destinacije, koji dalje zahtijeva nove metode marketinga, novu organizaciju sustava opskrbe (just in time...) i sl.

Izloženo upućuje na potrebu da se i turističkom organiziranju pristupi na nov način, da se spoznaju i prihvate nove metode rada, što je pretpostavka da se ponuda na lokalnoj razini uspješnije prilagodi zahtjevima platežno sposobne potražnje, inicirane promjenama na globalnom planu. Sve je naglašeniji i pritisak konkurentskog okruženja, pa samo objedinjeni poslovni i drugi subjekti mogu primjereno odgovoriti tim izazovima. Treba istaknuti da turistima nije dovoljna samo osnovna ponuda turističkog mjesta, već zahtijevaju organiziranu ponudu i izvan njegovih užih granica, što još više ističe potrebu integriranja ponude. To nalaže da se istraže svi specifični zahtjevi potražnje te da se pravodobno prepoznaju novi izazovi koji će moći podržati i održati konkurentnost destinacije na novim polazištima.

Nametnuti se kao konkurentna destinacija znači udovoljiti potrebama turista, toj posebnoj kategoriji kupaca koja je sve istančanija, a to postaje dio globalnog procesa i potrebe za ponudom diferenciranoga "turističkog proizvoda" koji mora biti ustrojen prema načelima održivog razvoja.

Cilj je istraživanja izraditi provediv model razvoja turizma za ZRC „Poljana“ Fojnica koji će osigurati razvoj konkurentne destinacije, isplativoga turističkog proizvoda i rast standarda stanovništva. Naručitelji i izvoditelji koncipirali su Master plan kao osnovni strateški razvojni dokument kojim se želi potaknuti razvoj turizma za ZRC „Poljana“ Fojnica, koji bi, kao sve prisutnija pojava, trebao pokrenuti i razvoj drugih djelatnosti. Kao opći cilj Master plana prihvaćeno je povećanje konkurentnosti turističke ponude ove turističke destinacije, uz istodobni porast blagostanja stanovništva, posebno onih koji su svoju životnu sudbinu posredno ili neposredno vezali za turizam. U tim okvirima pristupilo se razradi ekonomskih, ekoloških i društvenih ciljeva, čime se značenje Master plana širi i na druga područja kojima se odrenuje budućnost i trasiraju mogući pravci daljnjeg razvoja turističkoga gospodarstva na prostorima ZRC „Poljana“ kao jasno prepoznatljive destinacije na području Općine Fojnica.

Posebno se ističe cilj očuvanja okoliša, koji podrazumijeva prihvaćanje održivog razvoja kao koncepcije koja se mora zasnivati na još uvijek raspoloživim prirodnim resursima kojima raspolaže ovaj prostor, ali i na svijesti lokalnog stanovništva koje želi sačuvati autohtone vrijednosti. Cilj je i bolja valorizacija kulturno-povijesne baštine i njezina sustavna zaštita za generacije kojima bi trebalo osigurati uživanje u stoljećima dugoj tradiciji života i rada na ovim prostorima. Master plan ima za cilj sustavno poticati podizanje turističke ponude na višu razinu, pri čemu treba uvažavati potrebe ljudi koji žive i rade na prostoru ove turističke destinacije, što ujedno znači i povećanje kvalitete života domicilnog stanovništva.

Master plan pozicionira ZRC „Poljanu“ Fojnica kao mjesto netaknute prirode prekrasne visoravni koja pruža doživljaj „pravog života“, što nedvojbeno može i mora biti prepoznato na turističkom tržištu koje zna valorizirati znanje, kvalitetu i očuvanu prirodu. Uz prirodne uvjete, vrijednost ovog prostora su nedvojbeno ljudi koji prednjače toplinom komunikacije, poštovanjem pravih vrijednosti i štovanjem obitelji, a svakog gosta dočekuju kao dragog prijatelja.

Tijekom istraživanja i izrade Master plana primjenjivane su metode analize i sinteze, metode apstrakcije i konkretizacije, metode indukcije i dedukcije, metoda komparacije, metoda uzorka, metoda klasifikacije, metode generalizacije i specijalizacije. Primijenjen je uobičajen metodološki instrumentarij tako da su desk istraživanja temeljena na raspoloživoj

dokumentaciji u koncipiranju relevantnih sadržaja Master plana, a terenski istraživački rad temeljen je na provjerenim metodama i tehnikama.

Značajno je bilo i opredjeljenje cijeloga projektnog tima da tijekom istraživanja provjerava (testira) dostignuti stupanj spoznaja te da se o tome na što široj osnovi raspravlja i nakon usuglašavanja sustavno uključuje u gotove dijelove.

Rezultat ovoga istraživanja je izrada Master plana razvoja turizma ZRC „Poljana“ Fojnica koji je pozicioniran i kao turistička destinacija Fojnica. Od Master plana očekuje se da pruži jasne i realne odgovore na sva otvorena pitanja odrenena projektnim zadatkom. Rezultati istraživanja i koristi Master plana mogu se jasno prepoznati. Tijekom ugovaranja posla i tijekom istraživanja postignuta je suglasnost o ključnim strateškim pitanjima kroz sinergijski učinak usuglašavanja strategija, a takav se učinak očekuje i tijekom njegove provedbe.

Primjena Master plana pretpostavlja jačanje pozicije međusobno povezanih subjekata u ponudi jedinstvenoga turističkog proizvoda destinacije, brže pozicioniranje, stvaranje povoljnije ulagačke klime za investitore, postizanje višeg stupnja iskorištenosti kapaciteta, porast proizvodnosti i stope povrata ulaganja, što sve treba dovesti do veće kvalitete života lokalnog stanovništva.

Master plan imat će veliku primjenjivu vrijednost ako se oživotvori u što širem obuhvatu i u realnom vremenu. To će biti ostvarivo ako ga prihvate sve razine od kojih se očekuje da ga razumiju i provedu u život. Tu se ponajprije misli na jedinicu lokalne uprave, na turističke subjekte, na turističku zajednicu, na ostale gospodarske subjekte i na cjelokupnu stručnu javnost, jer se samo takvim pristupom osigurava širok utjecaj na kreiranje održivog razvoja turizma.

Proces rada temeljen je na nastojanju da se daju konkretni odgovori na ključna pitanja u pogledu raspoloživih resursa. Master plan razvoja turizma za područje ZRC „Poljana“ Fojnica sastoji se od dvanaest poglavlja, uključujući i uvod.

U drugom poglavlju, **Pregled zakonskog okvira** koji se tiče predmetnog područja, istražuju se postojeći zakonski okviri na svim zakonodavnim razinama, uspoređuju se s relevantnim zakonskim okvirima drugih zemalja te se daju prijedlozi za eventualna poboljšanja zakonskih odrednica.

Treće poglavlje, **Analiza i dijagnoza postojećeg stanja**, sažeto istražuje i izlaže sve bitne resurse, geoprometni položaj, krajolik, klimu i hidrografiju, prirodnu i kulturno-povijesnu baštinu, stanovništvo – ljudski potencijal i obrazovanje te promet. Analizira se turistička ponuda Fojnice, uključivo smještajne kapacitete i turistički promet, te se vrši ocjena turističkog sustava Fojnice i daju preporuke za budući razvoj turizma u Fojnici.

Limitirajući faktori za turističke djelatnosti, naslov je četvrtog poglavlja u kojemu se istražuje stanje u prostoru te se daju preporuke vezane za razvoj turizma i upozorava se na moguće pritiske koje bi razvoj ovog sektora mogao imati na zaštićene prirodne vrijednosti.

Peto poglavlje, **Razvojni model turizma**, polazeći od prethodnog sadržaja obrazlaže značenje turizma za ukupan razvoj Fojnice, definira viziju razvoja turizma i u skladu s njom ciljeve razvoja, raspravlja o mogućim ograničenjima razvoja turizma te definira strategije pozicioniranja na tržištu kao i strategije razvoja turističkih proizvoda i usluga.

U šestom poglavlju, **Plan konkurentnosti**, izvršen je benchmarking s planinskim destinacijama u okruženju, opisani su ključni projekti za razvoj konkurentnosti područja te se istražuje uloga javnog i privatnog sektora u izgradnji konkurentnosti, kao i mogućnosti njihova partnerskog odnosa.

Sedmo poglavlje, **Investicijski plan**, sadrži prijedloge ključnih projekata, sredstva koja je potrebno osigurati za njihovu provedbu, dinamiku izvođenja investicija, ekonomsku opravdanost investiranja te predlaže vrstu investicija u javni kao i u privatni sektor.

Marketinški plan je naslov osmog poglavlja i njegov je cilj objasniti kako zadovoljiti potrebe potrošača, koje alate koristiti, kolika sredstva planirati za njegovo provođenje te koji se sve izvori mogu koristiti za istraživanje turističkog tržišta.

Deveto poglavlje, **Plan implementacije**, sumira planirane aktivnosti te predlaže rokove provođenja kao i nadležna odnosno odgovorna tijela za njihovo provođenje.

Deseto poglavlje, **Sigurnosne mjere za zaštitu prirodnih vrijednosti u kontekstu razvoja turizma**, ima za cilj predložiti mjere zaštite biološke i geološke raznovrsnosti te mjere zaštite kulturno-povijesnog naslijeđa.

U jedanaestom poglavlju, **Plan sudjelovanja interesnih grupa u implementaciji Master plana**, identificiraju se moguće interesne grupe, predlažu se metode rada s interesnim grupama te se razmišlja o uključivanju socijalno ranjivih interesnih grupa u implementaciju Master plana.

Na kraju, u dvanaestom poglavlju, izlažu se određene zaključne napomene.

1 PREGLED ZAKONSKOG OKVIRA KOJI SE TIČE PREDMETNOG PODRUČJA

1.1 Identifikacija i analiza relevantnih zakona i strateških dokumenata

Aktuelni pravni okvir je zastario i ne podstiče razvoj turizma, niti promovira partnerstvo. U kompleksnoj strukturi vlasti novi *Zakon o turizmu* treba naći jednostavniji put komunikacije i uređenja odnosa između različitih nivoa vlasti nadležnih u oblasti turizma, kao i uskladiti odnose između državnih i lokalnih turističkih institucija.

Na Konferenciji podrške razvoju turizma u BiH održanoj u Sarajevu 23.09.2008. godine predstavljeni su slijedeći zaključci:

1. Sektor turizma u BiH, u oba entiteta i Brčko Distriktu, urediti u skladu sa direktivama EU i usuglasiti sa standardima koji se primjenjuju u zemljama EU;
2. U sektoru turizma urediti njegovu organizaciju i regulaciju u skladu sa pozitivnim zakonskim propisima i usuglasiti nivo zajedničkih aktivnosti, uvažavajući postojeći zakonski okvir, kako bi pomenuto doprinijelo uspostavi jedinstvenog ekonomskog prostora u BiH, što je jedan od ključnih prioriteta EU;
3. Uspostaviti efikasan regulatorni okvir u sektoru turizma na način da se ojačaju nadležnosti postojećih institucija i utvrde nadležnosti turističkih asocijacija u BiH;
4. Osigurati efikasan i koordiniran rad turističke strukture BiH, a vodeći računa o:
  - trenutnim potrebama u turizmu i iznalaženju odgovarajućih modaliteta zadovoljenja istih,
  - osiguranja usuglašanih pravila za funkcioniranje sistema uprave i razvoja sektora turizma i
  - harmonizaciji budućeg razvoja gore pomenutog sistema, imajući u vidu sadašnje nedostatke, razvojne planove unutar BiH, ali i regionalne i europske planove razvoja.
5. Iznaci adekvatniji i učinkovitiji organizacijski oblik koordiniranja aktivnosti u turizmu na nivou BiH, s naglaskom na definiranje i usuglašavanje prioriteta u turističkom sektoru u skladu sa regulativama i standardima EU.

Razvojni je potencijal turizma u Fojnici velik. Turizam je djelatnost koja može obuhvatiti veliki broj sudionika na strani ponude, uključujući domaće stanovništvo, koje se uz relativno mali kapital može uključiti u ponudu smještaja, ali i u proizvodnju proizvoda i pružanje usluga koje se mogu ponuditi turistima. Dakle, turizam je ekonomska aktivnost koja utječe na niz ostalih, popratnih ekonomskih aktivnosti kao što su trgovina, poljoprivreda i stočarstvo, opskrba električnom energijom i vodom, transport, a istovremeno kvaliteta turističke ponude ovisi o tim istim aktivnostima.

Kvalitetan zakonski okvir osnova je brzog i suvremenog razvoja turističke i ukupne gospodarske aktivnosti. Donošenjem Odluke o provođenju prostornog plana Općine Fojnica učinjen je veliki iskorak u stvaranju materijalnih okvira za budući gospodarski razvoj Općine, a osobito turizma i poljoprivrede, koji bi se trebali ostvarivati kroz afirmaciju i unaprjeđenje karakterističnih prirodnih resursa u području Fojnice. Prostorni plan Općine Fojnica omogućuje daljnje donošenje različitih provedbenih planova i programa (razvojni, urbanistički) Općine i stvaranje uvjeta za zaštitu okoliša te gospodarski razvitak i zapošljavanje.

Propisi koji izravno i neizravno utječu na odvijanje gospodarske aktivnosti na području Fojnice prema ustavnom uređenju postoje na više razina.

Tablica 1. Relevantni propisi

Federacija Bosne i Hercegovine
Ustav Federacije Bosne i Hercegovine
Zakon o federalnim jedinicama (kantonima-županijama)
Europska povelja o lokalnoj samoupravi
Zakon o načelima lokalne samouprave u FBiH
Okvirni zakon o zaštiti okoliša/životne sredine („SN F BiH“, br. 33/03)
Zakon o zaštiti okoliša („SN F BiH“, br. 33/03)

Zakon o Fondu za zaštitu okoliša/životne sredine („SN F BiH“, br. 33/03)
Zakon o zaštiti prirode („SN F BiH“, br. 33/03)
Zakon o upravljanju otpadom („SN F BiH“, br. 33/03)
Zakon o zaštiti voda („SN F BiH“, br. 33/03, 70/06)
Zakon o turističko-ugostiteljskoj djelatnosti („SN F BiH“, br. 19/96 i 28/03)
Zakon o turističkim zajednicama i promicanju turizma u FBiH i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona turističkim zajednicama i promicanju turizma u FBiH
Pravilnik o obliku i sadržaju obrasca za uplatu članarine turističkim zajednicama
Pravilnik o proglašenju i razvrstavanju turističkih mjesta u razrede
Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o obrascima i načinu vođenja upisnika turističkih zajednica
Uredba o članarinama u turističkim zajednicama dopuna
Uredba o boravišnoj pristojbi
Odluka o periodu turističke predsezone, glavne sezone i podsezone u turističkim mjestima
Pravilnik o razvrstavanju, minimalnim uvjetima i kategorizaciji ugostiteljskih objekata („SN F BiH“, br. 23/96, 46/98, 27/00 i 36/02)
Pravilnik o minimalno-tehničkim i posebnim uvjetima pokretnih ugostiteljskih objekata
Pravilnik o pružanju ugostiteljskih usluga u seljačkom domaćinstvu
Pravilnik o minimalno-tehničkim uvjetima poslovnog prostora putničke agencije dopuna
Zakon o prostornom planiranju i korištenju zemljišta na razini FBiH („SN F BiH“, br. 2/06)
Zakon o komunalnim djelatnostima
Zakon o građevinskom zemljištu
Zakon o poljoprivrednom zemljištu
Zakon o cestama FBiH
Zakon o javnim cestama
Zakon o šumama („SN F BiH“, br. 20/02)
Zakon o izvlaštenju
Zakon o zemljišnim knjigama FBiH
Zakon o koncesijama („SN F BiH“, br. 40/02, 61/06)
Uredba o postupku za dodjelu koncesija
Pravila o utvrđivanju naknada za koncesije

1.2 Prijedlozi za poboljšanje relevantnih zakonskih odredaba

U okviru prijedloga za poboljšanje relevantnih zakonskih odredaba, dati su primjeri najbolje prakse u Hrvatskoj i EU.

U Federaciji BiH turistički objekti, čija je kategorizacija uređena Pravilnikom o razvrstavanju, minimalnim uvjetima i kategorizaciji ugostiteljskih objekata Federacije, moraju udovoljavati barem minimalnim standardima propisanim tim podzakonskim propisom za pojedinu vrstu kategorizacije koja se traži od strane ugostitelja.

Tablica 2. Propisana veličina sobe za različite kategorije objekata

Kategorija	Veličina sobe (m ²)	
	Jednospeljna soba	Dvospeljna soba
jedna zvjezdica	7	10
dvije zvjezdice	9	12
tri zvjezdice	10	14
četiri zvjezdice	12	17
pet zvjezdica	14	20

Kategorizacija hotela je uz cijenu najvažniji kriterij za gosta za izbor turističke ponude. Očekivanja gostiju čine stvarni standard prema kojem se hotelijeri sa svojom opremom i uslugama kroz kategorizaciju moraju orijentirati prema gostu. Značajne turističke države kao što su Austrija i Francuska prepoznale su značenje kategorizacije koju su u turističku ponudu u hotelima uvele prije više od pola stoljeća.

U cijeloj Europi postoji kategorizacija hotela, ali ne postoji jedinstveni standard (jedinstvena kategorizacija) za cijelu Europu, kao i u Federaciji Bosne i Hercegovine u kojoj se kategorizacija za hotele od treće do pete kategorije razlikuje od kantona/županije do kantona/županije. U svijetu su tako npr. vinska karta, veličina i konstrukcija kreveta, površina sobe, klima urenjaj različito ureeni u pojedinim zemljama zbog toga što turisti u različitim zemljama imaju različite zahtjeve i navike. Tako je u Austriji za objekt s pet zvjezdica nužna vinska karta s velikim izborom vrhunskih vina, što u Engleskoj nije slučaj. Amerikanci u svojim hotelima visoke kategorije na hodnicima obvezno nude aparate za proizvodnju leda i sl.

Iako stanovnici južnog dijela Europe ne pridaju veliku važnost veličini kreveta u sobama kao stanovnici sjevernog dijela Europe, veličina kreveta ipak je jedan od najznačajnijih elemenata u kategorizaciji koja itekako može utjecati na zadovoljstvo gostiju. U vrijeme kad je znatno pomaknuta granica koja se odnosi na visinu stanovnika zemlje, a osobito stanovnika Europe, postelja ležajne površine 200x90 cm za jednu osobu, a 200x160 cm za duplu (francusku) postelju za hotele od četiri zvjezdice u Federaciji Bosne i Hercegovine više ne bi bila zadovoljavajuća za veliki broj gostiju (iako odgovara odredbama *Pravilnika o razvrstavanju, minimalnim uvjetima i kategorizaciji ugostiteljskih objekata* čija je zadnja izmjena bila 2002. godine).

Republika Hrvatska kao turistički orijentirana država kontinuirano podiže standarde turističke ponude radi čega je posljednje 3 godine doneseno nekoliko pravilnika o kategorizaciji turističkih objekata, među ostalim i *Pravilnik o razvrstavanju, kategorizaciji i posebnim standardima ugostiteljskih objekata iz skupine hoteli* i *Pravilnik o razvrstavanju i kategorizaciji objekata u kojima se pružaju ugostiteljske usluge u domaćinstvu* ("Narodne novine", broj 88/07 i 58/08). Za kategorizaciju novijih hotela u Republici Hrvatskoj za kategoriju sa samo jednom zvjezdicom propisana je minimalna veličina kreveta za jednu osobu 110x200 cm, a za krevet za dvije osobe minimalna veličina 160x200 cm.

Iz navedenoga je jasno da standardi *Pravilnika o razvrstavanju* koji je na snazi u Federaciji Bosne i Hercegovine, a osobito oni koji se odnose na veličinu kreveta nisu zadovoljavajući u odnosu na sve zahtjevniju turističku ponudu.

U Republici Hrvatskoj za novije objekte minimalna neto površina modula sobe koji čine predprostor, spavaći dio sobe i kupaonica za hotel sa četiri zvjezdice iznosi 26 m². Ista površina predviđena je i za kategoriju novijih objekata sa četiri zvjezdice u kojima se pružaju ugostiteljske usluge u domaćinstvu.

Za pružanje usluga u seljačkom domaćinstvu u Federaciji BiH nije predviđena veličina sobe kao uvjet za kategorizaciju, a veličina kupaonice (tuš kabine) mora iznositi najmanje 1,5 m², a predviđene su tri kategorije za sobe i dvije kategorije za apartmane. Radi usporedbe, u Republici Hrvatskoj prema uvjetima za kategorizaciju domaćinstva (novi objekt) može imati četiri kategorije.

Prema *Zakonu o turističko-ugostiteljskoj djelatnosti* kategorizaciju objekata na zahtjev ugostitelja sa pet zvjezdica i četiri zvjezdice vrši Federalno ministarstvo okoliša i turizma a za ostale kategorije kantonalna/županijska tijela nadležna za poslove turizma i ugostiteljstva. Općinsko tijelo utvrđuje, na zahtjev ugostitelja, minimalne i druge uvjete za ugostiteljske objekte koji se ne kategoriziraju.

Slična rješenja u Republici Hrvatskoj propisana su *Pravilnikom o razvrstavanju, kategorizaciji i posebnim standardima ugostiteljskih objekata iz skupine hoteli*, s time da se Ministarstvu podnosi zahtjev za razvrstavanje i kategorizaciju objekata u sljedeće vrste:

- hotel,
- aparthotel,

- turističko naselje i
- turistički apartmani.

Zahtjev za razvrstavanje objekta u vrstu Hotel baština i Pansion podnosi se Uredu državne uprave u županiji. Menutim, ako ugostitelj želi, može prema vlastitom opredjeljenju i poslovnom interesu za utvrđivanje posebnih standarda iz skupine hoteli podnijeti zahtjev Ministarstvu.

Potrebno je napomenuti da je za razvoj turizma nužno stalno podizanje kvaliteta usluga ugostiteljskih i turističkih sadržaja koji za izgradnju moraju udovoljavati svim zakonskim i podzakonskim propisima Kantona/Županije i Federacije. Iako hoteli i ostali turistički objekti moraju udovoljavati barem minimalnim standardima propisanim za dobivanje određene vrste kategorizacije koja se traži od strane ugostitelja, smatramo da je nužno veću pozornost obratiti na posebne standarde koji mogu pridonijeti većem zadovoljstvu gosta, a time i boljoj popunjenosti turističkih kapaciteta. Stoga je nužno izmijeniti i podzakonske propise o kategorizaciji i prilagoditi ih "europskim standardima", odnosno preuzeti rješenja koja se u pogledu zahtjeva koji se odnose na hotele, apartmane i obiteljsko gospodarstvo za novije objekte mogu pronaći u Republici Hrvatskoj.

Za učinkovit gospodarski razvitak lokalne samouprave i federalni i kantonalni/županijski *Zakon o koncesijama* potrebno uskladiti s odredbama *Zakona o načelima lokalne samouprave u Federaciji Bosne i Hercegovine*, a osobito s odredbama članka 8. stavak 3. toga Zakona, kojima je propisano da u vlastite nadležnosti jedinice lokalne samouprave među ostalim posebno ulaze:

- utvrđivanje politike korištenja i utvrđivanje visine naknada za korištenje javnih dobara,
- utvrđivanje i vođenje politike raspolaganja, korištenja i upravljanja građevinskim zemljištem,
- utvrđivanje politike upravljanja prirodnim resursima jedinice lokalne samouprave i raspodjele sredstava ostvarenih na temelju njihovoga korištenja.

Uvjeti za učinkovitiju zaštitu prirodnih i kulturno-povijesnih vrijednosti određeni su Prostornim planom Općine i zakonima Federacije koji se odnose na zaštitu voda, zraka, prirode i okoliša koji su usklađeni s europskim standardima, a koje standarde je nužno poštivati da bi se na odgovarajući način od devastacije zaštitilo očuvano prirodno bogatstvo Općine Fojnica.

1.3 Sažetak rezultata analize

Učinkovit gospodarski razvitak lokalne samouprave pretpostavka je stvaranja uvjeta za ukupni razvitak i zapošljavanje ne samo na razini općine nego i na razini kantona/županije i Federacije. Zato je na principima *Zakona o načelima lokalne samouprave u Federaciji Bosne i Hercegovine* potrebno stvoriti sveobuhvatan zakonski, strateški i institucionalni pristup razvoju lokalne samouprave, te stvaranje poticajnog okruženja razvojem učinkovite potporne infrastrukture na federalnoj, kantonalnoj i lokalnoj razini, koja bi trebala omogućiti donošenje programa i planova razvitka i stvaranje uvjeta za gospodarski razvitak i zapošljavanje.

Najvažniji rezultati, odnosno potrebe proizašle iz analize relevantnih zakona i strateških dokumenta mogu se navesti kroz sljedeće:

- donošenje zakona o javno-privatnom partnerstvu
- nužno je izmijeniti i podzakonske propise o kategorizaciji, te iste uskladiti s europskim standardima
- donošenje regulacijskih planova na lokalnoj razini.

Donošenjem novog Prostornog plana Općine Fojnica treba stvoriti uvjete za učinkovitiju zaštitu prirodnih i kulturno-povijesnih vrijednosti te bolje iskorištavanje prirodnih resursa i gospodarskih potencijala. Veliki turistički potencijal Općine je čista i gotovo nedirnuta priroda, čist zrak, veliko šumsko bogatstvo, čisti i brojni vodeni tokovi.

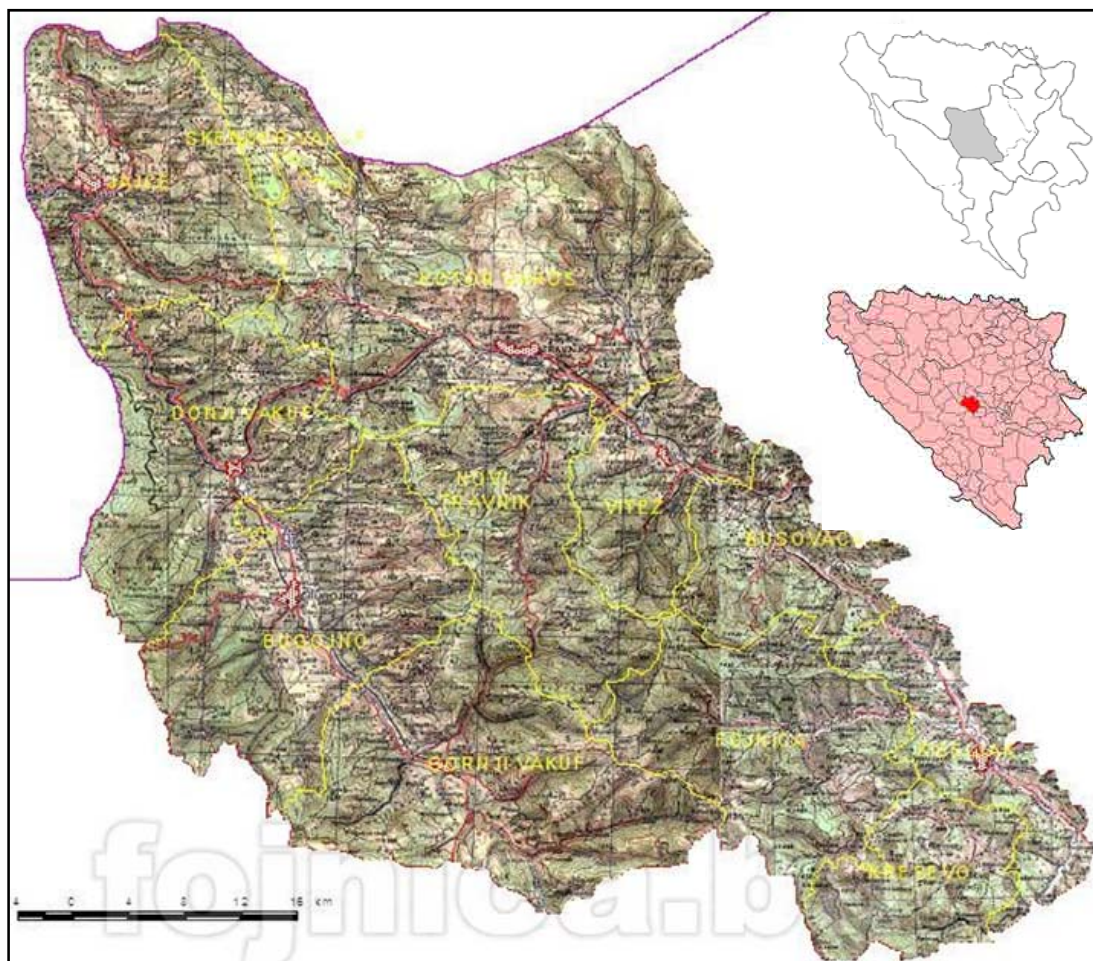
2 ANALIZA I DIJAGNOZA POSTOJEĆEG STANJA

2.1 Opće informacije o Kantonu Središnja Bosna/Srednjobosanskom kantonu i Općini Fojnica

Kanton Središnja Bosna/Srednjobosanski kanton (u daljnjem tekstu: KSB/SBK) obuhvata geografsko jezgro BiH, što čini 12,1% površine FBiH (3.199 km²), sa preko 270.000 stanovnika. Svojom zapadnom polovinom alimentira jugoistočne dijelove makro regiona Bosanska Krajina, a istočnom polovinom koindicira s krajnjim sjeverozapadnim područjima sarajevsko-zeničke makro-ekonomske regije. Područje KSB/SBK obuhvata 12 općina: Travnik, Novi Travnik, Vitez, Jajce, Donji Vakuf, Gornji Vakuf-Uskoplje, Bugojno, Dobretići, Busovača, Fojnica, Kiseljak i Kreševo. Središte KSB/SBK je u Travniku. Po svom geografskom položaju predstavlja važno raskrižje bosanskohercegovačkih, pa i europskih putova. Stanovnici Središnje Bosne, davno su spoznali da koristeći darežljivost prirode i kulturno-historijsko-bogatstvo mogu privući turiste, tako da danas u KSB/SBK, pored izletničkog, poslovno-tranzitnog i rekreacijskog turizma, postoji veoma razvijen zimski, banjsko-lječilišni, lovno-ribolovni, vjerski, sportski i seoski turizam. KSB/SBK se nalazi u zoni osnovnog prioritarnog razvojnog pravca.

Fojnica je stari bosanski grad i općina koja se rasprostire na 308 km² površine u središnjem dijelu Bosne i Hercegovine. Praktično se nalazi gotovo na polovini meridionalnog rastojanja između ekvatora i sjevernog geografskog pola (43°55' i 44°00' N).

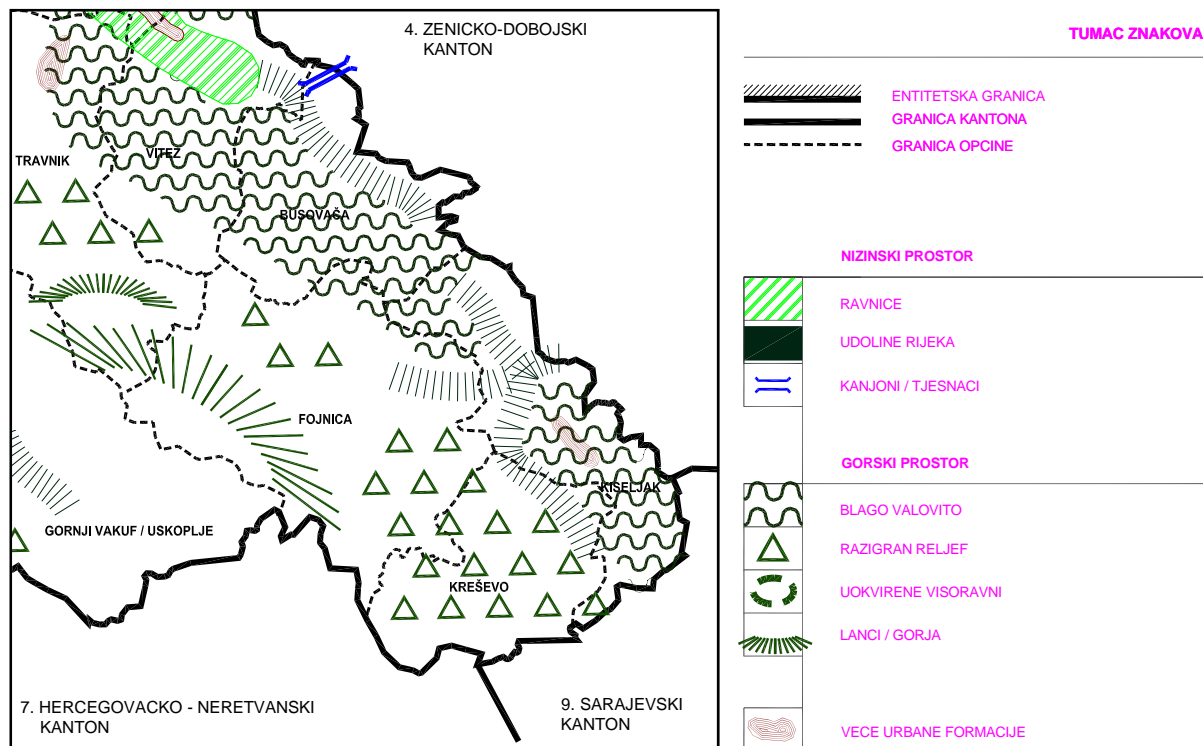
Općina Fojnica graniči sa općinama Gornji Vakuf - Uskoplje, Novi Travnik, Vitez, Busovača, Kiseljak, Kreševo i Konjic.

Slika 1. Karta regionalno-administrativnog položaja Općine Fojnica unutar KSB/SBK, sa položajem KSB/SBK unutra BiH i Općine Fojnica unutar BiH na malim slikama

2.1.1 Geoprometni položaj

Fojnica, živopisni bosanski gradić, prostire se oko 50 km zapadno od Sarajeva, u rijetko lijepoj dolini na 587 m n.m., na istoimenoj rijeci. Nalazi se podno Vranice, točnije u planinskom prstenu kojeg, pored Vranice, formiraju Ščit, Zahora i Bitovinja.

Slika 2. Pejzažne vrijednosti Općine Fojnica kao dio KSB/SBK - morfologija i vizualna prezentacija prostora (izvor: Prostorni plan KSB/SBK)

Dakle, smješten je u njedrima planinskog masiva Vranica (vrh Ločika; 2.107 m), a sa druge strane okružen Matorcem, Zahorom, Pogorelicom, Bitovnjom i Jasikovicom. Nalazi se na plitkoj naplavini, uz desnu obalu Dragače, koja je ovdje naplavila 3 km dugu ravnicu. Gore ove okolice sačinjavaju jezgru tzv. „bosanskoga rudogorja“: Vranica, Zec sa vrhovima Zečija glava (1.766 m), Matorac (1.939 m), Vitreuša (1.914 m); Cvjetovinja sa Jasikovicom (1.255 m), Zahor (1.423 m); Ščit (1.580 m). Glavne doline, kao i gorski lanci, drže se jugoistočnog smjera, paralelno s Jadranskim morem, što je karakterično za orografske prilike u Hrvatskoj, Dalmaciji i većoj cesti Bosne' (zapisi fra. Mijo V. Batinić).

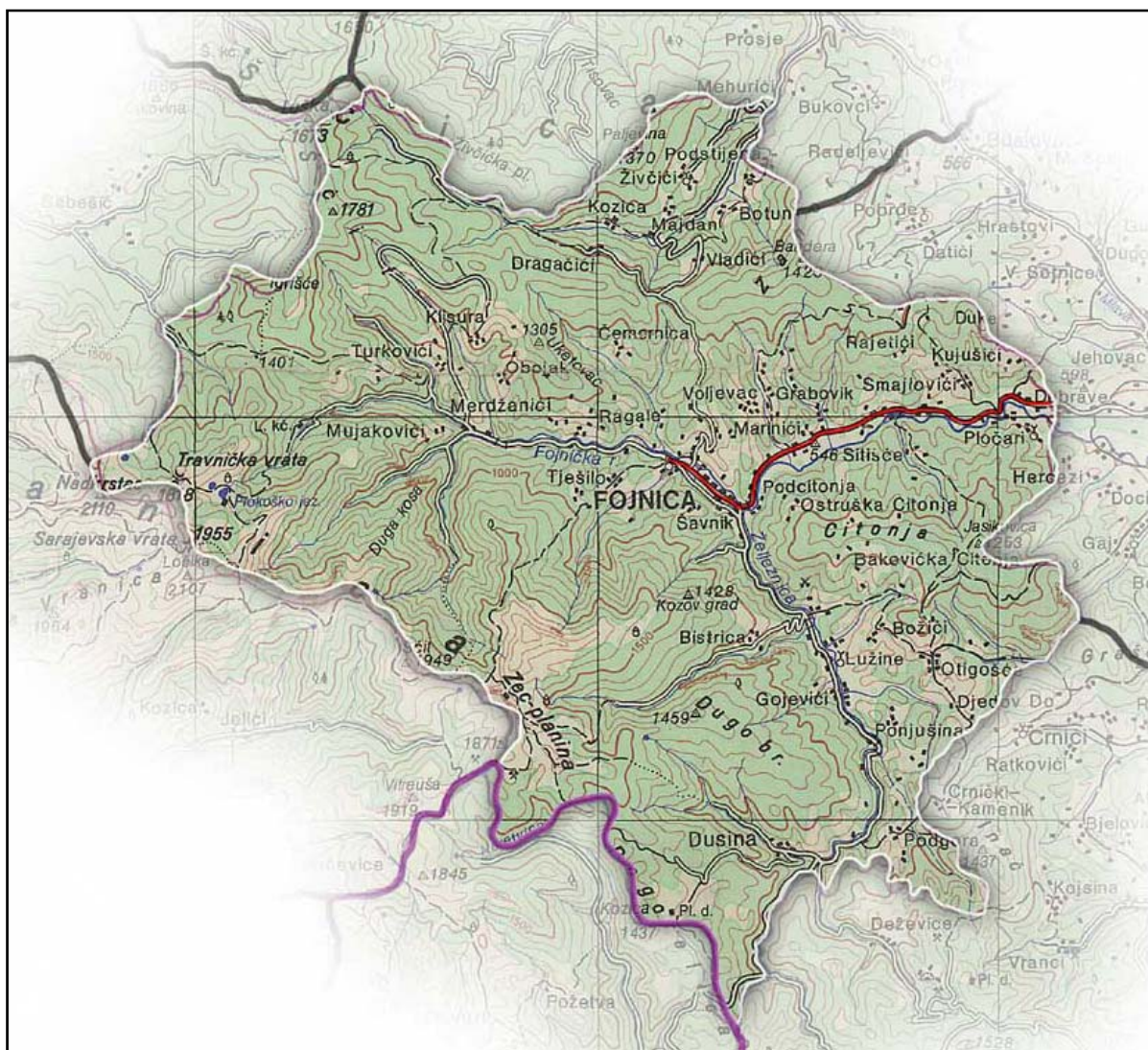
Krećući se cestom Busovača-Kiseljak, u mjestu Gromiljak se nalazi putokaz koji upućuje ka Fojnici, udaljenoj 14 km od tog raskrižja cesta. Fojnica se nalazi na kraju te ceste - iz nje se ne može nastaviti putovanje. U Fojnicu se može doći iz nekoliko pravaca: od Travnika (65 km) cestom Travnik-Kaonik-Busovača-Gromiljak-Fojnica; od Zenice (70 km) cestom Zenica-Lašva-Kaonik-Busovača-Gromiljak-Fojnica; iz Sarajeva (55 km) cestom Sarajevo-Kiseljak-Gromiljak-Fojnica; od Visokog (35 km) cestom Visoko-Kiseljak-Gromiljak-Fojnica.

Najbliži aerodrom je Sarajevski aerodrom, a najbliža željeznička stanica u Visokom.

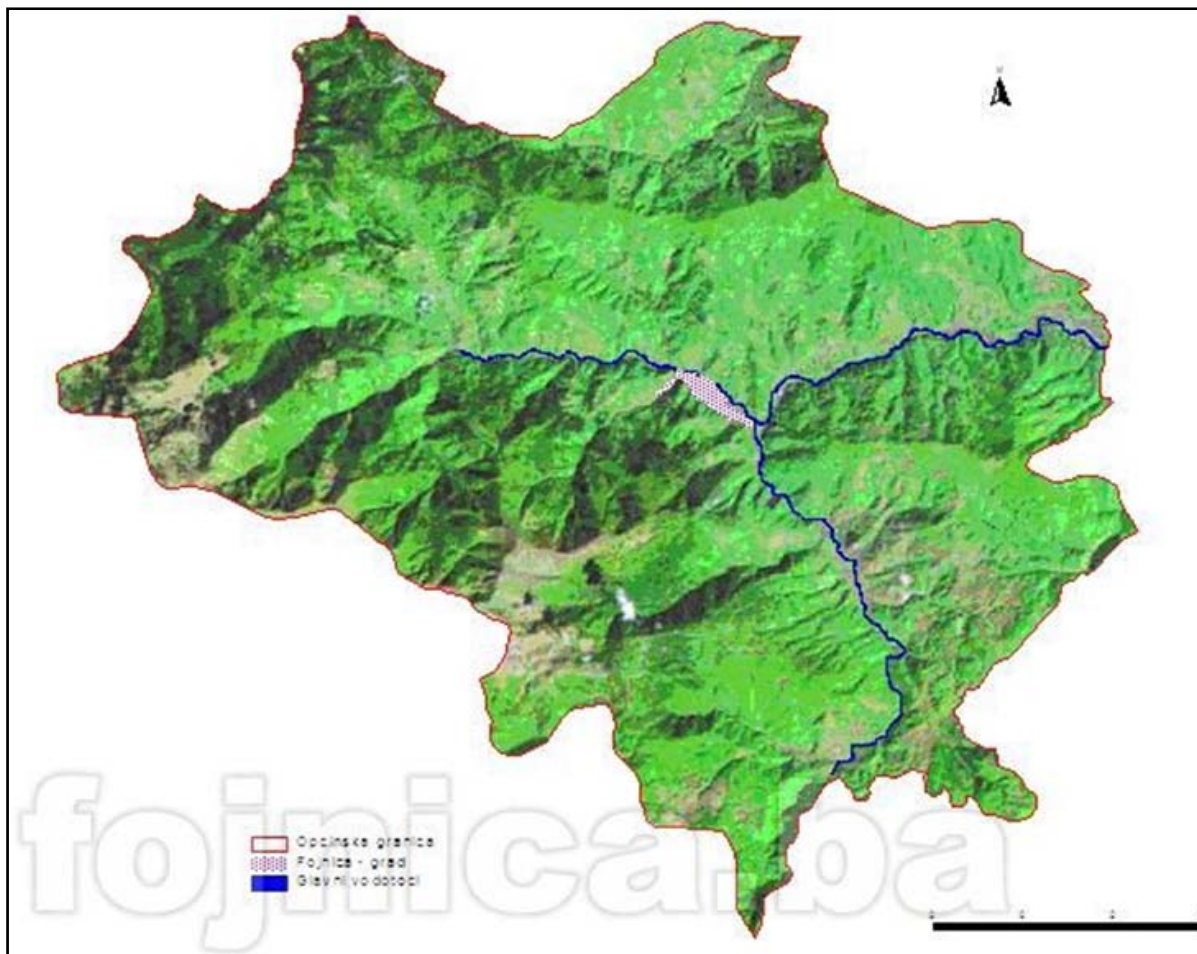
Sam lokalitet «SRC Poljane» Regionalnom cestom R-438 Fojnica-Konjic povezan je sa općinskim centrima. Područje Poljane nalazi se u jugozapadnom dijelu općine Fojnica na obroncima planine Vranice, a sam lokalitet Poljane nalazi se na prosječnoj visini od oko 1.550 m n.m.

Slika 3. Panorama grada Fojnica

Slika 4. Administrativna karta Općine Fojnica

Slika 5. Satelitski snimak Općine Fojnica

2.1.2 Morfološka struktura

Sa morfološkog stanovišta područje KSB/SBK je izrazito brdsko-planinsko (300-1.922 m). Ravničarsko područje (300-500 m.n.m) obuhvata samo oko 5% teritorija, a brdsko-planinsko (500-1000 m.n.m) obuhvata 55,3% teritorija.

Značajne su planinske formacije: Vlašić (Paljenik 1.922 m), Komar (Kamenjak 1.510 m), Kruščica (1.650 m), Vranica (2.110 m), Raduša (1.510 m), Volujak (1.210 m), Radovan (1.446 m) i Galica (1.627 m).

Područje KSB/SBK je mozaičko zbog svoje orografnе razvijenosti, vertikalne raščlanjenosti i različite ekspaniranosti.

Morfološku strukturu sačinjavaju jasno identificirane dvije osnovne cjeline: dolinsko-kotlinski dijelovi Lašve, Vrbasa i Fojnice i planinski koji se prepliću i uklapaju jedni u druge.

Fluvijalni reljef izražen je mrežom riječnih dolina, različitih dimenzija i morfološkog sklopa. Pored doline Vrbasa i Lašve, koje sa svojim tokovima određuju prometnost u svim pravcima (sjever-jugoistok-zapad), tu su još morfološki raznovrsne i izdiferencirane doline njihovih pritoka, kao i doline Fojnice i Ugara.

Morfološka struktura KSB/SBK je veoma specifična. Živopisni pejzaž, veoma atraktivno planinsko područje sa značajnim prirodnim vrijednostima su prirodni razvojni resurs.

2.1.3 Klima KSB/SBK i Općine Fojnica, odnosno lokaliteta Poljane

Klimatske karakteristike su planinsko-kontinentalna klima sa mikro-lokalitetnim varijetetima vezanim za riječne doline i nadmorsku visinu. Najtopliji mjesec je juli sa srednjom temperaturom u dolinama oko 18,3°C. Srednje siječanjske temperature su negativne i iznose od -2 do -3°C. Godišnja kolebanja temperatura su dosta velika i iznose oko 20°C, a znatno su veća kolebanja u planinskim područjima, što je karakteristika kontinentalnosti klime.

Srednje godišnje temperature zraka u dolinama iznose oko 8,8°C sa jako izraženim godišnjim dobima, kolebanjima temperature u proljeće i jesen i kasnim proljetnim i ranim jesenjim mrazovima. Niske maksimalne vrijednosti temperature u srpnju i kolovozu (između 25 i 30°C) navode na zaključak da su ljeta u ovom području relativno topla.

Znatnije razlike se javljaju u geografskoj raspodjeli temperature, kao i njenih parametara, koje su uvjetovane lokalnim utjecajima. Na osnovu prikazanog temperaturnog režima može se zaključiti da su u ovom području ljeta topla, a zime hladne, zbog čega su godišnje promjene velike što je uticaj kontinentalne klime.

Prosječne godišnje padaline su relativno niske i kreću se između 814 i 1.000 mm. Međutim, iako su količine padalina male, može se reći da ih ovo područje ima dovoljno, s obzirom da su one u toku godine dosta ravnomjerno raspoređene. Maksimalne padavine su u jesen. Pored glavnog maksimuma u jesen, javlja se i jedan sekundarni maksimum u proljeće.

Broj dana sa snježnim pokrivačem povećava se od sjevera ka jugu i u vezi je sa nadmorskom visinom od koje u velikoj mjeri ovisi trajanje snježnog pokrivača. U nižim dijelovima snježni pokrivač traje 40-60 dana, dok u planinskom pojasu i do 90 dana. Prosječna visina mu iznosi 30-40 cm.

Godišnja raspodjela oblačnosti pokazuje da je oblačniji dio godine zima, dok je u ljetnoj polovini godine ona mala i iznosi ispod 50%. Trajanje sijanja Sunca je relativno veliko i iznosi prosječno godišnje od 170-180 sati.

Uopće uzevši, klima područja KSB/SBK je povoljna, sa umjerenom vlažnošću, umjerenim temperaturama, znatnim osunčanjem, bez jakih olujnih vjetrova i u osnovi je povoljna za razne ljudske aktivnosti, urbanizaciju, poljoprivredu, turizam, sport i rekreaciju i sl.

Što se tiče **Općine Fojnica**, orografske karakteristike reljefa su uvjetovale i velike razlike u temperaturi između podnožja planine (Fojnica, 680 m) i najviših vrhova (Nadkrstac, 2.110 m). Godišnje padaline u Fojnici iznose 1.234 mm, a srednja godišnja temperatura je 8,2°C (Vukorep, 1979).

Na osnovu nekoliko prezentiranih klimatskih elemenata može se zaključiti da ovo područje karakterizira umjereno-kontinentalni tip klime, s tim da se u ovisnosti od nadmorske visine i reljefa javljaju znatne promjene. Osnovne odlike ovog tipa klime su niske temperature, snižen tlak zraka, snažni vjetrovi, smanjena vlažnost zraka i visoka godišnja količina padalina sa značajnim udjelom snijega.

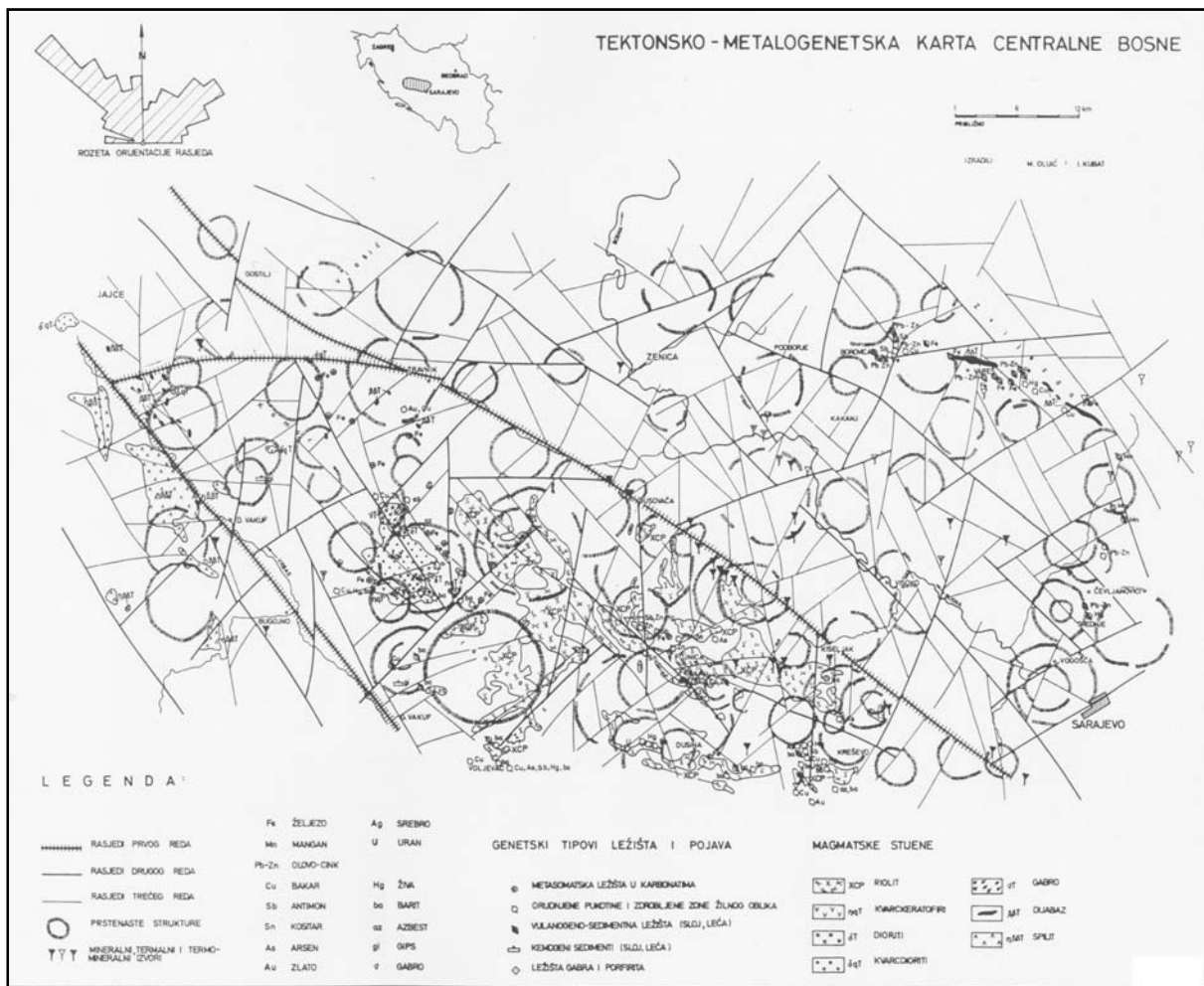
Prosječni godišnji broj sunčanih sati se kreće u granicama od 1.600 do 1.700 sati godišnje, što otprilike odgovara prosjeku u BiH. Godišnja visina padalina po pravilu je velika, ali i na njen godišnji tok značajan utjecaj ostvaruju morfološke specifičnosti terena. U prosjeku ona se u ovom prostoru kreće od oko 1.200 mm pa do oko 1.500 mm, i vremenski su gotovo ravnomjerno raspoređene, pa sušnih mjeseci gotovo i da nema. Konkretnije godišnje relativno kolebanje padalina iznosi oko 5% - 8,6%. Glavni maksimum padavina je u poznoj jeseni ili na samom početku zime (studeni-prosinac).

Na području općine Fojnica nalaze se brojni izvori pitke vode kao i termalni izvor, a na planini Vranica prirodno jezero – Prokoško jezero.

Na lokaciji **Poljane** se može govoriti o planinskoj klimi. Klimatske odlike ovog lokaliteta su veći broj sunčanih dana kao i veliki broj dana u godini pod snijegom. Općenito, može se reći da ovaj prostor odlikuju kratka ljeta i duge, hladne, snijegom bogate zime .

2.1.4 Seizmološke karakteristike

Područje općine Fojnica, pa i predmetnog lokaliteta, nalazi se po seizmološkim karakteristikama u sedmoj zoni intenziteta potresa I = VII° MCS.

Slika 6. Tektonsko-metalogenetska karta Centralne Bosne

2.1.5 Stanovništvo i kadrovski potencijali KSB/SBK i Općine Fojnica

U razdoblju koji je trajao 43 godine (iza II. svjetskog rata), broj stanovnika KSB/SBK se stalno uvećavao, mada s opadajućim intenzitetom, tako da je 1991. godine dostigao 341.356 stanovnika.

Ratna razaranja u BiH tokom 1992.-1995. godine ostavila su znatan utjecaj na području KSB/SBK. Pored uništavanja materijalnih dobara, poremećeni su naročito demografski tokovi. Veliki broj ljudi je poginuo i nestao, dogodile su se masovne prirodne migracije i fizičko proganjanje. U teškim uvjetima života znatno je povećana smrtnost stanovništva.

Onemogućeno je redovno biološko obnavljanje populacije i deformirani su svi demografski procesi.

Broj stanovnika na području KSB/SBK 1999. godine je manji za preko 100.000 u odnosu na 1991. godinu, a fojnički dio (Fojnica, Kiseljak i Kreševo) je pretrpio smanjenje stanovništva od 22% u tom razdoblju (1991.-1999).

Tablica 3. Broj stanovnika u Općini Fojnica i KSB/SBK 1971, 1981. i 1991. godine, te procjena za 1999. godinu

	1971.	1981.	1991.	Procjena 1999.
Fojnica	12.829	15.045	16.296 (+8%)	10.462 (-46%)
KSB/SBK	-	304.461	341.356 (+12%)	231.170 (-32%)

Tablica 4. Broj stanovnika grada Fojnica

Naselje	1971.	1981.	1991.	Promjena 1981.-1991.
Fojnica	2.254	3.411	4.225	24%

Tablica 5. Procjena nacionalne strukture stanovništva u Općini Fojnica i KSB/SBK

	Ukupno	Hrvati	Bošnjaci (ranije Muslimani)	Srbi
Fojnica 1971	12.829	5.948	6.473	223
Fojnica 1981	15.045	6.432	7.637	422
Fojnica 1991	16.296	6.623	8.024	157
Fojnica 1999	10.462	286	10.154	22

Tablica 6. Procjena nacionalne strukture stanovništva u Gradu Fojnica

	Ukupno	Hrvati	Bošnjaci (ranije Muslimani)	Srbi
1971	2.254	745	1.262	134
1981	3.411	1.158	1.722	158
1991	4.225	1.563	2.095	130
1999	-	-	-	-

Tablica 7. Obrazovna struktura stanovništva Općine Fojnica i KSB/SBK 1991. godine starog 15 i više godina

	Stanovništvo starije od 15 godina	Bez šk. sprema	Nepotpuna osn. škola	Osnovna škola	Sr. i viša škola	Visoka škola
Fojnica	12.268 (100%)	14%	24%	24%	28%	2%
KSB/SBK	244.150 (100%)	14%	21%	25%	33%	2%

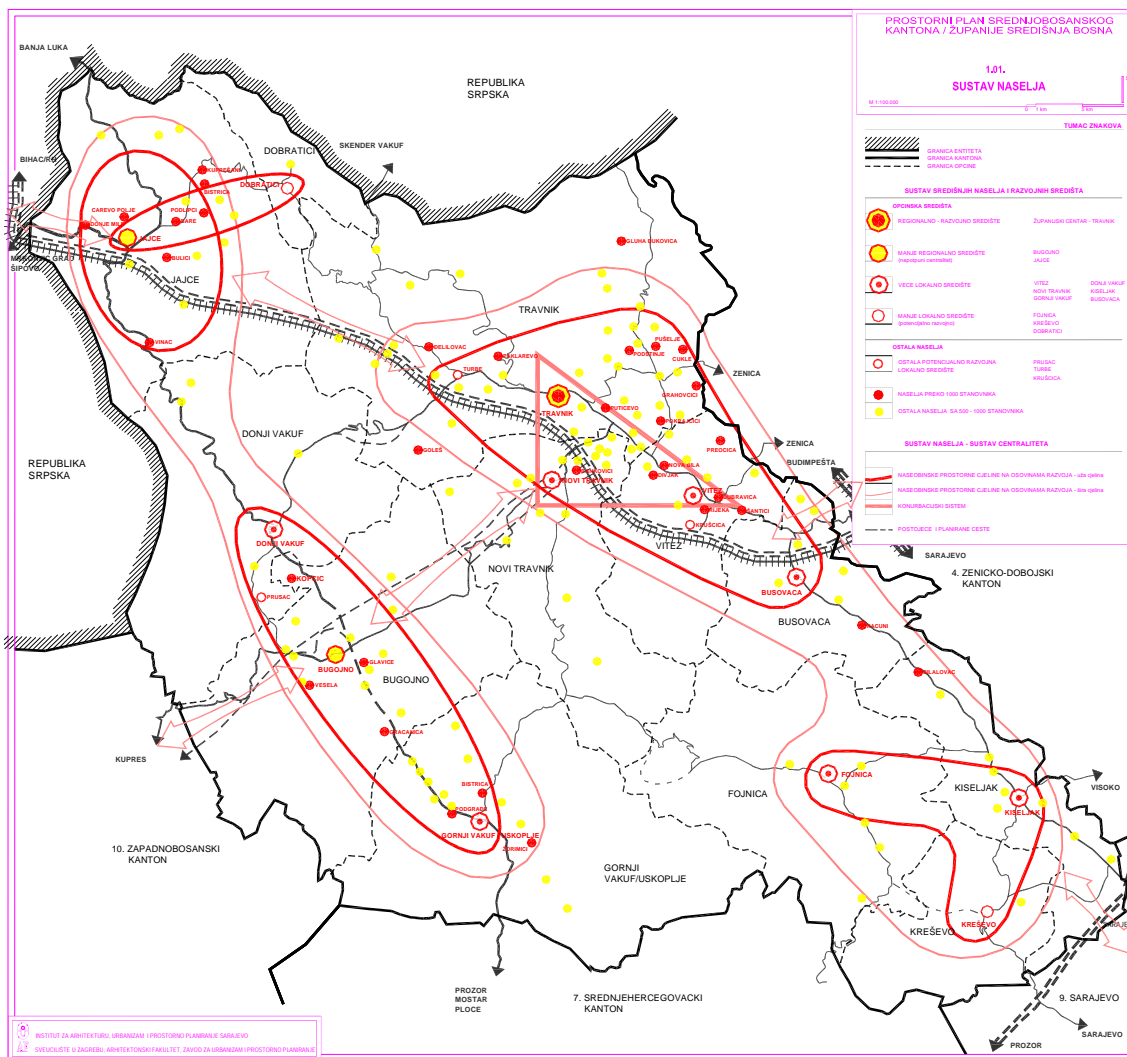
Koncentracija stanovništva KSB/SBK je u dolinama vodotoka Vrbasa, Lašve i Fojnice sa dosta praznim područjima koja obuhvataju planinska područja posebno Vranice i Vlašića.

Koncentracija stanovništva u dolinama vodotoka i uz magistralne i regionalne prometnice dovela je do formiranja prostorno-funkcionalnih grupacija kao što su:

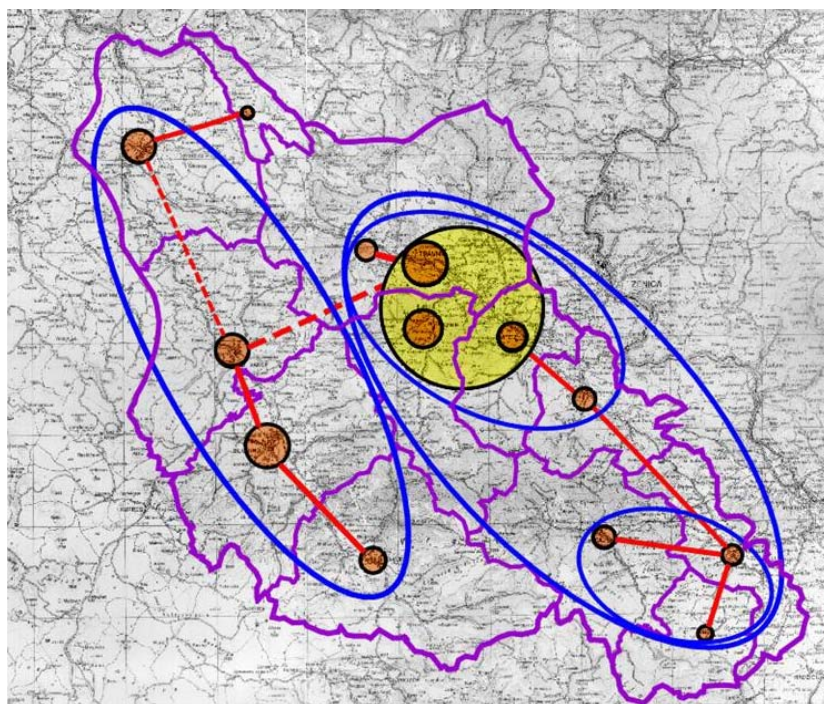
- Vrbaska formacija
- Lašvanska formacija
- Fojnička formacija.

Mehaničko kretanje stanovništva (emigracija i imigracija bilo kojeg nivoa) na navedene odnose nije imala bitnijeg utjecaja s obzirom da je odnos imigraciono-emigracijske komponente bio gotovo u ravnoteži.

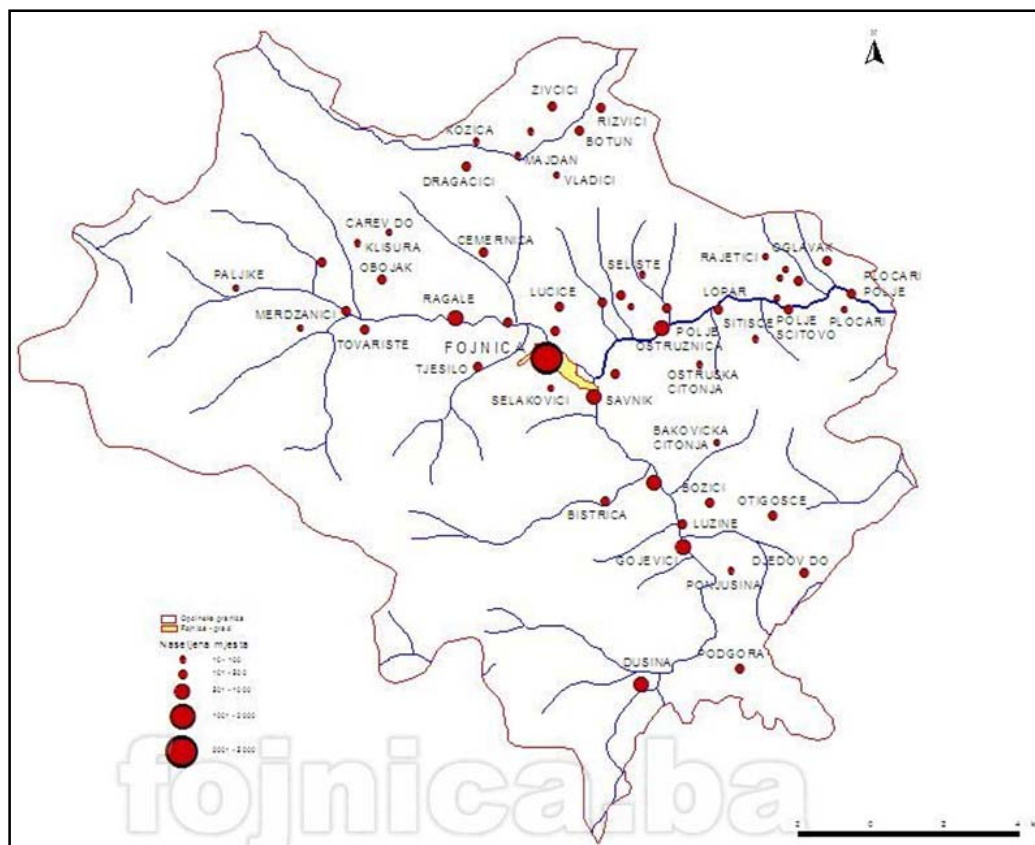
Prema Prostornom planu KSB/SBK, na istočnom dijelu KSB/SBK formira se prostorno-funkcionalna grupacija koju čine Kiseljak, Fojnica i Kreševo, koja bi mogla u dogledno vrijeme integrirati u šire okvire formacije Travnik - Vitez.

Slika 7. Sustav naselja KSB/SBK (izvor: Prostorni plan KSB/SBK)

Slika 8. Sistem centra SBK (Geoprostorne – polarizacijske – interakcijske formacije)

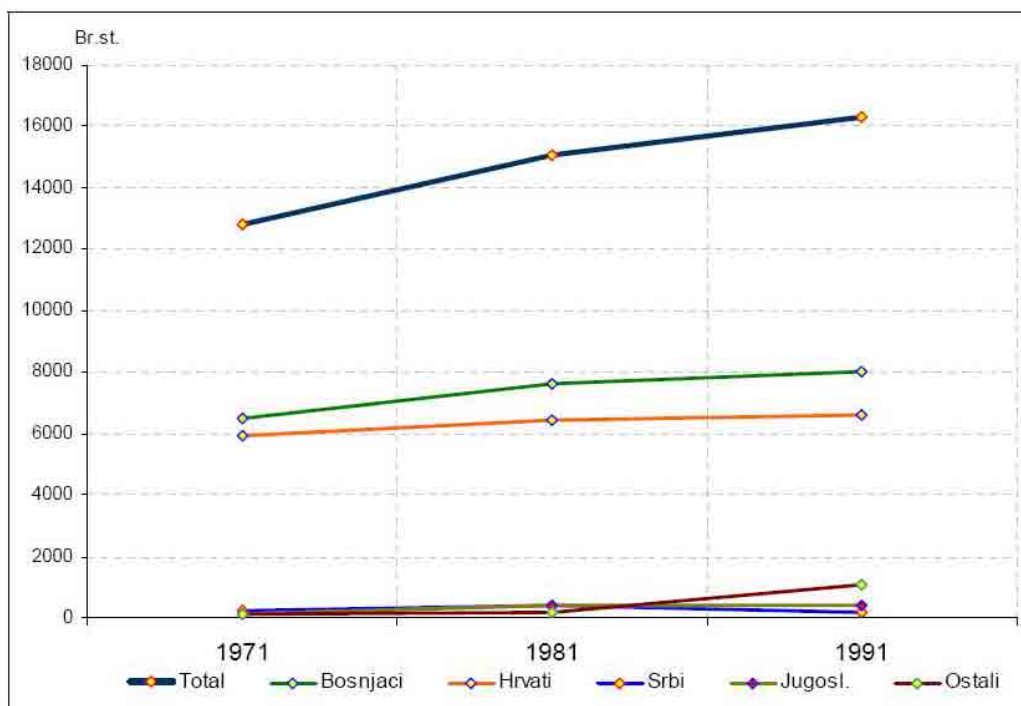
Slika 9. Karta naselja Općine Fojnica

Ukupan broj stanovnika Općine Fojnica 1971. godine iznosio je 12.829, 1981. godine - 15.045, a 1991. godine - 16.296 stanovnika (u 55 naseljenih mjesta duž riječnih tokova Jezernice, Kozice, Dragače, Čemernice, Gvožđanke i Fojničke rijeke). Prosječna gustoća naseljenosti 1991. godine iznosila je 53,8 st/km². Ovaj podatak ukazuje na činjenicu da općina Fojnica spada u kategoriju slabo naseljenih mjesta, s obzirom da je u istom razdoblju prosječna gustoća naseljenosti na nivou cijele BiH iznosila oko 85 st/km². Ako se dalje analiza provede u odnosu na pojedina naseljena mjesta uočiti će se značajne razlike. Naime, najveći broj stanovnika od 4.225 stanovnika ili oko 26% od ukupnog broja ima grad Fojnica, koji je ujedno i općinsko središte. Po broju stanovnika iz 1991. godine dalje slijede: Bakovići (989), Šavnik (978), Polje Ostružnica (962), Dusina (771), Gojevići (615), Ragale (539), Nadbare (468), Turkovići (434), Lužine (419) i Pločari Polje (400). Sva preostala naseljena mjesta broje manji broj stanovnika, odnosno sa brojem stanovnika od 300 do 399 na teritoriju općine ima ukupno 2 naseljena mjesta, od 200 do 299 - 7, od 100 do 199 - 15, dok ispod 100 stanovnika broji ukupno 20 manjih naselja. Prema istim popisnim podacima najslabije je naseljeno mjesto Lopar sa 10 stanovnika.

Po popisu iz 1991. godine, u ukupnom broju stanovnika najveći postotak od 49,23% (ili 8.024) čine Bošnjaci (po tadašnjem popisu – Muslimani). Po ukupnom broju dalje slijede Hrvati s 40,64% (6.623), Srbi s 0,96% (157), Jugoslaveni s 2,49% (407) i ostali s 6,65% (1.085). Vidljivo je da je u analiziranom tidesetogodišnjem razdoblju zabilježen kontinuirani trend porasta svih osim kod srpskog stanovništva čiji se broj tokom posljednjeg desetljeća u odnosu na prethodno smanjio za oko 2,5 puta.

Ako se navedeni odnos razmatra po naseljenim mjestima mogu se također uočiti određene specifičnosti. U općinskom središtu Fojnici (4.225 stanovnika - 1991) Bošnjaci su činili relativnu većinu od blizu 50% (2.095), Hrvati su činili 37% (1.563), uz manji broj Srba (130), Jugoslavena (297) i ostalih (140).

Od preostalih naseljenih mjesta na teritoriju općine Bošnjaci su imali apsolutnu većinu u njih 28, od kojih su u 8 imali 100%. Hrvatsko stanovništvo je činilo apsolutnu većinu u ukupno 24 naseljena mjesta a 100% udjela su imali u njih 7. Relativnu većinu od 62% ovo stanovništvo ima jedino u Šavniku. Jedino mjesto u kojem relativnu većinu imaju ostali su Bakovići sa oko 55%.

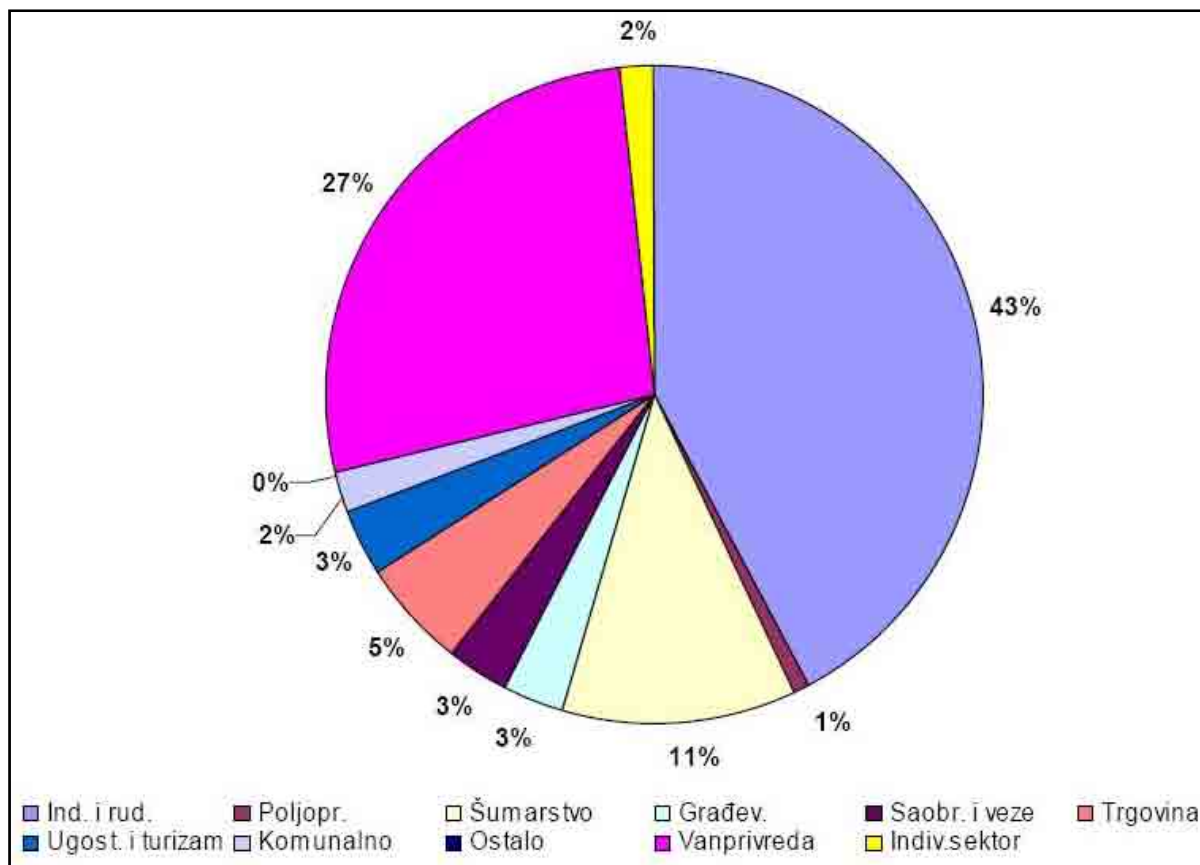
Slika 10. Promjene ukupnog broja stanovnika u razdoblju 1971. do 1991. godine

Svi navedeni podaci odnosili su se na tri posljednja popisna razdoblja. Prema projekciji razvoja stanovništva Općina je u 2005. godini trebala imati oko 21.000 stanovnika, ali je usljed ratnih dešavanja taj broj znatno manji, i prema procjenama općinske administracije kreće se u vrijednosti od 13.500 do 14.000. Osnovna karakteristika s tim u vezi jeste da je povratak raseljenih osoba i povrat njihove imovine u vlasništvo gotovo potpuno izvršen, ali je problem održivog povratka vrlo izražen. Konkretnije, najveći dio povratnika kao i dobar dio neraseljenog stanovništva nema mogućnosti za zapošljavanje, kao ni neke profitabilne projekte u privatnom sektoru. Tek u najnovije vrijeme se ulažu dodatni naponi da se tim kategorijama stanovništva osiguraju elementarni uvjeti za održivi ostanak kroz razne vidove uglavnom sezonskog zapošljavanja.

Loša razvojna pretpostavka je i uglavnom nepovoljna obrazovna struktura općinskog stanovništva u kojoj, prema podacima iz Prostornog plana KSB/SBK, prevladava osnovnoškolsko i srednješkolsko obrazovana skupina stanovnika sa preko 60%. Prema istim podacima u prijeratnom razdoblju je bilo uposljeno oko 3.341 stanovnika, od čega je u društvenom sektoru radilo oko 3.288, a u individualnom samo 53.

U privrednom sektoru (industrija i rudarstvo, poljoprivreda, šumarstvo i dr.) je radilo 3.288 (ili oko 71,5%) dok je u izvanprivrednom sektoru bilo uposljeno 910 ili oko 28,5% od ukupnog broja uposlenika.

Na osnovu svih iznesenih činjenica se može konstatirati da općinsko stanovništvo svojim brojem i strukturom predstavlja pozitivan razvojni potencijal, za čije puno iskorištavanje je neophodno pokrenuti niz manjih, ali ekonomski održivih privrednih projekata. U te mogućnosti svakako treba inkorporirati rezultate ovog Master plana u smislu angažmana određenog broja stanovnika u oblasti turizma.

Slika 11. Struktura zaposlenosti na nivou općine Fojnica u prijeratnom razdoblju

2.1.6 Promet na području KSB/SBK, odnosno Općine Fojnica

Najznačajnije komunikacije protežu se dolinama rijeka Lašve i Vrbasa, gdje se i nalaze važna urbana naselja. Središnji geografski položaj SBK/KSB povezuje tranzitne pravce sjeverozapad-jugoistok (Bihać-Travnik-Sarajevo-Goražde) i sjeveroistok-jugozapad (Tuzla-Zenica-Travnik-Bugojno- Mostar-Ploče, odnosno Neum, te iz Bugojna za pravac Livno-Split). Geografska centralnost i dolinski zadori Vrbasa i Lašve ističu ovo područje na značajnu tranzitnost u svim smjerovima i nivoima (BiH, Balkan, i dalje Zapadna Europa, Mala Azija i Bliski Istok).

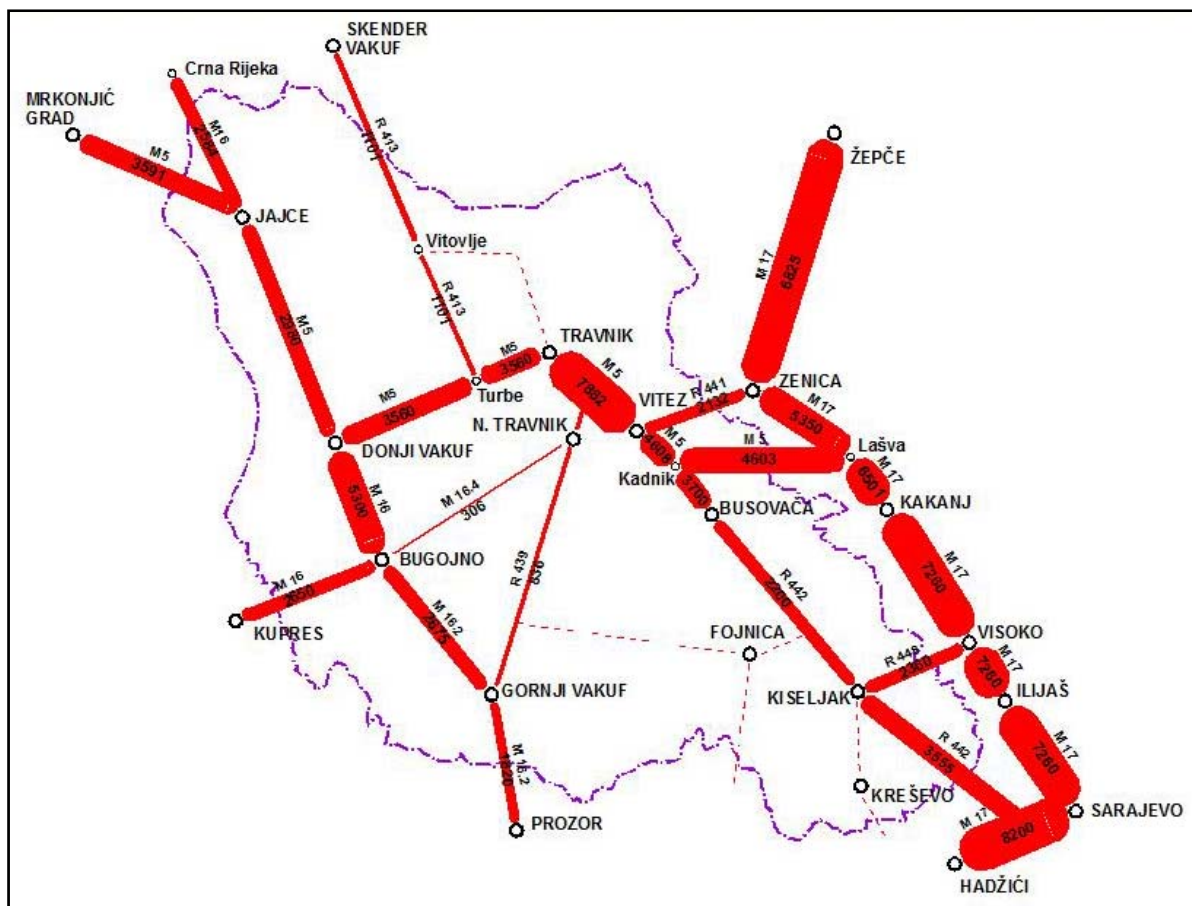
Istraživanja provedena osamdesetih godina prošlog stoljeća koja su iskazana prema liniji težnji pokazala su da na području KSB/SBK nije postojao izražen regionalni centar, jer je djelovanje centra (Travnik-Bugojno) dosta polarizirano.

Intenzitet prometa koji je sniman 1986. godine imao je najveći nivo vozila/dan na dionici puta Travnik-Vitez.

Snimanja izvršena u toku 2000. godine ponovo su potvrdila da je najveći intenzitet prometa ostvaren na dionici Travnik-Vitez (na slici dolje).

Na području Srednjobosanskog kantona postoji mreža magistralnih cesta u dužini od 173 km i regionalnih u duljini od 337 km. Prema sadašnjoj klasifikaciji, najznačajniji putni pravci na području KSB/SBK su:

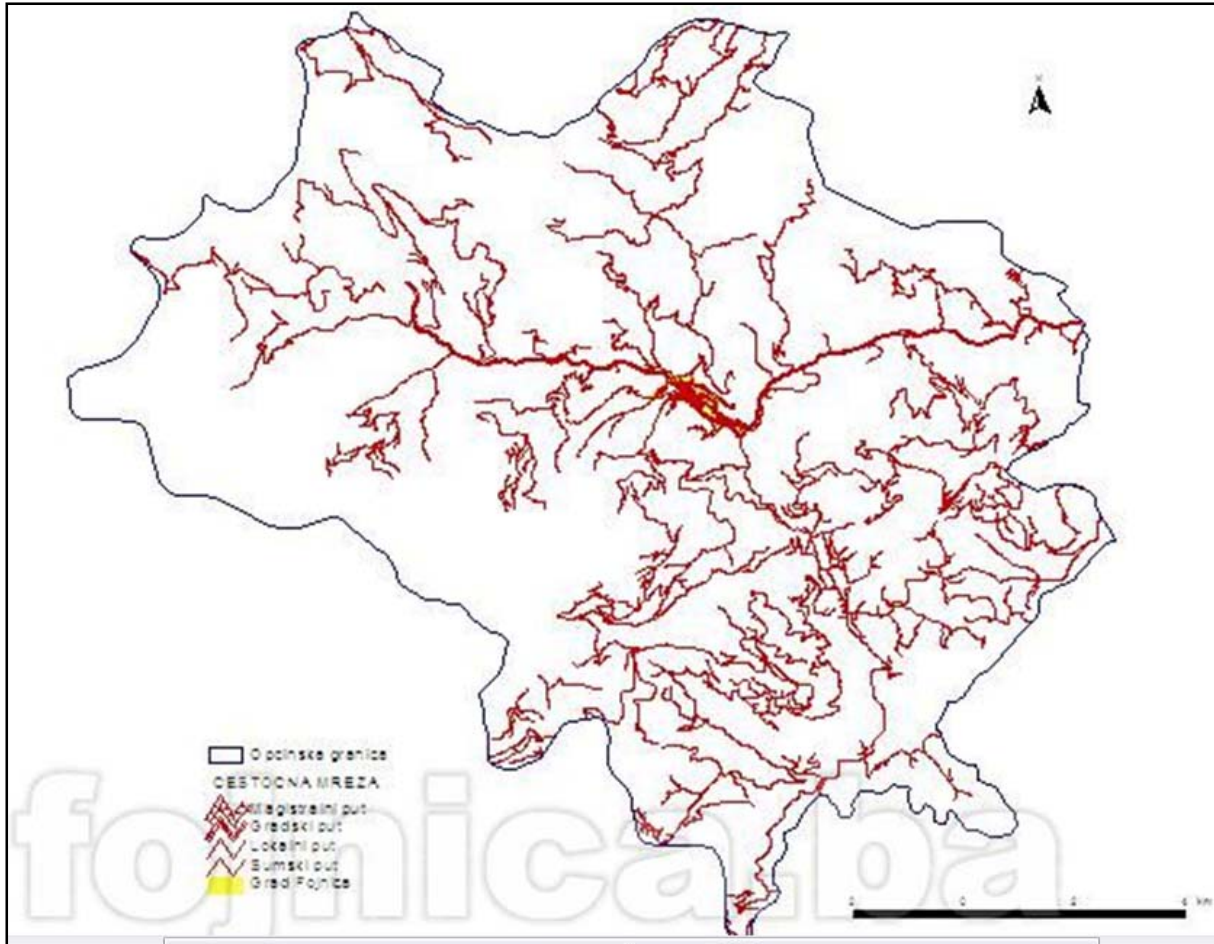
- Međunarodni: E 661 Lašva-Travnik-Banja Luka i E 761 Lašva-Travnik-Jajce-Bihać;
- Magistralni: M 5-5 Lašva-Travnik-Bihać, M 16-2 Jajce-Banja Luka, M 16-2-1 Donji Vakuf-Bugojno-Prozor, M 16-4 Bugojno-Novu Travnik i M 16-3 Bugojno-Livno.

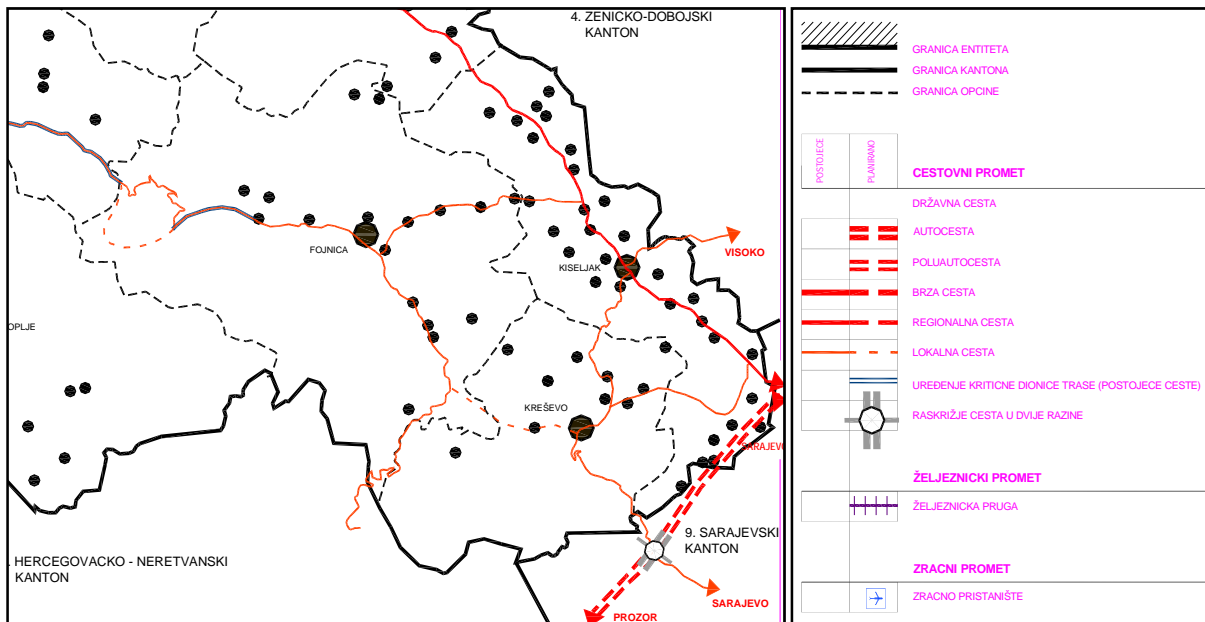
Slika 12. Intenzitet prometa na migistralnim i regionalnim cestama KSB/SBK (2000)

Na području Općine Fojnica je jedino zastupljen cestovni, što najbolje ukazuje na nepovoljni administrativni položaj prostora. Osnovna obilježja cestovne mreže na teritoriju općine jeste da je ona prometno-tehnički vrlo stara i dotrajala i sa vrlo malo rekonstrukcijskih intervencija na njoj. Asfaltna prekrivka na cestama je zbog zastarjelosti na puno mjesta erodirana tako da je i na glavnoj gradskoj prometnici vidljiv veliki broj rupa koje su nikako ili uglavnom loše tehnički sanirane. Mreža prometnica po rangovima je vrlo nerazvijena i kao takva ne može da odgovori na sve zahtjeve programskog razvoja privrede i stanovništva općine i šire regije.

Shodno stupnju tehničkog stanja, regionalnom značenju, namjeni i gustoći cestovna mreža je na nivou općine klasificirana u ukupno četiri kategorije: magistralni, gradski, lokalni i šumski put. Analizom TK R = 1:25.000 i već pomenutog satelitskog snimka IRS - 1D, 5,6 m, IRC, 1998. godine izračunata je ukupna duljina svih cesta na teritoriju općine od 532,8 km što iznosi svega oko 1,77 km/km² i s ovog aspekta odgovara prosjeku srednjrazvijenijih općina u BiH. Duljina magistralnog cestovnog pravca Kiseljak - Fojnica u dijelu koji pripada teritoriju općine iznosi 19,98 km ili svega 3,8% od ukupne duljine svih prometnica. Na prometnice gradskog ranga sa asfaltnom podlogom otpada duljina od 7,58 km ili oko 1,4%. Broj lokalnih cesta koje su uglavnom sa asfaltnom podlogom iznosi oko 35 sa ukupnom duljinom od 111,23 km ili 20,9%. Najveći broj od oko 362 puta imaju šumski putovi čija je svrha uglavnom eksploatacija i odvoz oblovine. Njihova ukupna duljina iznosi 393,6 km ili čak 73,9%, pa ovaj podatak ujedno dobro potkrepljuje činjenicu o pojačanoj eksploataciji šumskog fonda na teritoriju općine.

Slika 13. Karta prometne mreže Općine Fojnica

Slika 14. Dio karte Plana razvoja prometnog sustava KSB/SBK
(izvor: Prostorni plan KSB/SBK)

2.1.7 Obnovljivi izvori energije

Izvori električne energije i energije općenito se dijele na konvencionalne i obnovljive. Obnovljivi izvori su nepotrošni, neiscrpn, za razliku od konvencionalnih. Obnovljivi izvori energije svoje su značenje dobili u vrijeme prvih energetske kriza, sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Neki od obnovljivih izvora poznati su i koriste se još od davnine (npr. vjetrenjače, vodenice i sl.).

Danas se pod obnovljivim izvorima energije podrazumijevaju izvori energije koji mogu pomoći u zadovoljenju energetske potražnje i time pridonijeti uštedi troškova koji se daju za energiju. U obnovljive izvore energije spadaju:

1. energija vjetra,
2. solarna (sunčeva) energija,
3. geotermalna energija,
4. energija biomase i bioplin,
5. energija plime i oseke,
6. hidroenergija (male HE – do 5 MW).

Priroda nas svakodnevno, i to potpuno besplatno opskrbljuje s velikim količinama sunca i vjetra. S druge strane, sve je manje fosilnih goriva (nafte, plina i ugljena) čija je cijena svakim danom sve veća. Posljednjih 30 godina, a posebno danas, obnovljivi izvori energije imaju sve veću ulogu u svjetskoj proizvodnji energije.

Porast korištenja obnovljivih izvora energije u svijetu je vrlo značajan, dok se u Europi najviše koristi vjetroenergija. Njemačka danas ima oko 30.000 MW instalirane snage vjetrogeneratora, Španjolska više od 15.000 MW, dok Danska čak 65% energije dobiva iz vjetra (10.000 MW).

U skladu s razvojem tehnologije snaga vjetrogeneratora je u posljednjih 30 godina narasla od 30 kW na čak 5.000 kW, dok je proizvodnja električne energije u vjetroelektranama povećana za više od 1.000 puta.

Za područje F BiH naročito su zanimljive energija vjetra, solarna energija, biomasa iz poljoprivrede i šumarstva, geotermalna energija i hidroenergija (male hidroelektrane).

Razvoj obnovljivih izvora energije (posebno energije vjetra, solarne, biomase i geotermalne) važan je iz nekoliko razloga:

- obnovljivi izvori energije imaju veoma važnu ulogu u smanjenju emisije ugljičnog dioksida (CO₂) u atmosferu. Najnovija politika EU je da sve članice do 2020. godine moraju dobivati najmanje 20% energije iz obnovljivih izvora;
- povećanje udjela obnovljivih izvora energije povećava energetske održivosti energetskog sistema države. Također, pomaže u poboljšavanju sigurnosti isporuke energije na način da smanjuje ovisnost o uvozu energetske sirovine i električne energije;
- očekuje se da će u skoroj budućnosti obnovljivi izvori energije postati ekonomski konkurentni konvencionalnim izvorima energije.

Za decentraliziranu opskrbu potrebnom energijom u KSB/SBK perspektivno veliko značenje imaju novi i obnovljivi izvori energije (mini hidroelektrane, sunčeva energije, biomasa, otpad). Međutim, još nema pratećih propisa vezano za urbanističko planiranje, na primjer "solarnih naselja" na principu pasivnog korištenja solarne energije pri čemu se posebno značenje pridaje boljoj termičkoj izolaciji, orijentaciji zgrada, boji fasade, vrsti materijala, i sl. Već danas se mora voditi računa da se zgrade grade za narednih 100 do 200 godina, kada će energetska situacija biti sasvim drugačija.

KSB/SBK bi trebao slijediti pozitivne primjere nekih uspješnih poduhvata u korištenju obnovljivih izvora energije kao što je npr. grad Beč. Naime, u ovom gradu se značajan dio

potrebne energije osigurava iz tri kogeneracijska postrojenja, dvije spalionice otpada i nekoliko mini solarnih elektrana pri školama.

Na području SBK planirana je izgradnja više mini hidroelektrana (MHE) na rijekama Vesela, Jezernica, Borovnica, Kozica, Pavlovac i Željeznica. Njihovom izgradnjom značajno bi se popravila elektroenergetska situacija KSB/SBK.

Tablica 8. Pregled projektiranih MHE u KSB/SBK (većina u Općini Fojnica)

R.br.	NAZIV MHE	Lokacija		Neto pad (m)	Instalirana snaga (kW)	Moguća proizvod. (GWh)
		Vodotok	Općina			
1.	Pršljanica	r. Vesela	Bugojno	45	240,00	1,060
2.	Prokoška	r. Jezernica	Fojnica	448,1	790,10	4,787
3.	Mujakovići	r. Jezernica	Fojnica	232	1.342,00	8,129
4.	Pogledala	r. Borovnica	Fojnica	90,6	377,60	2,287
5.	Grablje	r. Borovnica	Fojnica	130	354,30	2,146
6.	Botun	r. Kozica	Fojnica	113	1.880,00	7,490
7.	Pavlovac	r. Pavlovac	Fojnica	97	442,00	2,286
8.	Luke	r. Željeznica	Fojnica	109	1.945,00	11,736
Ukupno:					7.371,00	39,921

Međutim, preuzeti podaci od KSB/SBK su se promijenili jer je samo na fojničkim rijekama planirana izgradnja 11 MHE. Prije 5 godina su izgrađene 4 MHE, vrijednosti oko 20.000.000 KM (tvrtka „Intrade-energija“, Sarajevo), nedavno je dovršena i peta, a krenulo se i s gradnjom šeste. Umjesto prirodnog vodotoka rijeke su stjerane u cijevi, a turbina ispušta ulje koje uništava okoliš i riblji fond. Početkom studenog održana je izvanredna sjednica Općinskog vijeća Fojnica vezana za najavljenju izgradnju novih MHE, te preispitivanje dozvola za rad postojećih. Nakon višesatne rasprave donesen je zaključak da se od mjerodavnih u KSB/SBK zatraži preispitivanje izdanih koncesija za MHE, te zaustave gradnju MHE na rijeci Željeznici. Kako je izgradnja nastavljena, organizirani su i mirni prosvjedi pred zgradom Općine. Predstavnici fojničkih mjesnih zajednica, ekoloških, sportskih, lovačkih i ribolovnih udruženja tvrde da su od samog početka bili protiv izgradnje.

Osnovni principi direktnog iskorištavanja **sunčeve energije** su preko:

- solarnih kolektora - pripremanje vruće vode i zagrijavanje prostorija;
- fotonaponskih ćelija - direktna pretvorba sunčeve energije u električnu energiju;
- fokusiranja sunčeve energije - upotreba u velikim energetske postrojenjima.

U Europi se znatno povećava količina instaliranih solarnih kolektora (instalirano je oko 50 milijuna m² sunčevih kolektora). Njemačka i Austrija su lideri u iskorištavanju sunčeve energije za grijanje i pripremu tople vode.

Fotonaponske ćelije su poluvodički elementi koji direktno pretvaraju energiju sunčeva zračenja u električnu energiju i mogu se koristiti kao samostalni ili kao dodatni izvor energije. Za sada su još uvijek ekonomski nerentabilni jer im je cijena oko 3.000 €/kW. Kao samostalni izvor energije koriste se npr. na satelitima, cestovnim znakovima, kalkulatorima i udaljenim objektima koji zahtijevaju dugotrajni izvor energije. Europa ima godišnji rast od 40% instalirane snage fotonaponskih ćelija. Vodeća država u Europi u tom području je Njemačka sa 113.8 MWp. Plan Europske unije je instaliranje 3.000 MWp do 2010. godine, ali sadašnji pokazatelji upućuju na to da će do onda biti instalirano oko 1.780 MWp.

Fokusiranje sunčeve energije upotrebljava se za pogon velikih generatora ili toplinskih pogona. Fokusiranje se postiže pomoću mnogo leća ili češće pomoću zrcala složenih u tanjur ili konfiguraciju tornja. Kod urenja za fokusiranje postoje dva problema. Jedan je da je

potreban veliki prostor za elektranu, ali to se rješava tako da se elektrana radi npr. u pustinji. Drugi veliki problem je i cijena zrcala i sustava za fokusiranje.

Sunčeva energija, odnosno energija sunčevog zračenja predstavlja značajan potencijal primarne energije. Cijela površina KSB/SBK (3.199 km²) tokom godine primi prosječno 17.000.000 TJ (potrošnja finalne energije u KSB/SBK u 1999. godini iznosila je 5.384,18 TJ). Ovaj veliki potencijal energije može se iskoristiti kako pasivno (bolja termička izolacija, orijentacija zgrade, boja fasade, vrsta materijala, ...), tako i aktivno foto-naponskim kolektorima.

Pretpostavljeni prirast **biomase** (drveta), koja se može koristiti kao energent iznosi 322.000 m³/a što je ekvivalentno sa otprilike 3000 TJ/a.

Na osnovu broja stanovnika 238.158 u 2000. godini i pretpostavljenog postotka spaljivanja otpada od 20%, raspoloživi **toplinski energetski potencijal komunalnog otpada** u KSB/SBK je 37,8 TJ/a.

2.2 Historija

2.2.1 Antika

Danas je sasvim pouzdano utvrđeno da je preko Fojnice vodila jedna od važnijih neolitskih komunikacija u ovom dijelu Bosne, koja je predstavljala sponu neolitskih stanovnika Panonije i onih na jadranskoj obali. Polazeći sa obale, put je vodio uz Neretvu, a onda negdje oko Jablaničkog jezera skretao u dolinu Neretvice pa preko Dusine silazio u Fojnicu, a potom vodio u dolinu Bosne. Čini se da je Fojnica i fojnički kraj stekao prve stanovnike tek u razdoblju kad se pojavio metal, a to je bilo u drugom tisućljeću p.n.e. Danas se općenito misli da su do dolaska Rimljana bili naseljeni pripadnicima ilirskog plemena Desitijata, koji su imali premensko središte negdje na području današnje Breze.

Kada je Fojnica i ovaj dio Bosne došao pod rimsku vlast ne zna se točno. O tome nema nikakvih podataka, ali je to svakako bilo negdje pod konac I. stoljeća p.n.e., odnosno u vrijeme tzv. Oktavijanovih ratova, koji su vođeni tridesetih godina tog stoljeća. Tada je fojnički kraj, kao i ostali dio Bosne definitivno potpao pod rimsku vlast i ušao u sastav velikog i moćnog Carstva. U fojničkom kraju se do sada našlo dosta antičkog novca: novci grčkih gradova i grčkih kolonija Apolonije i Dirahija, novci Filipa i Aleksandra Makedonskog (IV. st. p.n.e) te njihove imitacije, tzv. barbarikoni. U zbirci Franjevačkog samostana nalazi se i danas na stotine komada raznog rimskog novca. U njemu su zastupljeni gotovo svi carevi, počev od Augusta i Tiberija, preko Klaudija, Nerona, Vespazijana, Trajana, Hadrijana, Konstantina Velikog, Valentijana do Gracijana. O rimskom životu u ovom kraju govore i spomenici, kao što su: kip egipatske boginje Izide, kip boga Atosa, statuica boga Libera, kao i nakit u obliku medaljona, na kojima su prikazani boginja lova Diana ili bog Hermes - zaštitnik trgovine. Pored rudnog blaga Rimljani su na području Fojnice eksploatirali i druga prirodna bogatstva ovog kraja. Takav je bio slučaj i s termalnim izvorima koji se nalaze odmah poviše suvremenog naselja, na lokalitetu Banja. Već su ranije istraživači konstatirali ostatke rimskih radova na kaptazi i zaštiti samog izvora.

2.2.2 Srednji vijek

U Bosni je tek razvoj rudarstva, posebno proizvodnja srebra, podstakao formiranje gradova i doprinio njihovom daljem napretku. U tom svjetlu treba gledati i nastanak Fojnice, rudnika, a kasnije veoma važnog trgovačkog centra srednjovjekovne Bosne. Početak rudarske proizvodnje u ovom kraju vezan je za dolazak njemačkih rudara Sasa, u doba bana Stjepana II. Kotromanića. Najstariji poznati rudnik srebra srednje Bosne je Ostružnica, u neposrednoj blizini Fojnice. Već 1349. godine, kada se u izvorima prvi put javlja, u Ostružnici se pominju dubrovački trgovci. Fojnica je nastala bar desetljeće ili dva prije nego što se prvi put pominje

u pisanim dokumentima 18.03.1365. godine povodom prodaje polovine rudarskih jama vlasništva Hansa i Nikla Sasinovića u Fojnici i Ostružnici nekim Dubrovčanima. Inače, braća Sasinovići veoma se često spominju, u sačuvanoj historijskoj građi, po različitim osnovama: kupoprodajni ugovori, sudski sporovi, obiteljske nesuglasice. Vjerojatno zbog bogatih nalazišta srebra i zlata, bosanski vladari su vrlo rano Fojnicu proglasili svojim posjedom, kojim je upravljao knez, imenovan od strane kralja i obično iz reda trgovaca. O sigurnosti grada i rudokopa brinule su se posade utvrđenja razmještene po kotama s kojih su imale dobru preglednost fojničke doline (Kozov grad, Zvonigrad, srednjovjekovno topioničarsko naselje - Lagumi). Sasi su svojom stručnošću osuvremenili rudarsku tehniku proizvodnje srebra i zlata, a Dubrovčani razvili trgovinu i zanatstvo, te tako Fojnicu učinili privredno najznačajnijim mjestom srednjovjekovne Bosne. Početkom XV. st. proizvodnja u Fojnici ne pokazuje vidan porast u odnosu na XIV. st. Preokret je nastao tridesetih godina XV. st., kada se u Fojnici Dubrovčani počinju okupljati u sve većem broju, tako da se tu stvara njihova veoma jaka naseobina, najjača na području bosanske države. Prva polovina XV. st. je razdoblje kada Fojnica u svom privrednom i demografskom širenju dostiže vrhunac; urbani dio grada prelazi broj od 2.000 stanovnika s izrazito jakom naseobinom Dubrovčana, otvaraju se novi rudnici u Deževicama (1403) i Dusini (1413), franjevci grade samostan na Pazarnicama, trguje se zanatskim proizvodima izrađenim od plemenitih metala, kožom, svilom, vinom, oružjem, kućnim potrepštinama, skupocjenim italijanskim tkaninama. Rudarstvo, posebice proizvodnja srebra, bilo je najvažnija privredna grana srednjovjekovne Bosne, a imalo je nesumnjivog značenja i za privredu Europe onoga vremena. Konzultirajući dubrovačke izvore o izvozu i podatke o kupljenom godišnjem ušuru (350 kg srebra), može se sasvim sigurno tvrditi, da proizvodnja u fojničkim rudnicima nije bila ispod 3 t godišnje. Uzimajući u obzir bogatstvo rudnika kao i stalno prisustvo dubrovačkih zlatara (ukupno 12, oko 1430) koji su se između ostalog bavili i kovanjem novca, najvjerojatnije da je u Fojnici dugo vremena egzistirala kovnica novca bosanskih vladara. Novac označen kao kraljev (grossi di Re; denarii regis Bossine. itd.) često se pominje u izvorima i to obično u vezi sa Fojnicom. Nagli uspon rudarskih mjesta u srednjoj Bosni podudara se vremenski s odumiranjem Zvornika i Visokog, koji su do 1430. godine bili glavni centri bosanske trgovine. U Fojnici, kao i u ostalim rudnicima srednjovjekovne Bosne, obavljala se ekstraktivna i prerađivačka industrija. Turski hroničar Dursun-beg, koji je sa turskom vojskom došao u Bosnu, impresioniran onim što je vidio, zabilježio je da je Bosna, u stvari, rudnik srebra i zlata. Pored rudarstva i trgovine, u Fojnici su se stvarali i povoljni uvjeti za razvoj zanatstva. Zbog rudnika srebra, ona je bila posebno privlačna za zlatare. Iz Kanuna o rudniku Fojnica iz 1489. godine vidi se da je u Fojnici, još prije dolaska Turaka, bilo zanatlija i to papučara, krojača, pekara, mesara, štavljča kože i krznara. Fojnica se razvija pored rudarskog u veoma značajan trgovački i zanatski centar te postaje jedno od najvažnijih privrednih središta tadašnje Bosne.

2.2.3 Osmansko razdoblje

Na žalost, ne raspolažemo podacima o samom turskom osvajanju Fojnice (vjerojatno u proljeće 1463). Fojnica je zatečena kao druga po veličini varoš u Bosni. Veća od Fojnice bila je samo Srebrenica. Dolazak Osmanskog carstva kao nove imperijalne sile na Balkanu, vjerojatno je utjecao, iz straha i opće nesigurnosti, na smanjeni obim trgovačkih veza, a time i proizvodnje u fojničkim rudnicima. Sigurno bi se to još drastičnije odrazilo na demografsku i privrednu sliku ondašnje Fojnice, da nije bilo političke pronicljivosti fojničkog gvardijana fra Anđela Zvizdovića koji je izjavom o lojalnosti novom osvajaču dobio od Mehmeda II. Fatiha na Milodraškom polju, znamenitom Ahdnamom, garancije slobode kretanja, imovinskog posjedovanja i vjeroispovijedanja za Crkvu i kršćanske podanike sve dok budu vjerni novoj vlasti. Kroz stoljeća Ahdnama je predstavljala pravu povelju slobode kršćanskog stanovništva u Bosni, osnovni dokument kojim je regulisan položaj kršćana u Osmanskom carstvu i utvrđivani odnosi osmanskih vlasti prema kršćanskoj religiji u cjelini.

Prema najranijem popisu Bosne iz 1468/9. godine, najveće varoško naselje na prostoru srednje Bosne i nekih dijelova Hercegovine, i dalje je Fojnica sa 329 kuća poreskih obveznika uz 20 neoženjenih sinova (istodobno grad Mostar koji je sad 20 puta veći od Fojnice, brojao je samo 19 kuća). Iz tog popisa se vidi da je Fojnica u odnosu na ostale bosanske gradove, naselje sa najvećim brojem registriranih kućanstava. Njemački rudari Sasi predstavljaju najstariji etnički sloj u Fojnici. Dok se Sasi postupno utapaju u lokalnu sredinu, Dubrovčana je bilo sve više, a s vremenom jačaju njihove ekonomske i društvene pozicije. Domaći ljudi su se sve više uključivali u privredni život Fojnice. Pored aktivnog udjela u rudarstvu, oni su se bavili trgovinom i zanatstvom. U urbanističkom pogledu Fojnica je bila trg i spadala je u tip otvorenih naselja. Uspon Fojnice može se pratiti sve do pedesetih godina XV. st., kada Turci stječu svoja prva stalna uporišta na bosanskom području i učvršćuju svoju vlast. Turci su zatekli Fojnicu kao jedno od najznačajnijih gradskih naselja srednjovjekovne bosanske države. Za dva desetljeća broj kuća se smanjio za 104, jer novim popisom kućanstava iz 1489. godine, Fojnica broji 219 kršćanskih i 6 muslimanskih kuća. Na osnovu navedenog, može se zaključiti da je proces islamizacije, u naseljima koja su imala jaku ekonomsku bazu (rudnici) i moćne vjerske institucije (samostan), tekao veoma sporo. U daljnjem toku broj stanovnika u Fojnici bio je u opadanju. Za varoško stanovništvo prvo razdoblje osmanske vlasti predstavljalo je vrijeme sumnji, kolebanja i prilagođavanja novim uvjetima. Međutim, promjena vlasti, i pored izraženih potreba za plemenitim metalima, ipak je bitno utjecala na izvjesno zamiranje privredne aktivnosti na području Fojnice. Možda je na ovu stagnaciju utjecala zabrana izvoza plemenitih metala i obaveza prodaje cjelokupne proizvodnje državnoj kovnici po utvrđenim cijenama. Isto tako, umjesto do tada važeće zakonske odredbe o podjeli prihoda između korisnika rudnika i države od 1/10, uvedena je odredba od 1/5, odnosno 1/8, ovisno od uvjeta proizvodnje i rentabilnosti. Do 1604. godine cjelokupno fojničko stanovništvo, računajući tu i maleni muslimanski džemat, bilo je opalo na svega 144 kuće. Krajem XVI. i početkom XVII. st. skoro da je sasvim prestala proizvodnja plemenitih metala uz pojačanu eksploataciju željeza, olova i bakra. Dakle, ovo razdoblje u razvitku Fojnice predstavlja vrijeme zamiranja klasičnog rudarstva, a zanatska proizvodnja još je bila vrlo slaba u početnoj fazi. Osnovnu privrednu granu Fojnice u ranijem osmanskom razdoblju predstavljalo je rudarstvo. Osnovno zanatstvo, u skladu sa mjesnim potrebama, nastavilo je svoj život. Na glasu je kasnije postala fojnička proizvodnja oružja: sablje, duge puške, handžari, razni alati za obradu zemlje i drugo. Na rijeci Fojnici radili su u XVI. st. brojni mlinovi (27 mlinova i 1 stupa za obradu ćebadi, 1540).

2.2.4 XIX. stoljeće

U XIX. st. fojnički kraj je u administrativno-upravnom i sudskom pogledu pripadao Sarajevskom sandžaku, odnosno mutesafirliku i bio jedan od 7 kadiluka tog Sandžaka. To su bili: Sarajevo, Visoko, Fojnica, Rogatica, Kladanj, Višegrad i Čajniče. Za razliku od velikog broja mjesta u BiH, fojnički kraj u XIX. st. bio je relativno miran. Prema osmanskom popisu stanovništva, obavljenom tokom 1851.-1852. godine, u fojničkom okrugu (koji je obuhvatao Kreševo i Busovaču) bilo je 668 kuća muslimana s 2.810 muškaraca, 1.306 kuća kršćana s 4.416 muškaraca, 11 ciganskih porodica s 29 muškaraca, 10 muškaraca Židova i 19 stranaca - kršćana.

Zahvaljujući eksploataciji i preradi željezne rude, Fojnica je tokom XIX. st. bila značajan zanatsko-trgovački centar. Na početku stoljeća Fojnica se isticao kovački zanat, ali i radionice za obradu metala. Proizvodnja pušaka, pištolja, jatagana, poljoprivrednih alatki bila je poznata i izvan granica Bosne.

Razvitak školstva u Fojnici i njoj okolini tokom XIX. st. pratio je opći razvitak ovih ustanova u BiH. Najmasovniji oblik obrazovanja muslimanskog stanovništva Fojnice bili su mektebi. Značajne rezultate u obrazovanju i vaspitanju mlade generacije u fojničkom kraju postiglo je katoličko stanovništvo. Prva pučka škola u Fojnici otvorena je 30.09.1847. godine i pohađalo ju je 36 učenika. Fojnička škola, kao četvero-razredna, razvila se u jednu od najvećih

osnovnih škola u BiH. Značajan kulturni događaj u Fojnici XIX. st. bio je osnivanje i rad školskog kazališta, osnovanog u okviru katoličke škole, koje je prvu predstavu izvelo početkom 1874. godine. Za ovo kazalište se tvrdi da je “prva stalna pozornica u Bosni”.

2.2.5 Razdoblje austro-ugarske vladavine

Prve austrijske snage stigle su u Fojnicu 17.08.1878. godine. Uporedo sa vojnim zaposjedanjem BiH zavedena nova, austro-ugarska vlast. U početku je zadržana naslijeđena administrativno-teritorijalna podjela okupiranog područja. Za vrijeme austro-ugarske vladavine fojnički srez je pripadao sarajevskom okrugu. Fojnica je bila središte sreza i u početku je imala dvije političke ispostave u Kreševu i Busovači. Od 1882. godine kotarski ured u Fojnici djelovao je kao prva instanca političke i sudske vlasti, a u njega su uključeni poreski i šumski uredi. Dvije godine kasnije kotarski ured je dobio i gruntovno povjerenstvo. U fojničkom, kao i u svim srezovima, postojao je sreski medžlis ili vijeće. Ta vijeća su postojala i za vrijeme osmanske vladavine, a imala su savjetodavni karakter u svim administrativnim poslovima. Sačinjavali su ih najugledniji predstavnici svih konfesija, a sazivano je prema potrebi.

Od 50 gradskih naselja Fojnica je 1879. godine bila 33.-ći grad po broju stanovnika, a 1910. godine 46.-sti. Ovakva demografska kretanja u fojničkom srezu, a posebno u Fojnici, mogu se objasniti nepovoljnim privrednim i prometnim prilikama, odnosno propadanjem tradicionalnih zanimanja fojničkog kraja uslijed konkurencije moderne proizvodnje željeza, a prirodni uvjeti i nedostaci kredita nisu omogućili ovom kraju da se brže preorijentira na novu privrednu aktivnost. Fojnica i njena okolina za vrijeme austro-ugarske vladavine nije doživjela privredni prosperitet kao oni gradovi koje je zahvatila industrijalizacija i nove prometne mogućnosti. Stari željezni majdani i brojne kovačnice, koji su stoljećima osiguravali egzistenciju znatnog dijela fojničkog stanovništva, nestali su preko noći. Geološka istraživanja koja su vršena u BiH neposredno poslije okupacije nisu zaobišla ni Fojnicu. Tako je utvrđeno prvom analizom piritne rude da se u toni rude nalazi 8-15 g zlata. Procijenjeno je da je nalazište u Bakovićima rentabilno za proizvodnju i prvi koncesionari su bili braća Došen 1885. godine. Uporedo sa aktiviranjem rudarske proizvodnje počinje i eksploatacija i prerada šume kojom je fojničko područje iznimno bogato.

S obzirom na veoma ograničene mogućnosti zarade u Fojnici i njenoj okolini, početkom XX. st., počelo se raditi na tome da se ženska omladina organizirano i uz državnu pomoć uključi u tekstilnu proizvodnju i poboljša materijalni položaj svojih porodica. Pošto je odvajanje djevojaka od kuće naišlo na otpore njihovih roditelja, u Fojnici je 1908. godine osnovana filijala sarajevske Tkaonice beza i vezionice, koja je radila sve do 1918. godine.

Slike 15.-16. Fojnica u austro-ugarskom razdoblju: 1890. godine (lijevo); 1912. godine (desno)

Politički odnosi u Fojnici, do Prvog svjetskog rata, razvijali su se na osnovama duge tradicije uvažavanja i uzajamnog poštovanja između hrvatskog i muslimanskog stanovništva. Na tim osnovama oni su i za vrijeme austro-ugarske vladavine gradili međusobne odnose iako su njihovi vjerski, nacionalni i politički interesi bili različiti i dolazili do izražaja u programima političkih stranaka koje su slijedili.

Iako se Fojnica nije nalazila na području neposrednih ratnih operacija, ona je preživljavala teška ratna stradanja koja su se iz godine u godinu povećavala.

Međutim prometna izoliranost utjecala je da u čitavom tom razdoblju ne nastane nijedan značajniji prerađivački kapacitet do poslije Drugog svjetskog rata.

2.2.6 Razdoblje između dva svjetska rata

Fojnicu je u to poratno vrijeme nastanjivalo nešto preko 1.000 stanovnika, a u cijelom kotaru, koji je pripadao načelstvu okruga sarajevskog, 21.655 stanovnika, koji su bili raspoređeni u 4.320 domova, a razmješteni u 154 sela i 332 zaseoka.

Nakon kraćeg vremena (1922) umjesto okruga uvedene su oblasti pa je sresko poglavarstvo bilo administrativno podređeno velikom županu sarajevske oblasti. No, u teritorijalnom pogledu oblasti su se podudarale sa teritorijama okruga. Broj stanovnika nije se bitno mijenjao, jer nije bilo većih razloga za to (nezaposlenost, iseljavanje, izrazitiji natalitet ili mortalitet). Tri godine nakon prvog poratnog popisa stanovništva (1924) na području gradske općine živjelo je 1.195 duša, a u 27 općina kotara fojničkog 22.335.

Slike 17.-18. Fojnica između svjetskih ratova: 1929. godine (lijevo);
Oko 1940. godine (desno)

Osnivanjem banovina (1929) teritorij BiH je rascjepkan i pojedini njeni dijelovi dodijeljeni su novim teritorijalnim jedinicama koje su nazive dobile po "glavnim rijekama". Fojnički srez pripao je Drinskoj banovini. Stanje ustanovljeno 1929. godine nije se mijenjalo narednih deset godina. Na temelju drugog (međuratnog) popisa stanovništva vidi se da je broj stanovnika općine Fojnica zabilježio vidan porast (5.323 stanovnika), a nešto blaži rast populacije na teritoriji sreza (25.146). Posljednju administrativnu promjenu do početka drugog svjetskog rata na ovim prostorima (1941. godine) ovaj kraj doživio je osnivanjem Banovine Hrvatske nastale spajanjem Savske i Primorske banovine, u koju je pored drugih srezova bila pripojena i Fojnica.

Težaci su u cijelom ovom međuratnom razdoblju činili pretežan dio stanovništva koji je živio i radio na izuzetno usitnjenom posjedu. Seljaci, i ona nekolicina zanatlija i trgovaca po čaršijama radili su proizvodili u tolikom obimu da su jedva podmirivali vlastite, tj. lokalne potrebe.

Socijalna struktura stanovništva opredijelila je i proizvodnju, odnosno privredne prilike sreza. Osnovni privredni izvori otpadali su na poljoprivrednu proizvodnju koja je dosegla čak 98 %.

Kompleksi državnih šuma pružali su mogućnost prerade drveta. Ali, i one su bile ograničene, jer tipično industrijskih preduzeća u ovoj oblasti nije bilo kroz duži dio ovog perioda. U uvjetima eksploatacije (oko 1930) na području sreza svega 5 malih vodenih pilana sa po jednim gaterom i cirkularom koje su zapošljavale oko 200 radnika, nešto malo kućne radinosti angažiralo je do 300 radnika. Proizvodnja ograničena u svakom pogledu, kupovna moć također (eventualni kredit troši se na održavanje gole egzistencije), nimalo povoljan geografski položaj, loše prometne veze, jedno vrijeme nakon rata, čak bez telefonske veze sa svijetom, trgovište svedeno, kao u nizu sličnih mjesta u BiH na jedan jedini dan u sedmici, činili su Fojnicu kasabom u kojoj su svi oblici života bili skučeni i po čemu se uklapala u sumorno sivu sliku, sumorniju od mnogih dijelova BiH.

2.2.7 Kraj XX. stoljeća

Zahvaljujući svojim prirodnim bogatstvima, Fojnica je doživjela snažnu ekspanziju u privrednom smislu, nakon drugog svjetskog rata. Drvno-prerađivačka, tekstilna i grafička industrija doživjele su snažan razvoj i postale okosnica privrednog razvoja općine. Prije posljednjeg rata Fojnica je slovila kao srednje razvijena općina s jasno naznačenim strateškim pravcima razvoja zasnovanim na izdašnim prirodnim resursima voda, šuma i ruda. Ovisno od potreba i aktualnosti, u određenim historijskim razdobljima, mijenjao se i redoslijed upotrebe i značaja navedenih resursa. Ne tako davno bile su to rude, a danas sve više vode i šume. Voda kao lijek, kao piće, kao atrakcija, kao energent. Na bazi ova dva resursa osamdesetih godina XX. st. došlo je do snažne privredne ekspanzije opredmećene kroz zdravstveni i rekreativni turizam, sa tendencijom proširenja turističkih sadržaja, kao i uzgojem i preradom drveta.

Slike 19.-20. Fojnica 80-tih godina XX. st.

2.3 Turističke djelatnosti po sektorima (u BiH, FBiH, KSB/SBK i Općini Fojnica)

Turizam je danas brzo rastuća industrija s rastućim udjelom znanja i visokom dodanom vrijednošću koja doprinosi društvenom blagostanju, rastu GDP-a, zaposlenosti i investicija. U nizu dokumenata koji ističu se značenje i uloga turizma u razvoju BiH i FBiH su: *Srednjoročna razvojna strategija BiH 2004-2007*, *Program vlade FBiH za mandat 2006-2010. godine* i najnoviji dokument *Strategija razvoja turizma u FBiH u razdoblju 2008-2018. godina*.

Opća načela razvoja turizma (izvor: *Prostorni plan KSB/SBK*):

1. Razvoj turističkih djelatnosti počiva na održivom razvoju u ekološki očuvanim i zaštićenim sredinama u kojima se traži suradnja svih korisnika prostora (od djece, pa do institucija);
2. Turizam "novi u odnosu na stari" i "novi kao nadogradnja starog" prepoznatljiviji je proizvod područja, ciljano usmjeren na domaće i inozemno tržište. To je proizvod koji ne poznaje osjetnije sezonske oscilacije i koji se svojom komplementarnom ponudom neprestano nadopunjuje s drugim aktivnostima u prostoru;
3. Konceptcija turističkog razvoja treba biti u službi općeg prosperiteta, pogotovo onih prostora koje su mimoišli razvojni procesi, poticaj ruralnom prostoru kroz realne pretpostavke

življenja u njemu, posebno mladih ljudi, po načelu "od vrijednog rada i bogate ponude do bogatog življenja";

4. Čovjek, prostor i vrijeme, najveći su resursi. Čovjeku moraju biti dostupni znanja i vještine najvišeg nivoa, prostor je vrijednost bez alternative, a niti ekonomsko značenje vremena ne smije se podcijeniti;

5. Prihvatiti filozofiju "agresivnog – suptilnog" marketinga i stalno je usavršavati. Turističke zajednice raznih novoa moraju postati mjesto iniciranja, pokretanja, i koordiniranja svih neposrednih aktivnosti, u punoj suradnji s nadležnim državnim institucijama.

I pored ogromnih potencijala, **turizam u BiH** se nalazi u početnoj fazi razvoja. Prema procjenama datim u *Globalnom izvještaju o konkurentnosti u turizmu za 2009. godinu*, procjenjuje se da industrija turizma (uži pristup turizmu sa direktnim efektima u ugostiteljstvu, hotelima i drugim djelatnostima) ostvaruje 461,000.000 \$, odnosno da sudjeluje u BDP BiH s 2,9%, a da upošljava 26.000 radnika i sudjeluje u ukupnoj zaposlenosti s 2,3%. Međutim turistička privreda (širi pristup turizmu koji uključuje i indirektno efekte u djelatnostima povezanim sa turizmom (trgovina, bankarstvo, financijske, usluge zabave, građevinarstvo, nekretnine, sport, kultura i ostalo) nosi mnogo veće efekte za BiH. Tako se procjenjuje da ona stvara 1,637,000.000 \$ i da turistička privreda sudjeluje s 10,3% u GDP BiH, te da stvara 95.000 radnih mjesta i sudjeluje u ukupnoj zaposlenosti s 8,3%.

Ako se ima u vidu da **turizam u FBiH** čini između 55 i 60% ukupnog turizma u BiH, onda se može procijeniti da turistička industrija stvara oko 270,000.000 \$ i oko 15.000 radnih mjesta, a da turistička privreda stvara oko 900,000.000 \$ i oko 55.000 radnih mjesta. Imajući u vidu da su ovo procjene i da u turizmu vlada visok stupanj sive ekonomije, ovi se pokazatelji mogu povećati za 35 do 40%.

Ekonomske funkcije turizma koje se ističu u *Strategiji razvoja turizma* su:

1. Konverzijska funkcija s potencijalima turizma da pretvara neprivredne resurse u privredne (na primjer, neiskorištene prirodne ljepote pretvara u turističku atrakciju koja donosi prihod);
2. Induktivna funkcija - pokreće proizvodnju za zadovoljavanje potreba turizma (na primjer proizvodnja organske hrane za potrebe stranih turista);
3. Multiplikativna funkcija - turizam pokreće skoro sve grane domaće ekonomije i tako stvara multiplikatore rasta GDP, zaposlenosti i investicija;
4. Akceleratorna funkcija - turizam omogućava ubrzanje regionalnog i lokalnog razvoja brže od bilo koje druge grane;
5. Izvozna funkcija - turizam pospješuje devizni priliv i omogućava poboljšanje platne bilance zemlje;
6. Funkcija poticanja razvoja nerazvijenih područja - turizam je često djelatnost koja može pokrenuti razvoj nerazvijenih područja koje nije mogao pokrenuti klasični industrijski razvoj (primjer općine Međugorje, Kupres, Trnovo, Fojnica);
7. Funkcija zapošljavanja – turizam je radno intenzivna, ali u novije vrijeme i na znanju zasnovana djelatnost, koja traži obučeni personal i visoke radne, ekspertne i upravljačke vještine.

Generalne razvojne turističke ideje kao osnovu privrednoj obnovi i razvoju **KSB/SBK**, afirmiraju one vrijednosti prostora po kojima je ova regija poznata. Prostor je iznimno bogat resursima za razvoj turizma, a to je prepoznato i kroz Marketing projekt dugoročnog razvoja turizma KSB/SBK, pod nazivom "*Srednja Bosna - turistički biser aktivnog odmora*". U njemu se ističu opća načela koja su i planom anticipirana, a koja primjenjuju pozitivne propise donesene na lokalnoj, ali i međunarodnoj razini, te posebna načela koja izviru iz specifičnog i jedinstvenog potencijala prostora.

Načela koja izviru iz posebnosti prostora KSB/SBK (izvor: *Prostorni plan KSB/SBK*):

1. Vlašić i Vranica moraju biti okosnice razvoja planinskog i zimskog turizma, ali samo u kompletu s ostalim planinama i proplancima u okruženju;

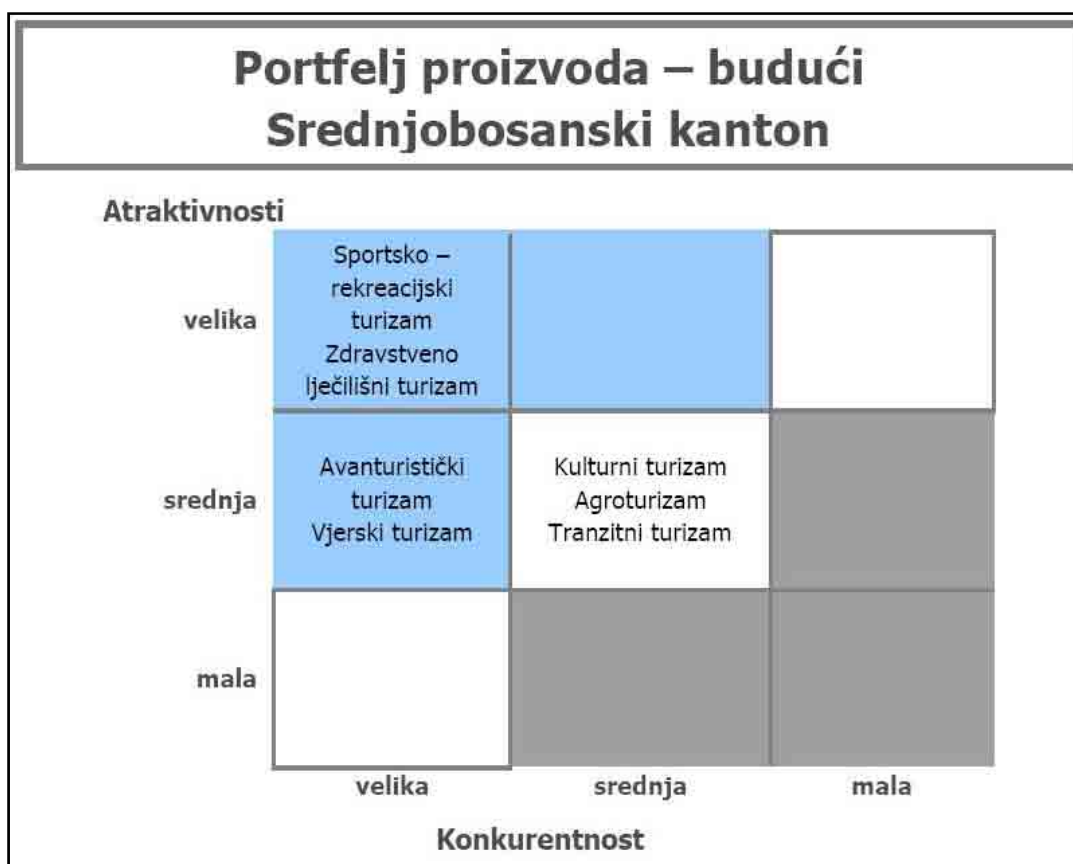
2. Svijet prepoznaje vodni resurs kao jedno od najvećih bogatstava, kojim prostor KSB/SBK izdašno obiluje. Voda je “novo zlato” na svjetskom poslovnom tržištu, a njezina se vrijednost višestruko vraća i kroz turizam na vodi i oko vode;
3. Termalne, termomineralne i druge tople prirodne izvore treba usmjeriti, pored zdravstvenih funkcija i u razvoj "vodenih gradova", zabavnih i rekreacijskih parkova koji su se pokazali u svijetu vrlo isplativim investicijama. Prostor za optimalnu primjenu modela mogla bi biti Fojnica;
4. Treba ubrzano i organizirano raditi na formiranju parkova prirode, botaničkih vrtova i arboretuma, te funkcionalnih oblika zaštite prepoznatih prirodnih lokaliteta od iznimne vrijednosti;
5. Dokazane vrijednosti kulturno-historijske baštine Središnje Bosne moraju biti postulat i za razvoj svih oblika kulturnog turizma, a posebice spomeničkog i vjerskog;
6. Organiziranu zabavu, rekreaciju i sport za sve uzraste stalno povezivati kroz obogaćene paket - aranžmane koji se budu nudili na raznim domaćim i svjetskim tržištima;
7. Pretvorba, privatizacija i dodjela koncesija treba biti shvaćena kao pokretačka snaga i instrument poduzetnicima za brže obnavljanje i aktiviranje pojedinih resursa. Velike turističke centre, razvijati kao konzorcije, kroz koje će se afirmirati kreativna i poduzetnička inicijativa dobrih menadžera. Njima treba prepustiti upravljanje pojedinim segmentima organiziranog sustava, kao na pr. smještajem, održavanjem žičara, organizacijom škola skijanja i skakanja, ugostiteljstvom, otkupom i plasmanom domaćeg proizvoda i sl.;
8. Treba raditi na ostvarenju velikih zamisli i ideja, te tako približiti ljepote i vrijednosti Srednje Bosne europskom i svjetskom izbirljivom tržištu. Samo velikim idejama i projektima, u turizmu se može uspjeti. Njihova realizacija može biti etapna i postupna, ali krajnji cilj mora biti jasan. Neke od ovih ideja podrazumijevaju razradu kroz prostorne, a neke kroz organizacijske projekte ugrađene u *Studiju turističkog razvoja KSB/SBK* je:
  - vraćanje sokolarstva koje je bilo u tradiciji ovog područja organizacijom međunarodnog sportskog lova sa sokolovima;
  - izgradnja golf terena sa 9 i 18 rupa kao izazovna ponuda poželjnoj međunarodnoj klijenteli (na lokalitetu ravno Rostovo);
  - izrada i realizacija marketing projekta “Nobelovci gradu nobelovca” sa sjedištem u Travniku;
  - "Medin", međunarodni medni festival “Pčeli u čast” koji se seli iz mjesta u mjesto, a opravdan je tradicijom i iskustvom medičarstva.

Projekcija razvoja turizma KSB/SBK temelji se na bogatstvu i raznolikosti ponude turističkog proizvoda. Samostalno, dominantno ili u složenim programima, prostor KSB/SBK je pogodan za ove oblike turizma:

1. Ruralni turizam;
2. Ekoturizam i etnoturizam;
3. Kulturni turizam;
4. Vjerski turizam;
5. Planinsko-zimski turizam;
6. Turizam na vodi;
7. Sportsko-rekreativni turizam;
8. Lovni turizam;
9. Sportsko-ribolovni turizam;
10. Tranzitni turizam;
11. Turizam mladih;
12. Gastro turizam;
13. Izletnički i planinarski turizam;
14. Avanturistički turizam;
15. Ekološka poljoprivreda, proizvodnja i plasman suvenira, organiziranje velikih turističkih manifestacija, sve u funkciji razvoja i propagande turizma.

SNAGE (S) <ul style="list-style-type: none"> • Veliko prirodno bogatstvo • Ozbiljna tradicija i „duša“ • Dobra prometna infrastruktura • Institucionalna podrška • Razina organizacije • Vrijedna dokumentacija za razvoj • Značajan ljudski potencijal • Usvojen prostorni plan 	SLABOSTI (W) <ul style="list-style-type: none"> • Nedostatna infrastruktura turizma • Neregistrirani objekti • Mjere zaštite prostora • Neizgrađenost turističkih proizvoda • Nedostatak stručnog kadra
PRILIKE (O) <ul style="list-style-type: none"> • Kreacija atraktivnih turističkih proizvoda • Valorizacija resursa • Razvoj multidestinacijskih proizvoda • Razvoj komplementarnih djelatnosti • Razvoj ruralnog prostora i turizma • Turizam kao metoda razvoja 	PRIJETNJE (T) <ul style="list-style-type: none"> • Neprimjena načela održivog razvoja i okoliša • Sukob interesa u razvoju turizma • Konflikti razvojnih opcija • Konkurencija

Slika 21. SWOT analiza KSB/SBK
(izvor: Strategija razvoja turizma u FBiH u razdoblju 2008-2018)

Slika 22. Portfolio analiza (izvor: Strategija razvoja turizma u FBiH u razdoblju 2008-2018)

Portfelj proizvoda, izveden na temelju resursa, trendova i tradicije turizma je sljedeći:

* **Primarni: sportsko-rekreacijski, zdravstveno-lječilišni, i**

* **Sekundarni: kulturno (historijski) turizam, avanturistički, vjerski, agroturizam.**

KSB/SBK je, usprkos suvremenim urbanim kretanjima, uspio očuvati svoju tradiciju i dušu, a kao dokaz tome jesu dvanaest općina od kojih svaka posjeduje niz oblika selektivne turističke ponude, sa specifičnim destinacijama koje predstavljaju oazu za izletnike, turiste i poslovne ljude koji imaju potrebu pobjeći od svakodnevnice.

Vizija:	Pozicioniranje:
Srednja Bosna – turistički biser aktivnog odmora	biser aktivnog odmora i istraživanja prirode, povijesnog naslijeđa, običaja i specifičnosti
Ciljna tržišta:	Prodajna poruka
srednja i viša platežna sposobnost; susjedne zemlje, zemlje bližeg okruženja, domaće tržište	Srednja Bosna - biser aktivnog odmora i oporavka Izazov vjere, istraživanja, povjest i običaja
Ciljevi:	
unapređenje standarda i blagostanja stanovništva; obnova turističke infrastrukture; kreacija tradicionalnih turističkih proizvoda na novim osnovama; razvoj komplementarnih djelatnosti	

Slika 23. Razvojni model KSB/SBK

(izvor: *Strategija razvoja turizma u FBiH u razdoblju 2008-2018*)

Kao posebne atrakcije u Općini Fojnica, prema *Strategiji razvoja turizma u FBiH u razdoblju 2008-2018*, istaknuti su: RRC „Reumal“, ski centri za alpsko skijanje i sanjkanje i Franjevački samostan. Ključni projekti su: Sportsko-rekreacijsko područje Vlašić, Jajce - spomenik kulture i Fojnica - banjsko zdravstveni (SPA) centar.

Prema *Prostornom planu KSB/SBK*, KSB/SBK na osnovu mnogobrojnih prirodnih, privrednih, društvenih i drugih resursa, ali i zahvaljujući iznimnom geoprometnom položaju, koji Središnju Bosnu povezuje sa značajnim putnim pravcima svakako predstavlja jedinstvenu i cjelovitu turističku destinaciju sa nizom mikro-lokaliteta turističkih atrakcija, koju vrijedi posjetiti, odmoriti se, rekreirati, kušati srednjobosanske specijalitete, te svakako ponijeti lijepe uspomene i ponovo se vraćati. Na osnovu darežljivosti prirode i kulturno-historijskog blaga u KSB/SBK tokom vremena razvili su se razni oblici turizma.

Područje Općine Fojnice je nekada za avanturiste zbog zlata predstavljala neodoljiv izazov, a danas je, zbog djelotvornosti svoje vode, ali i skijaških destinacija, postala idealna destinacija za odmor i rekreaciju. "...Iz ovog grada se ne može produžiti, ne može se otići dalje, može se samo ostati...". Ovako je pisao putopisac Alija Isaković o ovom bosanskom gradiću, očaran činjenicom da se iz ovog grada ne može nastaviti putovanje, već se morate vratiti istim putem, kojim ste i došli ili zauvijek ostati u njemu.

Fojnica je postala prepoznatljiva i po svojoj banji, čija je radioaktivnost i ljekovitost ispitivana još krajem XIX. st. Tokom godina gajeći tradiciju eksploatacije radioaktivne mineralne vode, fojnički kraj je prepoznat kao važno mjesto zdravstvenog turizma, u okviru kojeg djeluje, moderno opremljeni rehabilitacijski i **rekreacijski centri „Reumal“ i „Aquareumal“**.

Šetnja planinskim prstenom **Šćita, Zahora, Bitovnje i Vranice**, kao i odlazak na **Prokoško jezero** na planini Vranici (1.636 m n.m) i **slapove Kozice**, koji prave tri prelijepa vodopada visine od 10 do 20 m, te posjeta **zimsko-rekreacijskom centru „Brusnica“ na Vran kamenu** predstavljaju atraktivne turističke destinacije.

Prema Prostornom planu KSB/SBK na području Općine Fojnica za razvoj turizma važni su:

- **padine Vranice** (Općine Gornji Vakuf-Uskoplje i Fojnica), prostor za razvoj planinarskog, zimskog (rekreativnog i natjecateljskog) i izletničkog turizma. Istodobno Vranica je i lovište s već stečenim međunarodnim renomeom na kojem treba razvijati, pored klasične i foto-safari ponudu koja nema resursnog ograničenja. Unutar lovnih područja planirati uzgoj jelena lopatara koji može biti komercijalan (ne samo s lovnog aspekta). Gateri za uzgoj, odstrel i dresuru pasa mogu i na manjim površinama biti isplative investicije;
- **Prokoško jezero**, prostor za razvoj izletničkog, rekreacijskog, sportskog, tranzitnog i stacionarnog, ekološkog, sezonskog kupališnog turizma, ali i ruralni prostor za razvoj seoskog turizma;
- **Kanjon Jezernice** predstavlja turistički potencijal za organiziranje izletničkih ruta, izleta, gastro-doživljaja, sportskih (ili ekstremno sportskih) natjecanja;
- **Fojnica**, kao izvor termalnih voda;

- Prostori i objekti duhovne kulture koji koriste tradiciju i historijsku utemeljenost pojedinačnih lokaliteta ili gradova - sjedišta jedinica vjerske teritorijalne podjele: **Franjevački samostan, tekije derviša u Vukelićima i Oglavku**, te pojedinačni objekti sakralne arhitekture raznih konfesija u Fojnici (**Atik džamija**);
- **Vodopadi Kozice** na Vranici, kao pojedinačne atraktivne lokacije za dobro organizirane i marketinški plasirane - kratkotrajne, ali doživljajno bogate turističke programe;
- Stari dijelovi gradova u KSB/SBK predstavljaju potencijal za razvoj urbanog turizma, koji komplementarnu turističku ponudu grade na ljepoti urbane forme i tradiciji urbanih oblika života. Turistički proizvod se ostvaruje kulturnom ponudom, muzejskom i galerijskom ponudom, festivalima, organiziranim razgledanjem gradova, gastro ponudom i sl. To se odnosi na Fojnicu.

Portfelj proizvoda u KSB/SBK, izveden na temelju resursa, trendova i tradicije turizma, možemo primjeniti i za područje Općine Fojnica, s tim da se zdravstveno-liječnišnoj djelatnosti nakon izgradnje „Aquaparka“ (Vodenog parka) može proširiti naziv i na „kupališni“:

* Primarni: sportsko-rekreacijski, zdravstveno-liječilišno-kupališno-sportski, i

* Sekundarni: kulturno (historijski) turizam, avanturistički, vjerski, agroturizam.

2.3.1 Zdravstveno-liječilišno-kupališni turizam (u KSB/SBK i Općini Fojnica)

Prema Prostornom planu KSB/SBK, izvori termalnih voda u KSB/SBK se nalaze u Fojnici, Kiseljaku, Vruća voda u Bugojnu, te Busovača i njezino ljekovito blato (lokalitet Klokoti).

Grad Fojnica je danas najpoznatija po svojoj banji čija se radioaktivnost i ljekovitost ispitivala još krajem XIX. stoljeća, a eksploatacija počela poslije I. svjetskog rata. Danas je to suvremeno opremljen Centar za medicinsku rehabilitaciju, rekreaciju, aktivni odmor i programirane sportske aktivnosti. U okviru njega obavljaju se, medicinska rehabilitacija lokomotornog aparata, kardiorehabilitacija, dječija habilitacija i rehabilitacija, te rehabilitacija sportista i sportskih povreda. Centar ima višegodišnju tradiciju u provođenju tzv. Programa zdravog življenja odnosno Wellnes programa u kojem imate školu mršavljenja, antistres program, odnosno anticelulitni program.

Fojnička termalna voda je akroterma, topla 29,8⁰C, s 0,5078 rastvornog dijela uglavnom hidrokarbonata vapna, magnezija i natrija i 0,0323 slobodne ugljične kiseline u 1 kg vode. Primjenjujući standardnu klasifikaciju a na osnovu svih urađenih analiza, može se zaključiti da pripada slabo mineralnim vodama hidrokarbonatno sulfatno kalcijско natrijskog tipa, da je po plinonosti dušična, po radioaktivnosti radonska, te temperaturi hipotermalna. Važno je napomenuti da se u njoj nalaze rijetki mikroelementi: sultij, stroncij i rubidij koji su u balneološkom pogledu veoma značajni za kompleksno djelovanje vode na ljudsko zdravlje.

Pored raznih vidova turizma Fojnica vidi veliku šansu u svom razvoju i prosperitetu u zdravstvenom turizmu. Zdravstveni turizam kao poseban vid turističke ponude posljednjih godina XX. st. Fojnicu je sa njenim raspoloživim smještajnim kapacitetima i prirodnim resursima svrstao u red prepoznatljivih atraktivnih turističkih destinacija i Fojnica zauzima visoko mjesto u oblasti zdravstvenog turizma BiH.

Proteklih godina Centar je, kombinacijom različitih oblika investicijskih ulaganja, intenzivirao aktivnosti u pravcu proširenja svoje postojeće osnovne djelatnosti novim rekreativno-sportskim, turističkim i zabavnim sadržajima. Na tragu ovog novog turističkog profiliranja Fojnice, realiziran je projekt apartmanskog naselja „Aquareumal“, te gradnja „Aquaparka“ („Vodenog parka“) i aparthotela „Natura“. Svi novosagrađeni objekti, kadrovski i infrastrukturno, naslonjaju se na postojeće kapacitete Centra, kako bi u svojoj funkcionalnoj objedinjenosti činili jedinstvenu zdravstveno-turističku cjelinu.

Otvaranjem "Aquaparka", Fojnica je uveliko izmijenila svoju turističku sliku. Od davnina je Fojnica prepoznatljiva i poznata po svojim vodama. Međutim one su sada dobrim dijelom i iskorištene izgradnjom ovog vodenog grada. Ni najveći optimisti se nisu nadali da će Fojnica polovinom ljeta biti preplavljena gostima kupaćima, kao na obalama Jadranskog mora.

2.3.2 Sportsko-rekreacijski turizam (u KSB/SBK i Općini Fojnica)

Turizam na planini obuhvata široku lepezu aktivnosti za ljubitelje raznih sklonosti od planinara i alpinista do speleologa i orijentacista, ali je svima njima zajednička ljubav prema prirodi i provođenje vremena na svježem zraku. Tradicija planinarenja, alpinizma i skijanja na našim prostorima postoji preko sto godina o čemu svjedoče brojni dokumenti i objekti. Ekspanzija planinskog turizma je krenula nakon XIV. Zimskih olimpijskih igara u Sarajevu (1984).

Gledajući **područje KSB/SBK**, u to vrijeme ski-centar „Vlašić“ na Babanovcu je imao status Rezervnog sportsko-aklimatizacijskog centra. Od 1977. do 1990. godine, Vlašić bio poznat po međunarodnom takmičenju „Pokal Vlašić Europa Kup“, u kojem su na 90-metarskoj skakaonici. O pogodnostima i ljepotama ove planine govori i prestižno priznanje „Srebrena pahuljica“, kojim se Vlašić okrunio, kao najbolji ski centar u bivšoj državi. KSB/SBK je ponosan i na planinski masiv Vranice, u kojem leži magično Prokoško jezero, prirodno i prelijepo, koje posjetitelje očarava svojom ljepotom, gdje postoji i više manjih skijališta sa pratećim objektima kao što su Vran kamen (Brusnica), Zabrdje, Pridolci, Busovačke staje, Rostovo i dr. Oblike rekreacijskog planinarstva moguće je upražnjavati u svakoj bližoj okolini. Planinski turizam na području KSB/SBK zastupljen je svih 365 dana u godini, jer se posjetiteljima nude razne pogodnosti tokom i ljetne i zimske sezone. Planinarenje, izleti, šetnje najljepšim predjelima Vranice, odlazak na njen najviši vrh Nadkrstac, pohodi na Rostovo i Vlašić uz prelijepu rijeku Ugar, te odlazak na Kraljicu, ali i na vrh Paljenik samo su mali dio u širokoj lepezi ponude. Semešnica, Koprivnica, Kruščica, Bitovnja, Inač, Ranče i druge planine također predstavljaju značajne destinacije iz ove oblasti turizma. Ljetni sportovi na uređenim i prirodnim terenima, staze za šetnju, vožnju bicikla, koturaljki, igrališta za tenis, sportske igre (nogomet, odbojka, košarka) i objekti slične namjene predstavljaju redovan ekvipment planinskih centara ove namjene. Na području srednjobosanskih planina, postoje mogućnosti za bavljenje raznim oblicima sportova i rekreacije, među koje se ubrajaju i paraglajding, zmajarenje, brdski biciklizam,... Ljubiteljima planinarenja i prirodnih ljepota, ove planine pričinjavaju istinski užitek za dušu i tijelo, te su također atraktivne tokom cijele godine, jer posjetiteljima nude ponudu primjerenu svakom godišnjem dobu sa različitim sadržajima.

Izgradnjom predviđene skijaške infrastrukture (žičare, skijaške staze), te bazenske rivijere, odnosno „Aquaparka“ u okviru „Aquareumala“, Fojnica bi postala jedan od najjačih turističkih centara, **neobične kombinacije banjskog i planinskog turizma**. Za ovu vrstu odmora naročito su zainteresirani zapadni turisti, bez obzira na aktualnu recesiju. U posljednje vrijeme Fojnica ima velike mogućnosti razvoja i **sportskog turizma**. Pored izvanrednih prirodnih i smještajnih uvjeta, Fojnica omogućava organiziranje svih vrsta bazičnih priprema sportskih ekipa, u mnogim sportovima.

2.4 Ocjena trenutne turističke ponude

Fojnica se sa raspoloživim smještajnim kapacitetima i prirodnim resursima svrstava u red prepoznatljivih turističkih destinacija. Zanimljivi i raznovrsni prirodni tereni i obilje voda omogućavaju lov i ribolov. Područje je stanište medvjeda, srneće divljači, divljih svinja, divokoza i tetrijeba, a Lovačko društvo ima **4 lovačke kuće sa oko 75 ležaja** (Pogorelica, Jezernica, Kozovgrad i Zahor). Različite vrste ribe (naročito pastrmka i lipanj) ima u rijekama Fojnica, Gvoždanka, Jezernica i druge, kao i na Prokoškom jezeru, koje je poribljeno kalifornijskom pastrmkom.

Fojnica se nalazi u planinskom prstenu Vranice, Ščita, Zahora i Bitovnje. Moguće je obići i obližnje planine Pogorelicu, Lopatu i Zec. Prokoško jezero se nalazi na planini Vranica (na 1.636 m n.m) i udaljeno je od grada 22 km. Glečerskog je porijekla i u njemu se još uvijek zadržao triton (salamander), vrlo rijetka endemska životinja, koja inače živi samo u najčišćim vodama. Uz jezero su napravljene stočarske kolibe, u kojima se poslužuju pravi domaći specijaliteti.

Planinska kuća "Jezernica" (1.131 m n.m) smještena je na putu Fojnica - Prokoško jezero i udaljena je 12 km od Fojnice, a 8 km od Prokoškog jezera. Na lokalitetu Pridole se nalazi, za turiste nova atraktivna destinacija, slapovi Kozice.

2.4.1 Zdravstveno-liječilišni turizam

Centar za medicinsku rehabilitaciju, rekreaciju, aktivni odmor i programirane sportske aktivnosti se prostire na površini od 60.000 m², a korisni zatvoreni prostor zauzima 20.845 m². U Centru je zaposleno 355 zaposlenika od čega 22 liječnika. Prosječna popunjenost ukupnih kapaciteta Centra (520 kreveta u dva objekta) u 2008. godini iznosila je 86,37%, tj. ostvareno je 163.934 BO dana. U okviru Centra djeluju: Hotel "Reumal" sa 450 ležaja, bazenom, saunom, trim kabinetom, restoranom, kavanom, kamin salom i kompletnim sadržajem za medicinsku rehabilitaciju (pokretni i nepokretni pacijenti), te kardiorehabilitaciju, Nova bolnica sa 120 ležaja i svim potrebnim medicinskim tretmanom, tzv. Stara banje sa devastiranim i konzerviranim objektom kapaciteta 50 kreveta u 1/1 i 1/2 sobama i Jezero smještajna jedinica 30-40 kreveta visokog standarda, restoran, noćni bar-kockarnica, sportsko-rekreativni sadržaji (mali bazen, fitness, masaža i sl).

Slike 24.-25. Horel „Reumal“ (lijevo); Nova bolnica (Stara banja) - desno

Slike 26.-27. „Aquapark“ kod „Reumala“

„Aquareumal“ d.o.o. Fojnica je tvrtka koja je nastala u drugoj polovini 2005. godine sa ciljem izgradnje kompleksa „Aquareumal“. Apartmansko naselje i tržni centar čine dio kompleksa u čijem sastavu su aquapark i wellness centar na 12.000 m². Osnivački kapital društva iznosi

1.100.000,00 KM u vlasništvu 274 domaća, fizička odnosno pravna lica. Od desetog mjeseca 2007. godine „Aquareumal“ je član „Reumal grupacije“.

Slika 28. Apartmansko naselje noću

Apartmansko naselje namijenjeno je suvremenoj obitelji za odmor, rekreaciju, ali i zabavu. Čini ga 16 objekata tipa „bosanska vila“, u kojima su smještena 74 luksuzno opremljena apartmana, a svaki od njih sadrži kuhinju, trpezariju, dnevni boravak, jednu ili dvije spavaće sobe, jedno ili dva kupatila i balkon, dok neki od apartmana imaju i vlastitu baštu. izvršena je klasifikacija u četiri tipa: „Terra“, „Aeris“, „Flamma“ i „Aqua“, a njihovi nazivi nagovještavaju potpuni povratak prirodi. Apartmansko naselje ima južnu orijentaciju, nudeći svojim gostima neizmjernu količinu sunca, uz prelijepi pogled na planinske masive. Svi apartmani su pod 24-satnim sigurnosnim nadzorom, imaju vlastiti parking, raspoložu internet konekcijom i satelitskim TV programima.

Slike 29.-31. Apartmansko naselje, sa detaljima unutaršnjeg uređenja

Za sve dodatne sadržaje posjetiteljima je na raspolaganju tržni centar uz prelijepi otvoreni atrij idealan za sve vrste manifestacija. DP Marketi, etno gift shop, home shop, bio shop uz show room samo su neki od sadržaja. Tu je naravno i restoran „Terra“ sa 120 mjesta u zatvorenom djelu objekta i 250 mjesta na terasama.

Kompleks „Aquapark“ u Fojnici obuhvata površinu i do 14.000 m² koja se sastoji od rekreacijskog (950 m²) i dječijeg bazena (150 m², dubine 80 cm), vodeni efekti, podvodne masaže, whirlpool jame, gejziri, slapovi, topovi, uređene travnate i pješčane plaže, wellness tretmani na otvorenom, tereni za odbojku na pijesku, stolni tenis, dječije zabavište itd...". Tu su i open barovi sa egzotičnim koktelima, restoran „Stari kamin“ sa ponudom tradicionalne kuhinje, te non-stop animacijski program. Lokacijski se naslanja na objekt „Reumal“ i koristi neke njegove elemente (smještajne kapacitete i sadržaje medicinskog karaktera), kao i dio postojeće infrastrukture.

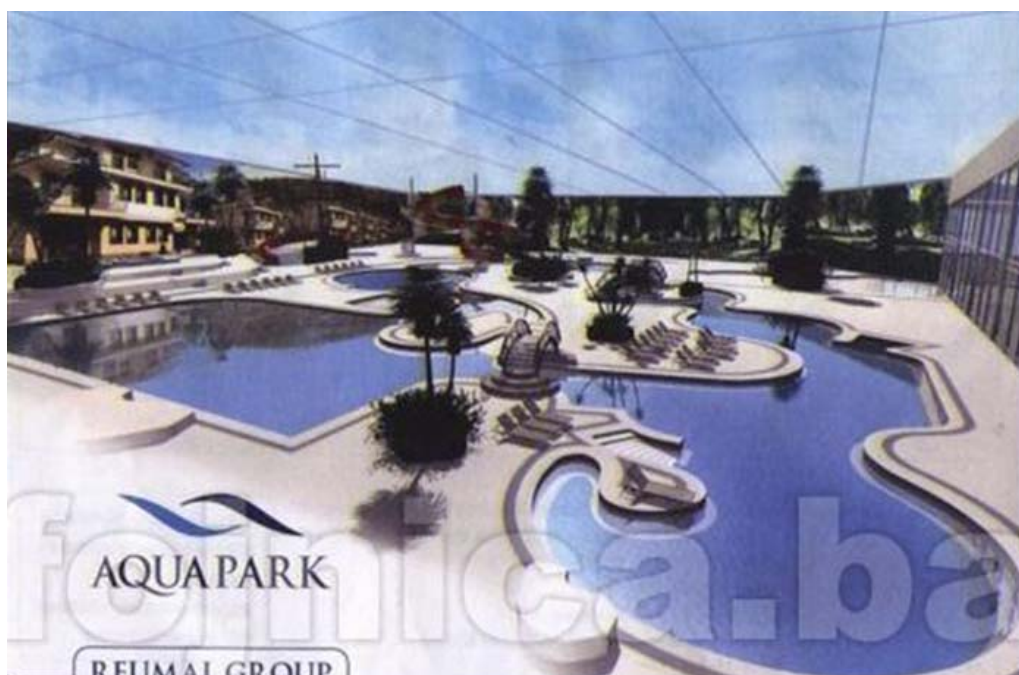
Pored zdravstvenog, u posljednje vrijeme Fojnica ima velike mogućnosti razvoja i sportskog turizma. Pored izvanrednih prirodnih i smještajnih uvjeta, Fojnica omogućava organiziranje svih vrsta bazičnih priprema sportskih ekipa, u mnogim sportovima. Ekipama stoje na raspolaganju, pored bezbrojnih prirodnih staza, dva velika nogometna igrališta, velika sportska dvorana, vanjsko igralište za male sportove, teniski tereni, izuzetno dobro opremljen trim kabinet u hotelu „Reumal“ i drugi potrebni uvjeti.

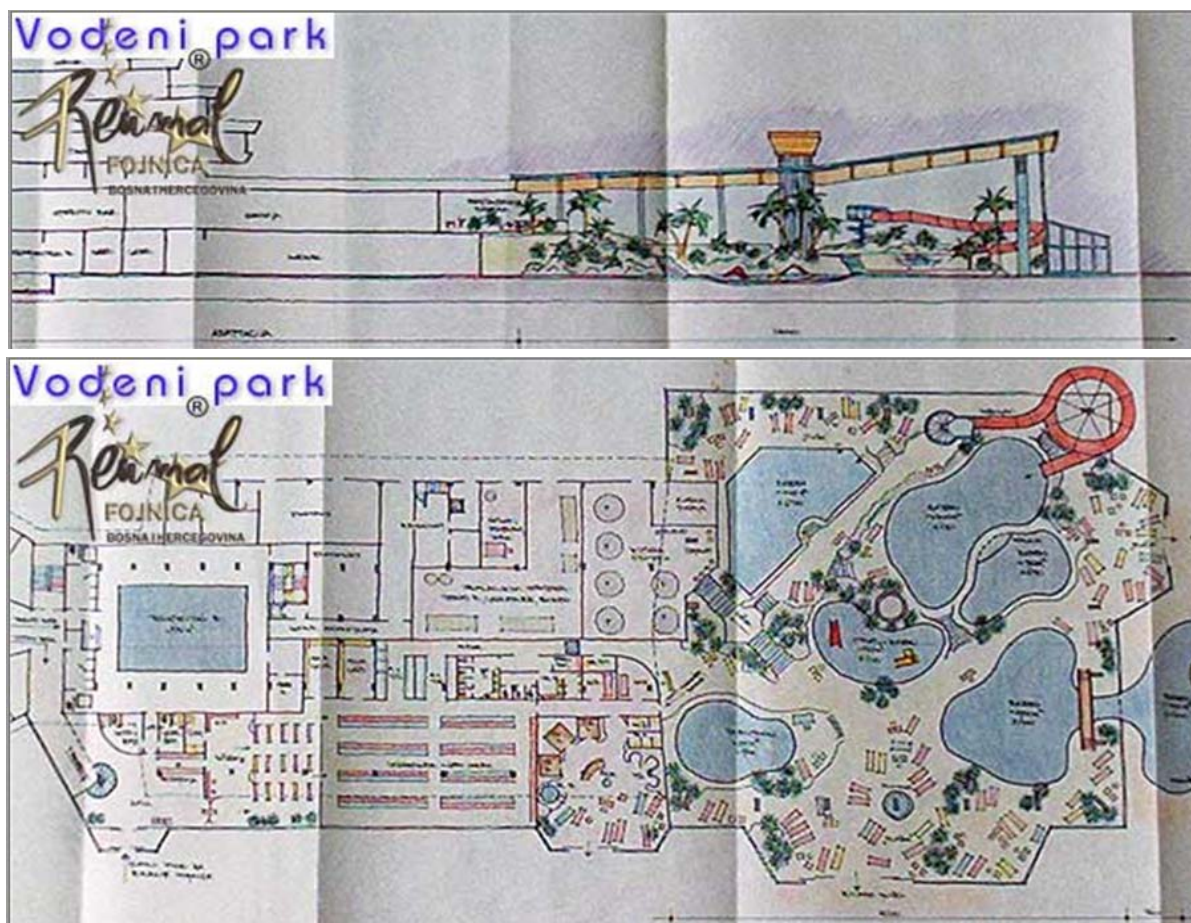
Slika 32. „Aquapark“ (Vodeni park)

Slike 33.-34. „Aquapark“ (Vodeni park) nakon otvaranja proteklog ljeta

Slika 35. Skica „Vodenog parka“

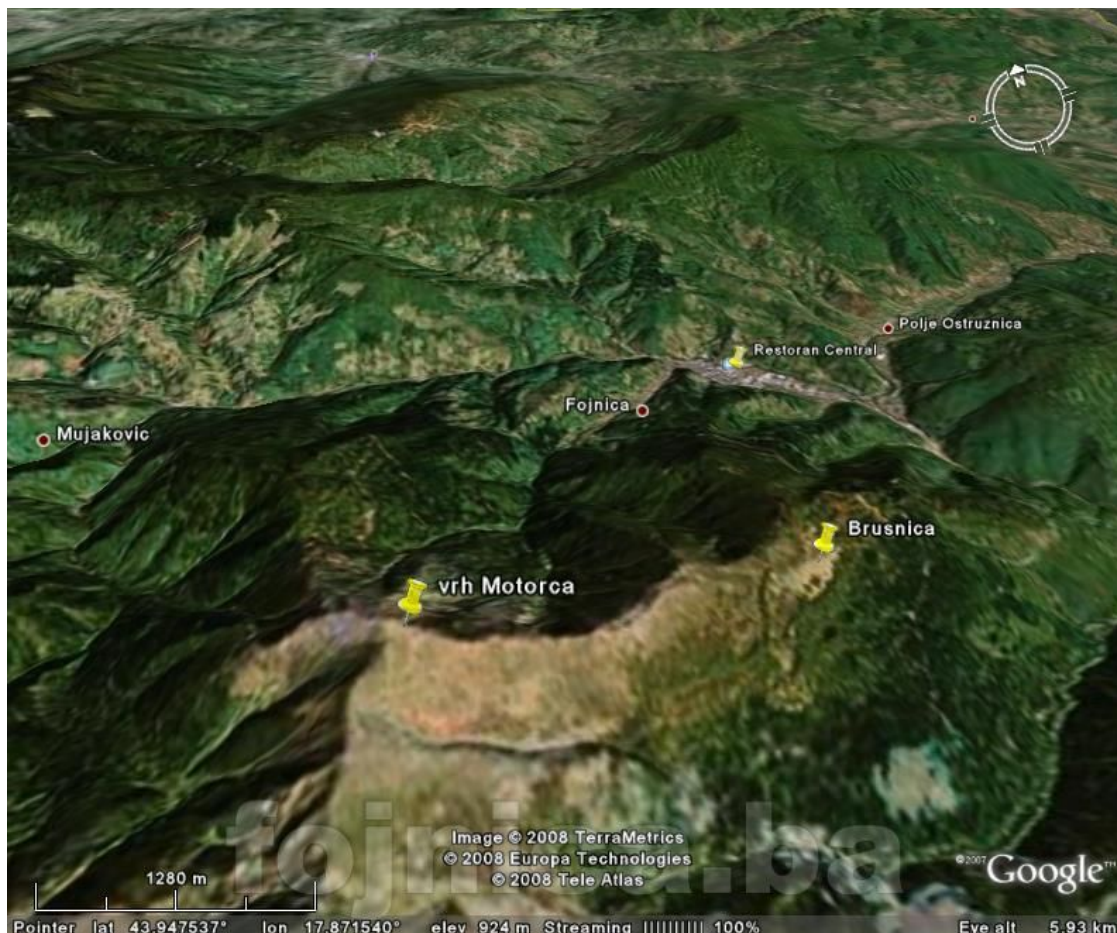
Slike 36.-37. Skice „Vodenog parka“

2.4.2 Sportsko-rekreacijski turizam

Malo je mjesta u BiH koje imaju takve prirodne ljepote, poput **Fojnice**, smještene podno najpoznatije rudne planine u BiH Vranice, čiji se vrh Nadkrstac uzdiže na 2.115 m, tako da snijega bude i do svibnja mjeseca. To je pitoma planina, sa dosta pašnjaka i površinskim vodama. Nalazi se na razvođu između rijeka Vrbasa i Bosne. Na njoj se nalazi Prokoško jezero. Prokoško jezero je udaljeno od doma na Rosinju 6 km. Na Vranici se može vidjeti dosta izvora (Vrbasa, Kozičke rike, Sikirskog potoka), mnoštvo slapova (Crndolski slap, Kozički slap) i mnogo različitih pećina i jama.

Godine 2003. u mapu ski-centara u BiH utisnuta je još jedna atraktivna kota - Brusnica, udaljena tek 15 km od gradske jezgre Fojnice, odnosno oko 70 km od glavnog grada Sarajeva. Parafrazirano - radi se o vikendaškom naselju na Poljani (Fratarske stajе) kod Kozograda, starovjekovne utvrde gdje je boravila, i od kuda je pobjegla za Dubrovnik i Rim, posljednja bosanska kraljica Katarina Kosača.

Unatoč brojnim skepticima u mogućnost ponovnog osposobljavanja ski-lifta u Fojnici, g. Vinko Bošnjak "Karamba" uspio je uz iznimne napore osposobiti isti, staviti ga u pogon te u lipnju 2002. godine, nakon temeljitog pregleda komisije, dobiti atest za rad od Mašinskog fakulteta u Sarajevu. Novi ski-lift na visini od 1.580 m n.m. (kao i Prokoško jezero) duljine 400 m bio je u funkciji samo vikendom, zarasla ski staza duga oko 500 m i široka 100-200 m je raščišćena, uz parking za 50 vozila na polaznoj stanici, brvnare s terasom za okrepu, prilaznu cestu. Za 15-tak minuta omogućen je dolazak do "Kučetine", visoravni s koje se pruža prekrasan pogled na Fojnicu. Uz pomoć Gvardijana franjevačkog samostana Fojnici nabavljen je retractski sistem za ravnanje staze. Visinska razlika je bila 200 m, uz kapacitet oko 40 skijaša/sat.

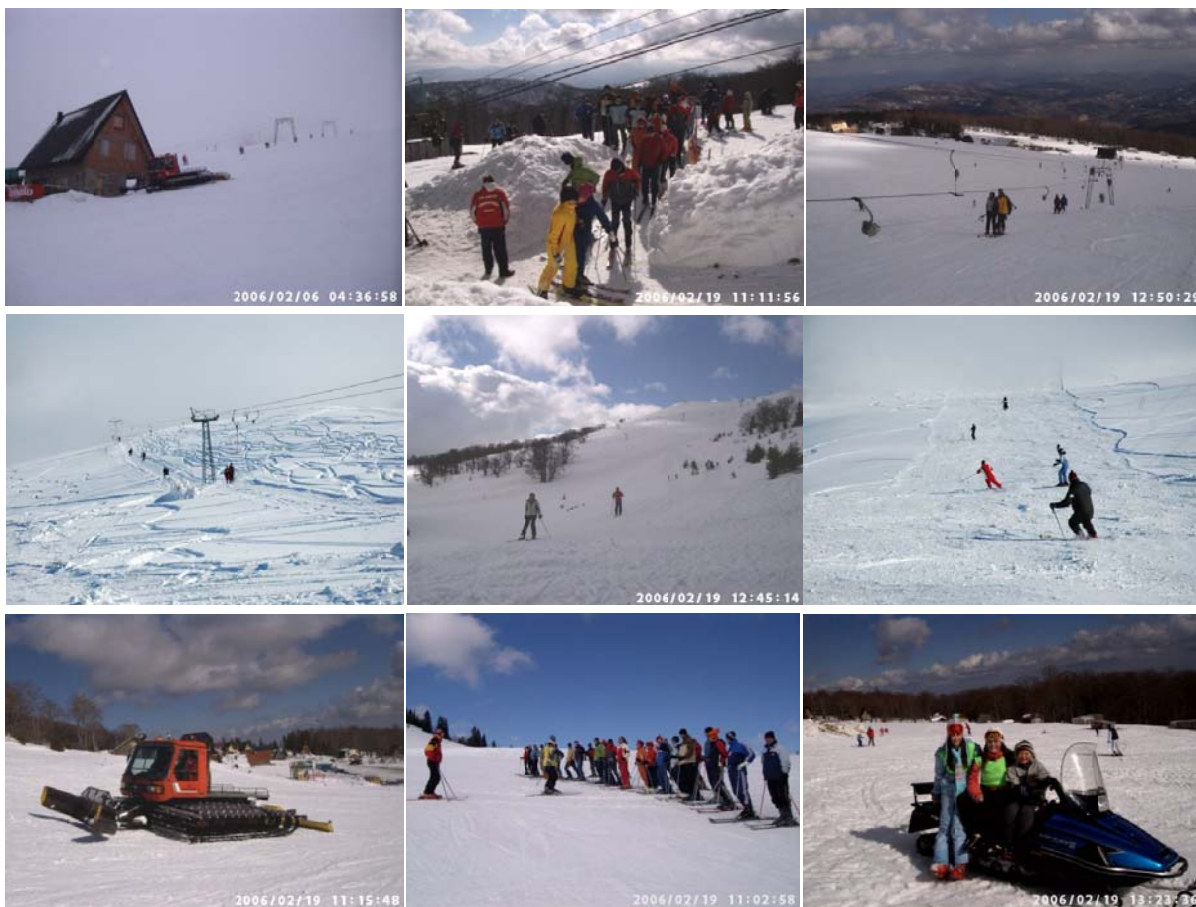
Slika 38. Lokalitet Poljana (RC „Brusnica“) u odnosu na vrh Motorca („Google“)

Istodobno je rađeno i na postavljanju ski-lifta u Ski centru „Vran kamen“, na visoravni Poljana, uži lokalitet "Fratarske staje" (planinski masiv Vranica), iznad Kozovgrada, na visini od 1.600 m n.m., gdje je od jeseni 2001. godine tekla tekla izgradnja koliba i infrastrukture (put, struja, voda, ski-lift) "vikendaškog naselja". Snijega bude dovoljno, a ne nedostaje i skijaša i ljubitelja zimskih radosti. Gostiju pored Fojnice ima i iz okolnih općina i susjedne Hrvatske: iz Splita, Dubrovnika, Rijeke, Zadra, Zagreba. Samo 11 mjeseci od nastanka ideje za izgradnju prvobitnog manjeg ski-centra započela je gradnja. Manji lift postavljen 2003. godine, a veći 2005. godine. Ponestalo je sredstava jer su dva domaća investitora u međuvremenu odustala, pa je g. Juro Iviš sam izgurao čitavu investiciju.

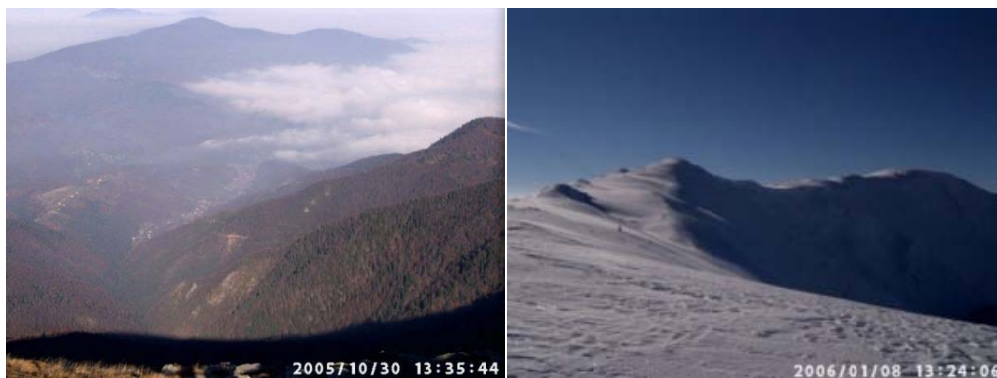
Slika 39. Poljana 2004. godine
(izgrađen manji lift, započeta izgradnja „vikendaškog naselja“)

Riječ je o izrazito šumskom području sa svim pogodnostima (geološka građa, morfologija terena, nadmorska visina, klimatske karakteristike ekspozicija, vegetacijski pokrivač i dr.) za ostvarenje atraktivne turističke destinacije za zimske sportsko-rekreativne sadržaje, bez sezonskog graničenja.

Slike 40.-48. Ski centar na Poljanama 2006. godine: veliki lift izgrađen 2005. godine, ski staze, stroj za uređenje staza, ski škola...

Dana 27.04.2007. godine, u prisustvu velikog broja zvanica, predstavnika BiH turizma i ljubitelja prirode, otvoren je **Rekreacijski centar "Brusnica"**. Do RC "Brusnica" se stiže asfaltnom trakom do Bakovića, onda dalje veoma dobrim makadamskim putem u duljini od desetak kilometara preko Bistrice i Kozovgrada kroz predivne šumske predjele nedirnute prirode. RC "Brusnica" je smješten na 1.580 m n. m. Svečanim presijecanjem vrpce i otvaranjem šampanjca RC "Brusnica" su otvorili načelnik općine Fojnica g. Salkan Merdžanić i direktor RC "Brusnica" g. Juro Iviš, koji se upustio u ovu investiciju.

Slike 49.-50. Pogled s vrha Matorca na Fojnički kotlinu (lijevo); Vrh Matorca (planinski masiv Vranica), nedaleko od Poljane (desno)

Slika 51. Prostorni položaj lokaliteta Poljana (RC „Brusnica“) u odnosu na vrh Matorca i grad Fojnicu („Google“)

Slika 52. RC „Brusnica“, otvorena 2007. godine

Slike 53.-54. Načelnik Općine Fojnica i direktor RC „Brusnica“ otvaraju objekt (lijevo) i obilaze ga (desno)

Ponuda je bazirana na principu aktivnog odmora i rekreacije u prirodi. Iako g. Iviš pamti mjesto iznad Fojnice, na kojem je sagradio hotel i skijalište, kao Crveni Borovnjak, u literaturi je pronašao naziv Brusnica. Objašnjenje je prosto - na zelenom prostranstvu se lako uoči nisko crnogorično grmlje planinske brusnice, visine 20 cm, ali i veoma rasprostranjenu borovnicu. "Na ovom području u BiH, a možda i na Balkanu, najzastupljenija je planinska brusnica, koja uspijeva na 1.500 m n.m."

Slike 55.-56. Berači (lijevo); Suhe brusnice i crvene borovnice (desno)

Ljekovita svojstva brusnice bila su poznata još američkim Indijancima. Njen okus određuju velike količine vitamina A i C koje sadrži. Bogata je i kalijem, kalcijem, biljnim vlaknima, bioflavonidima koji imaju snažno antioksidativno djelovanje, čime se smanjuje rizik obolijevanja od različitih vrsta karcinoma. Ono što je od davnina poznato potvrđuju i zdravstvena testiranja: brusnica je doista izvor zdravlja! Brusnica cvate krajem svibnja, pa na nekoliko mjesta uočavamo bijele sitne cvjetove. Plodovi zriju krajem rujna, pa sve do kraja listopada. "Najbolji i najkvalitetniji plodovi brusnice su poslije prvog mraza." Na Vranici se godišnje ubere do 150 t borovnice i brusnice do 20 t, što se izvozi iz zemlje: "Ovdje ljudi zarade za dva mjeseca berući borovnicu i brusnicu po 10.000 KM". U Brusnici je, dakako, neizostavan topli napitak - čaj od brusnice.

Na poseban način sredinom rujna mjeseca tradicionalno se obilježava i manifestacija "Dani brusnice", biljke koja obitava na ovom terenu. Brusnica, simbol zdravlja te zbog tog i brand ovog rekreacijskog centra, stilizirano je prikazana i na amblemu.

Slika 57. Alpska ruža (*rhododendron ferrugineum*)

Vranica je stanište i Alpske ruže (*Rhododendron ferrugineum*), endemske planinske biljke koja raste isključivo na visokim planinskim područjima, sa staništem na visinama od 1.500 do 2.500 m. Njeni cvjetovi su crvene boje, zvonastog oblika, skupljeni u grozdaste cvatove. Ljekoviti dio biljke čine listovi koji se beru neposredno prije njenog cvjetanja.

Druženje, dobra zabava u RC "Brusnica" podrazumijeva i različite degustacije pečenja na ražnju, kruha ispod sača, ribljeg ili lovačkog kotlića, sušenog mesa i drugih tradicionalnih starinskih jela u okviru posebnog ambijenta "Staro ognjište" (uz sam objekt "Brusnica"), natjecanja u kulinarskim vještinama, predstavljanje starih običaja i sportova, druženje lovaca, ribolovaca, pčelara, ljubitelja životinja, ženskih i eko udruga, bikera, plesne večeri, party večeri, te zimski i ljetni aktivni odmor za školsku djecu.

Muzika je neizostavan dio dobre zabave, pa smo za vas osigurali preko 1.000 naslova domaćih i stranih kompozicija koje će upotpuniti ugođaj. Tamburice, kulturno-umjetnička društva, bendovi zabavne muzike spadaju u dodatnu ponudu prema želji gostiju.

Slike 58.-59. Domaća kuhinja u posebnom ambijentu „Staro ognjište“, uz RC „Brusnica (lijevo); Zabava uz muziku (desno)

U okviru RC "Brusnica" održavaju se i razne kulturne manifestacije, kao što je Kiparska kolonija u organizaciji udruženja "Kiparska kolonija Butmir, Ilidža". Kolonija je koncipirana na ideji da se na vrhovima bh planina instaliraju skulpture u kamenu nastale tokom trajanja kolonije...

Najdominantnije obilježje turističkog razvoja ZRC „Poljane“ su iznimno bogati prirodni resursi. U okviru ocjene trenutne turističke ponude potrebno je istaknuti komparativne prednosti:

- Atraktivnost - prirodne ljepote u neposrednom okruženju ZRC „Poljane“;
- Prometne veze - komunikativnost - mogućnost pristupa prostornoj cjelini;
- Multikulturalnost;
- Pozitivna veza autohtonog stanovništva i zimskog turizma.

Postojeća razina kvalitete turističke destinacije ukazuje na potrebu strategijskog planiranja s ostvarivanjem veće kvalitativnosti (veća razina izgrađenosti i uređenosti sportskih objekata, infrastrukture). Turistička infrastruktura ne zadovoljava očekivanja turista. Smještajni kapaciteti nisu zadovoljavajući u pogledu kategorizacije.

Osim postojećih smještajnih kapaciteta potrebno je povećati turističku ponudu. U povećanju turističke ponude trebaju sudjelovati svi akteri zajednice (šira lokalna zajednica, turistička zajednica, autohtono stanovništvo). Ukupni doživljaj kojeg turist očekuje remeti prometna infrastruktura (potrebna je intervencija nad prometnicom koja povezuje grad Fojnicu i destinaciju „Poljane“). Potrebna je modernizacija postojećeg skijališta s dodatnom proširenjem postojećih kapaciteta.

ZRC „Poljane“ je atraktivno upravo zbog svoje intimnosti, u kojoj turist u pravom smislu može doživjeti ljepotu podneblja, netaknute prirode. Destinacija je povezana s blizinom emitivnog tržišta, cijene smještaja su konkurentne.

Ova planinska destinacija ima cjelogodišnju turističku ponudu. Pored hotela „Brusnica“ sa 10 luksuzno opremljenih apartmana s ukupno 46 ležaja, restorana sa 40 mjesta sa bogatim izborom starih fojničkih jela kao i domaćih rakija i čajeva, restorana brze hrane sa 24 mjesta, caffa sa 45 mjesta, terase kapaciteta 60 mjesta, sa koje se pruža pogled na okolne planine i sam grad Sarajevo, saune, salona za masažu...

Slike 60.-66. Hotel „Brusnica“ sa detaljima unutrašnjosti (gore) i detaljima apartmana (dolje)

Slika 67. Hotel „Brusnica“ s parkingom, sportskim terenima i budućim privrednim objektima

Slike 68.-74. Mogućnosti zabave: jahanje, pješaćenje, brdski biciklizam (gore), planinarenje, lov i ribolov, paraglajding, izleti (dolje)

Na postojećim ski stazama duljine 500, 1.100 i 1.500 m najbolje će se osjećati djeca, početnici i rekreativci, ali uživati mogu i oni sa više skijaškog iskustva. Na skijalištu trenutno postoje dva ski lifta duljine 500 i 1.100 m, polazna stanica je na 1500, a izlazna na 1870 m n.m, kapacitet liftova je oko 600 skijaša/sat, nagib staze je 30-40 stupnjeva. Za narednu sezonu planira se još izgraditi staza za tubing. U suradnji sa ski klubom "Vran kamen" uspješno radi i škola skijanja, također u Centru se može iznajmiti i ski oprema. Dom zdravlja Fojnica osigurat će i stalno prisustvo medicinskog osoblja na skijalištu, što će doprinijeti da se skijaši osjećaju potpuno sigurno.

U RC "Brusnica" kada nema snijega može se iznajmiti konja i jahati. Centar za sada posjeduje četiri konja na kojima se može jahati kroz prelijepe pejzaže Vranice. Početnici ili djeca imaju mogućnost jahanja sa instruktorom-vodičem, a radi sigurnosti na raspolaganju su detaljne mape terena. Također je moguće organizirati i izlete sa piknikom konjima na zanimljiva mjesta planine Vranice.

Vrhovi Nadkrstac (2.115 m) i Ločika (2.107 m) su dva glavna planinarska izazova u ovoj regiji. Nalaze se zapadno od Prokoškog jezera, a do oba se stiže za 2 do 2,5 sata polazeći stazama od jezera. U bližoj okolini Vranice nalaze se planine Raduša (1.955 m) i Bitovnja (1.742 m), a u široj okolini prema jugu Prenj (2.103 m) i Čvrsnica (2.225 m). Ove planine spadaju među najljepše u BiH. Za ljubitelje planinarenja organizira se i planinarenje od "Brusnice" do Prokoškog jezera. Transverzala je duga oko 33 km u jednom pravcu.

RC "Brusnica" je pripremio pješačko-rekreativnu stazu "Kilometar i pol zdravlja", koja uključuje rekreacijske prepreke i mjesta za odmor. Tu su i označene staze za pješaćenje po rubovima planine, s pogledom na ostale planinske vijence u blizini, te prelijepim pogledom na grad Sarajevo. Uređen je i prilaz do nekoliko zanimljivih lokacija na kojima se može nakon pješaćenja uživati u prirodnim i kulturno povijesnim ljepotama.

Priroda je u ovoj regiji bogata pećinama i vodama, te omogućava uzbudljiv lov i ribolov. U planinama oko Fojnice žive medvjedi, divlje svinje, srne, divokoze i tetrijebi, a tu su i četiri lovačke kuće: Pogorelica, Jezernica, Kozovgrad i Zahor. Rijeke Fojnica, Gvoždanka i Dragača bogate su različitim vrstama ribe (naročito potočnom pastrmkom i lipnjem), dok je Prokoškom jezeru na nadmorskoj visini od 1.636 m, udaljenom 22 km od Fojnice živi više vrsta ribe, a najviše je jezerske zlatovčice i kalifornijske pasrmke. U suradnji sa Ribolovnim društvom "Fojnica", posjetiteljima je na raspolaganju 87 km riječnih tokova, mušičarski revijal FLY-FISHING - ulovi i pusti u samom centru grada, te vesela druženja ribolovaca.

Cijeli kraj je izrazito živopisan, izpresijecan cestama, makadamskim putovima i šumskim puteljcima različite težine uspona i terena, što ga čini iznimno privlačnim za brdsko–planinski biciklizam. Postoji mogućnost iznajmljivanja opreme, dobivanja karte regije, pronalaženja društva ili samo vodiča, nakon čega se može otisnuti u uzbudljivo istraživanje i doživljaj...

Vranica je zanimljiva i za članove paragliding letačkih klubova. Vrlo vjerojatno će i ovaj sport pronaći svoje lokalne poklonike.

Za goste RC "Brusnica" organiziraju se izleti i posjete: Posjet Franjevačkom samostanu u Fojnici, izlet na Prokoško jezero, posjet svetištu Sv. Jakova Markijskog, obilazak Kozograda, Kaštela, izlete do Marine stijene i Bakarnih jama, izlet do Austrijske kasarne, izlet na slapove Jezernice, izlet na kotu "3 jezera". Izleti na okolne lokacije mogu se organizirati uz karavanu konja i piknik na lokalitetu. Izleti se najavljuju prije na 7 dana.

Od ovoga ljeta uz pomoć Federalnog ministarstva kulture i sporta izgrađena su dva sportska terena, za odbojku na pijesku, koji je već završen i dat na korištenje našim gostima, te višenamjenski sportski teren koji je u završnoj fazi a koji će biti korišten za nogomet, rukomet, košarku i tenis. Idealni su to uvjeti za rekreaciju naših gostiju i što sadržajniji aktivni odmor, ali i za pripreme sportskih ekipa. Boraviti se može u planinskoj kolibi ili u vikendici uz domaću hranu.

Slike 75.-77. Teren za odbojku na pijesku (lijevo);
Izgradnja višenamjenskog sportskog terena (desno)

I najmlađima u RC "Brusnica" je boravak učinjen još zanimljivijim izgradnjom zabavišta za djecu: klackalice, ljuljačke, penjalice, bazen sa pijeskom, kućica za zabavu, a uskoro se očekuje postavljanje dva tobogana. Sve ovo je postavljeno u posebno ograđenom prostoru.

Za ljubitelje prirode organiziraju se uzbudljive izlete u prirodu, izlazak na planinske vrhove, izlete do Prokoškog jezera, sakupljanje ljekovitog bilja, gljiva i drugih plodova. Ono što će se uraditi uskoro je mogućnost ispiranja zlata na rijekama, što predstavlja jedinstven doživljaj u BiH. Također planira se i organiziranje lova na stare načine. Za znatiželjne o povijesti ovog kraja organiziraju se obilasci važnih lokacija poput Zvonigrada podignutog na ostacima Rimske utvrde, Kozovgrada - posljednjeg utočišta bosanske kraljice Katarine, Bakarnih jama - ostataka austro-ugarskih rudnika, Međugorja (Vranica), Marine stijene, starog sajmišta Dubrovčana, Zečije poljane, Jezera, Austrijske kasarne, Visa, ostataka rudnika zlata u Bakovićima, posjete Franjevačkom samostanu u Fojnici, a u organizaciji RC "Brusnica" u sklopu fakultativnih izleta može se obići Kraljevu sutjesku, piramide u Visokom, Kreševski samostan, Sarajevo, Travnik, Jajce...

U organizaciji RC "Brusnica" učenici osnovnih i srednjih škola Kreševa, Kiseljaka, Busovače i Fojnice ljeti rade na čišćenju u Ski centru "Vran kamen" na Fratarskim stajama (Poljana).

Slika 78. Bogata ponuda RC „Brusnica“

U zimskom razdoblju RC „Brusnica“, pored skijanja uz dva ski-lifta (alpsko i nordijsko skijanje, noćno skijanje, sanjkanje), vožnju zapregom-saonicama, uskoro će imati i park za snowboard, ski-jet, sankanje i tubing. Skijalište na prostoru Poljane pruža mogućnosti bavljenja zimskim sportovima na 5 uređenih ski staza, ukupne duljine staza 5,3 km, a njihovim spuštanjem ka gradu ukupna duljina bi iznosila oko 20 km. Na postojećim ski stazama duljine 500, 1.100 i 1.500 m najbolje će se osjećati djeca, početnici i rekreativci, ali uživati mogu i oni sa više skijaškog iskustva. Na skijalištu trenutno postoje dva ski lifta duljine 500 i 1.100 m, polazna stanica je na 1.500 m, a izlazna na 1.870 m n.m, kapacitet liftova je oko 600 skijaša na sat, nagib staze je 30-40 stupnjeva. Sve staze su obilježene i ograđene, a sa završetkom ovoga projekta veliki ski lift je maksimalno iskorišten. Za narednu sezonu planira se još izgraditi staza za tubing. U suradnji sa ski klubom "Vran kamen" uspješno radi i škola skijanja, također u Centru se može iznajmiti i ski oprema. Dom zdravlja Fojnica osigurat će i stalno prisustvo medicinskog osoblja na skijalištu, što će doprinijeti da se skijaši osjećaju potpuno sigurno.

Slike 79.-80. „Zimska idila“ na Poljani

Slika 82. Veliki i mali lift – dio Karte namjene i razmještaja objekata (izvor: RP ZRC „Poljana“)

Druženja, dobre zabave, natjecanja u kulinarskim vještinama, razne izložbe i degustacije domaćih proizvoda, razlog su da posjetiti RC "Brusnica" i provjeriti njihov moto *"Iskustvo prirode ljepota života"*.

Na Poljani prava zimska idila, oko 200 vikendica u vikend naselju (sa smještajnim kapacitetom do 10 osoba po vikendici) kao gljive poredane i vire iz snježnog pokrivača. U planu je dovršetak kompletne infrastrukture, izgradnja još nekoliko hotela, uređenje i asfaltiranje puta, te postavljanje novih ski liftova. Za vedra i sunčana dana, vidik se proteže do Bjelašnice, Igmana, Trebevića, Bitovnje, Zec planine i drugih hercegovačkih planina...

Slike 83-84. Izgrađene vikend kuće na Poljanama

6.6 Preporuke za budući razvoj

Sadašnje pozicioniranje destinacije ZRC „Poljane“ je bez obzira na visoku atraktivnost i potencijal, ispod njegovih stvarnih mogućnosti. Destinacija kao poslovni sustav proizvodi nedovoljan broj vrijednosti važnih za turiste.

Unutarnja organizacija i aktivnosti u destinaciji ne funkcioniraju dovoljno dobro da bi se podigla razine ekonomske efikasnosti svih njenih subjekata. Destinacija nema usklađene strategije reorganiziranja i restrukturiranja između javnog i privatnog sektora a poslovni rezultati su izravno ovisni o kvaliteti destinacije. Destinacija nije skupa i svoje atrakcije prodaje ispod cijene.

Održivost destinacije se može osigurati ako se provedu investicije i napori po pitanju reorganiziranja, baziranog na prednostima atrakcija svake pojedine destinacije.

U cilju budućeg uravnoteženog razvoja turizma ZRC „Poljane“, potrebno je izabrati onaj razvojni model koji je prilagođen potrebama i očekivanjima destinacije polazeći od općih ciljeva razvoja i to:

Gospodarskih ciljeva

- Usredotočiti se na osmišljavanje prepoznatljivih turističkih doživljaja.
- Razvijati nove turističke proizvode.
- Poboljšati standarde smještajnih sadržaja i usluga.
- Implementirati organizaciju koja će se baviti upravljanjem destinacijom.
- Sukladno pozicioniranju destinacije pozicionirati i turističke objekte.
- Na razini destinacije integrirati i razviti sve sastavnice turističkog proizvoda kako bi postao prepoznatljiva ekodestinacija područja.
- Realizirati ključne projekte za destinaciju radi stvaranja dodane vrijednosti.

Socijalnih ciljeva

- Povećati prednosti i koristi od razvoja turizma za domaće stanovništvo.
- Produžetak turističke sezone na cijelu godinu (razviti turističke proizvode za sva godišnja doba).
- Otvaranje novih radnih mjesta za lokalno stanovništvo, posebice obrazovane mlade ljude (poticati ih na usavršavanja, prakse u inozemstvu, intenzivirati interes struke).
- Poticanje privatne poduzetničke inicijative.
- Intenzivno koristiti potencijale lokalnog stanovništva kako bi stanovništvo osjetilo prednosti razvoja.

Ambijentalnih ciljeva (ciljevi okoliša)

- Kontrolirani turistički razvoj.
- Održivi razvoj, planirani i organizirani razvoj.
- Zaštititi i unaprijediti kulturno nasljeđe i tradiciju.
- Izgradnja novih smještajnih kapaciteta koji će minimalno utjecati na okoliš.

6.6.1 Preporuke za budući razvoj ZRC „Poljana“

Fojnica svoju bolju budućnost vidi u razvoju turizma i turističke ponude osim banjškog lječilišta. RC „Brusnica“ je dio šireg projekta izgradnje nove turističke destinacije - Vranica, kojim se planira dovršetak kompletne infrastrukture ove destinacije, izgradnja još nekoliko hotela, uređenje i asfaltiranje puta, te postavljanje novih ski-liftova. Sve ove projekte podupiru lokalni investitori uz potporu Općine Fojnica, kao i federalnih ministarstava turizma i kulture. U tom smislu izrađen je Regulatorni plan «Sportsko-rekreativni centar - Poljana» Vranica – Fojnica (u daljnjem tekstu: RP), kojeg je izradio Urbanistički zavod BiH u lipnju 2009. godine. Od dana usvajanja, prema odredbama zakonske regulative u oblasti

prostornog planiranja, određuje se razdoblje važenja i primjene RP «SRC Poljane» Vranica - Fojnica za razdoblje od 5 godina.

U prilog ovakove orijentacije razvoja su i slijedeće pogodnosti :

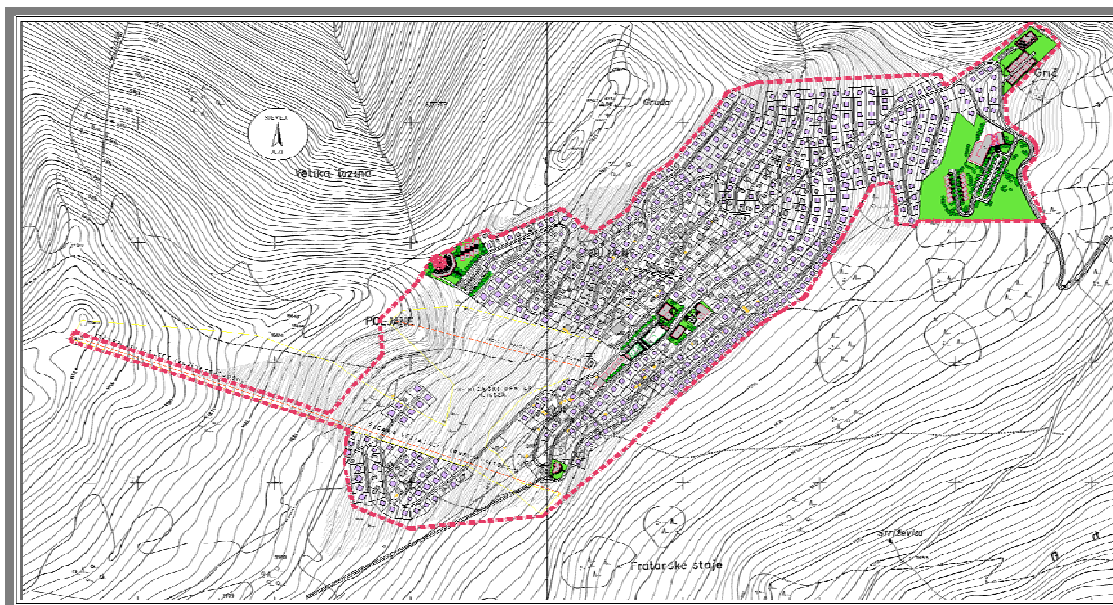
- Direktna povezanost ovog područja sa općinama Fojnica i Gornji Vakuf-Uskoplje i općinom Novi Travnik koja je relativno dobro povezana sa drugim dijelovima KSB/SBK i šire regije;
- Ova lokacija sportsko-rekreativnog centara Poljane nalazi se na terenima u državnoj i privatnoj svojini, što otežava njeno izdvajanje iz šumskog kompleksa, a shodno *Zakonu o šumama* (članci 40 i 41).
- Osnov za razvoj navedenih sadržaja je izgradnja infrastrukturnih sistema, kao i maksimalno poštovanje i primjena svih mjera zaštite prirodne sredine.

Prostor obuhvaćen izradom RP ranije je tretiran *Prostornim planom općine Fojnica*, kojim je data „generalna„ namjena prostora i mogući pravci korištenja ovog područja u turističke i sportsko-rekreativne svrhe. RP kao provedbeni plan i plan nižeg reda, detaljno je razradio i dimenzionirao prostor i objekte prema sadržaju u okviru svog obima razrade planiranih sadržaja i urbanističkih rješenja prema *Uputstvu o jedinstvenoj metodologiji za izradu prostorno planske dokumentacije u Federaciji BiH*.

Prostorni obuhvat rezerviran za izgradnju SRC Poljane definiran je Idejnim rješenjem prostorne organizacije i iznosi 57,68 ha.

Obuhvaćeni prostor rezerviran je za sportsko-rekreativnu namjenu sa skijaškim terenima i pratećim sportskim terenima za sportove s loptom. Uz sve raspoložive prirodne pogodnosti, uz sportske terene potrebno je nuditi smještajne kapacitete: hotelske, apartmanske i individualne u organiziranom vikend naselju, čime bi se kompletirala sportsko-rekreativna i turistička ponuda «SRC Poljane». Obuhvaćeni prostor u RP ima slijedeću strukturu prostora prema planiranoj namjeni:

- Zone za turističke, uslužne, servisne sadržaje sa platoom za okupljanje i promotivne aktivnosti;
- Smještajni i ugostiteljski objekti;
- Prostor vikend naselja;
- Zaštitno zelenilo;
- Površine pod prometom;
- Zone ski staza.

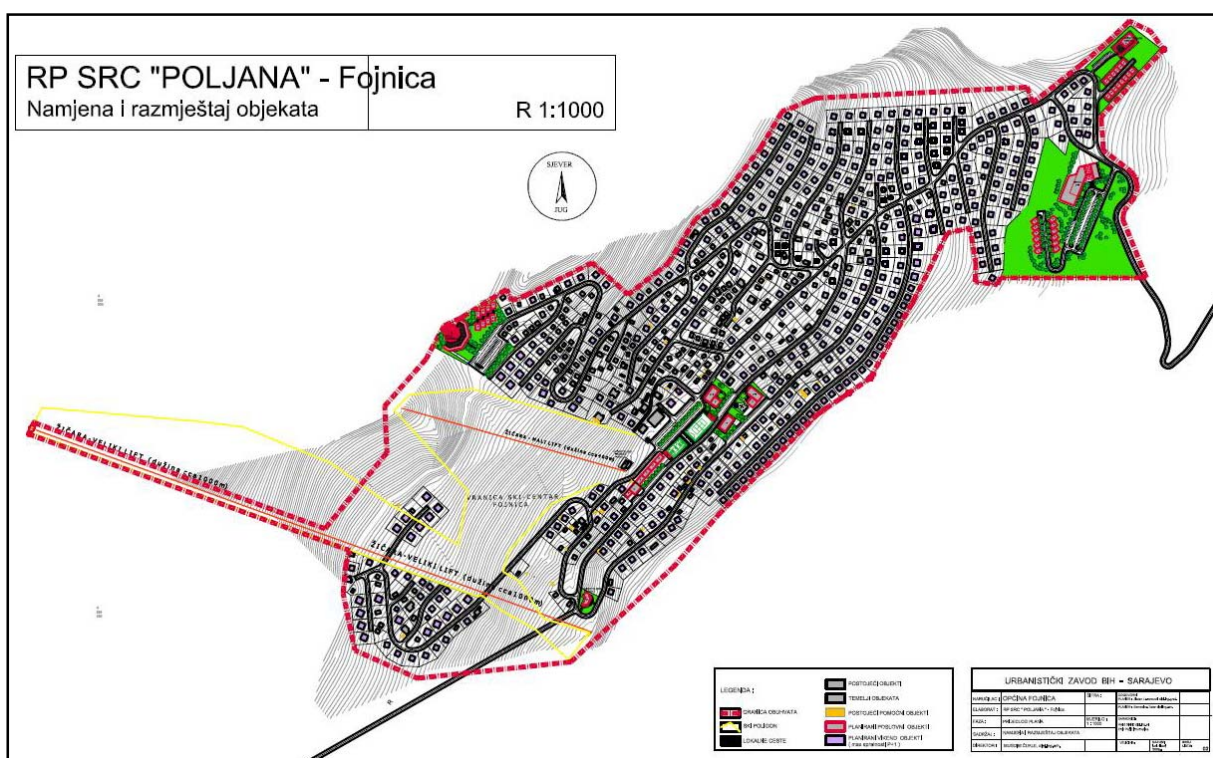
Slika 85. Obuhvat Regulacionog plana «SRC-Poljana» Vranica-Fojnica

Utvrđivanje stanja izgrađenosti i uređenja prostora u obuhvatu RP obavljeno je snimanjem na licu mjesta. Izvršen je uvid u stanje izgrađenosti, infrastrukturne opremljenosti i način korištenja prostora na lokalitetu Poljane.

Kad je u pitanju vlasništvo nad zemljištem ono je u vlasništvu države, privremeno dato na korištenje Šumariji.

Uvidom na licu mjesta, utvrđeno je da je prostor Poljana u obuhvatu RP samo djelimično izgrađen. Bespravna izgradnja na ovom prostoru je vrlo negativno utjecala na očuvanje kvalitete zemljišta i zaštite prirodne sredine. Navedenu pojavu treba zaustaviti stavljajući zabranu građenja do usvajanja RP SRC „Poljane“.

Lokalni putovi su uglavnom šumski sa zemljanim kolnikom. Stanje ostale komunalne infrastrukture na ovom području, po pitanju izgrađenosti i zadovoljenja trenutnih potreba, nije zadovoljavajuće.

Slika 86. Namjena i razmještaj objekata (izvor: RP SRC „Poljana“ Fojnica)

Kroz iščitavanje postojećeg stanja u prostoru, uočavanjem prisutnih pojava i zahtjeva o formiranju «SRC Poljane» Vranica - Fojnica, pristupilo se izradi osnovnog urbanog koncepta, a na osnovu datih smjernica za izradu RP i zakonskih propisa koji definiraju lociranje i izgradnju ovakvih zimskih sportsko-rekreativnih centara i turističkih naselja.

Pravac razvoja se zasniva na principu strategije održivog razvoja. U tom smislu su definirani i ciljevi koji će se ostvarivati provođenjem RP SRC „Poljana“. U ostvarivanju zacrtanih općih ciljeva prema RP SRC „Poljana“ neophodno je:

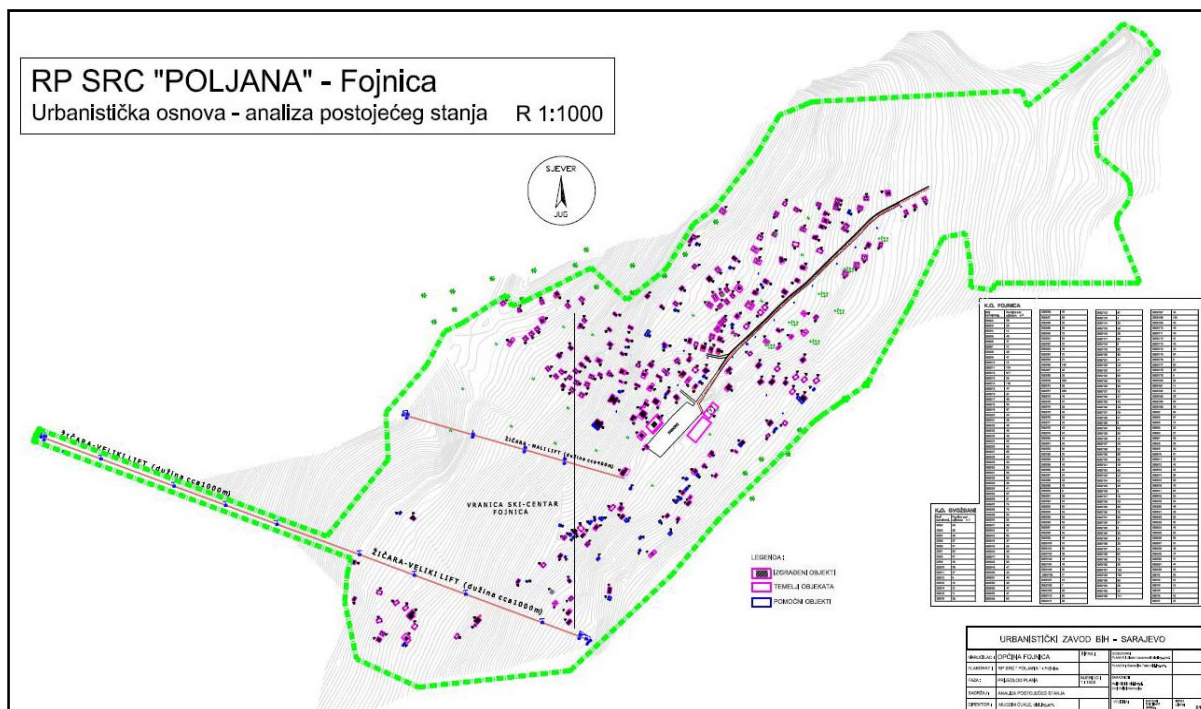
- Osigurati sprovođenje svih Zakona koji štite prostor i resurse od neplanskog korištenja i uzurpiranja kako bi se doveli u sklad odnos između društvenih i individualnih opredjeljenja i potreba za građenjem;
- Ostvariti racionalnost u izgradnji i korištenju objekata i sadržaja individualne i kolektivne komunalne potrošnje, kako u izgrađenim tako i planiranim objektima;

- Ostvariti princip urbanog planiranja prostora u obuhvatu RP, osiguravajući jednu cjelinu sa optimalnom nastanjenošću ljudima kako bi se u ovom prostoru stvorile pretpostavke za racionalan i human način boravka i rekreacije;
- Organizirano provoditi vlasničku transformaciju zemljišta iz šumskog u zemljište za građenje shodno postojećoj zakonskoj regulativi;
- Svim zakonskim sredstvima spriječavati bespravnu izgradnju i nezakonito uzurpiranje prostora;
- Strategiju izgradnje bazirati na uređenju novih prostora za realizovanje različitih oblika poslovne, turističke, sportske i smještajne izgradnje;
- Naseljske ulice u obuhvatu SRC „Poljane“ Vranica - Fojnica izgrađivati u cjelini sa okolnim objektima, kako bi se stvorila prepoznatljiva slika atraktivnog SRC i turističke destinacije;
- Ponudu je neophodno zaokružiti i obogatiti, dižući je na visok nivo ponude SRC „Poljane“ Vranica - Fojnica, izgradnjom ugostiteljsko smještajnih sadržaja i objekata za sport i rekreaciju, pri tom štiteći zatečene prirodne vrijednosti i obilježja krajolika koji s ekološkog aspekta treba urediti i dopuniti novim sadržajima drveća i bilja. Strogo onemogućiti krčenje visokog šumskog drveća za bilo kakvu gradnju za koju se nema opravdanja.

Osnovne karakteristike urbanog koncepta

Za izradu osnovnog urbanog koncepta neophodno je bilo u prvoj fazi izrade sumirati i ocijeniti stanje prostora u obuhvatu RP što je i učinjeno.

Na osnovu istraživanja, analize, vrednovanja i ocjene mogućnosti prostorne cjeline prema smjernicama i uvjetima terena na datom prostoru planirani su sadržaji za potrebe sporta i rekreacije u zimskim i ljetnim uvjetima. Planirani sadržaji različite namjene u prostor su smješteni u skladu sa morfološkim karakteristikama terena. Po trasi postojeće makadamske prometnice planira se izgradnja nove asfaltne prometnice sa korigiranim horizontalnim elementima. Servisne prometnice po dubini ulaze u prostor radi pristupa planiranim sadržajima.

Slika 87. Urbanistička osnova – analiza postojećeg stanja (izvor: RP SRC „Poljana“ Fojnica)

Prostor nekadašnjeg skijališta se zadržava na istoj poziciji sa dvije žičare: mala, duljine cca 400 m, i velika, duljine cca 1.000 m. Žičare se nalaze unutar ski poligona površine 13,62 ha.

Do ski poligona i žičara se dolazi sa parking prostora predviđenog za parkiranje gostiju hotela i dnevnih posjetitelja ski centra. U nastavku ovog parkinga nalazi se sportska igrališta koja u zimskim mjesecima služe kao prostor za parkiranje.

Na osnovu zahtjeva i tehničkih uvjeta sa sportskim kriterijima za organizaciju neophodnih sadržaja SRC, stvoreni su uvjeti da se planirano naselje svrsta u SRC i turističko vikend naselje.

Od smještajnih kapaciteta predviđa se izgradnja :

- Hotela - sa svim uobičajenim sadržajima, apartmanima, parking prostorom i sportskim terenima sa pratećim objektima. Hoteli se trebaju arhitektonskim riješenjem prilagoditi ambijentu i kaskadno se uklapati u strmi teren po terenu padine. U hotele se ulazi preko hotelskog manjeg parkinga. Oko glavnog ulaznog hola su smješteni prateći sadržaji: recepcija, info turistički biro, trgovine, saloni, TV sala, uprava i tehnički blok. Osim soba za spavanje, su planirani i sadržaji: trgovine suvenira, cigareta i štampe i prehrambene trgovine, slastičarne i kafei. Hoteli su planirani kao dopuna smještajnim kapacitetima apartmanima, kao i objektima u privatnom sektoru. U njima se predviđa i mogućnost korištenja saune, kabineta za masažu, manje sale za gimnastičke vježbe i fitnesa, sve *pod lječničkom kontrolom*;
- Bungalova - koji bi u oblikovnom smislu imali formu planinskih kućica lociranih na padini, koja se spušta do platoa na kome je predviđen ugostiteljski objekt sa terasom za sunčanje (vidikovac) u sklopu kojeg bi se nalazila: kuhinja, trpezarija i dnevni boravak sa ognjištem za korisnike i posjetitelje lokacije, a također je planirana izgradnja polivalentnih asfaltnih ploha za košarku i odbojku, teniskih terena, i igrališta za malu djecu, sa pratećim objektima;
- vikend kuće – «porodična kuća»;
- vikend objekti – porodični pansioni;
- vile.

Ovi planirani objekti su predviđeni za gradnju u privatnom (individualnom), a i u državnom vlasništvu i trebaju služiti za smještaj vlasnika objekata i organizirano u ponudi za smještaj gostiju i stalno uposlenog osoblja. Za sve planirane objekte bez obzira na kategoriju mora biti obvezujuća izrada projektne dokumentacije, a mogu se koristiti i kvalitetniji tipski projekti. U arhitektonsko-oblikovnom izrazu svi ovi objekti trebaju slijediti oblikovne forme „planinske kuće“ ili „bosanske kuće“.

Slika 88. Izgled prihvatljive varijante vikend objekta tipa bungalova

Očekivane površine:

- hotel 1.890 m²;
- ugostiteljski objekt 240 m²;
- poslovni objekti (470+470+290) m²;
- hotel „Vidikovac“ 620 m²;
- individualni objekti (600 kom).

Tablica 9. Bilanca planiranih objekata, katnosti, kapaciteta i površina (izvor: RP SRC „Poljana“ Vranica – Fojnica)

G. oznake u RP	Namjena	Katnost objekata	Broj objekata	BRGP (m ²)	Broj ležaja
1.	Vikend kuće	P +1	671	18.788	4.026
5.	Bungalovi	P	34	2.720	204
6.	Hoteli	VP+1	3	6.800	590
UKUPNO			708	28.308	4.820

U sastavu obuhvata predviđeni su i trgovački centri - s ugostiteljskim kapacitetima, koji služe za opskrbu hranom i ostalim potrepštinama stanovnika vikend objekata, kao i izgradnja hangara za mehanizaciju u službi ski staza.

Urbanim konceptom RP, na osnovu pogodnosti koje prostor u obuhvatu ima, određeni su uvjeti i kapaciteti formiranja rekreaciono-turističke ponude SRC „Poljane“.

Ekspozicija okolnih padina, daje povoljno osunčanje gradnju planiranih objekata. Padine su u nagibu koji daje primjeren prostor za planiranje gradnje objekata i sadržaja za ugodan boravak na suncu, zraku i u zelenilu. Ovi prirodni uvjeti su urbanim konceptom RP predviđeni za organiziranje objekata i sadržaja neophodnih za potrebe razvoja vikend naselja i objekata za sport i rekreaciju.

Odabrane lokacije u obuhvatu RP su se urbanističko-arhitektonskim rješenjem i konceptom razmještaja planiranih objekata i sadržaja, nastojale zaštititi interpolacijom planiranih objekata u postojeću kompozitnu vegetaciju na blagostrmim neizgrađenim padinama pod šumom.

Sav ostali prostor je urbanim konceptom RP predviđen kao slobodna zelena površina (šuma) kategorizirana kao zaštitni pojas ili slobodna uređena parkovska površina.

2.5.2 Izgradnja gondole iz Fojnice do RC Brusnica

Uz pomoć stranih ulaganja uskoro se očekuje izgradnja gondole (vertikalnog transporta) iz Fojnice do RC „Brusnica“ na Vranici u duljini od 4.100 m čime bi se savladala visinska razlika od oko 1.000 m. Na ovaj način, ljeti i zimi bi se ova planinska destinacija približila gostu i bila ključna za razvoj turizma. Dana 24.04.2009. godine potpisan je Memorandum o realizaciji ovog projekta između direktora RC Brusnica g. Jure Iviša i njemačko-austrijskih investitora, koje su predstavljali g. Adolf Goldmayer i g. Rolf Klingele. Ovim projektom su predviđene dvije polazne stanice, iz same Fojnice za gondolu iz Novog naselja (580 m n.m) i sjedišnice sa Ribnjaka, koje bi se spajale na međustanici Veselica (1.027 m n.m) objedinile i nastavile gondola sistemom do dolazne stanice na lokalitetu Vrata (1.512 m n.m). Od dolazne gondolske stanice Vrata, daljnji transport ka polaznim skijaškim stazama na 1.937 m n.m. odvijao bi se sistemom sjedišnica i vučnica.

Projekt predviđa smještajne kapacitete: studentski dom i učenički paviljon, hotel Vidikovac, hotel Gornja stanica i Lovački dom na međustanici Veselica. "Studentski dom bi bio malo jeftiniji objekt, gdje bi se moglo jesti i za tri-četiri marke", objašnjava Iviš. Pored hotela A kategorije s pogledom na panoramu Fojnice izlazila bi gondola, a Vidikovac bi bio na raskrižju staza, kao poveznica između sjevernog i južnog dijela skijališta. Ukupan kapacitet bio bi 250 ležajeva. Što se tiče ski-liftova sa sjedalicama, njihova duljina bit će 3.000-3.500 m (Striževica-Bandir, Vrata-Gruda, Ribnjak-Veselica). Svi radovi bi, prema projekcijama

inicijatora projekta, trebali biti finalizirani do 1.10.2011. godine kada bi se trebala pokrenuti gondola na put od Fojnice ka Brusnici. Za svega 15 minuta...

Slike 89.-90. Potpisivanje Memorandum o izgradnji gondole 24.04.2009. godine

Slike 91.-92. Projekt izgradnje gondole (vertikalnog transporta), sa planiranim objektima (lijevo gore) i gondolom (desno)

Zadatak g. Iviša u partnerstvu s Golmayerom jeste menadžerski dio u vezi s izgradnjom, što uključuje i dogovor s vlastima, domaćim investitorima te operativni rad na terenu. Namjerava se postaviti mehanizam posnježivanja, kakav postoji još samo u dva ski-centra u Europi, a

vremenske prilike su takve da omogućavaju pravljenje i održavanje snijega sve do 1. svibnja. Kapacitet ovog vertikalnog transporta bi iznosio oko 3.000 osoba/sat, odnosno 120 gondola/sat. Takva gondola košta 20 milijuna KM, a grupa od pet stranih investitora iz Njemačke i Austrije, među kojima sam i g. Goldmayer osigurat će 10 milijuna KM. Krajnji rok predviđen za realizaciju projekta je 2011. godina. G. Goldmayer uspoređuje Brusnicu s Bad Kleinkirchheimom kod Klagenfurta u Austriji, koji je otprilike iste veličine i visine, ili Schwarzwaldom u Njemačkoj, gdje je najviši vrh 1.460 m i gdje se održavaju svjetski kupovi.

Prema tvrdnji g. Iviša postoji spremnost da Federalno ministarstvo okoliša i turizma plaća u prvih 5 godina kamatu, što je vrlo dobar potez, pogotovo kada postoje zainteresirani strani investitori. Prema njemu, 2008. godine je Ministarstvo je bilo izrazito izdašno prema ski-centrima, za koje je izdvojilo 600.000 KM - za infrastrukturu, staze, te manji dio i za opremu (Poljani za staze, Kupresu i Bjelašnici za topove, itd), ali po njemu to ne može pomoći, već samo jaka kreditna sredstva.

RC "Brusnica" dobitnik je posebne nagrade "Zlatna ekolina" koju dodjeljuje Turistička zajednica SBK-a u okviru manifestacije "Vlašić Expo Tours - Zimski dani turizma" 2008.

Prema g. Ivišu, treba se imati 24-satna ponuda u 12 mjeseci, koja bi se bazirala na odmoru. Na taj način, Fojnica će postati ozbiljan ski-centar u BiH...

Aktivnosti provedene od strane inozemnih stručnjaka

- Dana 13. i 14.05.2009. godine g. Mario Mueller - ekspert za ski liftove, predstavnik firme Mueller-Stark, obišao je teren Vranice te predložio rješenja za opremu koja bi se trebala montirati. Urađena je i dostavljena je ponuda za ski liftove na novoj stazi - Striževcu;
- Dana 20.05.2009. g. Michael Hofer, predstavnik firme NIVIS koja se bavi najnovijim sistemom posnježivanja u svijetu, obišao je lokalitete kako postojećih, tako i planiranih ski staza i pri tome visoko ocijenio lokalitete, te dao smjernice za daljnji rad. Urađen je projekt i ponuda za posnježivanje male staze, te dogovorena nabavka sistema za posnježavanje;
- Predstavnik firme Kassbohrer g. Stevea Junghansa je prilikom posjeta razgovarao o nabavci novih strojeva za izradu staza i otvaranju predstavništva ove firme za BiH;
- Napravljeni su kontakti sa dvojicom potencijalnih investitora za izgradnju hotela;
- 07.08.2009. Brusnicu posjetio predstavnik Salomona i iskazao interes za poslovni prostor na lokaciji pored malog ski-lifta;
- iskazano interesiranje EBRD za investiranje u centar, ali zbog nerealizacije kredita sa Razvojnomo bankom FBiH, ni ove godine se neće postaviti sustav za posnježavanje;
- pristigla još jedna ponuda za gondolu od švicarskog proizvođača
- sastanak sa Vladom FBiH nije održan zbog lošeg finansijskog stanja u kome se Vlada nalazi, što je dovelo do poremećaja u konceptu financiranja izrade staza, te je Brusnica morala preuzeti obvezu troškova uređenja staza, i time se dodatno finansijski opteretiti;
- sječa šume i postavljanje novog ski lifta odgođena za proljeće zbog nedostatka sredstava.
- za studeni 2009. godine planirano je: nabavka i dovoz ratraka, puštanje liftova u probni rad, uređenje puta za zimsku sezonu, završetak mosta, završetak ski servisa.

Aktivnosti provedene od strane domaćih sudionika projekta

- Obavljani su razgovori s Ministarstvom šumarstva KSB/SBK na temu sječe šume, formirana zajednička komisija s Općinom Fojnica, izrađen projekt, te dogovorena sječa šuma. Predata dokumentacija za koncesiju i u toku je izrada elaborata za zaštitu okoliša;
- Izvršena je nabavka kvalitetnih strojeva (bagera i buldozera), te je izvršen prijevoz istih na lokalitet Vranice kako bi se moglo nastaviti uređenje postojećih staza;
- Završeno je uređenje staza ukupne površine od 30.000 m², započeto protekle jeseni, te izvučen humus i zasijana trava;
- Izvršeno je izmještanje puta i stvoreni uvjeti za gradnju sankaske staze površine 8.000 m²;
- Izmješten je jedan vikend objekt i dva temelja koji su smetali na spajanju ski staza;
- Svakodnevna koordinacija s projektantima Regulacionog plana i općinskim strukturama;

- Obavljena su geodetska snimanja svih staza na J-I, kao i dijelu sjeverne strane skijališta;
- Završena je planirana sječa šume na proširenju velike staze;
- Urađena su idejna rješenja vodoopskrbne i kanalizacijske mreže;
- Urađen koncept financiranja projekta, prezentiran u svjetskoj i razvojnoj banci i data podrška za ovu i narednu godinu u pogledu financiranja;
- Iznađena mogućnost neizmještanja putne komunikacije prema Regulacionom planu;
- održan sastanak sa Federalnom vladom kako bi se moglo razgovarati o financiranju u kojem Vlada treba sudjelovati jednim dijelom od ukupnog ulaganja;
- Radovi na uređenju staza se intenzivnije provode;
- Pokrenuta inicijativa na osiguranju sredstava od Razvojne banke;
- Dogovorena nabavka dodatnog ski – lifta;
- dovršetak staza buldožerom i rad na finom završetku zelene i crvene staze;
- izvršene pripreme za završetak suhog mosta;
- završen iskop bazena za posnježavanje;
- završeno uređenje za postavljanje baby-lifta i uređenje početne stanice na malom liftu;
- završeni radovi na izradi i kategorizaciji staza: crna, crvena, plava, zelena, baby i snowbord staza;
- izvršen remont na ratracima, liftovima i sidrima, te ostvaren kontakt za još jedan ratrak;
- izvršeni kontakti sa dobavljačem za nabavku zaštitne ograde i štapova iz Švedske;
- intenzivirani radovi na izgradnji ski servisa, kako bi bio spreman za narednu sezonu.

3 LIMITIRAJUĆI FAKTORI ZA TURISTIČKE AKTIVNOSTI

3.1 Prirodne i kulturno-historijske vrijednosti područja Fojnice

3.1.1 Prirodni resursi područja Fojnice

Prostor KSB/SBK se može podijeliti na vizualno prepoznatljive, uvjetno homogene cjeline:

1. Dolinska područja
2. Vlašičko-čemernička zaravan
3. Masiv Vranice
4. Doplaninski prostor Vraničkog gorja
5. Jajačko područje
6. Gorje Plazenice i Raduše

Granice ovih cjelina su približne, a svaka od ovih jedinica posjeduje iste ili srodne značajke koje određuju njihovu osnovnu fizionomiju (A), naglaske na vrijednostima i identitet (B), te elemente ugroženosti i degradaciju (C).

A Planinski ortografsko razvedeni pejzaž središnjeg masiva Vranice s pojedinačnim vrhovima od 1.800 do 2.100 m n.m. Građen na vodoodrživim sedimentima, prostor je bogat vodotocima i jezercima, pokriven šumama četinarara i listaća u nižim, te vrištinama i goletima u višim predjelima. Slabo dostupni prostori očuvali su prirodnu izvornost;

B Kontrasti šuma, livada i goleti, bogatstvo geoloških formacija, planinskih brzaca i jezeraca, te flore i faune, osnova su za isticanje nacionalne vrijednosti prostora (NP Vranica, Ždrimačka jezera, Rostovska visoravan, Prokoško jezero);

C Degradacija šuma makroklimatskim promjenama, nekontroliranom eksploatacijom, te zaraštanje i nestajanje pašnjaka.

Čitav prostor KSB/SBK u većem dijelu ima karakter i značenje antropogenog pejzaža, a u manjem dijelu izvornog pejzaža koji posjeduje vrijednost dostatnu da bi se pokrenuli mehanizmi zaštite na državnoj ili lokalnoj razini. S obzirom na stupanj očuvanosti tradicijskih struktura, mreže komunikacija, povijesnih naselja, pejzažnih vrijednosti, nepokretnih kulturnih dobara, ali i narušenosti ili ugroženosti, predjeli su tipološki razvrstani u kategorije:

1. kategorija kulturnog krajolika od nacionalnog značenja;
2. kategorija kulturnog krajolika lokalnog značenja;
3. područje bez izraženog prostornog identiteta s pojedinačnim vrijednostima kulturnih dobara;
4. područja naglašenih prostornih konflikata.

3.1.1.1 Registrirana područja za zaštitu kroz jednu pod prostorno zaštićenih kategorija u KSB/SBK, odnosno Općini Fojnica

Zaštićena područja prema *Zakonu o prirodnom i kulturno-historijskom naslijeđu SR BiH* na području Općine Fojnica su:

VII. Pojedinačne životinjske vrste:

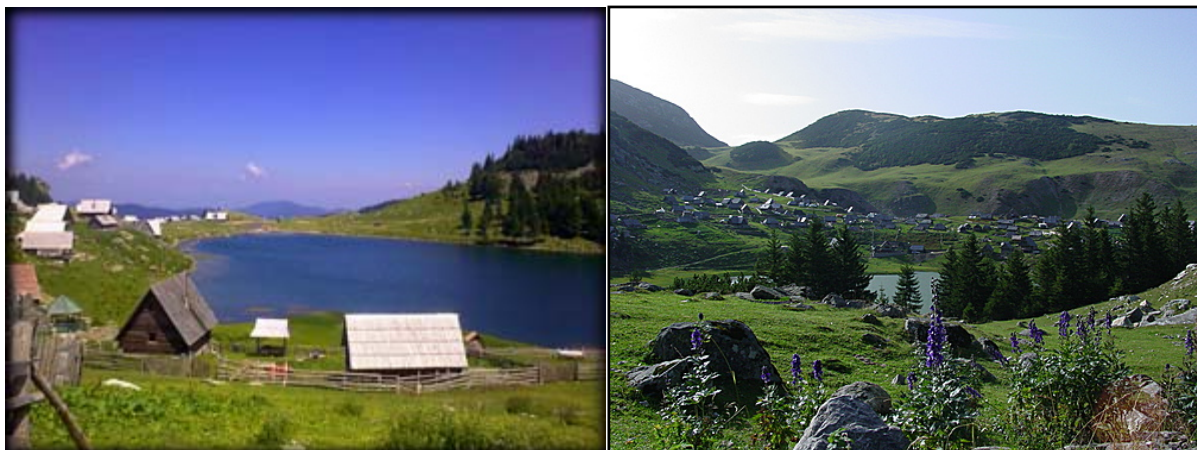
- Planinski triton (*Triturus alpestris Reiseri*) u Prokoškom jezeru na planini Vranici

Slika 93. Stenoendemična podvrsta alpskog tritona (*Triturus alpestris Reiseri*)

VII. Geomorfološki spomenici prirode:

- Prokoško jezero na planini Vranici;

Slike 94.-95. Prokoško jezero na planini Vranici

- Vodopadi na rijeci Kozici kod Crvenih Stijena;
- Pećina Dusina kod Fojnice.

Na području KSB/SBK registriran je i određen broj objekata prirodnog nasljeđa koji su stavljeni pod zaštitu Rješenjem Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog nasljeđa BiH. To su slijedeći objekti:

- Vodopad Pliva u Jajcu;
- Velika tisa (*Taxus baccata L.*) u selu Vraniska, općina Vitez;
- Drvored lipa i topola u Travniku;
- Riječica Plačkovac sa dva vodopada kod sela Sažići – Radojčići;
- **Prokoško jezero na planini Vranici**, Općina Fojnica. Rješenje Zavoda br. 109/54. Jezero je glacijalnog porijekla locirano na 1640 m n.m., duljine 330 i široko 255 m. Maksimalna dubina 13,8 m. Jezero je ugroženo radi smanjenja pritoka vode zbog kaptiranja izvora i eutrofizacije zbog priliva organske materije iz katuna. Potrebne hitne mjere zaštite.
- **Planinski triton (*Triturus alpestris Reiseri*)**; Rijetka vrsta jedino registrirana u Prokoškom jezeru i gorskim očima, barama iznad jezera. Planina Vranica, Općina Fojnica. Vrsta je zaštićena rješenjem Zavoda br. 1092/54;
- **Pećina Dusina u mjestu Dusina**, Općina Fojnica; Kao speleološki objekt prirodnog nasljeđa zaštićena rješenjem Zavoda br. 1093/54;
- Vilinska pećina, mjesto Sebešić, općina Novi Travnik;
- Klisura Vrbasa iznad Jajca prema Banjoj Luci, posebno klisura Tjesne i klisura između Krupe na Vrbasu do Sv. Ive;
- Stara tisa (*Taxus baccata L.*), Općina Travnik;
- Slapovi na rijeci Jaginci kod sela Pećine, Općina Novi Travnik;
- Pećina u selu Pećine, Općina Novi Travnik;
- **Pećina pod Vrtoč planinom**, Općina Fojnica; Objekt je zaštićen kao speleološka rijetkost rješenjem Zavoda br. 700/57.

Proces evidentiranja ovim spiskom nije završen. Evidentiran je još cijeli niz pojedinačnih speleoloških, hidroloških, te botaničkih rijetkosti na području, koje nisu dobile zaštitu zbog sporog i kompliciranog procesa zaštite, ali evidentiranjem imaju preventivnu zaštitu.

Na području KSB/SBK *Prostornim planom BiH*, a i u Centralnom registru Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog nasljeđa BiH, registrirana područja trebaju se kroz proceduru zakonske zaštite podvesti pod jednu od prostornih zaštićenih kategorija. Kategorizacija kao proces procjene na osnovu znanstveno-stručne analize utvrdila je da se u smislu

kategorizacije područja mogu podijeliti na 3 kategorije, pri čemu samo područje planine Vranice po svom sadržaju ispunjava uvjete za formiranje Nacionalnog parka i time i kategorije dobra prirodnog nasljeđa.

Parkovi prirode, koji u biti imaju cilj očuvanja estetskih karakteristika i u velikom dijelu su zapravo rekreacijska područja, predstavljaju objekte II. kategorije.

U prvu kategoriju spadaju prostori:

1. Nacionalni park "Vranica", površine	30.000 ha
2. Park prirode "Vlašić",	22.750 ha
3. Park prirode "Kruščica",	5.900 ha
4. Park prirode "Pogorelica - Bitovnja",	6.150 ha
5. Park prirode "Semešnica - Plazenica"	9.675 ha
6. Park prirode "Raduša"	8.750 ha

Regionalni parkovi predstavljaju područja sa izraženim estetskim karakteristikama i pejzažnim vrijednostima. Većinom su to i tradicionalna izletišta na većoj ili manjoj udaljenosti od urbanih centara. U prvom redu imaju rekreacijsko značenje. Za ova područja primjenjuje se III. kategorija.

Na razmatranom području, i područja vodotoka rijeka Vrbasa i Plive (djelimično) i Fojničke rijeke se kroz plansku dokumentaciju trebaju zaštititi kao regionalni parkovi. Osnovni cilj ove zaštite je zaštita vodotoka i kvaliteta voda, a time i ribljeg fonda. Zaštitom prostora oko vodotoka postiže se cilj zaštite pejzažnih vrijednosti prostora, spriječavanje bespravne i nenamjenske izgradnje.

U drugu kategoriju spadaju prostori:

1. Regionalni park "Fojnica - Fojnička rijeka"	5.000 ha
2. Regionalni park "Rostovo"	4.225 ha
3. Regionalni park "Gornji Vrbas"	15.775 ha
4. Regionalni park "Pliva"	1.700 ha
5. Regionalni park "Srednji Vrbas"	3.250 ha
6. Regionalni park "Vesela"	6.650 ha
7. Regionalni park "Ranča"	11.475 ha

Treća kategorija pokriva prostore:

- dolina rijeke Vrbas,
- doline gornjeg dijela Lašve,
- doline Plive i Lepenice,
- brdske, brežuljkaste i doplaninske prostore kultiviranog krajolika.

Četvrta kategorija su zone sa izrazitim konfliktima:

- donji tok rijeke Lašve, posebno u području općine Vitez,
- šire područje doline Fojničke rijeke oko grada Kiseljaka.

te pojedinačke lokacije:

- industrijske zone južno od Jajca,
- eksploatacijsko polje kod Podmilačja,
- eksploatacijsko polje kod Stare Bile.

Vrlo je važno istaći da se mjerama zaštite zabranjuju sve djelatnosti koje su u suprotnosti sa osnovnom namjenom zaštićenog područja i koje mogu da nanesu štetu bilo koje vrste osnovnom i neponovljivom fenomenu prirodnog nasljeđa.

U okviru izrade plansko-dokumentacijske osnove za proglašenje dobra zaštićenim i kasnije izradom Prostornog plana dobra kojim se uređuju unutarnji odnosi dijelova i cjeline u smislu

upravljanja, zaštite i prezentacije, izrađuje se vrlo detaljna studija o sadržaju prostora. Ta studija sadrži sve relevantne znanstveno-stručne podatke o području na osnovu koje se donose mjere zaštite i određuju režimi zaštite za dijelove područja, a i za cjelinu.

Nacionalni park "Vranica"

- a. Kategorija: I
- b. IUCN kategorija: II
- c. Površina: 30.000 ha

Kako se Fojnica nalazi u planinskom prstenu Vranice, Šćita, Zahora i Bitovnje, to je ljubiteljima prirode i planinarenja na dohvat ruke rijetko uživanje na putovima i stazama ovih ljepotica. Moguće je obići i obližnje planine Pogorelicu, Lopatu i Zec. Posebnu nisku u fojničkom prirodnom đerdanu čini Prokoško jezero, koje se nalazi na planini Vranica (na 1.636 m n.m) i udaljeno je od grada 22 km.

Planina Vranica je smještena nekih 70 km od Sarajeva. Sa južne i jugoistočne strane omeđena je planinama Vitreuša (1.911 m) i Bitovnja (1.744). Na zapadu se otvara prema Gornjem Vakufu-Uskoplju u dolini Vrbasa a na istoku se otvara prema Fojnici i dolini Fojničke rijeke. Na sjeveru je orubljena rijekom Mutnicom koja se dalje otvara prema Novom Travniku. Duljina planine po osi sjever-sjeverozapad – jug-jugoistok iznosi preko 20 km. Najviši vrhovi planine su: na zapadu - Nadkrstac (2.110 m) i Krstac (2.069 m), na jugu - Ločika (2.107 m), Treskavica (2.023 m), i Tikva (1.922 m), te na istoku - Stražica (1.806 m).

Slike 96.-97. Planina Vranica iznad Fojnice od Nadkrstaca (2.110 m) prema Radovini i Dobruškoj Vranici (lijevo); Dobruška Vranica (desno)

Geologija područja Vranice: Područje planine Vranice (zajedno sa Bitovnjom i Zec planinom) predstavlja unikatnu pojavu u geološkim formacijama bosanskohercegovačkih Dinarida. Geološka masa je sastavljena od permkarbonskih škriljaca, kvarcita, kristalastih vapnenaca, pješčara, konglomerata i znatnih masa eruptivnih stijena, kvarcporfira i gabra. Ogromna silikatna masa geološkog batolita Vranice može se porediti samo sa nekim geološkim formacijama Balkana (Kopaonik npr. i nekim manjim formacijama u Makedoniji).

Glacijalni fenomeni područja Vranice: Na Vranici su registrirane glacijalne formacije dva glacijalna perioda Riss-a i Wurm-a diluvijalne epohe. Starija perioda se ogleda kroz zaravan Stare jezerine, mlađa glacijalnim Prokoškim jezerom, te glacijalnim reliktima flore. U smislu glacijalno morfoloških fenomena cijela dolina Prokoškog jezera, pripadajuće padine i duboki kanjon Jezernice su formirani kretanjem ogromnih masa inlandeisa, a kasnije dooblikovani recentnom erozijom. Drugi pravac kretanja leda je bifurkacioni pravac lednika starije periode niz dolinu Zlatnog potoka u kojem je interesantna silikatna morena sa kuglasto formiranim kamenjem koja impresivno djeluje.

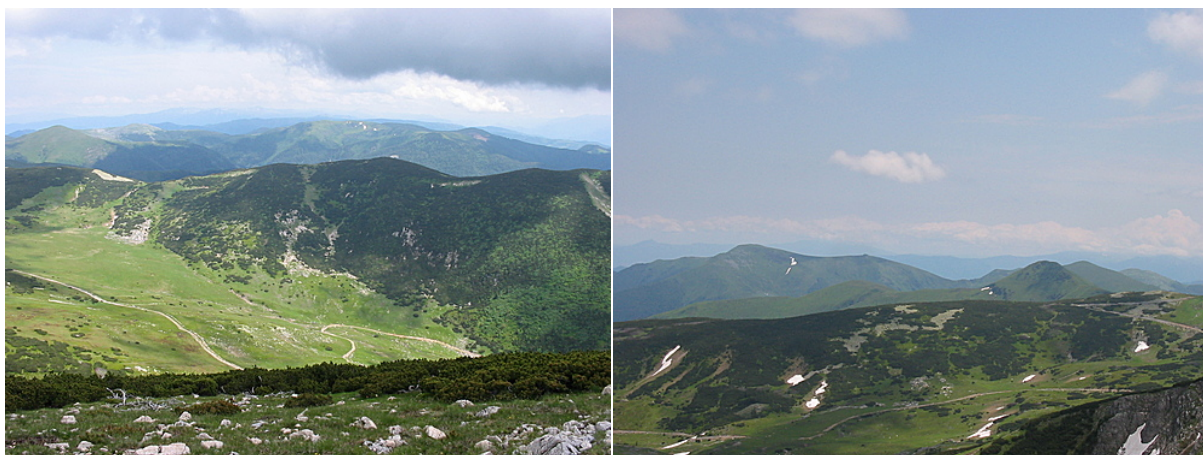

Slike 98.-99. Planina Vranica iznad Fojnice od Nadkrstaca (2.110 m) prema Loćiki (lijevo); Vranica od Rosinja prema Nadkrstcu i Loćiki (desno)

Svi vrhovi Vranice su svojevremeno bili zaleđeni, a led se kretao kroz usjeko Sarajevskih i Travničkih vrata. Činjenica je da je glacijalna erozija otvorila i bokove planine, pa su u ogoljenim slojevima kasnije rudari tražili i nailazili na zlatonosne slojeve, o čemu govore i tragovi njihovih radova.

Glacijalni fenomeni i njihova istaknutost su izrazito važni kao element prirodne istorije područja, a i kao element prirodnog nasljeđa, te trebaju dobiti odgovarajuću zaštitu. U prvom redu se to odnosi na Prokoško jezero.

Vegetacija područja Vranice: Zbog svoje geološke različitosti u odnosu na okolne planinske formacije jurskih i krednih vapnenaca i dolomita, razvila se i specifična geomorfologija, hidrološka mreža, a pedogeneza su formirana specifična silikatna zemljišta na kojima su se razvile karakteristične biljne zajednice, posebno u visokoplaninskom području. Razmatranje o flori i vegetaciji silikatnih terena Vraničkog područja izrazito pojašnjava pregled ekosistema područja.

Slike 100.-101. Vranica sa Loćike prema izvoru Vrbasa i Vitreusi (lijevo); Vranica sa Krstaca prema Matorcu (desno)

U grupu pojasnih ekosistema se ubraja:

- ekosistem (zajednice) klekovine bora (*Pinetalia mugj*)
- ekosistem bukovo - jelovih šuma (*Abieti - Fagetum moesiaca*)
- ekosistem montanih bukovih šuma (*Fagetum moesiaca montanum*)
- ekosistem mezofilnih hrastovo - grabovih šuma (*Querceto -Carpinetum illyricum*)

U grupu polupojasnih ekosistema planine Vranice se ubraja:

- ekosistem alpskih rudina na silikatima (*Seslerion comosae*)
- ekosistem alpskih rudina na krečnjacima (*Edraianthion nivei*)
- ekosistem šikara sa zelenom johom (*Agrosti - Alnetum viridis*)
- ekosistem subalpskih smrčevih šuma (*Piceetum abietis subalpinum*)
- ekosistem subalpskih bukovih šuma (*Aceri - Fagetum subalpinum*)
- ekosistem planinskih vriština (*Rhodoreto - Vaccinietaea*).

U grupu ekstrazonalnih ekosistema se ubraja:

- ekosistem snježanika (*Salicetalia herbacea*) i u izvjesnom smislu i zajednice rudina i planinskih vriština.

U grupu azonalnih ekosistema se uvrštava:

- ekosistem pukotina stijena (*Asplenieta rupestris*)
- ekosistem sipara (*Thlaspeetea rotundifolii*)
- ekosistem oko izvora i potočića (*Montio - Cardaminetea*)
- ekosistem niskih cretova (*Scheuchzerio - Caricetea fuscae*)
- ekosistem emerzne vegetacije (*Phragmitetea*)
- ekosistem slatkovodne vegetacije (*Potametea*) vegetacija Prokoškog jezera
- ekosistem higrofilnih šuma crne i sive joha (*Alnetalia glutinosae - incanae*).

U ekosisteme pod antropogenim utjecajem, zbog izrazitog pašarenja, sakupljanja borovnica i velike količine gnojiva koje ostaje iza stada i povećava količinu dušika, ubrajaju se:

- ekosistemi planinskih rudina na silikatu i vapnencima, ekosistem mezofilnih livada (*Arrhenatheretalia*), ekosistemi okoline subalpskih torova (*Chenopodion subalpinum*);
- ekosistemi nitrofilnih staništa brdskog pojasa (*Onopordetalia*). Svojevremeno, u antropogeno intenzivno utjecane zajednice su se mogle uvrstiti i zajednice bora krivulja koje su krčili stočari proširujući pašnjak, a danas su to bukove, bukovo jelove i smrčeve sastojine na padinama Vranice koje su izložene intenzivnoj sječi.

I inače je antropogeni utjecaj na ovom području intenzivan. To se poslije šumskih ekosistema odnosi posebno na područje planinskih rudina, gdje je stočarstvo vrlo intenzivno, povećan je i broj posjetitelja preko ljeta, što posebno opterećuje područje Prokoškog jezera.

Slika 102. Sastojine poslije intenzivne siječe

Endemične, rijetke i ugrožene vrste flore područja: Područje silikatnih planina u BiH je "RAZVOJNI CENTAR", zapravo područje koje se može tretirati kao centar iz kojeg se flora i vegetacija širila, a koje se može smatrati i određenim refugijalnim centrom. U prvom redu potvrda ove postavke je izraziti broj endemičnih i reliktnih vrsta koje nalazimo u visokoplaninskom području i koje su na određen način vezane za silikate. Iako je spisak mnogo veći, navode se samo osnovne vrste koje su uvrštene u "Crvenu knjigu BiH":

1. *Alchemilla alpestris* Schmidt
2. *Alchemilla Hoppeana* (Rchb.) Dalla Torre, f. *vestita*
3. *Alnus viridis* (Chaix) D.C.
4. *Arnica montana* L.
5. *Carex curvula* All.
6. *Edraianthus niveus* G. Beck
7. *Empetrum hermaphroditum* Hag.
8. *Helianthemum hercegovinum* G.Beck
9. *Hieracium auranticum* L.
10. *Homogyne discolor* (Jacq.) Cass
11. *Lycopodium alpinum* L.
12. *Matheucia struthiopteris* (L.) Tod.
13. *Phyteuma confusum* A. Kern.
14. *Primula glutinosa* Wulf.
15. *Rhododendron hirsutum* L.
16. *Sedum alpestre* Vill.
17. *Selaginella selaginoides* (L.) Link
18. *Scrophularia tristis* K. Maly
19. *Vaccinium uliginosum* L.
20. *Viola vranicensis* G. Bec

Sa stanovišta ekologije vrsta sve navedene vrste su više ili manje vezane za silikatne terene. Takođe su izraziti endemi, a i reliktno vrste. I zajednice u kojima egzistiraju su također endemične, a i reliktno. Neke od ovih vrsta imaju izrazito disjunktan areal, kao što je areal zelene johe (*Alnus viridis* L.) ili alpska ruža (*Rhododendron hirsutum* L.). Neke vrste nalazimo i na drugim visokim planinama u BiH, ali im je centar širenja na silikatima Vranice. Neke su glacialni relikti koji su se sačuvali u refugijima i na drugim planinama.

Lovna fauna područja Vranice: Lovna fauna područja je izrazito bogata, iako je pretrpila izvjesno smanjenje broja jedinki, a nekih ranije prisutnih vrsta više nema zbog antropogenog utjecaja.

Nestale vrste:

- Divokoza (*Rupicapra rupicapra* var. *balcanica* Bolkay)
- Ris (*Lynx lynx* L.)

Dok je ris kao vrsta odavno istrebljen, divokoza je vrsta koja je nestala tokom zadnje desetljeća zbog krivolova.

Od lovne divljači na području su se zadržale slijedeće vrste:

- Srna (*Capreolus capreolus* L.)
- Medvjed (*Ursus arctos* L.)
- Vuk (*Canis lupus* L.)
- Divlja svinja (*Sus scrofa* L.)
- Lisica (*Canis vulpes* L.)
- Kuna bjelica (*Martes martes* L.)
- Kuna zlatica (*Martes foina* L.)
- Zec (*Lepus europaeus* L.)
- Veliki tetrijeb (*Tetrao urogallus* L.)
- Lještarka (*Tetrastes bonasia* L.)
- Golub grivnjaš (*Columba palumbus* L.)
- Golub dupljaš (*Columba oenas* L.)
- Grlica (*Streptopelia turtur* L.)

U okviru Parka treba planirati i izdvojiti područje za ponovno naseljavanje divokoze i uzgoj matičnog stada ove najvrednije visoke divljači (poslije medvjeda). Takođe u šumskom pojasu treba planirati i izdvojiti uzgojne revire za srneću divljač, a i planskom dokumentacijom utvrditi mogućnost kontinuiranog uzgoja medvjeda, a da se ne dođe u sukob sa interesom stanovništva zbog šteta na stoci.

Od nelovnih vrsta a koje predstavljaju izrazitu vrijednost područja, su ptice grabljivice dnevne i noćne. U prvom redu se to odnosi na slijedeće vrste:

Dnevne grabljivice:

- Suri orao (*Aquila chrysaetos* L.)
- Orao krstaš (*Aquila heliaca* Sav.)
- Soko selac (*Falco peregrinus* L.)
- Mali soko (*Falco columbarius regulus* Pall.)
- Gavran (*Corvus corax* L.)

Noćne grabljivice:

- Sova ušara (*Asio otus* L.)
- Sova buljina (*Bubo bubo* L.)
- Sova šumska (*Strix aluco* L.)
- Ćuk (*Athene noctua* Scop.)

Što se tiče ostale avifaune, apsolutno se treba pridržavati zabrane lova propisane *Zakonom o lovstvu* za cijeli niz ptica i sisavaca, a takođe i *Naredbe o korisnim pticama i sisarima za poljoprivredu i u šumarstvu*.

U vodama Prokoškog jezera egzistira jedna stenoendemična vrsta vodozemca, tritona, (*Triturus alpestris* Reiser) koji spada u najrijeđe vrste na Balkanu. Njegovu populaciju je djelomično uništila naseljena pastrmka u jezeru, ali se zadržao u gorskim očima (barema) iznad jezera i u rubnom pojasu jezera. Ovu vrstu treba sačuvati pod svaku cijenu, a u prvom redu izlovljavanjem pastrmke iz jezera.

Regulacija antropogenog utjecaja na područje Vranice:

Sadašnji antropogeni utjecaj na područje je vrlo intenzivan. Možemo ga promatrati kao nesistematski pritisak na područje od strane stanovništva, periodičnih stočara i kroz izgradnju vikend naselja na Prokoškom jezeru i kroz ljetnu masovnu posjetu. Kao sistematski pritisak očituje se djelatnost šumarstva na području, čije djelovanje je vrlo intenzivno kroz pojačanu eksploataciju šuma, probijanje šumskih puteva i neizvršavanje mjera zaštite i uzgoja šuma. Treći negativni utjecaj je djelovanje lovačkih organizacija i neregulisano pitanje krivolova.

Prvi problem treba rješavati kroz sprječavanje bespravne gradnje i dislokaciju postojećih objekata na osnovu planske dokumentacije. Drugi problem treba rješavati uvođenjem IUCN VI. kategorije za područje visokih eksploatacionih šuma (poslije izdvajanja šumskih i florističkih rezervata), i uskladiti etat sa realnom mogućnošću šumskih ekosistema u cilju kvantitativnog i kvalitativnog poboljšanja šumskog fonda. Treći problem treba rješavati kroz formiranje uzgojnog lovišta, moratorijem na lov pojedinih vrsta dok se stanje fonda divljači ne dovede na optimalni nivo. Krivolov treba riješiti efikasnom lovočuvarskom i rendžerskom službom, te uskom saradnjom sa policijom i pravosudnim organima.

Ne ulazeći u druge vidove fenomenologije ovog prostora (geološki, geomorfološki, zoološki, pejzažni, klimatski itd. fenomeni prirodnog nasljeđa), jedini način zaštite je integralna prostorna zaštita. *Prostorni plan Bosne i Hercegovine* predviđa da se na ovom području formira Nacionalni park, što je prema relevantnim saznanjima (a i prema današnjoj kategorizaciji zaštićenih područja IUCN-a) apsolutno odgovarajuće.

Na taj način bi se u potpunosti zaštitili prirodni fenomeni i pojedine vrste kroz zaštitu njihovih zajednica. Koliko se to odnosi na specifičnu visokoplaninsku floru (snježanika, sipara, i rudina) formiranjem unutar zaštićenog područja i florističke rezervate i sanktuarje, toliko se to odnosi i na vremenski sagledivo saniranje zdravstvenog i kvalitativnog stanja visokih šuma koje su dovedene eksploatacijom do donje granice rentabiliteta, izrazite nestabilnosti i izrazito lošeg zdravstvenog stanja zbog kalamiteta kukaca u smrčevom pojasu i gljivičnih oboljenja u bukovim sastojinama. To se odnosi i na zaštitu Prokoškog jezera koje polako nestaje zbog eutrofizacije i kaptiranja vrela, a i izrazitog zagađenja najbliže okoline.

Regionalni park Fojnička rijeka

- a. kategorija : III
- b. IUCN kategorija : V i VI
- c. Površina : 5.000 ha

Fojnička rijeka sa svojim pritokama predstavlja osnovni fenomen istoimene doline i Fojnice kao grada. U svom relativno kratkom toku protiče kroz izvanredno pitoreskno područje aluvijalne doline koja se pruža od Fojnice do Gromiljaka. U svom gornjem toku je izrazita planinska rječica sa čistom vodom, naseljena salmonidnom ribom, a niže grada Fojnice pretvara se u mirnu rječicu koja ipak u jesen i proljeće zna da poplavi okolna polja. U donjem toku vode Fojničke rijeke su ciprinidne. U gradskom dijelu svog toka korito rijeke je na žalost regulirano nasipima i betonskim gabionima, što joj oduzima prirodnost. Vode Fojničke rijeke su u malom postotku i zlatonosne.

Antropogeni utjecaj na Fojničku rijeku:

Iako vode rijeka sa Vranice dolaze u visokom postotku čiste, kako raste naseljenost obala i zagađenje vode je sve intenzivnije zbog polucija iz septičkih jama, gospodarskih stočarskih objekata, a i malih industrijskih i zanatskih djelatnosti kojima se stanovništvo bavi. Takođe je uočljivo i zagađenje krutim otpadom, što je karakteristično za sve vodotoke u BiH zbog niske svijesti stanovništva.

Mjere zaštite Fojničke rijeke:

Zbog izvanredne važnosti da se vodotok Fojničke rijeke sačuva svom svojom duljinom, na cijelom području slivne mreže treba primjeniti I. režim zaštite u smislu čuvanja visokog kvaliteta salmonidnih voda gornjeg toka, a time i poboljšati kvalitet vode u donjem toku. Prostorno-planskom dokumentacijom i mjerama Zakona o vodama i Zakona o prostornom uređenju na cijelom prostoru Parka zabraniti i onemogućiti izgradnju eventualnih zagađivača, a takođe i donošenjem posebne regulative u okviru privatne izgradnje onemogućiti emisiju polucija svih vrsta u sam vodotok. Kao izrazito lijepo rekreaciono područje planskom dokumentacijom i mjerama na terenu omogućiti pristup vodotoku u cilju ribolova i rekreacije i sprječiti privatizaciju i izgradnju neprimjernih objekata.

Relevantni dokumenti kojima se definiraju prirodne i kulturno-povijesne vrijednosti područja Fojnice, stupanj njihove zaštite, kao i uvjeti korištenja, izgradnje, uređenja i zaštite prostora i dobara u prostoru su: *Prostorni plan Općine Fojnica* i *Odluka o provođenju Prostornog plana Općine Fojnica* kojom se uređuje provođenje Prostornog plana. Osim ova dva dokumenta, drugih inicijativa vezano za proglašavanje zaštićenih prostora na teritoriju Općine nema.

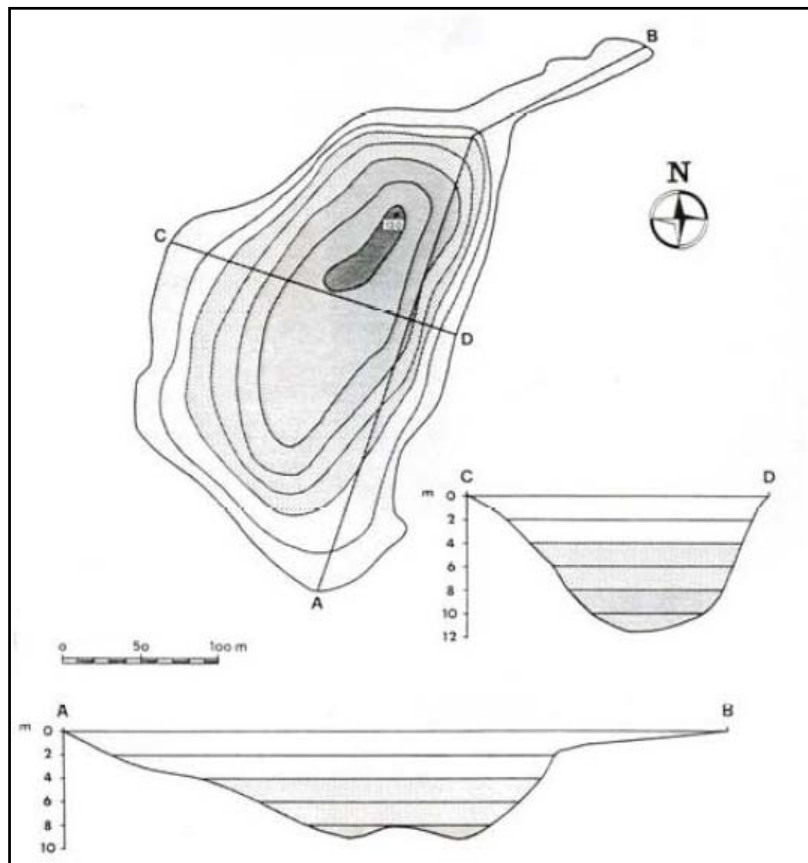
Prirodnom baštinom smatraju se dijelovi prirode koji su od posebnog znanstvenog, kulturno-povijesnog, ekološkog i rekreativnog značaja.

Na području Fojnice postoje sljedeće prirodne vrijednosti:

- Prokoško jezero, kao spomenik prirode;
- 20.000 ha šuma fojničkog područja su izuzetno stanište za različite vrste divljači kao što je medvjed, vuk, lisica, srndać, zec, tetrijeb, itd;

- Čisti vodotoci Željeznice, Radave, Dragače, Jezernice, Požarne, Borovnice, Fojnice i Kozice su vrlo česta destinacija pasioniranih ribolovaca na potočnu pastrmku, mladicu i lipljena;
- Veliki broj izvora koji su gravitacijskog tipa i različitog stupnja vodoizdašnosti. Veoma su različiti i po vremenu trajanja pa se mogu okarakterisati kao oni koji imaju stalni, periodični ili povremeni karakter. Njihov ukupni broj na općinskoj teritoriji iznosi oko 140, među kojima su najvažniji: Kuljavica, Klade, Vodice, Požarna, Ilijino vrelo, Biličino vrelo, Kotline, Muška voda, Studenac, Šestanovac, Veselica, Jasen vrela, Striževica, Pusina, Tugolaž, Rosilj, Močila, Drenakovac, Kolovoja i Studenac;
- Značenje i rang lokalne prirodne vrijednosti i rijetkosti ima vodopad Kozica kod crvenih stijena. Prostor oko vodopada, veličine 5 ha je zona zaštite, koja ima veliku pejzažnu vrijednost i visok stupanj valorizacije u turističko privredne svrhe. Isto značenje kao pejzažna ljepota i vrijednost ima i dolina rijeke Fojnice, od Fojnice do Kiseljaka. I ova pejzažna struktura se nalazi pod odgovarajućim stupnjem zaštite i predstavlja veliku vrijednost i u smislu valorizacije u turističkoj privredi;
- Biskupska stijena;
- Križ;
- Malkoč;
- Radeljkovac;
- Bakovići (pejzaž);
- Lužine (pejzaž);
- Gradski parkovi Fojnice;
- Dusina špilja;
- Špilja kod Ragalske ćuprije;
- Lokaliteti (pejzaži): Pogorelica, Mujakovići, Barakovići, i dio Zec planine;
- Prostor planine Vranice karakterizira vrlo visok stupanj ekoloških specifičnosti. Osim rijetkih biljnih vrsta, na ovoj planini se nalaze staništa velikog broja endemičnih biljnih vrsta i biljnih zajednica. Među posebno zanimljivim sa tog aspekta su staništa vegetacije oko snježanika, planinske rudine i vrištine, različiti tipovi šuma subalpskog pojasa, te flora i fauna u i oko vodotoka, kojima je ova planina iznimno bogata;
- Veliki broj endemičnih i rijetkih biljnih vrsta, kao što su planinska ruža ili vraničko zvonice čija je zaštita od velikog značenja za očuvanje specifičnog genofonda BiH.

Prokoško jezero, kao **spomenik prirode**, smješteno na planini Vranici, na prostoru između Debelog brda (1.858 m), Glavičice (1.691 m), Trebevića i Ćosa (1.864 m). Obuhvata prostor između dolina rijeke Vrbasa i dolina rijeke Bosne i njenih pritoka Bistrice i Fojničke rijeke. Prozvano je tako radi blizine prokoških ljetnih stanova. Kotlina jezera leži u zoni magmatita. Metodom planimetrijskog snimanja površine Prokoškog jezera sa austrijskog plana iz 1881. godine u razmjeri $R = 1:6.250$ dobijen je podatak o površini jezera od 46.093,7 m². Duljina jezera je tada procenjena na 325 m, a maksimalna širina 203 m. Jezero se vodom hrani iz brojnih pištoljina i izvora lociranih u podnožju Debelog brda, topljenjem snijega s okolnih padina i atmosferskim talozima. Vodu gubi otokom veličine manjeg riječnog toka, procjeđivanjem i isparavanjem. Tokom ljetnjih mjeseci nivo jezera se smanji i za 60 cm. Spahić (1984) je dao morfometrijske karakteristike jezera i njegov batimetrijski plan: površina jezera je 48.330 m², duljina jezera 426 m, maksimalna širina 191,3 m (srednja širina 133,4 m), volumena 276.214,7 m³, a maksimalna dubina iznosi 13,0 m (prosječna dubina 5,7 m). Na formiranje Prokoškog jezera utjecali su fluvijalni, gravitacijski i nivacijski procesi. Kotlina Prokoškog jezera je predisponirana, što znači da nije preizdubljena lednikom koji se kretao iz prostora Treskavice prema današnjoj otoci jezera. Morfologija terena nije bila pogodna za obrazovanje moćnih lednika, takođe u Jezernici i dolini Fojničke rijeke nisu nađeni fosilni ni pretaloženi morenski nanosi. Tokom pleistocenog razdoblja prostor Vranice je bio zahvaćen ledom tipa kalote koja nije mogla imati efekat glacijacije. Prokoško jezero je, dakle, poligenetskog porijekla sa primarnošću fluvijalnih i gravitacijskih utjecaja. Formirano je polifazno, od pleistocena do danas.

Slika 103. Batimetrijski plan Prokoškog jezera u R = 1:1.500 (Izvor: Spahić, 1984)

Prokoško jezero predstavlja jedan od najupečatljivijih ovdašnjih prirodnih fenomena i proglašen je Spomenikom prirode (IUCN – III. kategorija). *Zakonom o proglašenju spomenika prirode Prokoško jezero* („SN SBK“, br. 12/05), Prokoško jezero je proglašeno kao kategorija zaštićenog područja i njime su utvrđeni: granice obuhvata, zaštićene zone, mjere zaštite, aktivnosti u zaštićenom području, korištenje prirodnih vrednosti i upravljanje, kao i kaznene odredbe i nadzor nad primjenom zakona. Granice obuhvata Spomenika prirode definirane su na osnovu elemenata hidrološkog režima vodoopskrbe Prokoškog jezera i geološkog sastava terena na kojem je izgrađena jezerska kotlina. Katastarska općina u kojoj se nalazi cjelokupni obuhvat je Katastarska općina Prokos. U okviru granica Spomenika prirode, ukupne površine 2.225 ha, utvrđene su tri zaštićene zone. Prva zaštićena zona (A-zona - nukleus) Spomenika prirode obuhvata površinu od 8% ili 186 ha od ukupno predviđene površine; ova zona obuhvata jezersku površinu i padinske dijelove i u njoj vrijedi strogi režim zaštite bez ljudskog djelovanja, koji mora ostati u potpunosti očuvan. Druga zaštićena zona (B-zona - puferska zona) obuhvata prostor površine 175% ili 700 ha od ukupno predviđene površine u kojem je ostavljena mogućnost ograničenog ljudskog djelovanja - dovoljno je očuvan i za konzervaciju vlastitih ekosistema a i ekosistema u nukleusu i pruža mogućnost za istraživanja, edukaciju i duhovnu rekreaciju. Treća zaštićena zona (C-zona - tranzicijska zona) obuhvata prostor površine 75% predviđene površine koja je u funkciji sigurnosne zone prethodno navedenih područja, u kojem preovladava očuvanje izvornog stanja (prof. P.Jakšić).

Iako je ovo područje bilo pod zaštitom i po ranijim zakonima (bivše SR BiH) to nije sprečilo masovnu gradnju stambenih objekata (vikendice) čime je narušena, ne samo estetska, već i biološka i hidrološka vrijednost jezera i okoline. Situacija se nije promijenila ni nakon donošenja zakona o zaštiti u rangu spomenika prirode koji je još 2005. godine usvojen od strane kantonalne skupštine.

Slika 104. Prokoško jezero (izvor: g. Sead Vrana)

Više autora proučavalo je kako živi svijet jezera tako i njegovu okolinu, tako da za ovo područje postoji dobra bibliografska građa o bioraznolikosti, na osnovu koje je i stavljeno pod režim zaštite. Danas je ovo područje, iako obuhvaćeno programima zaštite, pod izraženim antropogenim utjecajem. Osnovni faktori ugrožavanja Prokoškog jezera i njegove okoline su divlja izgradnja na obali samog jezera, njegovo poribljavanje i nelegalna sječa šume. Floru algi Prokoškog jezera među prvima je istraživao Protić (1926), a potom i Kapetanović (2007). Prokoško jezero naseljava stenoendemična podvrsta alpskog tritona *Triturus alpestris reiseri* (Werner, 1902). Pronašao ga je 1891. godine ornitolog Zemaljskog muzeja u Sarajevu Othmur Reiser, a opisan je 1902. godine od strane Wenera koji mu je dao ime po pronalazaču. Od tipične vrste razlikuje se proporcionalno većom glavom. Ovaj triton je krupniji od tipske vrste planinskog tritona, koji je široko rasprostranjen u alpskim i ledničkim jezerima. Spada u red repatih vodozemaca, a doseže duljinu do 12 cm. Prezimljuje blizu vode, ali često i u vodi. Hrani se vodenim kukcima i vodenim puževima. Kao prirodna rijetkost je na listi zaštićenih vrsta još od 1954. godine, kada je kao deo prirodne baštine zaštićeno i samo Prokoško jezero. Danas je Prokoško jezero poribljeno kalifornijskom pastrmkom (*Parasalmo gairdneri* Richardson, 1836). Postoji bojazan da će ova riba istrijebiti zaštićenu vrstu tritona.

Osnovu za zaštitu Prokoškog jezera predstavlja studija "Prokoško jezero - spomenik prirode" koju je izradila grupa stručnjaka specijalista sa PMF iz Sarajeva u okviru NVO-a "Greenway" Sarajevo. Ministarstvo prostornog uređenja, obnove i povratka pokrenulo je inicijativu za izradu Nacrta Zakona o proglašenju Prokoškog jezera Spomenikom prirode. Skupština Srednjobosanskog kantona donijela je Zakon o proglašenju spomenika prirode Prokoško jezero («Sl. Novine SBK/KSB», broj 12/2005).

Slika 105. Prokoško jezero (izvor: g. Sead Vrana)

Člancima 2-10. Zakona definirano je samo zaštićeno područje, granice Spomenika prirode, zoniranje prostora sa specifikumima i osnovnim vrijednostima geološke, hidrološke i biološke raznolikosti, koji se naslanjaju na studiju "Prokoško jezero - spomenik prirode".

Člankom 11. propisano je da se dopuštene aktivnosti moraju obavljati u skladu sa važećim propisima, a posebno su apostrofirane aktivnosti koje imaju karakter gradnje ili zahvata u prostoru. Iste se prema članku ovog zakona trebaju obavljati u skladu s važećim Zakonom o prostornom uređenju (izdavanje urbanističke suglasnosti) i Zakonom

o izgradnji za gradnju objekata za koje je potrebna dozvola. Pomenutim propisima jasno je definisan inspekcijski nadzor u vezi s gradnjom i uklanjanjem bespravno izgrađenih objekata.

U člancima 12.-15. propisane su mjere zaštite u tri zaštićene zone, koje se prvenstveno ogledaju u zabranama vršenja jasno nabrojanih aktivnosti i zahvata, a u cilju zaštite i očuvanja prirodnih vrijednosti.

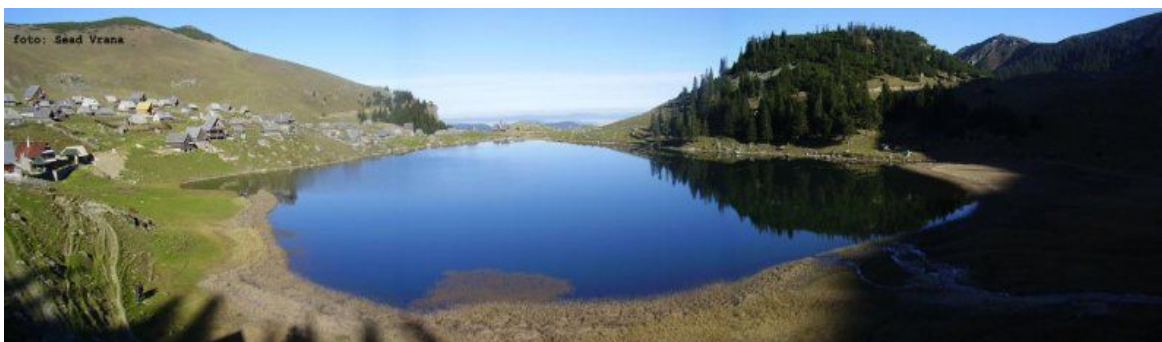
Člancima 16.-18. Zakona propisane su dopuštene aktivnosti i intervencije unutar zoniranih područja.

Člankom 20. je propisano da nadzor nad primjenom zakona vrši Ministarstvo prostornog uređenja i zaštite okoliša, a inspekcijski nadzor Kantonalni inspektor za zaštitu okoliša. Namjera predlagača je da u samom inspekcijskom nadzoru aktivno sudjelovanje ima i upravljač Spomenika prirode, davanjem većih ovlaštenja koja bi bila uvrštena u propisu iz članka 19. Zakona, čime bi se osigurala efikasnija i ekonomičnija zaštita .

Slika 106. Prokoško jezero

Zakonom je predviđeno da aktivnosti u Spomeniku prirode moraju biti usklađene sa planom upravljanja Spomenikom prirode, propisima iz oblasti zaštite prirode, prostornog uređenja i građenja i drugim važećim propisima.

Slika 107. Prokoško jezero (izvor: g. Sead Vrana)

Plan upravljanja zaštićenog područja izradili su predstavnici NVO»Greenway« i uručili resornom ministarstvu početkom 2006. godine. Za potrebe realizacije ovog dokumenta izvršena su obimna terenska istraživanja koja su obuhvatala prikupljanje i obradu podataka, izradu potrebne fotodokumentacije, GIS baze podataka, u cilju iznalaženja i sačinjavanja optimalnog modela za upravljanje zaštićenim područjem spomenika prirode Prokoško jezero i u skladu sa propozicijama koje je ustanovila Međunarodna unija za konzervaciju prirode (IUCN).

Plan upravljanja je na osnovu naučnih istraživanja, između ostalog, potvrdio da je nezakonita i nesavjesna gradnja vikend naselja glavni uzrok eutrofikacije jezera i shodno

tome prioritetni problem za rješavanje. U Planu upravljanja predviđeno je izmeštanje vikendica i zabrana ulaska motornih vozila na samu obalu, prečišćavanje jezera i ponovno uspostavljanje prirodnog sastava izvorišta.

Planina Vranica i Prokoško jezero su još 1954. godine uočene sa stanovišta svojih prirodnih vrijednosti. Jezero i okolina su 1982. proglašeni za regionalni park prirode i postali zona stroge zaštite. Od tada je ovaj prostor bio predmet mnogih domaćih i inozemnih inicijativa za zaštitu. U okviru CARDS programa razvoja Emerald mreže u Jugoistočnoj Europi planina Vranica zajedno sa Prokoškim jezerom predviđena je kao jedan od lokaliteta (Development of the Emerald Sites Network in South-East Europe under the CARDS programme - Final Report, 2007).

Iako je ovo područje bilo pod zaštitom i po ranijim zakonima (bivše SRBiH) to nije spriječilo masovnu gradnju stambenih objekata (vikendice) čime je narušena, ne samo estetska, već i biološka i hidrološka vrijednost jezera i okoline. Situacija se nije promijenila ni nakon donošenja zakona o zaštiti u rangu spomenika prirode 2005. godine.

Slike 108.-109. Vikendice na Prokoškom jezeru

Na padinama oko jezera nelegalno je izgrađeno preko 250 stambenih i stajskih objekata, koje nemaju nikakvu kanalizacijsku mrežu, a sav kanalizacijski otpad odvozi se u samo jezero. Izvori, koji snabdjevaju jezero vodom, su direktno prespojeni u kućanstva. Time se direktno utječe na sudbinu jezera, čiji je nestanak sve izvjesniji i čijeg endemskog stanovnika niko nije vidio već više od tri godine. Još kada su ribari unijeli pastrmku koja jede tritona, onda je sigurno da će on nestati i prije jezera. Već je više od trećine prvobitne površine jezera pretvoreno u močvaru, a stručnjaci upozoravaju da bi, ukoliko se ovaj negativni trend nastavi, jezero moglo nestati i za dvadesetak godina.

Prema studiji o upravljanju Prokoškim jezerom, jezero se malim naporima ipak može sačuvati:

- Izmještanje nelegalnih objekata je prvi uvjet i time bi se spriječilo dalje zagađenje jezera. Postavljanje rampe nekih 2 km prije jezera bi bio drugi preduvjet i time bi se onemogućio pristup automobila, a onemogućavanjem uplitanja ljudskog faktora, jezero moglo spasiti i u narednih 4-5 godina;
- Zamočvaravanje se može spriječiti donošenjem posebne vrste ribe koja se hrani tim biljem koje je već uzelo trećinu jezera. Nakon toga i nakon oslobađanja izvora, jezero bi se polako vratilo u vlastitu ravnotežu.

3.1.1.2 Vodni resursi (hidrografske karakteristike)

KSB/SBK obuhvata sliv rijeke Vrbas na teritoriji Federacije BiH (bez većeg dijela sliva pritoke Plive), cijeli sliv rijeke Lašve i sliv Fojnice uzvodno od Kiseljaka. On pokriva veći dio uzvodnog dijela vododjelice između slivova rijeka Bosne i Vrbasa. Prema tome, čitava teritorija Kantona nalazi se u slivu Save, to jest Crnoga mora.

Svi vodotoci u KSB/SBK imaju relativno uske riječne doline sa vrlo malo dionica sa većim debljinama aluvijalnih geoloških formacija. U više dijelova teritorije Kantona nalaze se značajne površine sa izraženim karakteristikama krša. Pored toga, hidrografska mreža je dosta dobro razvijena i ima relativno malo površina gdje nema površinskog otjecanja, ni formiranih vodnih tokova. Doline svih vodotoka su dosta naseljene i u njima su locirani najvažniji putovi.

Na temelju podataka koji se odnose na glavne vodomjere na području KSB/SBK može se zaključiti da KSB/SBK ima veće vodno bogatstvo od prosječnog BiH u slivu rijeke Save (18,00 l/s km²), ali dosta manje od prosječnog u slivu Jadranskog mora (35,00 l/s km²). Ukupne raspoložive količine vode u prosječnoj vodnoj godini u Kantonu iznose:

- sliv Vrbasa 1890 milijuna m³
  - sliv Fojnice 542 milijuna m³
  - sliv Lašve 542 milijuna m³
- Ukupno 2.974 milijuna m³ ili oko 21,00 l/s km²

Gledajući slivove u cjelini, vodno bogatstvo je dosta neravnomjerno raspoređeno po teritoriju KSB/SBK (od 18,20 l/s km² za Lašvu do 23,85 l/s km² za Fojnicu). Vremenski raspored otjecanja je veoma nepovoljan.

Karakteristično je da su varijacije prosječnih ukupnih godišnjih protoka vodotoka na području KSB/SBK veoma velike. Na osnovu detaljnih hidroloških regionalnih analiza je utvrđeno da se svakih deset godina mogu javiti srednji godišnji protoci i za oko 23% niži od prosječnih višegodišnjih. Jednom u pedesetak godina mogu se javiti sušne godine i sa preko 40% manjim godišnjim protokom.

Odnos maksimalnih i minimalnih protoka najnepovoljniji je u dijelovima slivova (Fojnice čak 444), a u srednjem dijelu toka Vrbasa odnos ekstremnih protoka je mnogo povoljniji (39 do 57). U ekstremno sušnim mjesecima ukupni minimalni protoci u KSB/SBK mogu pasti na samo oko 18,40 m³/s, a od toga Pliva u Jajcu, na rubu teritorije KSB/SBK, donosi oko 11,0 m³/s.

Tablica 10 - Višegodišnji prosjek mjesečnih proticaja Q_m vodotoka Fojnica

Vodmjerne stanica	Q (m ³ /s)												
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Q
Podstijenje	21,9	23,7	24,0	29,9	25,0	14,0	9,12	6,40	7,19	12,3	20,3	22,5	17,2
Visoko	18,8	20,8	25,3	27,4	22,6	4,12	2,85	2,11	2,41	3,45	6,10	7,81	5,44

Nekontrolirani vodni režim - Aluvijalne ravnice i naselja u dolinama rijeka Lašve, Vrbasa, Fojnice i pritoke joj Lepenice, uz ušća Željeznice i Lepenice, izloženi su poplavama.

Nakon većih oborina u slivovima vodotoka nema uvjeta za značajniju retardaciju voda (strmi nagibi površine terena, slabo propustan površinski sloj tla, slab vegetacijski pokrivač, nepovoljni antropogeni uticaj i drugo), te nastaje naglo otjecanje vode ka dolinama rijeka i formiranje valova velikih voda.

Mnoga riječna korita slabo su razvijena i ne mogu prihvatiti veće protoke. Zbog toga dolazi do izljevanja voda iz riječnih korita na priobalne površine i plavljenja veoma vrijednih prostora uz vodotoke.

Izloženost kvalitetnih poljoprivrednih zemljišta poplavama naročito je izražena u dolini rijeke Lašve, koja ostaju duže vrijeme i nepodesna za obradu, što vrijedi i za područje Općine Kiseljak uz Fojničku rijeku i Lepenicu.

Nisu izgrađeni sistemi za odbranu od poplava, izuzev u nekim većim gradskim naseljima, gdje su djelomično regulisana i utvrđena riječna korita.

Propisani kvalitet vode rijeka Vrbasa, Lašve i Fojnice se ne održava, što pokazuju podaci o kontroli kvalitete u razdoblju 1985.-1989. godine, dati u PP KSB.

Tablica 11. Podaci o kontroli kvaliteta rijeke Fojnice u razdoblju 1985.-1989. godine (Izvor: Okvirna vodoprivredna osnova BiH, Zavod za vodoprivredu, Sarajevo 1994.)

Profil	Propisana klasa	Utvrđena klasa					Zadovoljava klasu (da/ne)
		1985.	1986.	1987.	1988.	1989.	
ušće	2	-	-	-	3	2	ne

Žalostan primjer vandalskog odnosa prema načinu korištenja vode i okoliša je izgradnja vikend naselja na gotovo cijelom priobalju Prokoškog jezera na Vranici planini. Fekalije iz septičkih jama procjeđuju se u jezero i zagađuju jedan od izvorišta Fojničke rijeke na samom izvoru.

Produkcija otpadnih voda na području Kantona je dosta mala u poređenju sa drugim područjima u BiH. Pored toga, zbog toga što se u Kantonu nalaze samo relativno mali vodotoci (gornji dijelovi slivova), stanje kvaliteta vode u vodotocima nije bilo zadovoljavajuće.

Tablica 12. Emisija zagađenja iz koncentriranih izvora na području Općine Fojnica, odnosno KSB/SBK 1991. godine

Vodotok	Naselje	Otpadne vode (ES - ekvivalentnih stanovnika)		
		komunalne	industrijske	ukupno
Fojnica	Fojnica	7.883	-	7.883
	Ukupno:	150.434	28.200	178.634

Kako se vidi, stanje prije 1990. godine bilo je veoma loše. U 2001. godini mnoge tvornice rade sa smanjenim kapacitetima, pa bi to moglo utjecati na smanjenje zagađenja vode. Nasuprot tome, prestala su sa radom postrojenja za pročišćavanje tvorničkih otpadnih voda, a i više godina čvrsti otpad se nekontrolisano odlaže u slivovima rijeka, što može utjecati na povećanje stupnja zagađenja.

Danas u koritima vodotoka ima velikih količina odloženih otpadnih materija koje pogoršavaju kvalitet vode i drastično narušavaju karakteristike ambijenta riječnih dolina. Korita vodotoka već desetak godina nisu sistematski čišćena.

U čitavom KSB/SBK ni jedno naselje nema izgrađeno postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda stanovništva. Kod mnogih tvornica postrojenja nisu održavana, tako da su u veoma lošem stanju, te ne mogu dati očekivane efekte. Zbog toga je pri manjim protocima u vodotocima, u zonama kanalizacionih ispusta, stanje vodotoka vrlo nepovoljno.

Gledajući u cjelini, stanje zaštite kvaliteta vode u cijelom KSB/SBK je veoma loše i ukoliko se ne budu preduzimale neophodne mjere za zaštitu kvaliteta i kvantiteta voda u vodotocima, situacija može postati i nepovoljnija od one koja je bila prije 1992. godine.

Na Fojničkoj rijeci uzvodno od ušća rijeke Željeznice, na dionici od oko 2,0 km treba izvršiti uređenje korita da bi se osiguralo sigurno provođenje velike vode vjerovatnosti pojave 0,01 (jednom u 100 godina).

Fojnička je okolica u hidrografskom pogledu zanimljiva, ne toliko veličinom rijeka i jezera, koliko raznolikošću i bogatstvom bistrih i mineralnih izvora. Prostor Općine ima razvijenu riječnu mrežu koja gotovo cjelokupno (preko 90% površine općine) pripada neposrednom slivnom području Fojničke rijeke. Samo krajnji sjeverni dijelovi općine koji hidrografski

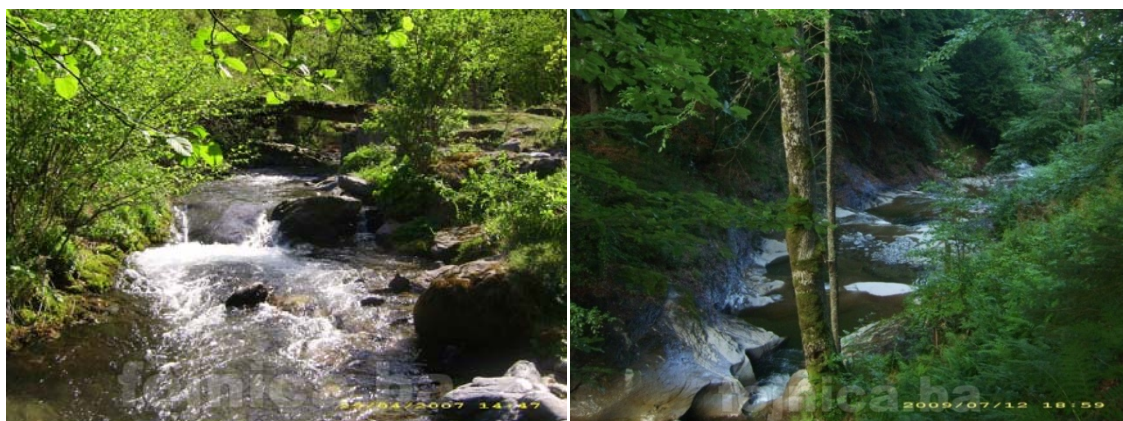
gravitiraju toku Kozice pripadaju slivu rijeke Lašve. U odnosu na geološku građu terena i preovladavajuće fizičko-geografske uvjete prostor Općine Fojnica ima površinski tip riječne mreže sa gotovo neznatnim udjelom podzemnog oticanja. Ukupan broj vodotoka koji obrazuje cjelokupnu površinsku riječnu mrežu iznosi 820 km, dok ukupna duljina svih tokova, određena planimetriranjem duljina vodotoka sa topografskih karta razmjere 1:25.000 iznosi 600,62 km.

Slike 110.-111. Rijeka Fojnica

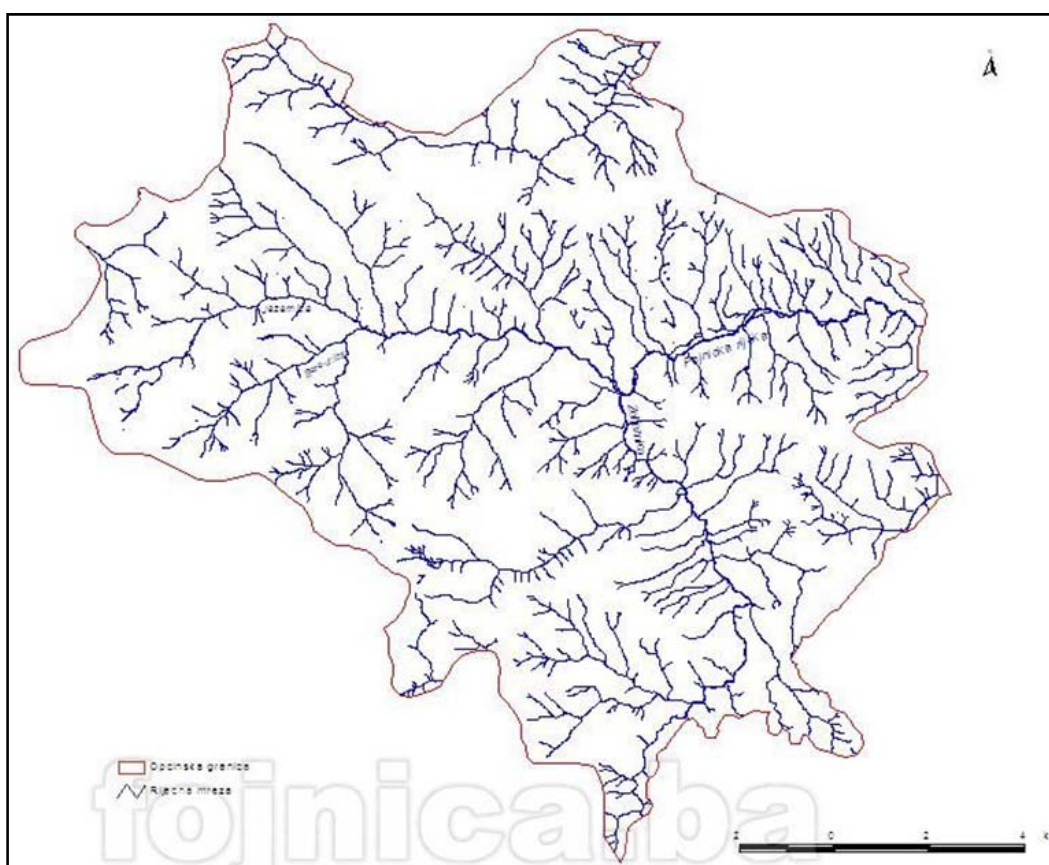
Slike 112.-113. Rijeka Jezernica (lijevo); Rijeka Dragača (desno)

Slike 114.-115. Rijeka Požarna (lijevo); Rijeka Kozica (desno)

Okosnicu cjelokupne riječne mreže čini **Fojnička rijeka**, s pritokom **Željeznicom**. Ukupan broj stalnih vodotoka na cijeloj teritoriji općine iznosi 211 km, koji ostvaruju ukupnu duljinu od 354,22 km ili oko 59% od duljine cjelokupne riječne mreže. Broj periodičnih tokova (ili sušica i suhaja) na području općine iznosi 609 što je 74% od ukupnog navedenog broja vodotoka. Njihova ukupna duljina iznosi 246,34 km ili 41% od cjelokupne duljine vodotoka cijele općine. Osim navedenih tipova vodotoka na teritoriji općine je identificirano nekoliko vodotoka koji

imaju karakter ponornica. Oni su vezani za krška područja, posebno u širem prostoru Uketovca i Orlovače. Na bazi iznesenih činjenica se može konstatirati da dominantnu ulogu u površinskoj riječnoj mreži, bez obzira na njihov manji broj, imaju vodotoci koji imaju stalni režim vodoopskrbe. Prosječni godišnji vodostaj na Fojničkoj rijeci iznosi 99,1 cm. U godišnjem hodu srednjih vodostaja mogu se izdvojiti dva karakteristična vremenska intervala unutar kojih su evidentni visoki odnosno sniženi vodostaji. Razdoblje visokih vodostaja pada u vremenskom intervalu od veljače do svibnja, sa prosjekom od 119,1 cm, sa maksimumom u travnju - 130,5 cm. Sniženi vodostaji su registrirani u razdoblju lipanj-listopad sa periodskim od 80,3 cm. Minimum vodostaja nastupa u kolovozu kada iznosi svega 70,3 cm. Prosječni godišnji srednji proticaj iznosi 18,2 m³/s. U godišnjem hodu ovog tipa proticaja se mogu izdvojiti dva karakteristična razdoblja. Razdoblje povišenih vodostaja je vremenski pozicionirano na siječanj-svibanj tokom kojeg prosjek iznosi 26,9 18,2 m³/s s maksimumom u veljači - 30,1 m³/s i travnju - 33,6 m³/s. Preostali (dulji) dio godine se karakterizira vrijednostima ispod godišnjeg prosjeka. Prosjek razdoblja iznosi 11,9 m³/s, sa minimalnim proticajima tokom kolovoza - 9,3 m³/s, rujna - 10,3 m³/s i listopada - 8,9 m³/s.

Slika 116. Hidrografska mreža Općine Fojnica

Rijeka Bosna utoliko spada u područje Fojnice što tvori već spomenutu granicu od istoka, te sve vode ovog područja prima u svoje krilo, od kojih su znatnije rijeke i pritoci: **Dragača**, koja izlazeći iz fojničke kotline poprima ime **Fojnice**, a sastoji se iz bezbroj izvora planine Vranice i Ščita, koji šumeći u slapovima sa lijeve strane **Jezernica**, a sa desne strane **Požarna i Borovnica** se slijevaju u glavnim pokrajnim dolinama ovoga gorja, te se sastaju pod selom **Mujakovići** i stvaraju kao kristal bistru brzicu rijeku **Dragaču**. Znatniji pritoci Dragače su: **potok Pavlovac** s desna, **Gvoždanka** s lijeva, koja u Dragaču utječe na pogledu Fojnice kod mosta Alaupovke. Najznatniji je prtok svakako **Lepenica**, koja postaje od gorskih izvora Ivan planine, **Lopate** i **Inča**, pa kod Kiseljaka pritječe u Dragaču, koja se odatle do ušća u Bosnu zove **Fojnica**.

Rimsko vrelo u srcu Vranice izvor u njedrima planine Vranice podno najvišeg njenog vrha Nadkrstača (2.112 m n.m), za koje kako kažu niti dotiče nit otiče, uvijek je ista količina vode. Ljudi ovog kraja kažu da se i ljeti na njegovoj površini uhvati tanak led...

Navedene činjenice o bogatstvu vodom općine najbolji je reprezent značenja ovog prirodnog potencijala i mogućnosti njegove upotrebe u održive razvojne projekte. S tim u vezi neophodno je očuvati sadašnji i u narednom petogodišnjem razdoblju nastojati poboljšati kvaliteta vode.

3.1.1.3 Zemljište

U ukupnoj bilanci zemljišta šumsko zemljište sudjeluje sa 60%, poljoprivredno sa 35,5%, a neplodno sa 4,5%. Prema bonitetnim kategorijama najkvalitetnijeg poljoprivrednog zemljišta ima samo 7,1%.

U okviru raspoloživog poljoprivrednog zemljišta, 51.600 ha otpada na oranice, što je značajan potencijal. Međutim, posebnost poljoprivrednog zemljišta se iskazuje u velikom učešću livadsko pašnjačkih površina (60.212 ha ili 18,4% ukupnog prostora).

Značajan nedostatak cijelog prostora jeste da se veliki dio njegovih površina nalazi na nagibima koji su veći od 8°, što je sa stanovišta provedbe intenzivne obrade zemljišta značajan nedostatak.

Tablica 13 - Ukupne zemljišne površine po načinima korištenja u općini Fojnica u odnosu na KSB/SBK (1998)

Općine	Ukupno	Poljoprivredno				Šume	Ostalo
		Svega	Oranice	Voćnjaci	Livade i pašnjaci		
Fojnica	30.800	5.421	1.897	138	3.386	23.256	2.123
KSB/SBK	326.505	116.083	51.652	4.219	60.212	195.782	14.640

Izvor: SGBiH 1992. i SGBiH 1999.

Dokumentacija Kantona

Tablica 14 - Zemljišne površine prema vlasništvu i kategorijama korištenja u Općini Fojnica (1998) u ha (Izvor: SG BiH 1992., SG F BiH 1999. i dokumentacija KSB/SBK)

BiH/FBiH/Općine	Ukupna površina	Poljoprivredne površine						Šume	Ostalo
		Svega	Oranice	Voćnjaci	Vinogradi	Livade i pašnjaci	Bare i trstici		
Privatni sektor Fojnica (ha)	9.393	2.374	1.897	138	-	339	-	6.122	897
Privatni sektor KSB/SBK (ha)	215.957	105.537	49.857	4.083	-	51.597	-	98.902	11.518
Privatni sektor KSB/SBK (%)	66,1	90,9	96,5	96,8	-	85,7	-	50,50	78,7
Svega	110.548	10.546	1.795	136	-	8.615	-	96.880	3.122
Državni sektor KSB (ha)	21.407	3.047	-	-	-	3.047	-	17.134	1.226
Državni sektor KSB/SBK (%)	33,9	9,1	3,5	3,2	-	14,3	-	49,5	21,3
Ukupno privatni i državni sektor KSB/SBK (ha)	326.505	116.083	51.652	4.219	-	60.212	-	195.782	14.640
Udio KSB/SBK u BiH (%)	6,4	4,6	5,0	4,6	-	4,3	-	8,4	5,8
Udio KSB/SBK u FBiH (%)	12,5	9,2	11,2	9,5	-	7,8	-	16,8	7,8

Površine neobrađenih oranica je značajna u Općini Fojnica i iznosi 1.008 ha ili 42%.

Najznačajniji tip tla je distrični kambisol koji zauzima najveće površine i pokazuje najveću heterogenost u svojim svojstvima (Vukorep, 1979).

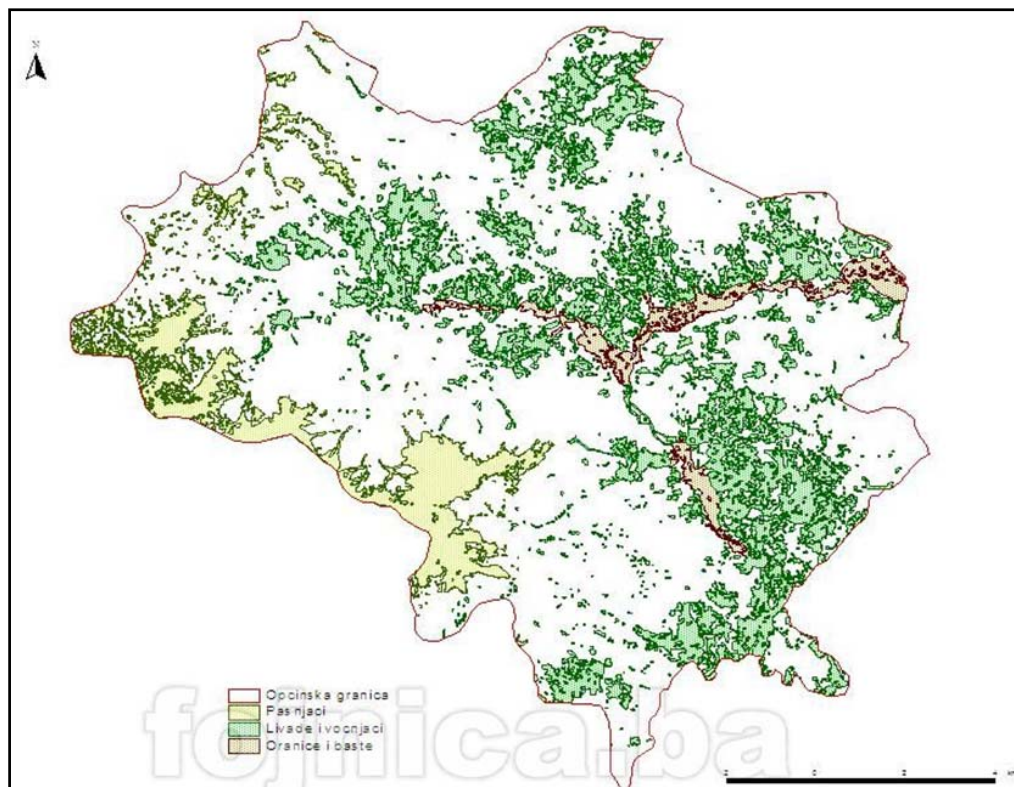
Pojedini tipovi tla su isključivo uvjetovani reljefom, kao što su to rankeri ili luvisoli na kiselim silikatnim stijinama. Od planinskih tipova tla, pored raznih skeletnih, netipskih tala, po stijinama, kamenjarima, točilima, morenama, zatim tala koja su zadržala boju podloge (litolitna tla) posebno je istaći vrlo rasprostranjene planinske crnice, tipska tla planinskog pojasa. U ovisnosti od podloge planinske crnice se dijele na karbonatne i beskarbonatne. Kisele crnice mogu nastati i na karbonatnoj podlozi, na mjestima na kojima nije osigurana naknadna opskrba karbonatima. Crna boja potječe od humusa koji se tamo nagomilava, jer nema povoljnih uslova za mikrobiološko razaranje organske materije. Ovaj proces nagomilavanja humusnih materija javlja se već na apsolutnoj visini od 1.000 m, a tipično je razvijen u onom dijelu planinske zone koja prima više padavina.

Tla na silikatnim supstratima - Tresetno tlo - Osnovna karakteristika ovog tipa tla je bogatstvo organskom materijom, kiselu reakcija, i bogatstvo hranjivim materijama. Tresetna tla se razvijaju na vrlo vlažnim staništima sa prilično stabilnim nivoom podzemne vode.

Dubina je do 15 cm, a pH vrijednost varira između 3.4 i 6.6. Sadržina humusa u % apsolutno suhog tla varira između 4.5 i 30.3. Sadržaj fiziološki aktivnog P_2O_5 se kreće između 0.5 i 29.0, a K_2O_5 između 6.3 i 38.5 mg/100 g tla.

Općina raspolaže relativno malim površinama nešumskog zemljišta, odnosno svega 7.834 ha. Osnovna struktura nešumskog zemljišta je:

- oranice 734 ha (uključeno u održivu i intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju, a najzastupljenija poljoprivredna kultura je uzgajanje poznatog fojničkog krumpira),
- voćnjaci, bašte i obrađene livade 4986 ha,
- pašnjaci 2114 ha.

Slika 117. Karta nešumskih površina Općine Fojnica

Na osnovi iznesenih podataka se može zaključiti da je struktura nešumskog zemljišta s aspekta njegove iskoristivosti za potrebe poljoprivredne proizvodnje dosta nepovoljna. Ona je odraz prije svega dosta nepovoljnih morfoloških predispozicija u smislu nepostojanja većih kompleksa uravnjenog tla. Riječ je uglavnom o oraničnim površinama koje se nalaze duž

većih uglavnom jednostranih (lijevih) aluvijalnih proširenja uz Fojničku rijeku na nizvodnom profilu od grada Fojnice do općinske granice i manjim dijelom u prostoru ušća Željeznice.

3.1.1.4 Šume i drvna masa

Današnji prostorni raspored šumskih resursa uvjetovan je konfiguracijom i orografskom razvijenosti terena. Šume su se zadržale na zemljištima za kojima ruralno stanovništvo nije imalo interesa da ih pretvori u poljoprivredna, bilo da su imala veću inklinaciju, da su bila lošija, plića i kamenitija i na kojima je temeljena podloga izbijala na površinu ili su bila na višim nadmorskim visinama ili nepristupačna.

Šumama su obrasli planinski masivi Vranice, Raduše, Vlašića, Koprivnice, Semešnice i Krezluka. Četinari su zastupljeni sa 41%, a listaće sa 59%. Državnih šuma je 90%, a privatnih 10%. Državne šume su u većim kontinuiranim kompleksima, dok su privatne usitnjene na disjunktne površine. Granice između državnog i privatnog posjeda su uspostavljene na oko 30% dužine. Zapremine po hektaru u državnim visokim šumama je 238 m³, a u privatnim 140 m³.

Površine državnih šuma KSB/SBK:

- visoke šume	129.922 ha	ili	33% od Federacije
- niske izdanačke šume	30.450 ha		12%
- goleti	15.567 ha		7%
Ukupno:	175.939 ha		15%

Pregled površina privatnih šuma po općinama:

- Fojnica	1.200 ha
Ukupno:	19.755 ha

Šumovitost po općinama

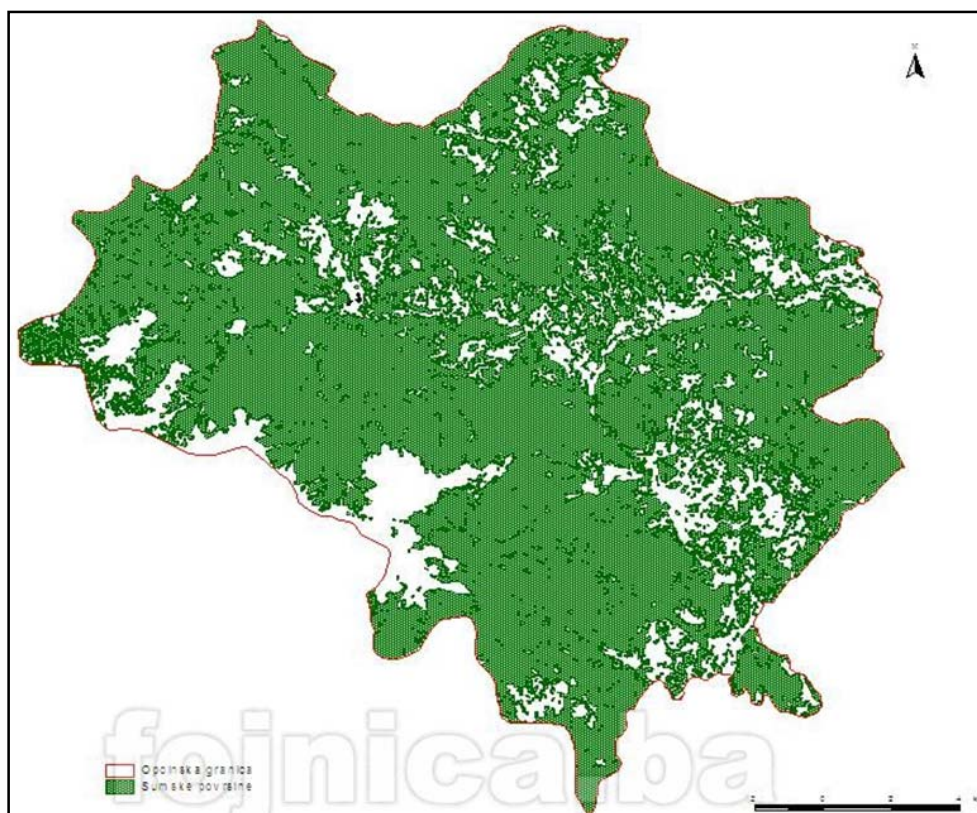
Općina	Šumovitost %	U odnosu na KSB/SBK %
Fojnica	65	11

Vrlo preciznom GIS analizom šumskih površina na općinskoj teritoriji sa topografskih karata 1:25.000 dobijeni su podaci o njihovoj prostornoj rasprostranjenosti. Na ovaj način dobivene površine pod šumom zauzimaju oko 22.161 ha ili oko 73,9% od ukupne površine općine. Prema procjenama iz prostornog plana ukupne zalihe drvne mase iznose oko cca 4,876.000 m³, koje su relativno dobrog fitocenološkog kvaliteta.

Vranica je najviša planina središnje Bosne. Njen masiv se sastoji od nekoliko nižih planina, čiji je geološki sastav formiran krajem tercijara. Morfološki je dio pod-lanca u skupini kojoj pripadaju i Bjelašnica, Zelengora i Maglić. Najviši dijelovi ovih planina su prostrani nepregledni pašnjaci, dok su niži predjeli šumoviti. Dominantne fitocenološke zajednice čine šume bukve i jele sa smrčom (Piceo - Abieti - Fagetum) koje zauzimaju oko 13.033,7 ha ili 58,8% od ukupnih šumskih površina. U ukupnom površinskom rasprostranjenju na drugom mjestu dolaze šume bukve (Fagetum montanum) sa 4.587,6 ha ili 20,7%. Šume kitnjaka (Quercetum petraeae montanum) zauzimaju oko 3.180,7 ili 14,4%, dok šume bukve i jele (Abieti - Fagetum) zauzimaju 772,9 ili 3,5%. Najmanji površinski udio imaju Subalpinske šume smrče (Piceetum subalpinium) sa fitocenozama stijena i sipara koje se rasprostiru na 331,1 ili 1,5%, Subalpinske šume bukve (Fagetum subalpinium) sa fitocenozama stijena i sipara na 135,8 ili 0,6% i šume kitnjaka i običnog graba (Quercus - Carpinetum) na 119,289 ili 0,4%. Na osnovu istaknutih podataka moglo bi se zaključiti da je šumsko bogatstvo primarni potencijal i vodeći faktor u ukupnom privrednom razvoju općine.

Međutim neracionalnom i neplanskom sječom od strane fojničke šumarije koja je do sada gazdovala općinskim šumama i ilegalnom privatnom sječom s jedne strane i gotovo beznačajnim procentom pošumljavanja i obnove s druge strane došlo je do relativno brzog iscrpljivanja šumskih potencijala. Egzaktan dokaz navedene konstatacije dobiven je analizom satelitskih snimaka IRS - 1D, 5,6 m, IRC, 1998, za prostor općine na kojem je vidljivo recentno stanje šumskih površina. Prema ovim analizama šumski fond je manjen za oko 35% od gore navedenih vrijednosti.

Iz navedenih razloga biće neophodno da se planirane aktivnosti u narednom periodu usmjere ka što efikasnijem i racionalnijem gazdovanju šumskim fondom i sporednim šumskim proizvodima. To podrazumijeva dovođenje u ravnotežni položaj gubitak drvene mase planskom sječom za potrebe drvoprivrede s jedne i prirast drvene mase u procesu šumsko-uzgojnih radova s druge strane. Kod izbora sadnica za novi uzgoj neophodno je obratiti pažnju na kvalitet drvene mase koja će se dobiti sa aspekta zahtjeva prerađivača drveta. Pri tome treba voditi računa da su izabrane sadnice dovoljno adaptivne na opće ambijentalne uvjete ovog prostora.

Slika 118. Karta šumskih površina Općine Fojnica

Za realizaciju gore navedenih planova u postojećoj situaciji glavnu ulogu bi trebalo imati ŠPP „Fojničko“. Najnovijim zakonom o šumarstvu, gazdovanje šumama prelazi na nivo KSB/SBK koji će preko nadležnog ministarstva preuzeti taj posao. U fojničkoj šumariji je do sada izvršena privatizacija mehanizacije, a u toku je i proces privatizacije šumskog gazdinstva. U ovom procesu bi bilo neophodno da općinska administracija utječe na donošenje zakonskih akata kojima bi se preduprijedilo daljnja nekontrolirana eksploatacija šumskog fonda i obavezno pošumljavanje do sada iskrčenih i budućih krčevina. Samo na ovaj način moguće je zaštititi šume od daljnjeg uništavanja i donekle sanirati već učinjene štete nastale pretjeranom sječom.

Na području planine Vranice, koju karakterizira bogata hidrološka mreža, zajednice sa crnom i sivom johom su prisutne od brdskog, preko montanog, do gorskog pojasa, dok se u subalpinskom pojasu ove planine sreću i zajednice zelene johe, *Alnus viridis*.

Zajednice sveze *Alnion glutinosae* (Malc. 1929) Meier Dr. 1936

Na planini Vranici zajednice sa crnom johom se razvijaju u neposrednoj blizini većih i manjih potoka, u montanom i donjem dijelu gorskog pojasa, a najčešće u proširenim dijelovima kanjonskih ušća. Uvjet razvoja sastojina sa crnom johom su usko određeni reljefni, mikroklimatski i pedološki faktori. Razvijene su na terasama aluvijalnih nanosa. Zemljišta na kojima se razvijaju sastojine sa crnom johom su hidromorfna, pa su to najčešće močvarna glejna zemljišta i zamočvareni fl uvisoli. Visoka vlažnost zemljišta potiče od plavnih, nadzemnih i podzemnih voda. Prosječni nagib terena se kreće između 0 i 20°.

Zajednice sveze *Alnion incanae* Pawl. 1978

Sastojine zajednice sa sivom johom se na istraživanom prostoru razvijaju najčešće između 1.000 i 1.200 m, ali se dolinom potoka Kozica spuštaju vrlo nisko, i do 600 m n.m. Zauzimaju uglavnom sjevernu i srodne ekspozicije, pri različitim nagibima terena. Zemljišta na kojima se razvijaju ove zajednice su pjeskovito šljunkoviti aluviji. Zajednice sive joha imaju donekle heterogen sastav na vertikalnom profi lu. Na većim nadmorskim visinama u fl oristički sastav, pored sive joha, *Alnus glutinosa*, ulazi i *Picea abies*.

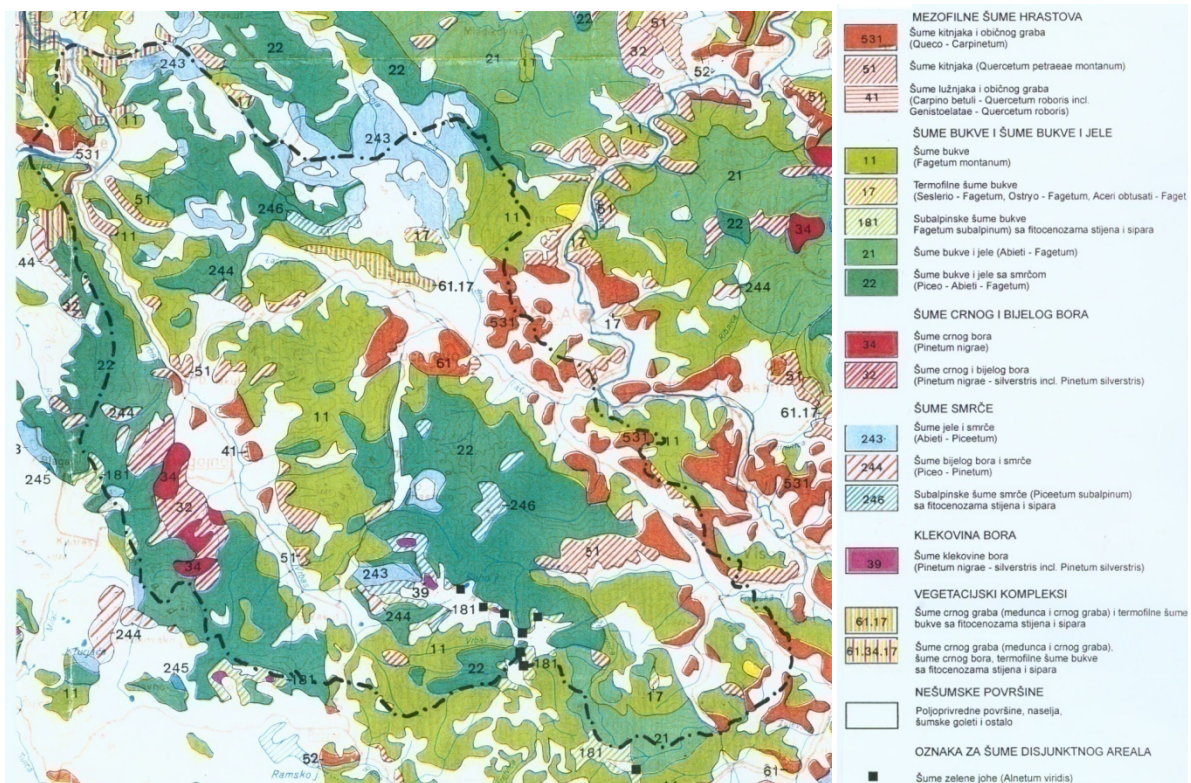
Slika 119. Planina Vranica pod šumskim pokrivačem

Konzervacijski prioriteti na području planine Vranice Zakonom o proglašenju Prokoškog jezera spomenikom prirode („SN SBK“, br. 12/05) pod zaštitu su djelomično stavljeni sljedeći tipovi staništa:

Tablica 15. Tipovi staništa po Zakonu o proglašenju Prokoškog jezera

Habitat kod	Tip staništa
3220	Planinski vodotoci sa zeljastom vegetacijom duž obala
4060	Planinske i borealne vrištine
4070 *	Klekovina sa <i>Pinus mugo</i> i <i>Rhododendron hirsutum</i> (<i>Mugo-Rhododendretum hirsuti</i>)
6150	Silikatne planinske i borealne livade
6170	Planinske i pretplaninske livade na karbonatima
7130	Ravna tresetišta (* ako su aktivni treseti)
8110	Silikatni sipari od gorskog do pojasa snježanika (<i>Androsacetalia alpinae</i> i <i>Galeopsietalia ladani</i>)
8120	Karbonatni sipari od gorskog do planinskog pojasa (<i>Thlaspietea rotundifolii</i>)
8210	Karbonatne pukotine stijena sa hazmofitskom vegetacijom
8220	Silikatne pukotine stijena sa hazmofitskom vegetacijom

Nasuprot tome, sva šumska staništa (i ostali tipovi staništa od brdskog do subalpskog vegetacijskog pojasa) iako obuhvataju čak i tipove sa prioritetom, do danas nisu obuhvaćeni nikakvim konzervacijskim programom.

Slika 120. Vegetacijska karta KSB/SBK s legendom

3.1.1.5 Minerali i rude

Privredni resursi koji se nalaze na ovom području veoma su značajni kako za KSB/SBK, tako i za BiH. Od energetskih sirovina mogu se istaknuti: lignit na području Vrbaske doline, mrki ugljen na području Lašvanske doline, zemni plin na području Kiseljaka. Uz to nalaze se i druge vrste industrijskih mineralnih sirovina kao što su rude aluminija – boksiti na području Jajca i Donjeg Vakufa; rude željeza - magnetiti, hematiti i limoniti na području planine Radovan; rude gipsa na području Gornjeg Vakufa-Uskoplja i Donjeg Vakufa; rude kvarcita, žive, bakra olova i cinka na području Gornjeg Vakufa-Uskoplja, te građevinski materijali kao što su tehnički i arhitektonsko-građevinski kamen u koji spadaju dolomiti, vapnenci, kvarcioriti, rioliti, mramori, tufoi i sedre, kao i gline. Značajni resursi predstavljaju termalne i mineralne vode koje se nalaze na području Kiseljaka, Fojnice i Bugojna.

Na području Općine Fojnica se nalazi veliki broj lokaliteta sa mineralnim sirovinama.

Ležišta željezne rude u okolini Fojnice ne razlikuju se od drugih ležišta Bosne. Rudnu paragenezu čine uglavnom pirit, siderit, limonit, petit, hidrohematit i lepidokrokit. Ležište Korito (15-17 m ispod površine) s utvrđenim bilansnim rezervama od 1.447.335 tona već je otkopano, a ruda isporučena željezari "Ilijaš". Ležište limonita Kamenica nalazi se južno od Franjevačkog samostana. Utvrđene bilansne rezerve od 210.813 tona već su iskopane, a ruda isporučena Željezari "Ilijaš". Ležište Trosnik (izvor Trosničkog potoka) uz rezerve limonita sadrži i zlato (1.400 kg).

Nemetalne sirovine

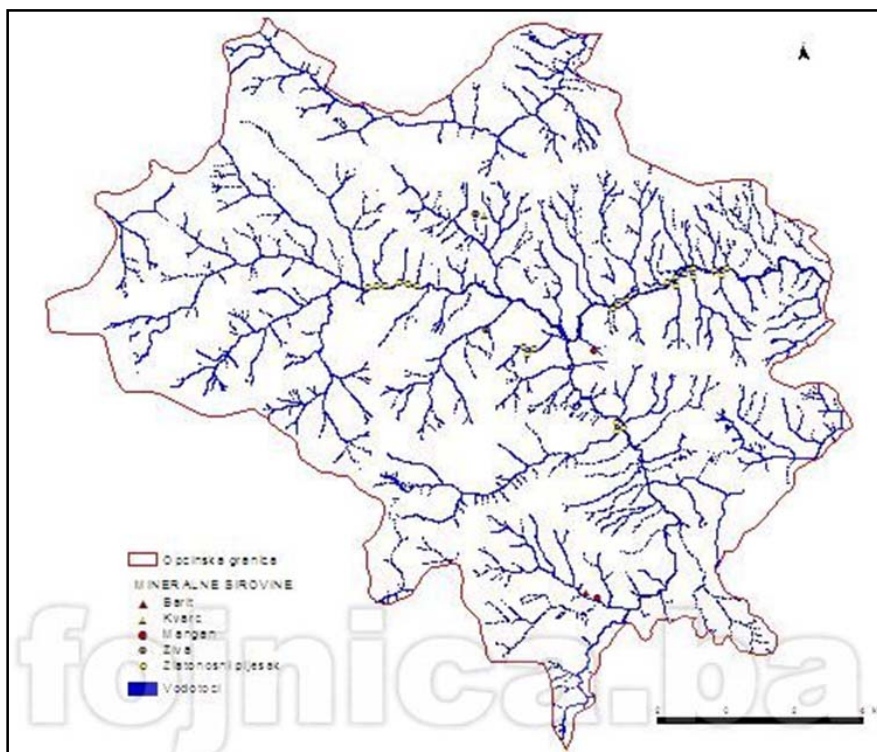
Za područje središnje Bosne značajna su nalazišta barita oko Gornjeg Vakufa (Bistrica, Sabeljine pećine), te u okolini Kreševa i Fojnice. Najveći broj baritnih ruda pripada paleozojskim i nešto manje trijaskim ležištima.

U općini Donji Vakuf i na nekoliko lokaliteta planine Vranica registrirana su i nalazišta ukrasnog poludragog kamenja granata, turmalina i feldspata.

Najčešće su pojave magnetita, limonita i hematita sa mineralizacijom Mn, Cu₂, Bi i Au. Česte su pojave i ležišta barita i gipsa. Na Čemernici se nalaze ležišta olovo-cinkane i cinabaritne rude. Gvozdено-manganske rude se mogu genetski podijeliti na kontaktno-metasomatski, submarinsko-eshalacioni, hidrotermalni i sedimentni tip oruđenja. Kontaktno-metasomatska ležišta su nastala u zoni gabrodioritskih intruzija i krečnjaka na Tovarnici, kod Ustirame i Kačuna. Submarinsko-eshalacioni tip oruđenja vezan je za srednjetrijasku vulkanogeno-sedimentnu formaciju. To su hematitno-manganske i limonitnomanganske rude. Ovom tipu pripadaju pojave kod Bukve, na Kleku, kod Gornjih Višljana, Ilijine Grude i Ugošća. Hidrotermalna ležišta se sastoje od limonita sa malim sadržajem mangana. Zapadno od Dusine nalazi se sedimentno ležište hematitno-piritnih ruda Šarman sa malim procentom mangana. Sedimentne manganske mineralizacije su registrovane i kod Lovna. Ležište Tovarnice, Korita, Kamenica i Šarman imaju manje od 1% mangana, te pripadaju niskomanganskim rudama gvožđa. Pojave barita su koncentrisane oko Dusine, na planini Pogorelici. Hidrotermalni barit je najčešće nastao metasomotozom dolomita.

U kvarcporfirima i kvarcno-sericitskim škriljcima javlja se mezo-epitermalni barit.

Jugoistočno od Dusine je ležište Zlatarica, a manje pojave su u Sabeljnim Pećinama, Grićima, Smrdivodama i Slatini. Teren obiluje lokalitetima živinih oruđenja, praćenih antimonskim i arsenskim mineralizacijama. To je hidrotermalni tip, lociran u paleozojskim škriljcima, metakvarcporfirima i gornjopermskim pješćarima sa sočivima dolomitičnih krečnjaka, u obliku žica u pukotinama vezanim za veće razlome. Živina oruđenja su nastala promjenama vezanim za riolitsku magmu. Glavne pojave su: Čemernica, Mačkara, Mračaj, Crče, Kulentaš, Valice, Borova Ravan, Đamuš, Hasli Brdo, i Slatina. Hidrotermalna olovo-cinkana oruđenja se javljaju u zajednici sa živinim rudama u kompleksnom ležištu Čemernica. Zapadno od Tovarnice, kod Bukove Ravni, anizijski krečnjaci nose nešto galenita, sfalerita i cerusita. Zlatonosni pijesak je pronađen u rijekama Železnica i Dragača, koje su ispirali i eksploatisali još Rimljani (od I do V stoljeća).

Slika 121. Karta mineralnih sirovina Općine Fojnica

3.1.1.6 Ljekovito bilje

Na području Općine Fojnica može se naći mnogobrojno ljekovito bilje, između ostalog, brusnica (crvena borovnica), majčina dušica (čubra), cvijet gloga, divlja menta, srijemoš (divlji bijeli luk). Od šumskog voća najprisutnije su borovnice, maline, kupine i šumske jagode. Područje je bogato i jestivim gljivama, naročito vrganjom i lisičarkom.

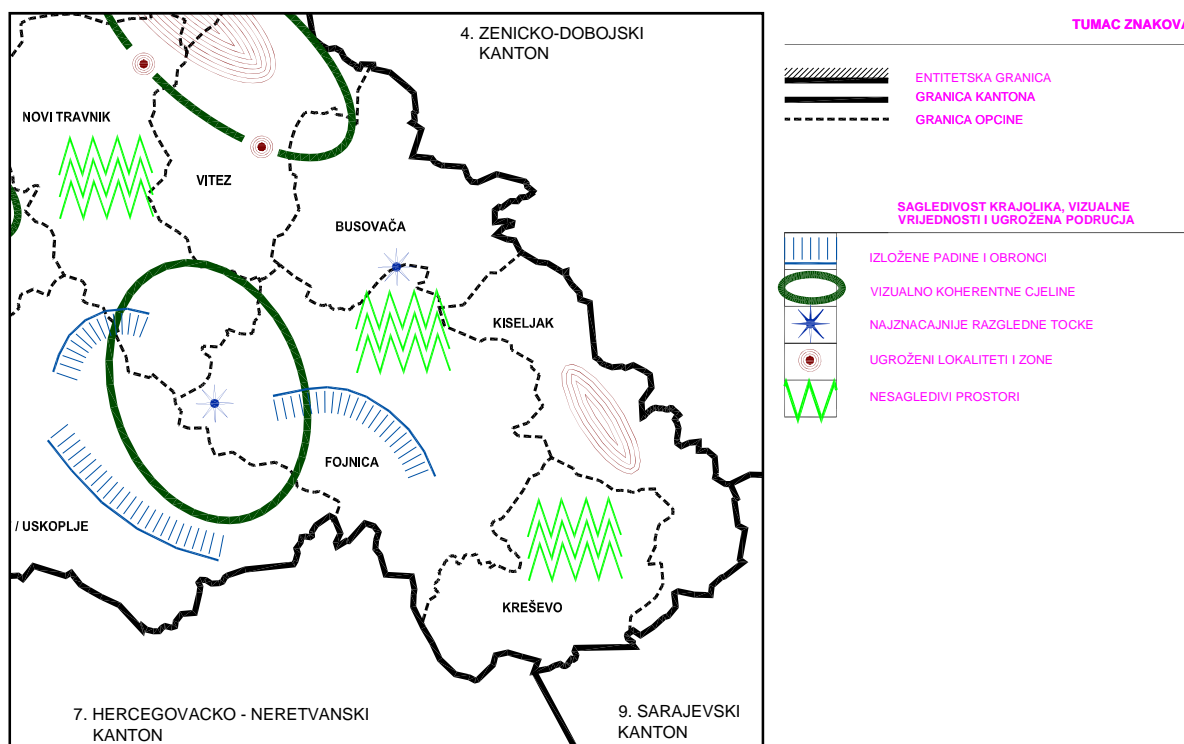

Slika 122. Ljekovito bilje

3.1.1.7 Termalne vode

Termalna voda na području Fojnice se svrstava u red slabo mineralnih hidrokarbonatno-sulfatno-kalcijsko-natrijskih voda. Izdašnost bušotina je 60 l/s uz mogućnost novih bušotina. Djelotvorna je u liječenju svih oblika reumatizma, bolesti kostiju i mišića, bolesti perifernog nervnog sistema i sl. Utvrđeno je prisustvo radioaktivnosti, te rijetkih mikroelemenata u vodi. Temperatura vode ovisno od bušotine kreće se od 18-30°C.

Koncesiju na postojeća izvorišta, kao i istraživačka prava, posjeduje Centar za medicinsku rehabilitaciju Fojnica.

Slika 123. Krajobrazne vrijednosti općine Fojnica kao dijela KSB – Sagledavanje krajolika vizualne vrijednosti i ugrožena područja (izvor: Prostorni plan KSB)

3.1.2 Kulturno-povijesne vrijednosti područja Fojnice

S obzirom da ovaj Master plan ne tretira pokretne spomenike i duhovnu kulturu, neophodno je pomenuti bogatstvo ovog segmenta kulture koje se čuva i obrađuje u muzejima, galerijama, arhivima i zbirkama. **Kulturno-historijski spomenici i cjeline** prema *Prostornom planu KSB/SBK* su:

- **Prehistorijsko doba:** Od ukupno 100 lokaliteta u KSB na području Općine Fojnica: Gradina; Fojnica 1; Veliki Gradac – čitovo; Zvonigrad, Božići; Gradac, Gojevići
- **Rimsko doba:** Od ukupno 102 lokaliteta u KSB na području Općine Fojnica: Fojnica 1; Fojnica 2; Ostružnica 1; Zvonigrad, Božići; Dusina
- **Srednji vijek**
  - **Utvrde – Burgovi:** Gradina Lagumi; Rizvići ; Kozigrad, Selakovići
  - **Nekropole stećaka:** Ostružnica 2; Dvorišta, Lužine; Gojevići; Otigošće; Krčevine, Dusina, Vrtla
- **Razdoblje turske uprave**
  - **Džamije:** Šabanmedbegova (1666/67); Hadžimuhareмова (1682/83); Pavlovička (1682/83); Čaršijska (1666/67)
  - **Turbeta:** Abdurahmana-Sirije na Oglavku-Fojnica (1847/48); Ali paše Rizvanbegovića-Oglavak (1847); Husein Babe Vukelića (1799/80)
  - **Medrese:** Hasan-Kjafije - Prusac (1612)
  - **Tekije:** Oglavak - Fojnica (1798); Vukelići - Fojnica (1780)
  - **Stambeni objekti:** Musafirhana (XVI. st.); Konak Viđihi - paše - Oglavak (1838)
- **Razdoblje Austrougarske uprave:**
  - **Historijske urbane cjeline:** Fojnica - Urbana cjelina centra sa nekoliko objekata zapadno-europskog eklekticizma
  - **Katoličke crkve i samostani: Kreševski dekanat:** Župska crkva Duha svetoga (1890); Franjevačka škola Puponovac (1871).

Kulturno-povijesni objekti i lokaliteti koji zahtijevaju posebnu zaštitu, prema *Prostornom planu Općine Fojnica*, su sljedeći:

- Posebnu pažnju istraživača, a i narodne tradicije, izaziva lokalitet na istaknutom, visokom zaravanku poviše sastava rijeke Dragače i Čemernice, nedaleko od Fojnice u sjeverozapadnom pravcu. Postoji izvjesna zbrka u nazivu ovog lokaliteta: neki ga istraživači nazivaju **Gradina ili Grad** (smješten je iznad sela Gradina, gdje se pretpostavlja da je bilo prehistorijsko naselje), dok ga narod najčešće zove **Lagumi**. Lokalitet je čitav opasan s nekoliko jaraka dubine 3-4 m, a širine 4-8 m, unutar kojih se zapažaju konture kamenih građevina, manje gomile razbacanog kamenja, te tragovi troske i vapna. Đuro Basler, koji je dao opis Laguma, smatra da počeci ovog naselja datiraju u kasno prehistorijsko doba. Po narodnoj tradiciji, na Lagumima su, u staro vrijeme, živjeli i prerađivali rudu rudari s područja Čemernice. Po svemu sudeći, Lagumi su srednjovjekovno rudarsko i topioničarsko naselje, koje je trajalo veoma dugo, najvjerovatnije duboko u tursko razdoblje;
- Na padinama planine Zahor, iznad sela Rizvići (1.150 m n.m), u blizini lokaliteta slapova Kozice i lovišta Zahar, nalaze se **ruševine srednjovjekovne građevine Kašteli**. To je pećina sa nekoliko izdubljenih pregrada, u koju su se sklonili franjevci i fra Anđeo Zvizdović sa njima, koji je upravo odatle sišao u polje Milodražje, 1463. godine, gdje je dočekaao Sultana Mehmeda el-Fatiha II. Osvajača, nakon osvajanja utvrđenja Jajce te slamanja otpora u tadašnjoj Bosni, a kojom prilikom je dobio poznatu Ahdnamu – ukaz bosanskim franjevcima i svom kršćanskom narodu o slobodi vjeroispovjesti, posjedovanja imovine te slobodi kretanja u ovim krajevima. Tom prilikom je Sultan ogrnuo fra Anđela Zvizdovića plavim plaštom sa zvijezdama koji se i danas čuva u Franjevačkom muzeju Fojnice zajedno sa Ahdnamom. Dvije zidane kule, koje i sada stoje, narod naziva Bijeli

grad i Crni grad, a po narodnom vjerovanju, u jednoj od njih postoje gvozdene vrata na ulazu u neku podzemnu prostoriju sa blagom;

Slike 124.-125. Kašteli

- Arheološka istraživanja **lokaliteta Zvonigrad**, iznad sela Otigošće, ustanovila su da je ovdje bilo prehistorijsko naselje gradinskog tipa. Još uvijek se prepoznaju umjetne terase, tragovi naselja i zidovi bez vapna, dok su na čitavoj gradini razasuti ulomci keramike još iz rimskog doba. Najvjerovatnija funkcija mu je bila zaštita rudnika uz rijeku Željeznicu. Zvonigrad je utvrda koju su vjerovatno koristili još rudari u srednjem vijeku, Dubrovčani i Sasi koji su dolazili eksploatirati ovaj bogati kraj. Na ovom lokalitetu još postoje;
- **utvrđenje Kozovgrad** na padinama planine Zec. Jugoistočno od Fojnice, na jednom obronku Matorca, na 1.430 m n.m, nalaze se ostaci srednjovjekovne tvrđave Kozovgrad (Kozov-grad, Kozao, Kozo). Sudeći po svemu, tvrđava je podignuta krajem prve polovine XV. st. da štiti rudarske revire u svojoj neposrednoj blizini, tj. po Trošniku, Selkakovićima, Bistrici i dalje na Matorcu, a možda i na području današnje Fojnice. S južne strane tvrđave Kozograda je zaravanak koji narod naziva "Kraljičin grič", a na zapadnoj strani veća kula, poznata u narodu pod nazivom "Kraljeva kula". Uklesan u živu stijenu, pod kulom je teško čitljiv natpis pisan bosanskom ćirilicom, a ispod njega grafit od pet slova nejasnog značenja. Jedan slučajan nalaz u ljeto 1972. godine potvrdio je pretpostavku da je tvrđava, o kojoj se u narodu priča da je bila "ljetište", ljetna rezidencija bosanskih vladara. U narodu kruže mnoge priče o ovoj srednjovjekovnoj tvrđavi, a dubrovački ljetipisac Lukarić je zabilježio da je pretposljednja bosanska kraljica, Katarina Kosača, pred Turcima pobjegla upravo s Kozograda godine 1463. godine i pješice došla na teritorij Dubrovačke republike, u Ston. Uz pomoć fondacije "Mozaik" i općine Fojnica u toku je su pripreme za obnovu ostataka ovog povjesnog grada, te pristupnih putova do Kozovgrada;
- **Rudnik zlata Bakovići** koji je otvoren 1885. godine, a zatvoren uoči II. svjetskog rata. Koncesije na eksploataciju zlata su imali Englezi;
- **Rudnik željezne rude i žive Čemernica** koji je zatvoren poslije II. svjetskog rata;
- **Stećci**; O postojanju i djelovanju bosanske crkve na ovim prostorima govori veliki broj nekropola sa stećcima, koji su ostali sačuvani do današnjih dana. Na lokalitetu Ostružnica otkrivena je nekropola sa 50 stećaka, od čega je 10 sanduka i 40 ploča bez ukrasnih motiva. U selu Otigošće otkrivena je nekropola sa 46 stećaka u obliku sanduka bez ukrasnih motiva. Dva velika stećka sa lokaliteta Lužine premješteni su kod hotela "Reumal", oba su u obliku sljemenika, od kojih je jedan dekoriran ukrasnom rozetom sa 8 latica. U selu Dusina postoji jedan stećak u obliku sanduka, znatno oštećen, a u samom gradu, u haremu Šećerhanova bašča, nalazi se jedan stećak, sa iznimnom ukrasnom ornamentikom;

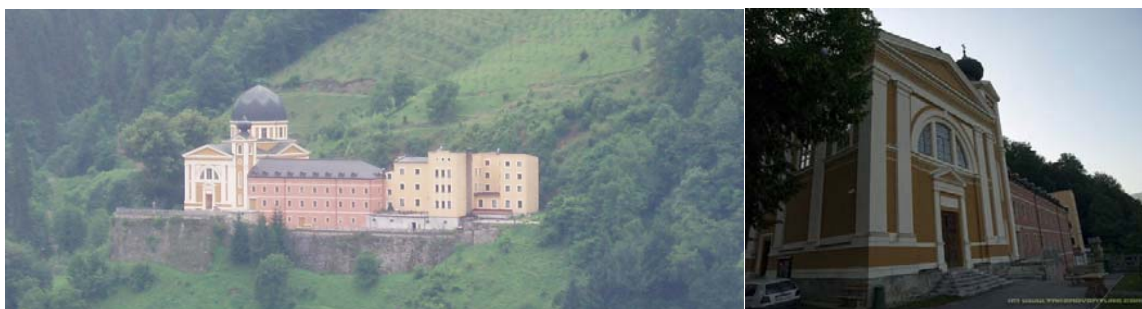
Slike 126.-127. Fojnički stećci u parku:
pogled prema „Reumalu“ (lijevo); pogled prema Samostanu (desno)

- **Banja Fojnica** - termalne i radioaktivne vode. Prije Drugog svjetskog rata postojale su dvije privatne banje. Nakon rata su izgrađeni novi banjski kapaciteti. Reumal sa 415 kreveta, Nova bolnica sa 115 kreveta, te Jezero sa 30 kreveta i Stara banja sa 60 kreveta. Na bazi ovih prirodnih resursa razvijao se zdravstveni turizam koji je zapošljavao oko 400 zdravstvenih, ugostiteljskih, administrativnih i drugih radnika;

Slike 128.-129. Banja „Reumal“ Fojnica

- Prvo osnivanje **franjevačkog samostana i crkve u Fojnici** treba tražiti u onoj dobi, kada su počeli kopati rude u fojničkoj okolici katolički Dubrovčani, a s njima ugarski Sasi i dalmatinski Latini, prvi kao zakupnici rudokopa, a drugi i treći kao rudarski vještaci i radnici. Prema nekim izvorima, prvi samostan sa skromnom crkvicom izgrađen je 1339. godine na mjestu Pazarnice, da bi na današnjem mjestu samostan bio izgrađen 1502. godine. Tokom 1521. godine samostan je razoren, ali nekoliko godina kasnije ponovo obnovljen. Sadašnja zgrada samostana datira iz XIX. stoljeća. **Franjevački samostan Duha Svetoga** sa svojim zbirkama, arhivom i knjižnicom ima iznimne vrijednosti koje govore o bogatstvu kulturno-historijskog naslijeđa ovih krajeva.

Slike 130.-131. Franjevački samostan u Fojnici

U samostanu se čuva i **Fojnički grbovnik**, kao velika knjiga uvezan skup od 139 grbova bosanskih srednjovjekovnih vlastelina, te bosanskih i srpskih kraljeva i plemića. Na dva naslovna lista nalaze se: na prvom skupu grbovi od devet pokrajina, a na drugom starobosančicom napisano da je te grbove u čast Stjepana Nemanje (Dušanovog), cara srpskoga, nacrtao pop Stanko Rubčić 1340. godine. Tu ima na latinskom jeziku potvrda iz 1800. godine fra Grge Ilijića da se taj grbovnik od pamtivijeka čuva kod franjevaca u Fojnici. Sama vanjština Fojničkog grbovnika daje mu mnogo stoljeća života, a i mjerodavne oblasti priznaju ga kao autentični kodeks plemićkih grbova.

Franjevački samostan u Fojnici poznat je po svojoj knjižnici, u kojoj se čuva preko 17,000 primjeraka knjiga (oko 10.000 knjiga, iz svih oblasti svjetske i religiozne literature), dokumenata, izvještaja. U muzeju samostana čuva se nekoliko zbirki, od kojih smatramo za potrebno pomenuti najznačajnije: zbirka fra Anđela Zvizdovića, zbirka biskupa Miletića, bosansko-franjevačka zbirka, zbirke oružja, iskopina, narodnog veza, narodnog odijela te veoma bogata numizmatička zbirka starog novca. U arhivu samostana pohranjeni su ne samo službena pisma i važni spisi nego i dosta neslužbenih a važnih stvari i dokumenata.

Slike 132.-133. Fojnički Grbovnik (lijevo); Ahdnama (desno)

U samostanu se čuva 14 inkunabula (knjige nastale prije 1500. godine), a značajan dio arhiva zauzima i veliki broj originalnih dokumenata iz vremena turske vladavine, među kojima je i čuvena **Ahdnama** koju je sultan Mehmed El Fatih II izdao bosanskim franjevcima. U danima turskog osvajanja Bosne, gvardijan samostana i tadašnji kustod bosanske kustodije, fra Anđeo Zvizdović, izašao je pred turskog sultana Mehmeda II Fatifa i objasnio mu razloge povlačenja domaćeg stanovništva i zamolio za garancije za miran život i slobodu. Sultan to uvažava i 28.05.1463. godine potpisuje svoju "Ahdnamu", pismenu garanciju za osobna i imovinska prava i slobode domaćem stanovništvu. Tokom cijelog turskog razdoblja ova Ahdnama je bila od velikog značenja za cijelu katoličku zajednicu u Bosni, kao i ulogu ovog samostana. Ahdnama je predstavljala pravu povelju o vjerskim i građanskim slobodama, osnovni dokument kojim je reguliran položaj kršćana u osmanskoj carevini i utvrđivani odnosi turskih vlasti prema kršćanskoj zajednici u cjelini. Ahdnama je poznata kao najstariji dokument o ljudskim pravima u historiji, 326 godina prije Francuske buržoaske revolucije 1789. godine i 485 godina prije Međunarodne deklaracije o ljudskim pravima 1948. godine.

Originalan tekst Ahdname, koja se i danas čuva u muzeju Franjevačkog samostana u Fojnici, glasi: *"Ja sam sultan Mehmed han, neka je poznato svima, uopće od prostog puka kao i odjeljenjima ova moja vlastodržea povelja, kojom bosanskim svećenicima ukazujem veliku pažnju, te zapovijedam: spomenutim i njihovim ne smije biti smetnje ni pritiska, neka se smjeste u svojim bogomoljama, te kako od uzvišene moje strane, tako od mojih vezira, niti od mojih podčinjenih (robova), niti od mojih podanika – raje niti od svega stanovništva*

cjelokupne moje države spomenutim nitko se ne smije miješati u njihove stvari niti ih napadati, ni vrijeđati ni njih ni njihov život, njihov imetak (imovinu) ni njihove bogomolje. Također iz tuđine osobito u moju državu dovoditi ljude dozvoljava im se. Stoga spomenutim izdajem moju uzvišenu zapovijed u kojoj im posvećujem svoju brigu i pažnju, te se kunem teškom zakletvom: Stvoriteljem i gospodarom zemlje i nebesa, sa sedam musafa sa velikim Božijim vjesnikom (Muhamedom) i sa 124.000 pejgambere i sa sabljom koju pašem da ovim što je napisano nikoje lice ne smije se suprotstaviti dok god ovi (Franjevci) služe meni i mojoj zapovjesti budu pokorni.” Pisano 28. maja 1463. godine na granici Milodraža FATIH SULTAN MEHMED.

- **Atik džamija u Fojnici**, jedna je od najstarijih u BiH. Prvu skromnu bogomolju (mesdžid) podigao je domaći čovjek, autohtoni stanovnik varoši, Mustafa Hadr 1551. godine. Naziv ulice Hadrovići, sačuvan od iskona do danas, podsjeća upravo na osnivača i njegove potomke. Popis iz 1604. godine zabilježio je navedenu bogomolju kao džamiju, pod imenom Atik (stara) džamija. Današnji natpis nad ulazom u džamiju pokazuje da je objekt obnovljen 1820. godine i da je obnovom rukovodio Sirri-baba, šejh tekije na Oglavku;
- **Čaršijsku džamiju u Fojnici**, podigao je vlastitim sredstvima Šaban Ahmed – efendija, tadašnji kreševsko-fojnički kadija, 1666. godine. Na tom prostoru razvija se i glavni dio fojničke čaršije, po čemu je i džamija u narodu nazivana Čaršijska, koja je bila kulturni i društveni centar mahale. Izgradnja Čaršijske džamije neposredno je povezana sa određivanjem Fojnice kao novog i stalnog sjedišta kadiluka. Umjesto dotrajale Šaban Ahmedove kamene džamije, 320 godina nakon njenog osnivanja, izgrađen je novi objekat pod kupolom, čija estetski uspjeta dvošerefna munara plijeni pogled mnogih prolaznika;

Slike 134.-135. Prve džamije u Fojnici: Atik džamija (lijevo); Čaršijska džamija (desno)

- **Hadži Muhareмова džamija u Fojnici** (Pavlovačka džamija), izgrađena 1684. godine, 18 godina poslije Čaršijske u mahali Pavlovac, a podigao ju je neki Hadži Muharrem-efendija. Ova džamija je bila kulturni i društveni centar treće fojničke mahale;

Slike 136.-137. Šaban ef. džamija (lijevo); Muharem ef. džamija (desno)

- **Musafirhana Fojnica**, najstariji sačuvani objekt od javnog značenja - povijesni spomenik koji je proglašen nacionalnim spomenikom BiH. Ovaj kulturno historijski spomenik koji se nalazi u današnjoj Bosanskoj ulici uz riječicu Šćonu na putu koji vodi od Fojnice prema Prokoškom jezeru u Atik mahali bio je i u bivšoj Jugoslaviji zaštićeni nacionalni spomenik od 1950. godine kada se musafirhana stavlja pod zaštitu države i upisuje u Registar nepokretnih spomenika kulture. Podignuta je u prvom urbanom nukleusu u Atik mahali, i po svojoj namjeni, kao i arhitekturi, vjerojatno je nastala kada i džamija, a svakako u drugoj polovini XVI. st. U njoj su nastala i do danas sačuvana dva rukopisna primjerka Kur'ana iz 1615. i 1648. godine, što pokazuje da je tu bio svojevrсни kulturni centar mahale. Jedan od ovih primjeraka, pisan 1648. godine, još je u Fojnici, dok se drugi poslije Drugog svjetskog rata našao u Dubrovniku. Nedavno je započela njena rehabilitacija i restauracija. Donji dijelovi zida objekta su napadnuti vlagom bili skroz oronuli, vidljive su bile pukotine po zidovima, fasada je skoro sva otpala, krov prokišnjavao, podovi i plafoni propadali, avlija zarastala u korov. Nedavno je musafirhana promijenila svog izvornog vlasnika kupoprodajnim ugovorom kojim ju je kupila firma Privredno društvo "Karadrho" Fojnica...

Slike 138.-139. Musafirhana (lijevo); detalj unutrašnjosti (desno)

- **Derviške tekije** u kulturno-historijskom nasljeđu fojničkog kraja zauzimaju značajno mjesto. Jedan od novoformiranih islamskih pravaca bio je i nakšibendijski sufizam (tesavuf), pretežno sunitske i religiozno-moralne orijentacije, zasnovan na vraćanju ortodoksnoj umjerenosti i religiozno-moralnom aspektu islamskog učenja. Nakšibendijski red posebno karakterizira tihi i bezvučni zikir, koji je osnivač reda preuzeo od starijih učitelja. Starija tarikatska tradicija u Fojnici vezana je za fojničku musafirhanu u Atik Mahali. Posebna tekijaska zgrada nastala je tek po izgradnji Čaršijske džamije, u drugoj polovini XVII. st., vjerojatno na poticaj osnivača džamije, kadije, Šaban Ahmed-efendije (oko 1670). Tekijska zgrada u Fojnici nalazila se do požara 1945. godine na zapadnoj strani groblja Čaršijske džamije. Tekija u Vukeljićima osnovana je 1780. godine. Tako je zabilježeno na vanjskom zidu ove zgrade. Zgrada tekije u Vukeljićima skroman je objekt polukatne konstrukcije. Na brijegu iznad tekije je malo groblje sa tri turbeta, oko kojih su mezarovi članova porodice Hadžimejlić i istaknutih pojedinaca – derviša koji su izrazili želju da budu ukopani u blizini svojih starenika i šejhova. Treća po vremenu nastanka bila je tekija na Oglavku, selu desetak kilometara nizvodno od Fojnice, na terasi podno planine Zahor (1798). Travnički vezir Vedžihi-paša izgrađuje na Oglavku svoj konak (1838), a to isto čini i Ali Kjami-paša (1846). Kasnije su oba konaka služila za musafirhane. Nakon smrti Sirri-babe, nad njegovim mezarom na Oglavku izgrađeno je turbe, po želji i direktivi njegovog poštivatelja, hercegovačkog vezira Alipaše Rizvanbegovića. Par stotina metara istočno od tekije i Sirri-babina turbeta postoji i turbe šejha Huseina Horasanije, po tradiciji savjetnika sultana Fatiha, koji je ovdje umro ili poginuo. Oko turbeta je groblje Sikirića i prijatelja tekije. U ratnom vohoru 1993. godine zgrada tekije na Oglavku je izgorila, ali je nedavno ponovo obnovljena i stavljena u funkciju;

Slike 140.-141. Tekija u Vukeljićima (lijevo); Tekija na Oglavku (desno)

- **Muzej u Vukeljićima;** U selu Vukeljići, 15-tak kilometara od Fojnice, dr. Ćazim Hadžimejlić je osnovao porodični muzej, smješten u neposrednoj blizini tekije. Muzej posjeduje veoma bogatu zbirku starih rukopisa i knjiga, nošnji i posuđa ovog kraja, oružja i oruđa za rad, slika i levhi, koje govore o bogatstvu i raznolikosti života u ovim krajevima, tokom proteklih stoljeća;

Slika 142. Prostorni razmještaj kulturno-historijskih spomenika Općine Fojnica

- **Džamije na području mjesnih zajednica općine Fojnica:** MZ Prokos, Pridola, Dusina, Gojevići, Ostružnica i Pločari Polje;
- **Crkve i kapele na području Fojnice:** MZ Gojevići, Bakovići, Ščitovo, i Prokos;
- **Partizansko groblje i spomenik Fojnica;**
- **Bista Zije Dizdarevića u Fojnici.** Ovo spomen obilježje posvećeno je borcu i književniku Ziji Dizdareviću stradalom u Jasenovcu 1941. godine;
- **Šehidsko mezarje Pazarnica;**
- **Spomen šardavan sa česmama borcima šehidima,** na najistaknutijem dijelu mezarja Čaršijske džamije;
- **Spomen obilježje na Prokoškom jezeru.** Na ovom mjestu je podignuto spomen obilježje na tragično stradalog gospodina Gerda Vagnera i njegove suradnike u padu helikoptera koji se srušio za vrijeme obavljanja mirovne misije;

LEGENDA: 1. Stara banja; 2. Nova bolnica; 3. Hotel „Reumal“; 7. Musafirhana; 8. Atik džamija;
9. Čaršijska džamija; 21. Franjevački samostan; 23. Hadži-Muharem džamija
Slika 143. Mapa objekata u gradu Fojnica, sa ski liftom (lijevo dolje)

Za prostorne cjeline i pojedinačne spomenike treba definirati: uvjete korištenja, stupanj zaštite vezan za valorizaciju, odnosno kategorizaciju. Uz kategorizaciju ovaj Plan pokreće i proces zaštite, a njegovim usvajanjem postaje obavezujući. Neki od spomenika i cjelina imali su već neki obim zaštite. Oni se prema novom stanju, a posebno u odnosu na ratna zbivanja, moraju redefinirati na osnovu *Zakona o zaštiti i korištenju prirodnog i kulturno-istorijskog nasljeđa BiH*. Neke od tih cjelina, kao što je Jajce, treba podići na najviši nivo, tražeći podršku svih relevantnih faktora, kako domaćih, tako i međunarodnih kao što je UNESCO. Izgrađene u mjerilu čovjeka, historijske urbane cjeline su vrlo atraktivne za suvremenog čovjeka, pa njihova revitalizacija postiže visoki komercijalni efekt.

Nakon usvajanja ovog plana potrebno je pristupiti izradi detaljnih planova. To se u prvom redu odnosi na izradu planova zaštite i revitalizacije istorijskih urbanih cjelina, a zatim i pojedinačnih spomenika. Arheološka istraživanja mnogih lokaliteta treba posmatrati kao permanentni proces. Posebno treba obratiti pažnju na već početa istraživanja koja treba dovršiti. Obim intervencija vezan je za ekonomske mogućnosti. U tom procesu treba poći od prioriteta, koji se utvrđuju zajedno sa Zavodom za zaštitu i korištenje kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa.

3.3 Dopuštene turističke djelatnosti u skladu sa zonama zaštite

Analizom informacija predstavljenih u prethodnim poglavljima, može se doći do zaključka da je prostornim planom teritorija Općine Fojnica rezervirano područje za turističke djelatnosti koje je stavljeno pod određeni stupanj zaštite. I uz činjenicu da su ta područja pod određenim stupnjem zaštite, ona su rezervirana za aktivnosti koje su povezane s izgradnjom novih turističkih kapaciteta i razvojem turizma. U idućoj tablici dat je popis dopuštenih turističkih djelatnosti i zona na kojima je predvineno njihovo odvijanje.

Tablica 16. Popis dopuštenih turističkih djelatnosti

Dopuštena turistička djelatnost	Zona rezervirana za turističku djelatnost
Zimski športsko-rekreacijski turizam: skijanje, sankanje	Ski centar „Vran kamen“, na visoravni Poljana, uži lokalitet "Fratarske staje" (planinski masiv Vranica) - ZRC „Poljane“
Ljetni športsko-rekreacijski turizam: odbojka na pijesku, nogomet, rukomet, košarka i tenis	ZRC „Poljane“ kod hotela „Brusnica“
Ljetni i zimski športsko-rekreacijski turizam: planinarenje	Područje planine Vranica do vrhova Nadkrstac i Ločika Od hotela "Brusnica" do Prokoškog jezera (33 km u jednom pravcu)
Ljetni športsko-rekreacijski turizam: brdsko-planinski biciklizam, paragliding, jahanje, šetnja, tematske staze „zdravlja“	Područje planine Vranica
Eko-etno selo	Rubna područja ZRC „Poljana“
Lovni turizam	Planine oko Fojnice (lovačke kuće: Pogorelica, Jezernica, Kozovgrad i Zahor)
Ribolov	Rijeke Fojnica, Gvoždanka i Dragača

Kompletnu turističku ljetnu i zimsku ponudu je moguće „uvezati“ s bogatim kulturno-historijskim naslijeđem koje je sveprisutno na teritoriju Općine.

3.4 Mogući pritisci na zaštićene prirodne vrijednosti uzrokovane turističkim djelatnostima

Mogući pritisci na zaštićene prirodne vrijednosti uzrokovane turističkim djelatnostima su uzrokovani brojnošću posjetitelja, uporabom prirodnih resursa koja ne vodi dovoljno računa o održivosti, izgradnjom infrastrukturnih i drugih građevina, kao i drugim aktivnostima u svezi s turističkim djelatnostima. Općenito, ovi pritisci variraju u odnosu na broj i vrstu posjetitelja, te karakteristike turističkog područja. Pojedinačni posjetitelj ima veoma mali utjecaj, ali kada je broj posjetitelja veliki oni imaju značajniji utjecaj, pa je moguće da dođe do pretjeranog korištenja prirodnih resursa.

Pritisci koje turističke djelatnosti mogu imati na zaštićene prirodne vrijednosti mogu biti direktni, izazvani prisustvom posjetitelja u danom području, i indirektni pritisci, koji su povezani s utjecajima koje može imati izgradnja i korištenje turističke infrastrukture.

Neki od identificiranih mogućih pritisaka na zaštićene prirodne vrijednosti uzrokovani turističkim djelatnostima su:

- Pritisci na zemljište;
- Pritisci na vodne resurse;
- Pritisci na floru i faunu;
- Pritisci na komunalnu infrastrukturu i sanitaciju;
- Estetski i vizualni pritisci;
- Pritisci na kulturno-historijsko naslijeđe;
- Socijalni pritisci, pritisci na ekonomiju i turizam.

Tablica 17. Mogući pritisci na zaštićene prirodne vrijednosti u fazi građenja objekata

Mogući pritisci	Opis
Pritisci na zemljište	<ul style="list-style-type: none"> - Uklanjanje zemljišta i njegovo premještanje kao posljedica građevinskih radova na izgradnji turističke infrastrukture. - Zagađenje zemljišta neodgovarajućim odlaganjem nastalog otpada na slobodnim površinama zemljišta odnosno izmjene reljefnih karakteristika odlaganjem iskopanog materijala na za to nepredviđenim lokacijama.
Pritisci na vodne resurse	<ul style="list-style-type: none"> - Poremećaji prirodnih pravaca prihranjivanja pod utjecajem građevinskih radova (iskopi, uništavanje i skidanje prirodnog pokrovnog sloja, i drugo). Ujedno skidanjem pokrovnog sloja i stvaranjem novih slivnih površina zamučena ili na drugi način onečišćena voda brzo se drenira u podzemlje. - Zagađenje voda kao posljedica prosipanja ili akcidentnih izlivanja nafte i naftnih derivata, odbacivanje motornih ulja i sličnog otpada. - Zagađenje voda nekontroliranim deponiranjem iskopanog materijala, odnosno drugih vrsta otpadaka u korito rijeke, depresije, obale vodotoka ili more. - Zagađenje voda kao posljedica nekontroliranog odvođenja sanitarnih voda na mjestima baza za smještaj radnika, gdje su moguća manja zagađivanja uključujući otpadne vode iz neodgovarajućih sanitarnih čvorova. - Negativni pritisci na obale i korito rijeka i jezera kao posljedica nekontroliranog korištenja materijala sa lokaliteta (npr. eksploatacija pijeska).
Pritisci na floru i faunu	<ul style="list-style-type: none"> - Poremećaj aktivnosti životinja zbog prisustva ljudi i strojeva, te povećanog nivoa buke. - Narušavanje i razaranje dijelova staništa uslijed uspostavljanja gradilišta, radnih prostora i privremenih odlagališta materijala, prvenstveno biljnog pokrivača kao glavnog staništa životinjskih vrsta. - Ograničavanje rasta biljnih vrsta zbog zbijanja zemljišta (narušavanje pedofaune) uporabom strojeva, čime se remeti vodna bilanca u dubljim slojevima. - Krčenje staza, kao i sječa šuma, ima utjecaj i na floru i faunu invertebrata i sitnih kralježnjaka.
Estetski i vizualni pritisci	<ul style="list-style-type: none"> - Nekontrolirana i/ili neodgovorna gradnja turističkih objekata može stvarati neugodni estetski i vizualni pritisak na lokalno stanovništvo i posjetitelje.
Pritisci na kulturno-historijsko naslijeđe	<ul style="list-style-type: none"> - Uništenje kulturno-povijesnih spomenika u fazi izgradnje turističkih objekata.
Socijalni pritisci, pritisci na ekonomiju	<ul style="list-style-type: none"> - Povećanje pritiska na prirodne resurse i životnu sredinu kao posljedica povećanja broja posjetitelja u projektnom području zbog izgradnje turističke infrastrukture. - Neriješeni imovinski odnosi i neplanska izgradnja privatnih objekata ili ograničavanje zemljišta čije vlasništvo nije jasno definirano.

Tablica 18. Mogući pritisci na zaštićene prirodne vrijednosti u fazi korištenja turističkih objekata

Mogući pritisci	Opis
Pritisci na zemljište	<ul style="list-style-type: none"> - Klizanje gornjeg sloja zemljišta kao posljedica prisustva skijaša, šetača u prirodi i planinara, te jahača. - Razbijanje gornjih slojeva zemljišta kao posljedica „usitnjavanja“ humusnog sloja na puteljcima, stazama za šetanje. - Sabijanje zemljišta gaženjem zbog prisustva skijaša, šetača, planinara, jahača. - Sabijanjem zemljišta povećava se mogućnost pojave klizišta, poremećaja prirodnih pravaca prihranjivanja i raspoloživosti vode za biljke i organizme koji žive u površinskim slojevima zemljišta. - Erozijska zemljišta kao posljedica uništenja vegetacije te povećane kompaktnosti zemljišta te prisustva drugih faktora kao što su padaline, vjetar, nagib zemljišta i sl. - Promjena kvalitete zemljišta kao posljedica neodgovarajućeg odlaganja otpada zbog nepostojanja, odnosno postojanja neodgovarajuće infrastrukture za odlaganje čvrstog otpada, što će za posljedicu imati odlaganje i nagomilavanje otpada na za to nepredviđenim lokacijama kao što je okolno zemljište i šuma, odnosno zbog nepostojanja, odnosno postojanja neodgovarajućeg sistema prikupljanja i odvoza čvrstog otpada što će rezultirati njegovim nagomilavanjem u zaštićenim zonama.
Pritisci na vodne resurse	<ul style="list-style-type: none"> - Zagađenje voda kao posljedica nepostojanja, odnosno postojanja neodgovarajuće infrastrukture za tretman i odlaganje otpadnih voda, što će za posljedicu imati unošenje onečišćenih voda u površinske i podzemne vode, - Zagađenje voda kao posljedica nepostojanja, odnosno postojanja neodgovarajućeg sistema prikupljanja i odvoza čvrstog otpada, što će rezultirati nagomilavanjem otpada u zaštićenim zonama.
Pritisci na floru i faunu	<ul style="list-style-type: none"> - Stvaranje otpada, nehotečno ili namjerno ubijanje životinja izvan lovnog gazdinstva i lovne sezone i uništavanje njihovih razvojnih oblika (npr. jaja ptica), nehotečno ili namjerno uništavanje biljnih vrsta sječom, branjem, gaženjem ili sakupljanjem cvijeća, dekorativnog i ljekovitog bilja. - Ograničavanje rasta biljnih vrsta zbog zbijanja zemljišta (narušavanje pedofaune) prisustvom skijaša, šetača, jahača, i sl., čime se remeti vodna bilanca u dubljim slojevima. - Povećana mogućnost nastanka šumskih požara.
Pritisci na komunalnu infrastrukturu i sanitaciju	<ul style="list-style-type: none"> - Povećanje potreba za vodom za piće, povećanje nastalih količina komunalnih otpadnih voda, te stvaranje većih količina otpada doprinijet će većem zagađenju i osiromašenju prirodnih resursa, od kojih je voda za piće jedan od najvažnijih, ukoliko ne bude praćeno proširenjem kapaciteta i izgradnjom infrastrukture koja će ublažiti ili potpuno umanjiti ove efekte.
Estetski i vizualni pritisci	<ul style="list-style-type: none"> - Nekontrolirana i/ili neodgovorna turistička aktivnost može imati ozbiljan estetski i vizualni utjecaj na pejzaž kao posljedica: <ul style="list-style-type: none"> - bacanja čvrstih otpadaka i njihovog gomilanja u zaštićenim područjima - vandalizma i destrukcije (grafiti na drveću, objektima i stijenama, uništavanje infrastrukture, i sl.).
Pritisci na kulturno-historijsko naslijeđe	<ul style="list-style-type: none"> - Uništenje kulturno-povijesnih spomenika u fazi korištenja od strane neodgovornih posjetitelja.

3.5 Mogući pritisci na zaštićene prirodne vrijednosti uzrokovane brojnošću posjetitelja i frekvencijama posjeta, prihvatni potencijali

Utjecaji turizma se razlikuju s obzirom na broj i prirodu turista, ali naravno i s obzirom na karakteristike lokacije. Problemi rastu ukoliko je prevelik broj turista ili ako se resursi previše koriste.

Dakle, iako turizam može biti unosan izvor prihoda za neko područje, on također može predstavljati veliki problem za upravljanje. Potencijalni ključ za definiranje ispravnih upravljačkih metoda leži u procjeni broja posjetitelja koji mogu posjetiti određeno područje bez da se naruše njegove prirodne vrijednosti, odnosno određivanje tzv. **prihvatnog potencijala turističkog područja**, što je jedna od temeljnih tehnika u planiranju i upravljanju turizmom i rekreacijom sa svrhom definiranja poželjnih gornjih granica razvoja, odnosno optimalne upotrebe turističkih resursa.

Prihvatni potencijal se može definirati kao:

Maksimalan broj turističkih korisnika koji istodobno posjećuju turističko mjesto bez neprihvatljivih poremećaja fizičkog, ekonomskog i socio-kulturnog okoliša, kao i bez neprihvatljivog smanjenja kvalitete zadovoljstva posjetitelja (Izvor: WTO, 1981).

Shvaćanje prihvatnog kapaciteta u turizmu razvijalo se tijekom vremena od orijentacije na lako mjerljive fizičko-ekološke parametre prema sve intenzivnijem uvažavanju teže mjerljivih socio-demografskih i socio-kulturnih parametara. Stoga bi danas prilikom određivanja turističkog prihvatnog potencijala općenito, trebalo posebno razmatrati tri skupine parametara: a) fizičko-ekološke, b) socio-demografske i c) političko-ekonomske.

Fizičko-ekološki parametri odnose se na sve fiksne i elastične komponente koje se tiču prirodnog okoliša, a zbog pretežite vezanosti na prirodne izvore u njih treba pribrojiti i infrastrukturu. U fiksne elemente spadaju tako doslovni i funkcionalni fizički kapacitet, ekološki kapacitet, kapacitet prirodnog naslijeđa, klimatski elementi, itd. Budući da su ovi elementi uglavnom lako mjerljivi, potrebno je utvrditi njihove brojčane vrijednosti koje onda mogu služiti kao osnova za određivanje ukupnog prihvatnog kapaciteta. Elastični elementi se odnose uglavnom na infrastrukturu, dakle na vodoopskrbu, odvodnju, opskrbu električnom energijom, plinoopskrbu, promet i komunalnu infrastrukturu. Iako je kapacitet infrastrukture razmjerno lako mjerljiv, brojčane vrijednosti ne mogu služiti kao osnova određenja prihvatnog kapaciteta, već samo kao okvirni orijentir. Naime, političko-ekonomski faktori mogu utjecati na značajno dizanje limita infrastrukturnog prihvatnog kapaciteta kroz pretpostavljena državna ulaganja u infrastrukturu, porezne olakšice i sl.

Socio-demografski parametri odnose se na sve elemente koji se tiču društvene zajednice, odnosno lokalnog stanovništva, turista i njihovog međuodnosa. Općenito su lakše mjerljivi osnovni demografski elementi (raspoloživa radna snaga, obrazovna struktura radne snage), dok su mnogo teže mjerljivi socio-kulturni elementi, kao što su kulturni identitet lokalnog stanovništva, turistički doživljaj, limit prihvata nove radne snage i turista.

Političko-ekonomski parametri odnose se prvenstveno na pretpostavljena konkretna ulaganja i ekonomske mjere vezane za razvoj turizma. Gdje god je moguće, ovo bi trebalo i kvantificirati, a posebno kad se radi o donjim limitima ukupnog prihvatnog kapaciteta. Ako je npr. glavni limit budućeg razvoja vodoopskrba, a država nudi ulaganje vlastitih sredstava u izgradnju novih cjevovoda bez opterećenja eventualnih investitora u turizmu, onda za vodoopskrbni kapacitet treba uzeti u obzir vrijednost nakon izgradnje predviđenih cjevovoda, a ne postojeće stanje. Ovi parametri najčešće imaju ključnu ulogu prilikom određivanja prihvatnog kapaciteta jer se najčešće na osnovi političko-ekonomskih parametara vrši opredjeljenje za određeni razvojni scenarij izmenu dva moguća ekstrema, a tako i za konačni prihvatni kapacitet.

Temeljne faze odrenivanja prihvatnog potencijala su:

1. Faza prikupljanja dokumentacije i izrade karata
2. Faza analize
3. Opcije razvitka turizma
4. Faza formulacije prihvatnog kapaciteta.

Iz gore navedenog je jasno da se prihvatni kapacitet određuje na temelju modela/scenarija razvoja turizma do kojeg se dolazi unakrsnim razmatranjem svih postojećih faktora kao što je ocjena turističke privlačnosti i atrakcije (turističkih resursa), turističke potražnje i turističkog proizvoda, odnosa destinacije sa širim okruženjem, analizom gospodarstva i strukture stanovništva te analizom propisanih ograničenja u pogledu razvitka turizma. Odabir scenarija razvoja turizma sam po sebi znači da je okvirno definiran i prihvatni kapacitet određenog prostora pri čemu fiksni elementi prihvatnog kapaciteta bivaju utvrđeni u fazama analize i definiranja opcija razvitka turizma, te u posljednjoj fazi preostaje samo utvrđivanje elastičnih elemenata.

Da bi se utvrdili fiksni elementi prihvatnog kapaciteta, potrebno je prvobitno definirati i kvantificirati indikatore održivog razvoja turizma.

Tablica 19. Fizičko-ekološki indikatori održivog razvoja turizma ZRC „Poljana“

OPIS INDIKATORA	KOMENTAR
Udio zauzetih površina odnosno površina rezerviranih za gradnju turističkih objekata u odnosu na ukupnu površinu prirodnog područja	
Površina zaštićenog prirodnog područja (%) u odnosu na ukupnu površinu rezerviranu za razvoj turističkih djelatnosti	Ukupna površina zaštićenih područja (bilo kojeg stupnja zaštite) u km ²
Razvoj različitih slobodnih aktivnosti s intenzivnom upotrebom resursa	Ukupna površina golf igrališta (u km ²) Broj gostiju u golf igralištim Ukupna površina sportskih terena Broj snježnih topova Površina pokrivena umjetnim snijegom Kapacitet žičara (u osoba-vertikalnih metara/ god)
Potreba za energijom po vrsti turističkog objekta i po posjetitelju	Ukupna godišnja potrošnja energije po vrsti turističkog objekta (smještajni objekt, sportski objekt, vertikalni transport i sl.) podijeljena s brojem osoba koje koriste taj objekt
Uporaba vodnih resursa	Raspoložive količine vode za piće po stanovniku
Postotak domaćinstava i objekata koji su povezani u sustav za pročišćavanje komunalnih otpadnih voda	Postotak kućnog otpada odvajen za reciklažu Postotak čvrstog otpada koji je odvojeno prikupljen u odnosu na ukupnu količinu otpada koja nastaje
Ukupna količina otpada koja se odlaže na općinsko odlagalište	
Postotak čvrstog otpada koji se odvaja ili reciklira	

Tablica 20. Socio-demografski indikatori održivog razvoja turizma ZRC „Poljana“

OPIS INDIKATORA	KOMENTAR
Površina	km ²
Broj stanovnika	

Gustoća naseljenosti	
Gustoća naseljenosti u jeku sezone	Ukupan broj stanovnika uključujući broj posjetitelja po mjesecu po km ²
Ukupni broj radno sposobnog stanovništva	
Aktivno stanovništvo koje obavlja poslove u djelatnosti ugostiteljstva i turizma	
Udio radno sposobnog stanovništva u ukupnom stanovništvu	
Udio radno sposobnog stanovništva koje obavlja poslove u djelatnosti ugostiteljstva i turizma u ukupnom radno sposobnom stanovništvu	
Broj nezaposlenih radno sposobnih stanovnika	
Prosječno trajanje ugovora radno sposobnog stanovništva koje obavlja poslove u djelatnosti ugostiteljstva i turizma	
Postotak zemljišta u privatnom vlasništvu (od toga postotak koji je u vlasništvu nedomicilnog stanovništva)	
Udio ukupnog broja turista u ukupnom broju stanovništva	

Tablica 21. Političko-ekonomski indikatori održivog razvoja turizma ZRC „Poljana“

OPIS INDIKATORA	KOMENTAR
Postojanje lokalne politike kojom se podržava održivi turizam	Postojanje političke strateške odluke (da/ne) Postojanje akcijskog plana (da/ne) Broj pitanja koja su obranena u planu: transport, korištenje zemljišta i bioraznolikost, energija, voda, otpad, socijalna pitanja, ekonomska pitanja
Postojanje inventara lokacija od kulturnog značenja	
Postojanje inventara lokacija od prirodnog značenja	
Broj turističkih objekata s uvedenim sistemom ISO 14000 ili EMAS	
Sezonske varijacije u zaposlenju u turističkoj djelatnosti	Stopa zaposlenosti u turističkoj djelatnosti u jeku sezone i izvan sezone u odnosu na ukupnu stopu zaposlenosti
Ukupni društveni proizvod	
Društveni proizvod u djelatnosti ugostiteljstva i turizma	
Društveni proizvod po stanovniku	
Društveni proizvod po aktivnom stanovniku	
Društveni proizvod ugostiteljstva i turizma po aktivnom stanovniku zaposlenom u ovoj oblasti	
Ukupan broj turističkih ležajeva	
Broj ležajeva u osnovnim kapacitetima	

Broj ležajeva u komplementarnim kapacitetima	
Udio osnovnih kapaciteta u ukupnom kapacitetu	
Broj sjedala u ugostiteljskim kapacitetima	
Ukupan broj turista	
Ukupan broj inozemnih turista	
Ukupan broj noćenja	
Broj stranih noćenja	
Udio stranih noćenja u ukupnom broju noćenja	
Ukupni smještajni kapaciteti po stanovniku	
Sezonske varijacije zauzetosti turist. kapaciteta	
Iskorištenost kapaciteta	
Prosječno trajanje boravka	Dana u godini

Osim gore navedenih indikatora značajni su i standardi koji se koriste u izračunu prihvatnog kapaciteta. Standardi su vrlo različiti s obzirom na promatrano područje, fizičke značajke zone, planirane kategorije turističkog doživljaja i slično. Iskustva stečena u primjeni standarda pokazuju da se za svaki pojedini slučaj mora zauzeti poseban odnos prema izboru i primjeni standarda. Za konkretan slučaj turističkog razvitka Kupresa moguće je primijeniti sljedeće standarde:

- Sezona zimske turističke posjete: 12, 1 i 2 mjesec;
- Sezona ljetne turističke posjete: 6, 7 i 8 mjesec;
- Prosječna hotelska soba ima 2 postelje;
- Prosječna soba u apartmanskome naselju ima 4 postelje;
- Jedna kuća u kućnoj radinosti i obiteljsko gospodarstvo ima 4 postelje;
- Potreban broj radne snage po smještajnoj jedinici:
  - a. 0,7 osoba po hotelskoj sobi;
  - b. 0,1 osoba po kamperskom mjestu;
  - c. 0,1 osoba po kući u seoskom turizmu i kućnoj radinosti;
- Prosječna površina skijaške staze po skijašu: 10 skijaša na sat po metru širine staze;
- Potrebne količine vode u skijaškim centrima sa snježnim topovima: 20 m³ po gostu/godišnje;
- Posebna površina hotelskog smještaja: 28 m² bruto po gostu.

4 RAZVOJNI MODEL TURIZMA

Strategija razvoja turizma u F BiH za period 2008-2018. godina otvara nove perspektive za turizam na ovom području. Radi se o potrebi restrukturiranja postojećeg i razvoja novih vidova turizma, te repositioniranja BiH i Federacije BiH kao turističke destinacije za područje evropskog turističkog tržišta. Među ključnim ciljevima je porast broja turista u 2018. godini na 924.000 sa stopama rasta od 4% i dostizanje broja noćenja od 3.262.000 sa stopom rasta od 8%, to znači povećanje atraktivnosti turističke destinacije i duži boravak turista u F BiH. Broj ležajeva trebalo bi da se poveća sa 36.000 u 2007. na 64.000 u 2018. godini, uz istovremeno podizanje kvaliteta smještaja u hotelima, vilama i pansionima. Trebalo bi da se poveća doprinos turizma rastu GDP i zaposlenosti sa udjelom u GDP od 9,3% u 2018. godini sa 5,6% u 2007. godini. Ukupna ulaganja u razvoj turizma trebalo bi da dostignu oko 1,5 mld eura, od čega na ulaganja u fizičke investicije infrastrukture i smještaja iznose 1,212 miliona eura, a 255 miliona u atrakcije i usluge. To je direktno povezano sa povećanjem atraktivnosti F BiH kao turističke destinacije i razvijanjem marketinških sadržaja koji zadovoljavaju turistu sutrašnjice koji u F BiH očekuje nova iskustva, užitek i saznanja.¹ Za postizanje održivosti razvoja turizma postoji dvanaest općeprihvaćenih ciljeva.

Slika 144. Glavni ciljevi razvoja održivog turizma (Izvor: WTO)

Stoga, turistička destinacija ZRC „Poljane“ u cilju repositioniranja nacionalnog turizma svoje djelovanje mora temeljiti na osiguranju konkurentskih prednosti. Zadovoljstvo turista strateška je komponenta razvoja. Najbolji put zadovoljstva svih aktera turističke destinacije je *implementacija modela integralnog upravljanja kvalitetom (Integrated Quality Management – IQM)*.²

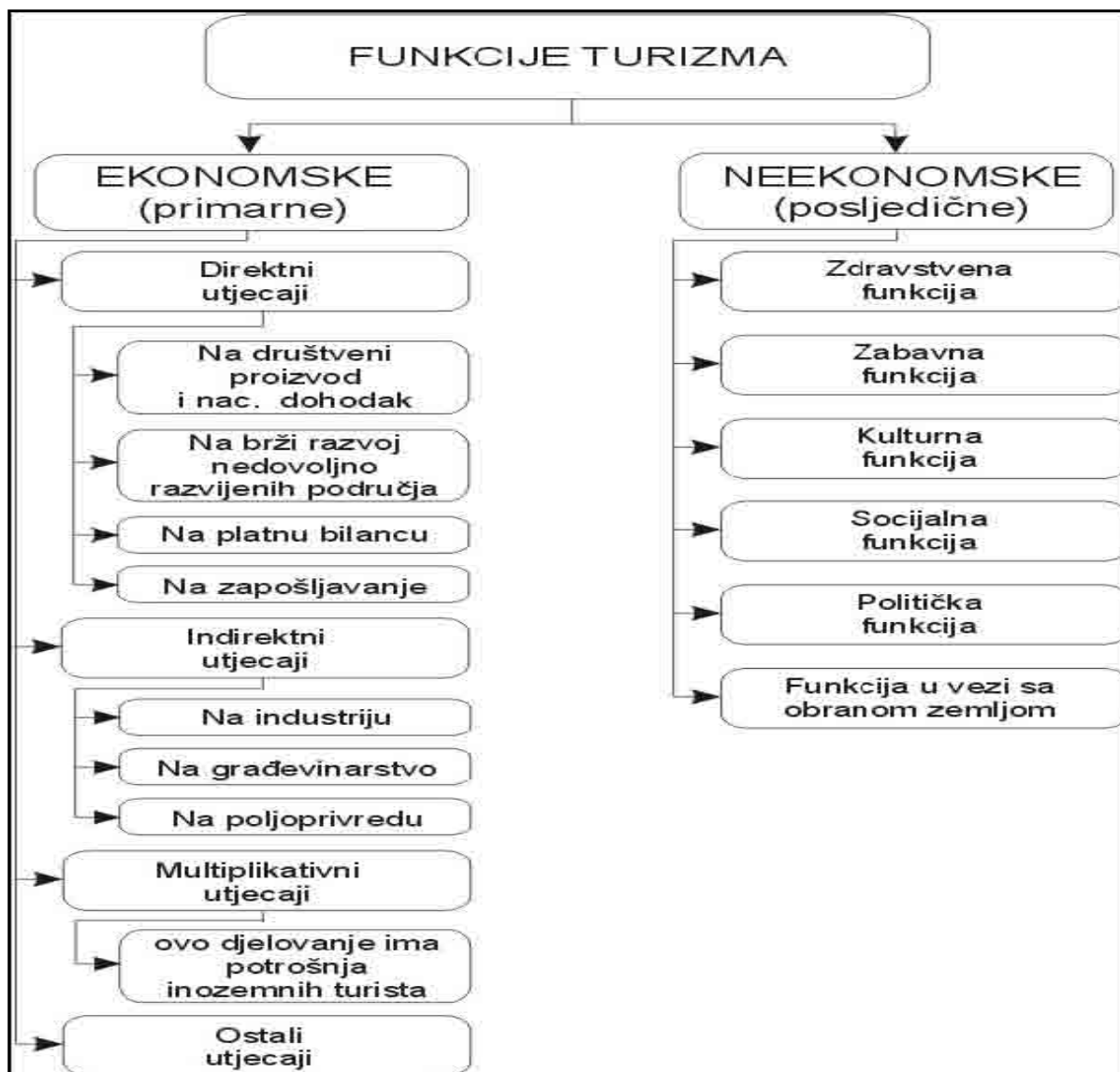
¹ Domazet, A., „Sistem podrške razvoju turizma u Federaciji Bosne i Hercegovine“, Ekonomski institut Sarajevo, 10/11/2009.

² Integrated quality management (IQM) relativno je nov trend upravljanja kvalitetom evropskih turističkih destinacija. Razvio se 90-tih godina prošloga stoljeća kao odgovor na stvarne promjene u ponašanju i zahtjevima turista, na pritisak konkurencije (u ponudi i potražnji), te na promjene u destinacijama, nastale kao posljedice ekonomskih, socijalnih, psiholoških, sigurnosnih, ekoloških, ukoliko utjecaja na sve segmente života, podjednako u urbanim ili ruralnim, priobalnim ili kontinentalnim destinacijama. Za razliku od tradicionalnoga pristupa upravljanju kvalitetom, koji se uglavnom odnosi na pojedina turistička poduzeća, destinacijsko integrirano upravljanje kvalitetom podrazumijeva podjednako zadovoljenje potreba posjetitelja, lokalnoga stanovništva i svih uključenih u turistički sektor.

Svjetska turistička organizacija (WTO) naglašava važnost kvalitete koju turist percipira u određenoj destinaciji. Kvalitetu ne treba izjednačavati s luksuzom, ona ne treba i ne smije biti ekskluzivna, već dostupna svim turistima, uključujući one s posebnim potrebama.

Pozitivni aspekti uvođenja sustava kvalitete u upravljanje turističkom destinacijom su slijedeći:

- Kvaliteta omogućuje prednost pred konkurencijom,
- Kvalitetne usluge i proizvodi lakše se prodaju na tržištu, podjednako touroperatorima i turistima,
- Kvalitetni proizvodi i usluge potiču lojalnost korisnika (kupaca, turista),
- Kvaliteta donosi veći profit,
- Upravljanje kvalitetom vodi stabilnosti turističke industrije i štiti radna mjesta,
- Unaprjeđenje kvalitete u destinaciji unapređuje i kvalitetu života domicilnoga stanovništva,
- Upravljanje kvalitetom olakšava pristup financijama (financiranju),
- Efektivan monitoring napretka smanjuje ponavljanje skupih pogrešaka,
- Pomno prikupljanje podataka pribavlja alate za donošenje ispravnih upravljačkih odluka,
- Nadgledanje napredovanja u upravljanju kvalitetom omogućuje razumijevanje koje ohrabruje proaktivan menadžment

Slika 145. Ekonomska funkcija turizma

4.1. Značenje turizma za ukupan razvoj općine Fojnica i šireg područja

Funkcije turizma kao društveno ekonomskog fenomena suvremenog svijeta su mnogobrojne. Turizma može djelovati preko tri oblika: direktno, indirektno i multiplikativno (višestruko) djelovanje.

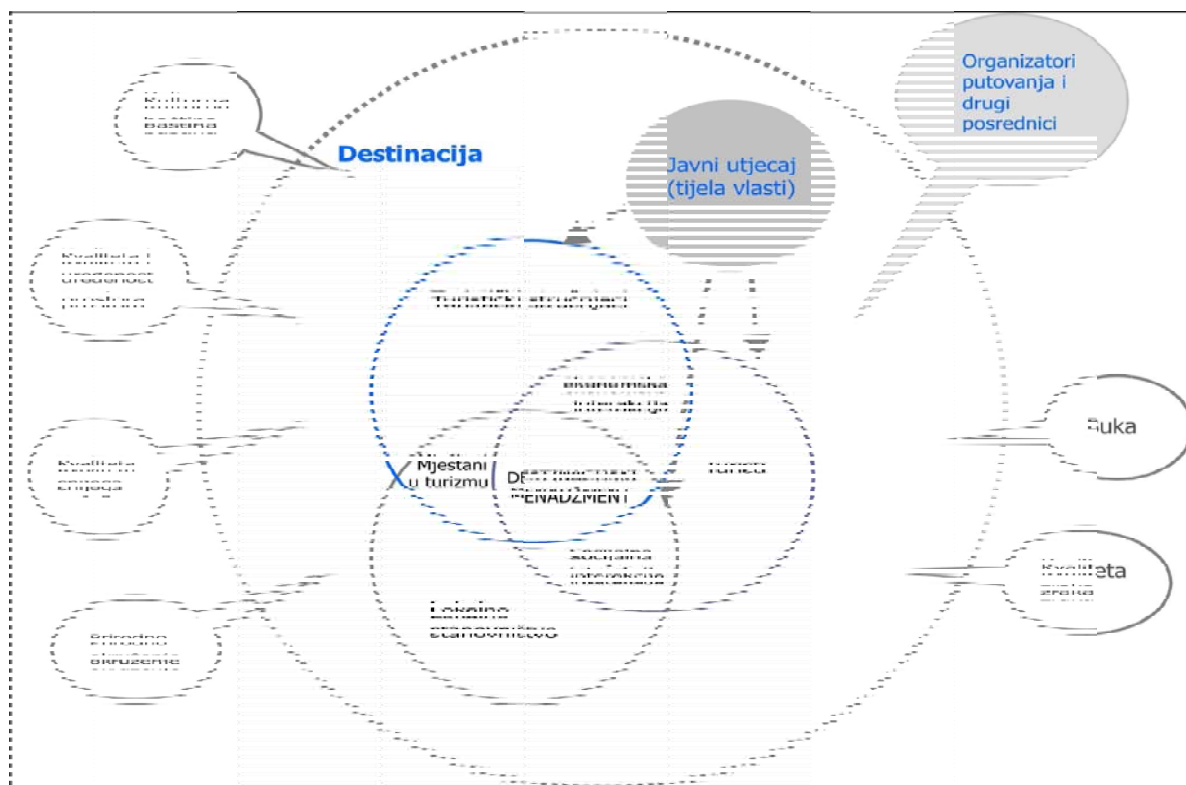
Sagledavajući takve funkcije turizma i njegov utjecaj na gospodarstvo brojne se zemlje opredjeljuju za razvoj turizma, a za neke on predstavlja i temeljnu gospodarsku orijentaciju. Pretpostavka za takvu orijentaciju jeste raspoloživost atraktivnih, komunikativnih i receptivnih čimbenika. Kad zemlja raspolaže ovim čimbenicima tada je logično da turizam predstavlja značajnu gospodarsku djelatnost, a napose u odnosu na mogućnost razvoja inozemnog turizma.

Značaj turizma za širu društvenu zajednicu prvenstveno se promatra na temelju djelovanja kojeg potrošnja turista ima na nacionalnu ekonomiju pa se stoga i posebno ističe značaj direktnog djelovanja.

U okviru direktnog djelovanja iskazuju se slijedeće i najvažnije funkcije turizma:

- Utjecaj turizma na društveni proizvod i društveni dohodak,
- Utjecaj turizma na razvoj nedovoljno razvijenih područja,
- Utjecaj turizma na platnu bilancu zemlje,
- Utjecaj turizma na zapošljavanje,
- Utjecaj turizma na samo turističko gospodarstvo.

Analizirajući ZRC „Poljane“ kao destinaciju sigurno je da ona ne može egzistirati bez drugih sektora u društvu i gospodarstvu. U cilju promicanja razvoja sektora gospodarstva kako Fojnice tako i šireg kantonalnog područja menadžment destinacije treba biti orijentiran na organizaciju sustava turističke potrošnje.

Slika 146. Integrirani turistički destinacijski menadžment
(Izvor: Prilagođeno prema „European Commission 2000)

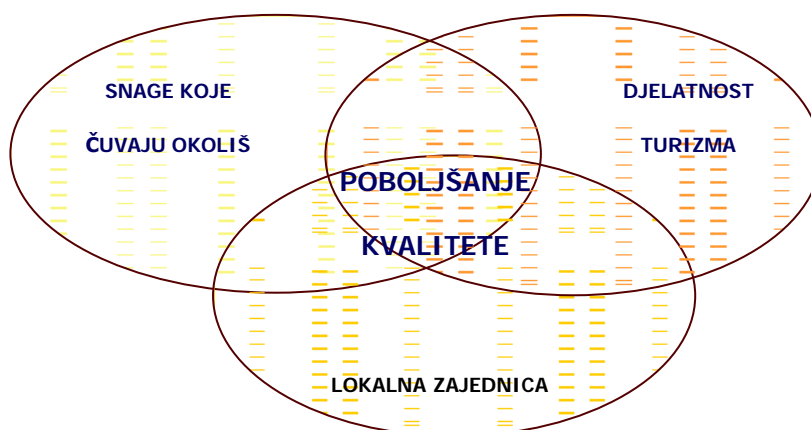
Bitno je istaknuti da turistička djelatnost povezuje brojne privredne grane i na njih utječe multiplikativno. To je glavni razlog da većina država, bez obzira na stupanj privrednog razvoja, političku usmjerenost i kulturnu različitost, potiče razvoj turizma kao jednu od strateških razvojnih usmjerenja.

Multiplikativno djelovanje turizma na nacionalnu ili regionalnu privredu značajan je ekonomski fenomen turizma, koji pokazuje koliko bruto proizvodnje stvori jedinica turističke potrošnje. Preduvjet multiplikativnog djelovanja turizma je spremnost gospodarskih čimbenika da odgovore na potrebne zahtjeve.

Samostalni proizvođači i sektor usluga Fojnice (ZRC „Poljane“) nemaju moć da logistički podrže zahtjeve sektora turizma. Potrebno je djelovati u smjeru osnivanja poduzetničkih centara preko kojih će i obiteljska gazdinstva, obrtnici, mali proizvođači imati svoj doprinos u ukupnoj ponudi turističkog proizvoda, ostvarujući pri tom dohodak koji svakako pozitivno djeluje na cjelokupan ekonomski sustav regije.

Svjetska turistička organizacija (WTO) navodi sljedeća ključna područja na kojima djelatnost turizma ima multiplikativne efekte:

- ✓ *Prihodi od izvoza*
Prihodi od turizma značajna su postavka u platnoj bilanci u velikom broju zemalja. U 2002. godini prihodi od turističke djelatnosti iznosili su 474,2 milijardi dolara (501,5 milijardi EUR) i premašili su prihode od izvoza nafte, automobila, telekomunikacijske opreme, tekstila ili nekih drugih proizvoda i usluga.
- ✓ *Zaposlenost*
Turistička djelatnost značajna je privredna grana koja stvara nova radna mjesta. Istraživanja su pokazala da kreiranje radnih mjesta u turističkoj djelatnosti raste približno 1,5 puta brže nego u industrijskoj djelatnosti.
- ✓ *Mogućnosti razvoja seoskih regija*
Razvoj turizma u seoskim regijama pomaže kreiranju poslova i razvoju privrednih aktivnosti čak i u najnerazvijenijim regijama. Na taj način se pomaže ujednačavanju privrednog razvoja zemlje.
- ✓ *Investicije u infrastrukturu*
Turizam stimulatивно djeluje na investicije u infrastrukturne objekte, prije svega aerodrome, putove, marine, vodovode itd., koji su neophodni preduvjet za razvoj turizma.
- ✓ *Prihodi od poreza*
Razvojem turističke djelatnosti rastu prihodi od poreza koje plaćaju turisti, povećavaju se prihodi državnog budžeta, smanjuje se deficit, što pozitivno utiče na oblikovanje fiskalne politike.

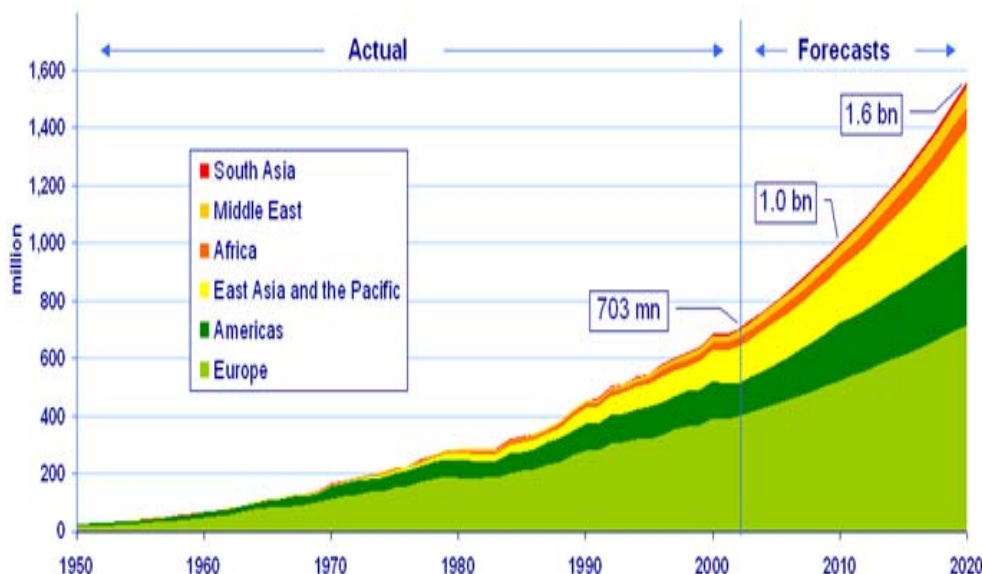
Slika 147. Međuovisnost turizma, okruženja i lokalne zajednice (Izvor: Obrada autora)

✓ *Bruto društveni proizvod*

Turistička djelatnost čini približno 11 % svjetskog bruto društvenog proizvoda i jako značajnu stavku u bruto društvenom proizvodu nerazvijenih zemalja. Rast turističke djelatnosti automatski se odražava na rast bruto društvenog proizvoda.

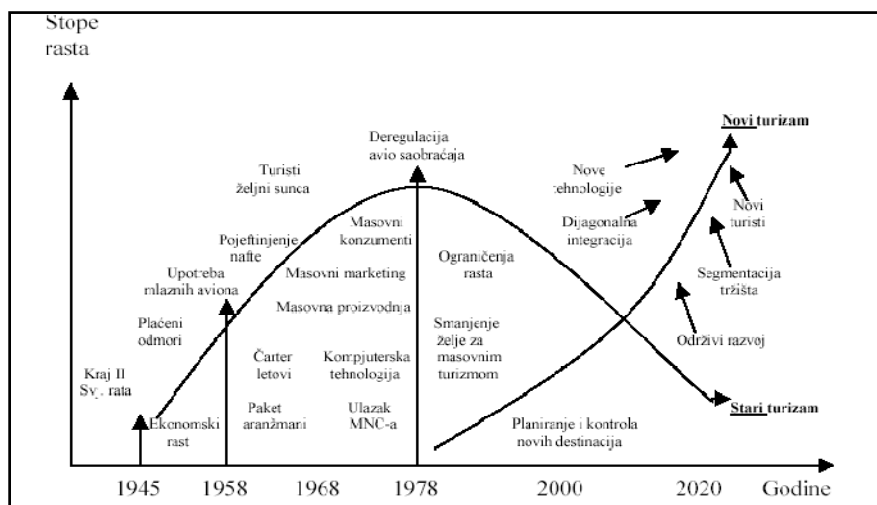
4.1.1 Megatrendovi u turizmu

Uz spomen razvoja suvremenog turizma u svijetu održivost je pojam o kojem se najviše polemizira. Naime, u današnjim turističkim kretanjima sudjeluje više od 690 milijuna ljudi a se predviđa da će do 2020. godine doći broj od 1,5 milijardi. Iako najveći tržišni udio otpada na Europu (45,9%), ona bilježi najniže stope rasta prema prognozama za 2020. godinu. (Srednji Istok te Istočna Azija i Pacifik: 6,5 i 6,7%).³

Grafikon 1. Međunarodni turistički dolasci, 1950-2020. (Izvor: Long-term Prospects: *Tourism 2020 Vision*, WTO)

Kretanje životnog ciklusa turizma u budućnosti prezentiran je modelom (Poon 1993)., životnog ciklusa turizma koji započinje sredinom prošlog stoljeća, a predstavljen je i njegov mogući razvoj u budućnosti.

Grafikon 2: Životni ciklus turizma (Izvor: Poon, 1993)

³ Gržinić, J., „Principi održivog razvoja turizma u budućnosti“ Sveučilište Jurja Dobrile, Pula , 2006.

Kako se iz prethodnog prikaza vidi krajem 80-ih počinje trend smanjenja tražnje za masovnim turizmom i javlja se novi oblik potražnje za turističkim proizvodima. Novi potrošači su sofisticirani, ekološki savjesni i odgovorni po pitanju prirode i žele raznolike turističke proizvode obogaćene specijalnim programima. Zbog visoke sofisticiranosti potrošača tržište se sve više diferencira te nastaje veliki broj heterogenih tržišnih segmenata. Razvija se novi koncept razvoja turizma, koji se bazira na principima održivog razvoja.

Prema predviđanjima WTO, WTTC, ETC i nekih drugih uglednih turističkih organizacija i stručnjaka razvoj turizma u XXI. St. temeljit će se na sljedećim megatrendovima:⁴

- ❖ *Eko-turizam.* Eko-turizam se od nevažne osnove "ekološki i socijalno putovanja" implicirao na "putovanja sa prirodnom komponentom". Eko-turizam u najširem smislu nudi kako razvojne šanse tako i mogućnosti da se financiraju zaštićene zone, koje se većinom nalaze u centralnom i južnom dijelu FBiH.
- ❖ *Kulturni turizam.* WTO diferencira izbor između malih tržišnih niša sa specijalnim interesom i velikih grupa koja posjetu kulturnim spomenicima uključuje u svoj program odmora, koji inače ima drugačije tržište.
- ❖ *Tematski turizam.* Predstavlja turizam usmjeren na specifične interese i predstavlja jedno relativno malo tržište. Specifični interesi imaju prednosti, ali i druge aspekte, kao što su klima ili lokacija. Ovaj vid turizma fokusiran je na tri velika "E" – Entertainment, Excitement, Education (Zabava, Uzbuđenje, Obrazovanje).
- ❖ *Avanturistički turizam.* Turizam ovog oblika predstavlja malu, ali rastuću tržišnu nišu. Okolnosti su takve da je skoro svaki dio zemlje ispitan, ovaj dio ističe interes za istraživanje najvećih planinskih točaka, dubine mora itd. Centralni dio FBiH (među kojima je i „ZRC Poljana“) sa motivom «wild beauty» predstavlja dio neotkrivenih destinacija, kojoj bi jedan od tržišnih segmenata mogli definitivno biti turisti koji žele avanturistički odmor.
- ❖ *Krstarenja.* Osnovna karakteristika vidi se u tome što je pružena mogućnost da se u kratkom vremenu mnogo toga vidi ("time poor – money rich").

Na osnovu navedenih megatrendova razvoja turizma u 21. stoljeću vidimo da bi perspektiva razvoja planinskog turizma u „ZRC Poljana“ trebala da se temelji na tri megatrenda, i to na avanturističkom, eko i tematskom turizmu. Sigurno je da „ZRC Poljana“ ima potencijale za razvoj avanturističkog, eko i tematskog turizma što je i preduvjet razvoja spomenutih megatrendova turizma.

Osim spomenutih megatrendova u turizmu prema WTO, WTTC, ETC opći trendovi turizma temelje se na sljedećim:⁵

Trend 1: Demografske promjene

Kategorija starih osoba će se povećavati velikom brzinom. Starije osobe će biti zdravije i raspolagati većim prihodima, nego što je to bio slučaj u prošlosti. Mnogi od njih iskoristiti će mogućnost prijevremenog umirovljenja. U svjetlu ovakvog razvoja situacije, broj iskusnijih, starijih putnika će rasti brže od razvoja turističke potražnje.

Utjecaj na sektor turizma

- Povećanje potražnje za kvalitetom, ugodnošću i sigurnošću.
- Povećanje potražnje za jednostavnim prijevozom
- Povećanje potražnje za zabavnim objektima (sadržajima) u kojima se zahtijeva manje fizičkog napora (npr. igrališta za golf i sl.).
- Povećanje potražnje za proizvodima koji su namijenjeni samo jednoj osobi.

⁴ Komisija za putovanje Europom – „Turistički megatrendovi u Europi“

⁵ Komisija za putovanje Europom – „Turistički megatrendovi u Europi“

- Pri marketinškim aktivnostima, potrebno je manje naglašavati godine starosti a više ugođaj.
- Prosječni broj osoba po domaćinstvu će se i dalje smanjivati, što će za posljedicu imati veće raspoložive prihode i veću kupovnu moć.
- Povećanje potražnje za luksuzom („sitna zadovoljstva“).
- Povećanje potražnje za specijalnim proizvodima koje je moguće dobiti odmah po zahtjevu.
- Povećanje potražnje za odmorima u gradovima i drugim kratkim odmorima u inozemstvu – u razdobljima koja su nekada bila manje poželjna.
- Veći interes za zimske odmore na suncu.

Trend 2: Megatrend zdravlja

Povećava se i povećavat će se svijest o zdravlju. Iako povećanje svijesti o zdravlju neće utjecati na količinu potražnje, sasvim je sigurno da će utjecati na donošenje odluka u pogledu destinacija, te o ponašanju tokom odmora.

Utjecaji na sektor turizma

- Destinacije koje se smatraju manje zdravima bit će više izbjegavane nego što je to bio slučaj u prošlosti.
- Potražnja za odmorom na suncu će se i dalje povećavati.
- Aktivni odmor ili odmor uz aktivnosti će postajati sve popularniji, a potražnja za objektima koji odgovaraju ovakvoj vrsti odmora će biti sve veća.
- Potražnja za 'wellness' proizvodima će rasti, uključujući spa centre i fitness centre.

Trend 3: Povećanje znanja i obrazovanja

Prosječna razina obrazovanja raste, što će za posljedicu imati pojavu odmora u kojima umjetnost, kultura i povijest igraju važniju ulogu, uključujući i odmore koji su više obrazovni i više duhovni.

Utjecaji na sektor turizma

- Povećanje potražnje za specijalnim proizvodima.
- Istaknutije uključivanje elemenata koji se odnose na umjetnost, kulturu i povijest u okviru turističkih aranžmana i samo-organiziranih odmora.
- Potreba za boljim i kreativnijim prenošenjem informacija.
- Potražnja za novim destinacijama u Centralnoj i Istočnoj Evropi će se povećavati.

Trend 4: Manje vremena za odmor

Društvo vrši sve veći pritisak na svakodnevnicu ljudi i očekuje kod njih želju za više vremena za odmor i rekreaciju – što će imati suprotan efekt na povećanje slobodno raspoloživih prihoda. Za turizam, ovakav trend je prema tome, po definiciji nepovoljan – zbog toga što se trend povećanja broja dana plaćenog odsustva koje se koristi u svrhu korištenja godišnjeg odmora zaustavio.

Utjecaji na sektor turizma

- Sve veća potreba za niskobudžetnim proizvodima.
- Sve veća potreba za relaksacijom.
- Skraćivanje dužeg glavnog odmora u korist više kraćih odmora.

Trend 5: Povećanje iskustva vezanog za putovanja

Sofisticiraniji potrošači postaju sve sigurniji u ono što su njihove potrebe i prava. Za turizam, ovo za posljedicu ima sve veći kritični stav prema kvalitetu, te prema odnosu između kvalitete i cijene.

Utjecaji na sektor turizma

- Destinacije koje nisu u skladu sa prihvatljivim standardima će pretrpjeti veću štetu i za dulje vremensko razdoblje u budućnosti.
- Nejednolično ponašanje, što znači – jedan jednostavan odmor, naredni luksuzan, jedan dugotrajan, naredni kratkotrajan.
- Tokom godina, trend vjernosti jednoj istoj destinaciji će se i dalje smanjivati.
- Postojanje iskusnijih turista dovesti će do sve kritičnijeg stava prema onome što je umjetno u korist onoga što posjeduje veću autentičnost – posebno u odnosu na emocionalno zadovoljstvo i potrebu personalizacije; umjetna ponuda koja se ne razlikuje od ostalih (npr. tematski parkovi) postat će manje važna, ukoliko ne zadovolji više standarde.
- Iskustvo i kritični stav će inicirati turiste da ponovo posjete zadovoljavajuće destinacije iz njihovih prošlih putovanja.
- Sve veće davanje prednosti mobilnosti poticati će iznajmljivanje vozila.
- Regijama koje nude potpuni, raznovrsni, potpuno uravnoteženi koncept će se sve više davati prednost, i one će zahtijevati bolje upravljanje destinacijom.

Trend 6: Promjene životnih stilova

Stilovi života se postupno mijenjaju. Sve to utječe na stavove turista vezano za potrebe i ponašanja.

Utjecaji na sektor turizma

- Iako odgovarajuće investicije mogu biti napravljene, interes za aranžmane „Noćenje sa doručkom“ se smanjuje, obzirom da se ovakvi aranžmani smatraju jeftinim.
- Kako je „status“ sada manje važan nego što je to bio nekada, ponašanje na odmoru postaje sve više prilagođeno osobnim potrebama, što vodi ka povećanoj potražnji za manjim smještajnim jedinicama (kao što su manji autentični porodični hoteli i turističke farme).
- Promjena percepcije u pogledu života i životnog stila dovodi do pada potražnje za organiziranim turama sa stalnom pratnjom.
- Ponuđači će imati više koristi ukoliko budu sposobni kreirati potpuno nove proizvode, koncepte i usluge koje će se izdvajati svojom dodatnom vrijednošću.
- Sve veća specijalizacija ponuđača u pogledu određenih hobija i interesa će postati važnija, a sve češće će se kombinirati sa odmorom.
- Ovakvo sve veće davanje prednosti čvrstom „sidru“ kao sigurnom osloncu u sve nesigurnijem svijetu inicirati želju za posjedovanjem drugog doma, također, u područjima koja se nalaze u blizini manjih regionalnih aerodroma.
- Trend „vraćanja osnovama“ dovodi do toga da se prednost daje jednostavnijim odmorima – iz hotela u bungalov, iz kamp-kućice u šator.

Trend 7: Nova informaciona tehnologija

Korištenje interneta u svrhu primanja informacija o turističkim proizvodima i uslugama i njihove kupovine će se povećavati. Uloga interneta u turizmu uključuje i nova sredstva vizualne prezentacije što svakako doprinosi razvoju turizma.

Utjecaji na sektor turizma

- Iskusni turisti će sve više osmišljavati svoje vlastite odmore na modularnoj osnovi sa direktnim rezervacijama.
- Uloga putnih (turističkih) agenata će se smanjivati, kako se potpuni turistički aranžmani budu sve više kupovali direktno putem interneta.
- Internet će preinačiti tipičnu ulogu Nacionalnih turističkih organizacija (NTO) i Turističkih odbora velikom brzinom – ali će kreirati novu ulogu u elektronskom marketingu, uključujući i primjenu destinacijskog marketinga koji se zasniva na upravljanju odnosima sa klijentima (CRM).

- Destinacijski marketing će postajati sve važniji kao izvor za poticanje posjeta internet stranicama.
- Postojanje detaljnih informacija o proizvodima koje nude ponuđači, bilo da su ti proizvodi dostupni na samim lokalitetima destinacija ili putem linkova, postat će sve važnije kao osnovni preduvjet za uspjeh internet stranica.
- Mogućnost „kupovine“ putem interneta će poticati praksu kasne rezervacije.
- Sve veća potreba za sigurnim rezervacijama putem Interneta mora se naglasiti kada govorimo iskusnijim turistima koji znaju što žele.

Trend 8: Promjene u načinu transporta

Sve veća potreba za korištenjem brzih vlakova nisko budžetnih prijevoznika utjecat će na tipične tokove putovanja.

Utjecaji na sektor turizma

- Destinacije će imati sve više koristi od pristupačnih kratkih odmora – posebno u vrijeme kada se velike manifestacije organiziraju van glavne sezone.
- Sve veća raspoloživost direktnih veza vlakom ili avionom će poticati potražnju za međunarodnim kratkim odmorima u gradovima i gradskim regijama, na štetu ruralnih područja.
- Uporaba brzih vlakova za srednje udaljenosti će preuzeti veliki postotak onih putovanja koja se trenutno obavljaju preko charter letova.
- Zakrčenost cestovnog prometa će negativno utjecati na prijevoz privatnim automobilom – posebno u udarnoj sezoni.
- Putovanja autobusima će postajati sve manje važna.
- Prepreke koje nastaju zbog neprilagođenih rasporeda ili interno uvjetovanih transportom koji nije povezan na najoptimalniji način će imati jači negativni utjecaj na destinacije koje ne mogu ispuniti sve veće želje za pristupačnošću.
- Krstarenja – ne samo skupa krstarenja, nego i ona koja spadaju u „klasu niskobudžetnih“ – će postajati sve popularnija, posebno za osobe iznad 50 godina starosti.

Trend 9: Povećanje značaja održivosti destinacije

Povećavat će se svijest o značaju životne sredine. Za turizam, ovo će za posljedicu imati veću potražnju za održivim destinacijama, u kojima će priroda i populacija igrati sve značajniju ulogu. Kako bi se ublažili troškovi održivosti, cijena će se sve više prebacivati na same turiste.

Utjecaji na sektor turizma

- Regionalna komponenta u destinacijama će postajati sve važnija.
- Politike upravljanja destinacijama treba unaprijediti kroz detaljnije i konzistentnije planiranje.
- Davanje prednosti destinacijama će biti snažnije povezano sa podrškom koju pruža domaće stanovništvo pri izražavanju dobrodošlice sve većem broju gostiju
- Regije u kojima je došlo do preinvenstiranja (posebno one regije u kojima ovakva gradnja nije bila u skladu sa prirodnim krajolikom) će se sve manje priznavati kao atraktivne destinacije.
- Eko-turizam ne treba pomiješati sa održivim turizmom.

Trend 10: Povećanje važnosti sigurnosti i zaštite

Teroristički akti, regionalni ratovi, zagađenje i druge krize, nažalost su postale činjenice vezane uz svakodnevnicu, te utječu na potrebu za osjećajem sigurnosti i zaštite.

U turizmu, ovo za posljedicu ima povećanu potrebu za sigurnošću i zaštitom, te izbjegavanje turista da posjećuju destinacije koje se smatraju nesigurnim.

Utjecaji na sektor turizma

- Kvaliteta vode (u jezerima i bazenima, a i vode iz vodovoda) postati će sve važniji pri odabiru destinacije, te zahtijeva bolju zaštitu.

- Turist sklon upućivanju kritike, će prije uputiti žalbu u slučaju da ponuđeni proizvod ne zadovoljava očekivane standarde.
- Troškovi pružanja garancija o sigurnosti i zaštiti će se povećavati velikom brzinom.
- Sektor se treba bolje pripremiti da zadovolji turističku potražnju na fleksibilniji način u razdobljima kriza.

4.2. Vizija i ciljevi razvoja turizma

Prema *Strateškim pravcima, ciljevima i projektima Općine Fojnica*, strateški pravac „**Razvoj turizma**“, postoje 3 cilja:

1. Unaprjeđenje turističke ponude;
2. Povećanje smještajnih kapaciteta;
3. Obogaćivanje izvanpansionske ponude.

1. U okviru cilja „*Unaprjeđenja turističke ponude*“ planirani su projekti:

- Izrada Strategije turizma na području Općine Fojnica;
- Izgradnja kompleksa bazena i parking prostora;
- Poboljšanje turističko-ugostiteljske ponude grada;
- Postavljanje turističke signalizacije;
- Redovna analiza termalne vode i marketing;
- Poboljšanje zdravstvenih usluga (kapaciteti, edukacija kadra i dr);
- Školovanje kadrova za turističke vodiče i edukacija davatelja privatnog smještaja;
- Suradnja sa drugim banjskim i turističkim centrima.

2. U okviru cilja „*Povećanje smještajnih kapaciteta*“ planirani su projekti:

- Izgradnja Turističko-rekreacijskog centra „Kraljica Katarina“ i hotela „Stari Grad“;
- Izgradnja hotela „Natura“ sa kongresnim centrom;
- **Realizacija projekta žičare Fojnica-Poljana, uz izgradnju hotelskih kapaciteta;**
- Uređenje seoskih kućanstava za potrebe turizma.

3. U okviru cilja „*Obogaćivanje izvanpansionske ponude*“ planirani su projekti:

- Renoviranje sportsko-rekreacijskog centra Fojnica;
- **Dogradnja zimskog sportskog centra Poljana;**
- Organiziranje kulturno-zabavnih i sportskih manifestacija kao dio izvanpansionske ponude;
- Poboljšanje atraktivnosti kulturno-historijskih znamenitosti na području Općine Fojnica;
- Obogaćivanje turističke ponude sadržajima lovno-ribolovnog turizma, sportskog turizma, vjerskog turizma, avanturističkog turizma i drugih vidova turizma.

Općenito, vizija predstavlja stanje ili sliku budućnosti kojoj teže sve interesne grupe i pojedinci uključeni, posredno ili neposredno, u razvoj turizma. Vizijom se stvara osjećaj zajedničke sudbine. Vizija je određeni koncept onoga što interesne grupe Fojnice u okviru ZRC „Poljana“ područja uistinu želi postići u okvirima budućeg turističkog razvoja. Vizija mobilizira turistički sektor destinacije i usmjerava njezine razvojne napore. Naime, ostvarenje vizije zahtijeva uključivanje javnih i privatnih interesnih grupa i pojedinaca. U realizaciji ovog projekta ZRC „Poljana“ ključni u ovom procesu turističkog razvoja su lokalne vlasti i njihove institucije, posebno kantonalne i gradske turističke zajednice, privatni sektor u turizmu, poslovni sektor kao i društvo općenito.

• **Vizija predstavlja okvir za razvoj na dugi rok.** Definiranje vizije bazira se na postojećim prirodnim raznolikostima, posebno klimatskoj i vegetacijskoj raznolikosti, geografskim, povijesnim i kulturološkim atraktivnostima prostora koji određuju potencijal razvoja destinacije.

• **Vizija destinacije "ZRC Poljane" je održiva strategija koja se zasniva na:**

1. kvantitativnom i kvalitativnom rastu, vodeći strogo računa o maksimalnoj mogućnosti prihvata prostora (4820⁶ smještajnih jedinica)
2. povećanju kvalitete doživljaja gostiju
3. kvaliteti života domicilnog stanovništva.

Vizija turističkog razvoja „ZRC Poljana“ predstavlja kratku izjavu o tome kako neki prostor treba izgledati u budućnosti. Drugim riječima, radi se o slici poželjne budućnosti kojoj teže različite interesne grupe i pojedinci uključeni, posredno ili neposredno, u razvoj turizma. Vizija je, stoga, zaokruženi i cjeloviti koncept onoga što određeno područje uistinu želi postići u okvirima budućeg turističkog razvoja. Nadalje, dobro osmišljena vizija stvara tenziju između postojećeg stanja i poželjnog stanja u budućnosti na način da je projekcija budućnosti izazovna, ali i ostvariva.

Vizija turističkog razvitka „ZRC Poljana“ mora odgovoriti na tri osnovna pitanja:

- ✓ **što** – Kakav turizam želimo razvijati? Što su naša temeljna uvjerenja? Kakve vrijednosti želimo komunicirati turističkim razvojem?
- ✓ **gdje** – Na koja ćemo se geografska tržišta usredotočiti? Koje ćemo tržišne segmente ciljati?
- ✓ **kako** – Kako ćemo se razlikovati od drugih konkurentskih destinacija? Koje ćemo kompetencije posebno isticati? Kako ćemo udovoljavati potrebama naših gostiju?

Prirodne karakteristike ZRC „Poljana“, domicilno stanovništvo prijateljskog raspoloženja i očuvanost prirodnih resursa predstavlja bazu vizije razvoja destinacije.

Vizija razvoja turizma destinacije ZRC „Poljana“ postavlja se kao: **Planinska destinacija koja će svojom osebnom atraktivnošću i specifičnim karakteristikama (drugačija od drugih) turistu – prijatelju – gostu dati sebe na pladanj (kušnju).**

Vizija se zasniva na održivim razvoju, sa izbalansiranom ekonomijom, ekologijom, kulturnim i drugim vrijednostima koje će omogućiti kvalitetnije i perspektivnije uvijete za život svih svojih stanovnika i biti primjer razvijene lokalne zajednice.

U okviru vizije turizma destinacije ZRC „Poljana“ potrebno je istaknuti obilježja destinacije koja su implementirana u sustav ponude i koja potiču viziju:

- ❖ Gostoprимljivost domicilnog stanovništva
- ❖ Osjećaj slobode bez ograničenja
- ❖ Dominantna boja crvene brusnice
- ❖ Atraktivnost prostora (autohton, ruralan)

Vizija razvoja turističkih potencijala ZRC „Poljana“ implicira destinaciju:

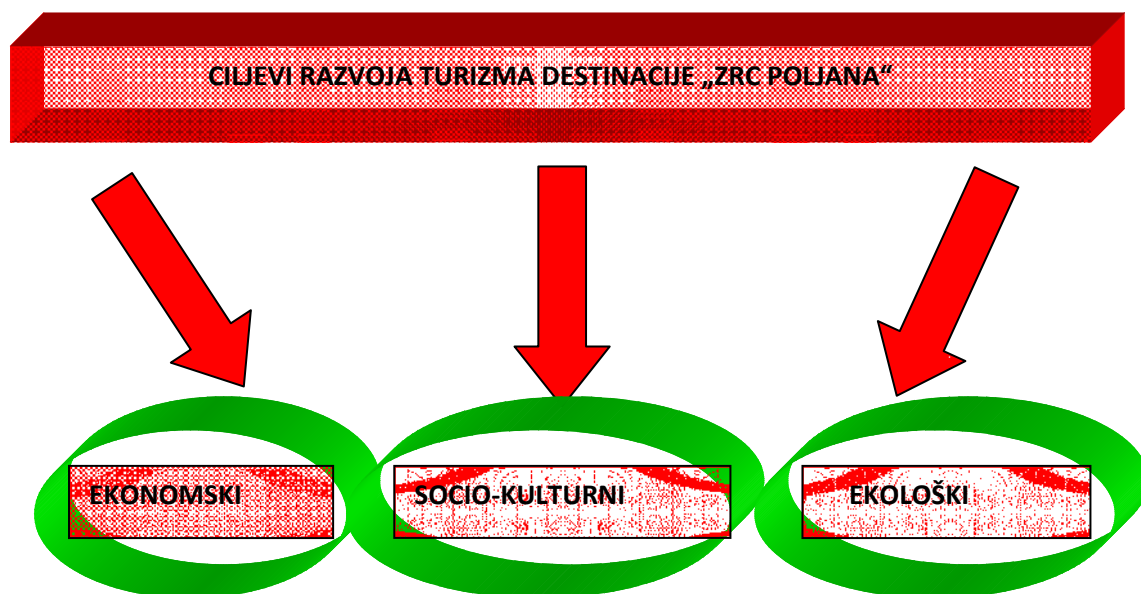
- ❖ Koja Vas dočekuje kao majka (daje sve, očekuje malo pažnje i uvijek joj se možete vratiti).
- ❖ Koja Vas dočekuje s osmjehom i optimizmom i toplinom.
- ❖ Koja daje sve što ima: netaknutu prirodu, običaje koji su stoljećima samo tu, ljude koji su spremni u svakom trenutku biti vaši domaćini, kao najbolji prijatelji.
- ❖ Koja Vam priprema autohtone specijalitete koje možete degustirati samo ovdje.

U skladu sa zacrtanom vizijom postavljaju se ciljevi razvoja turizma destinacije. Svi ciljevi su u interakciji i svi su podjednako značajni.

⁶ Regulacioni plan „SRC Poljana“ Vranica – Fojnica, Urbanistički zavod BIH, Sarajevo, jun/lipanj 2009.

Slika 148. Ciljevi razvoja destinacije „ZRC Poljana“ (Izvor: Obrada autora)
 Hijerarhija postavljenih ciljeva razvoja turizma prikazani su shematski: cilj 1. *Poticati organizirane oblike suradnje* turističkih čimbenika postavljen je hijerarhijski kao najvažniji zbog toga što je to preduvjet za realiziranje ostalih ciljeva, a odnosi se na stvaranje organizacijske strukture razvoja turističkog gospodarstva i strukture za provedbu strateškog dokumenta razvoja turizma ZRC „Poljana“ Ostali ciljevi postavljeni su u istu razinu jer ih je potrebno provoditi istodobno.

Slika 149. Dugoročni ciljevi razvoja destinacije ZRC „Poljana“ (Izvor: Obrada autora)

Dugoročni ciljevi destinacije ZRC „Poljana“ trebaju se temeljiti na načelima održivosti, ostvarujući pri tome pozitivne aspekte djelovanja kako prema domicilnom stanovništvu i široj zajednici tako i prema turistima. Dugoročni ciljevi destinacije se na temelju analize postojećeg stanja impliciraju u podciljeve pojedinih skupina ciljeva. S obzirom da dugoročni ciljevi predstavljaju globalne ciljeve podciljevi su prilagođeni destinaciji i stoga su specifični i osebniji.

Tablica 22. Dugoročni i podciljevi razvitka turizma destinacije ZRC „Poljane“

EKONOMSKI	SOCIO - KULTURNI	EKOLOŠKI
Multiplikativni efekt turizma na gospodarstvo	Poticaj razvoja lokalnog stanovništva	Izgradnja infrastrukturnih projekata

Investicijsko ulaganje pokretač makroekonomskih aspekata	Veća kvaliteta života	Obnovljivi izvori energije
Razvoj poduzetništva i razvoj klastera poduzetništva	Isticanje autohtonosti u odnosu na globalizaciju	Zaštita prirodnih resursa
Veći broj zaposlenih	Održavanje kulturno-povijesne baštine	Prostorno planiranje
Poticaj proizvodnji i plasmanu autohtonih proizvoda	Multikulturalnost	Ekološko zbrinjavanje otpada
Razvoj obiteljskih gazdinstva		
Razvoj turističkih proizvoda		
Kvaliteta sustava		
Nova tržišta		
Poticaji obnovljivih izvora energije		

Slika 150. Ekološki i ekonomski održiv turizam

4.3 Brzina razvoja turizma

Pored ogromnih potencijala, turizam u BiH se nalazi u početnoj fazi razvoja. Prema procjenama danim u Globalnom izvještaju o konkurentnosti u turizmu za 2009. godinu, procjenjuje se da industrija turizma (uži pristup turizmu sa direktnim efektima u ugostiteljstvu, hotelima i drugim djelatnostima) ostvaruje 461 mil dolara GDP, odnosno da učestvuje u GDP BiH sa 2,9%, a da upošljava 26.000 radnika i učestvuje u ukupnoj zaposlenosti sa 2,3%. Međutim turistička privreda (širi pristup turizmu koji uključuje i indirektne efekte u djelatnostima povezanim sa turizmom (trgovina, bankarstvo, financijske , usluge zabave, građevinarstvo, nekretnine, sport, kultura i ostalo) nosi mnogo veće efekte za BiH. Tako se procjenjuje da ona stvara 1.637 mil. dolara GDP i da turistička privreda učestvuje sa 10,3% u GDP BiH, te da stvara 95.000 radnih mjesta i učestvuje u ukupnoj zaposlenosti sa 8,3%.

Ako se ima u vidu da turizam u F BiH čini između 55 i 60% ukupnog turizma u BiH, onda se može procijeniti da turistička industrija stvara oko 270 mil. dolara GDP i oko 15.000 radnih mjesta, a da turistička privreda stvara oko 900 mil dolara GDP i oko 55.000 radnih mjesta. Imajući u vidu da su ovo procjene i da u turizma vlada visok stupanj sive ekonomije, ovi se pokazatelji mogu povećati za 35 do 40%.

Turizam u BiH i F BiH je u razdoblju 200.-2008. godine imao neprekidni rast, ali po stopama koje su zaostajale iza stopa rasta GDP (tablica 3).

Tablica 23. Dolasci i noćenja turista u F BiH (Izvor: Statistički zavod F BiH, turizam www.fzs.ba)

Godina	Broj dolazaka			Broj noćenja		
	Domaći	Strani	Ukupno	Domaći	Strani	Ukupno
2000	112.900	108.518	221.418	248.485	262.563	511.048
2001	95.877	90.086	185.963	199.062	221.640	420.702
2002	110.555	104.085	214.640	230.546	275.226	505.772
2003	111.899	116.479	228.378	223.581	285.959	509.540
2004	121.610	136.820	258.430	240.542	321.712	562.254
2005	115.983	157.929	273.912	245.360	351.325	596.685
2006	117.235	177.306	294.541	243.687	417.426	661.113
2007	138.313	209.007	347.320	273.190	477.599	750.789
2008	142.024	212.749	354.773	275.355	469.129	744.484
2009 (I-VIII)	81.261	139.671	220.932	160.447	305.177	465.624
Indeks rasta turizma (2008/2000)	126	197	161	111	179	146

Naime, turizam u F BiH bilježio je u tom periodu rast od 61% u broju turista i 46% u broju noćenja. Zaostajanje turizma iza stopa rasta GDP je pokazatelj neiskorištenosti potencijala za rast turizma, s jedne strane, i niskog pokretačkog impulsa turizma po ekonomski rast u F BiH. U samoj strukturi turističkih aktivnosti uočava se nizak udio i dinamika dolazaka i noćenja domaćih turista (rast dolazaka od 26% i noćenja od 11%), koji značajno zaostaje iza stranih turista (rast dolazaka od 97% i noćenja od 79% u odnosu na 2000. godinu).⁷

Na temelju regionalnih analiza vezanih za rast razvoja turizma evidentno je će najveći udio rasta bilježiti Centralna i Istočna Europa (4,8% od 1995.-2020). S obzirom na rast turizma koji se očekuje u centralnom dijelu Europe izvjesno je očekivati i pozitivne aspekte širenja turizma na području destinacije „ZRC Poljana“ s obzirom da je Regulacionim planom predviđeno proširenje turističkih kapaciteta (708 objekata - 4820 ležaja).⁸

4.4 Moguća ograničenja turističkog razvoja

Turizam je djelatnost koja na najbolji način osigurava specifičnu ponudu i ekonomsku valorizaciju domaćeg turističkog proizvoda koji čine elementi tradicije i kulture, prirodnog naslijeđa i izgrađene materijalne kulture, te uslužne i proizvodne komponente lokalnih turističkih sadržaja. Turisti današnjice su ekološki svjesne osobe koji preferiraju zdrav život (očuvanje prirode, zdrava hrana) što postaje i moto njihovih destinacijskih odabira.

Stoga, preporuka za destinacijski menadžment „ZRC Poljana“ je strateško usmjeravanje turizma koje će poticati pozitivne aspekte djelovanja kako na lokalno stanovništvo tako i na turiste i širu zajednicu (kanton, država).

Ističući pozitivne aspekte turizma treba istaknuti da djelatnost turizma ima i negativne utjecaje kao što su:

⁷ „Sistem podrške razvoju turizma u Federaciji BiH“, Ekonomski institut Sarajevo, 10/2009.

⁸ Regulacioni plan „SRC- Poljana „-Vranica-Fojnica, nosilac pripreme plana: Općina Fojnica; Nosilac izrade plana : Urbanistički zavod BiH, Sarajevo 2009.

- Uništavanje nacionalnih parkova, arheoloških i drugih povijesno- kulturnih lokacija,
- Degradacija lokalnog kulturnog naslijeđa,
- Gubitak osjećaja kulturne pripadnosti kod lokalnog stanovništva,
- Umanjenje ekonomskih učinaka turizma za lokalno stanovništvo,
- Neracionalna gradnja uništava ambijent destinacije,
- Prenapučenost prostora,
- Problem buke,
- Problem različitosti korištenja infrastructure,
- Povećanje razine zagađenosti zraka,
- Povećanje razine zagađenosti površinskih i podzemnih voda,
- Vizualna degradacija okoliša
- Onemogućavanje nesmetanog pristupa i običajnog korištenja atrakcija od strane lokalnog stanovništva

Budući da osim navedenih negativnosti postoje i druge, u cilju sprječavanja negativnosti kao rezultata funkcije turizma, potrebno je da destinacijski menadžment planski pristupa razvoju turizma uz monitoring čimbenika koji mogu utjecati na pojavu negativnih aspekata turizma.

4.4.1 Utjecaj klimatskih promjena na turizam

Ekološke promjene širom svijeta mogle bi izbrisati s lica Zemlje neka od svjetski najpoznatijih turističkih odredišta. Globalno zagrijavanje i globalne klimatske promjene izazov su današnjice. Turizam je jako tijesno povezan s okolišem i klimom. Klima je osnovni turistički resurs. Zbog toga se ne smije zanemariti činjenica da će promjene klime i porast temperature znatno i različito utjecati na sve turističke destinacije u svijetu, a danas gotovo da nema područja na planetu Zemlji koje turizam još uvijek nije zahvatio. Turističke su destinacije vrlo osjetljive na globalne klimatske promjene jer klima definira i utječe na duljinu i kvalitetu turističke sezone, koja je bitna za sve sudionike u turizmu. Nadalje, ona uvelike utječe na odabir turističke destinacije i turističku potrošnju te na prirodne resurse (okoliš, biološka raznolikost, voda) o kojima turizam ovisi. Promjena klime rezultirat će time što će neke destinacije postati manje atraktivne, a neke atraktivnije. Činjenica je da će globalno zatopljenje utjecati na sve dionike u turizmu i oni će im svoje poslovanje morati prilagoditi. U tom smislu, izravno će utjecati na podizanje brojnih operativnih troškova u području hotelijerstva. Postoje direktni i indirektni utjecaji klimatskih promjena na konkurentnost i održivost turističke destinacije, a uz to nezaobilazni su i utjecaji strategija ublažavanja na turističku mobilnost i indirektni društveni utjecaji klimatskih promjena koji također utječu na konkurentnost i održivost turističkih destinacija.

Klimatske promjene koje bi od 2020. - 2025. godine donijele povećanje prosječne godišnje temperature za samo jedan Celzijev stupanj smanjit će broj skijališta s pogodnim uvjetima na petsto. Povećanje temperature od dva posto, kakvo se očekuje do 2050., spustilo bi taj broj na četrismo. Prema istraživanju Svjetske turističke organizacije UNWTO, samo Švicarska bi zbog klimatskih promjena do 2050. mogla ostvariti gubitak od 2,3 do 3,2 milijarde švicarskih franaka. A financijski gubitak u Austriji i Njemačkoj, gdje se skijališta nalaze u nižim predjelima (Kitzbuehl se na primjer nalazi na samo 760 metara nadmorske visine), bit će još i veći. Prema ispitivanju provedenom kod skijaša s pitanjem kako će se ponašati u sezonama kada će skijaške mogućnosti biti smanjene, 49 posto ispitanika je odgovorilo da će potražiti skijališta koje pružaju bolje uvjete, 32 posto njih će rjeđe skijati, a četiri posto je odgovorilo da te sezone uopće neće skijati.

Skijališta na nižim visinama imat će znatno smanjene mogućnosti za normalno skijanje, izgubit će posjetitelje ili će znatno više trebati uložiti u proizvodnju umjetnog snijega. Povećat će se, međutim, zanimanje za višim skijalištima, povećana potražnja dovest će i do povećanja investicija, a takva će skijališta zbog velike potražnje podići svoje cijene. Skijališta

koja se nalaze u nižim predjelima nedostatak snijega pokušavat će riješiti većom upotrebom umjetnog snijega, no i to ima svoje ekonomske granice.

Za jedan kilometar staze potrebno je uložiti 600.000 eura u strojeve, a potom još 25.000 eura svake godine u troškove vode i energije. A sve to znači i povećanje cijena skipassa. Sigurno je da će skijališta u nižim predjelima sve češće ostajati bez snijega, dok će skijališta u višim predjelima postajati sve popularnija, ali i sve skuplja. Stoga, treba naglasiti da kompetitivna prednost ZRC „Poljana“ je viša nadmorska visina (1580 metara n/v) što je preduvjet uspješne destinacije u vremenu globalnog zatopljenja.

Znanstvenici su zabrinuti zbog vrlo štetnoga učinka proizvodnje umjetnoga snijega na ekosustav i izvore vode zbog toga što on isušuje planine. U mnogim alpskim područjima proizvodnja umjetnoga snijega sve je raširenija zbog sve viših temperatura i sve veće turističke navale. Europski turoperatori potroše oko tri milijarde eura na godinu da bi umjetnim snijegom prekrili 23.800 hektara Alpa, a tijekom sljedećih godina namjeravaju taj broj učeterostručiti. Nestišice vode već se primjećuju. U nekim francuskim dolinama danas je zimi u potocima 70 posto manje vode nego prije, umjetnoga snijega potroši se približno 95 milijuna kubičnih metara vode, što je prosječna godišnja zimska potrošnja grada od 1,5 milijuna stanovnika. Oko trideset posto vode ispari. Suprotno tvrdnjama turističkih menadžera da umjetni snijeg ne škodi planinskom ekosustavu, znanstvenici misle da najviše škodi isparavanje do kojega dolazi u procesu proizvodnje umjetnoga snijega. Izgradnja rezervoara zbog sve većih potreba za vodom za proizvodnju umjetnoga snijega negativno utječe na planinske ekosustave, ali i izaziva nestašicu vode. **Turistički djelatnici moraju shvatiti da ne mogu proizvoditi snijeg i imati skijašku sezonu od prosinca do travnja po svaku cijenu.** Prvi korak bilo bi buđenje svijesti među turistima koji moraju shvatiti da je neodgovorno proizvoditi snijeg cijelu sezonu.

4.4.2 Ljudski potencijali u turizmu

Sigurno je da je turizam jedna od najperspektivnijih djelatnosti i vrlo važan generator novih radnih mjesta. Po svim pokazateljima značaj turizma za cjelokupni gospodarski rast je neupitan. Posljednjih godina puno se ulaže u podizanje kvalitete i izgradnju turističkih kapaciteta i infrastrukture, no istovremeno se treba posvetiti značaju ljudskih resursa u turizmu. Istraživanja destinacije „ZRC Poljana“ u okviru analize ljudskih potencijala u turizmu pokazala je da su potrebe za edukacijom kadrova na visokoj razini i da se strategija razvoja destinacije treba temeljiti na slijedećem:

- Konkurentnost turizma destinacije „ZRC Poljana“ u velikoj je mjeri ovisna o zaposlenim ljudima u toj djelatnosti turizma i kvaliteti njihovog rada njihovog rada
- Turizam je aktivan generator novih radnih mjesta i jedna od grana sa najvećim potencijalom za budući rast i zapošljavanje.

Potrebno je istaknuti da se strateški pravci razvoja turizma Fojnice temelje na unapređenju turističke ponude u okviru kojeg je implementiran projekt „Školovanje kadrova za turističke vodiče i edukacija davaoca privatnog smještaja“.

Unapređenje ljudskih potencijala u turizmu kao preduvjet razvoja destinacije „SRC „Poljana“ treba se temeljiti na:

- ❖ Povećanju udjela visokoobrazovanih kadrova u turizmu.
- ❖ Trajnoj edukaciji kadrova na svim razinama,
- ❖ Podizanju imidža strukovnih zanimanja turističke djelatnosti kroz razvijanje i unapređenje pozitivne prakse te animacija mladih da upišu ova zanimanja kroz upoznavanje djelatnosti (primjerice, prezentacije zanimanja završnim razredima osnovne škole ili uvođenje turizma kao fakultativnog ili čak obaveznog predmeta u više razrede osnovne škole).
- ❖ Sustav obrazovanja treba biti usklađen sa potrebama turističke djelatnosti Fojnice, te planiran sukladno budućim potrebama i u koordinaciji sa svim relevantnim institucijama.

- ❖ Promijeniti sadržaj strukovnog obrazovanja i razviti strukovne kvalifikacije na način da se uključe suvremena znanja i vještine (komunikacijske vještine, informatička znanja, osnovna ekonomska znanja (profitna orijentiranost) i organizacijske vještine, poslovni bonton, radna etika..), te osigura njihova laka i brza prilagodba novim trendovima u turizmu.
- ❖ Razviti međusektorske programe za sve brojnija „međusektorska zanimanja“ (područje zdravstvenog turizma, wellnesa, nutricionisti, ..).
- ❖ Veliku važnost dati praktičnoj obuci (stimuliranje poslodavaca za mentorstva i stipendiranje te podizanje kvalitete izvođenja praktične nastave u formalnim oblicima obrazovanja).
- ❖ Poticajne mjere za ulaganja u cjeloživotno obrazovanje i od strane samih radnika i samih poslodavaca (npr. poticajne mjere u okviru poreznog sustava, i sl.).

U okviru projekta školovanja kadrova za potrebe razvoja turizma Fojnica je u suradnji sa francuskom pokrajinom Auvrgne (Overnj) u sklopu projektu podrške organizacije turizma, hotelijerstva u centralnoj Bosni iz oblasti edukacije kadrova u oblasti kulinarstva, recepcionarstva i animacije. Ovim projektom je predviđeno da Fojnica postane ogledni model educiranja kadrova i obavljanja praktične nastave za djelatnosti hotelijerstva i ugostiteljstva na području SBK-a odnosno FBiH-e.

U organizaciji Centra za neformalnu edukaciju kadrova u turizmu u Fojnici je održana prva zvanična edukacija o vinu i vinskoj kulturi pod nazivom "Vinska škola". Teme prve Vinske škole u Fojnici su bile vina i vinska kultura u BiH, domaća i strana vina, tehnika posluživanja, slaganje vina i jela.⁹

4.5 Strategija pozicioniranja na tržištu

Proces pozicioniranja destinacije od presudnog je značenja za razlikovanje od konkurencije i postizanje željenog imidža destinacije. ZRC „Poljana“ na temelju autohtonosti, specifičnosti i netaknute prirode utječe na pozicioniranje destinacije kao:

- Jedinstvene destinacije kvalitetnog turizma okrenuta prirodnim atraktivnostima i veličini raspoloživog ekološki očuvanog prostora, posebno okrenuta "planinskom doživljaju i zdravom životu“.
- Ova se destinacija fokusira na segment turista srednjih i viših platnih mogućnosti na globalnim emitivnim tržištima.
- Diferencira se kao kombinacija netaknute prirode, bogate povijesti, multikulturalnosti, ugodnog i zdravog života.

Tržišna pozicija turističke destinacije ZRC „Poljana“ na globalnom tržištu može se definirati kao svojevrsna percepcija o postojećem sustavu raspoloživih turističkih iskustava (i s tim povezanim potrošačkim koristima) koju potencijalni i/ili stvarni posjetitelji imaju o toj, u odnosu na druge, konkurentne turističke destinacije.

U tom smislu, dakle, prvi korak prema učinkovitom tržišnom pozicioniranju ZRC „Poljana“ turističke destinacije, a time i stvaranju percepcije o njenom integralnom turističkom proizvodu odnosi se na definiranje sustava raspoloživih turističkih iskustava koji će potencijalnim posjetiteljima biti dovoljno privlačni da izaberu upravo ZRC „Poljana“, a ne neku drugu konkurentsku destinaciju.

Jedan od najvećih izazova s kojim se turistička promidžba danas sve više suočava odnosi se na činjenicu da je gotovo svako turističko iskustvo skup različitih individualnih usluga, odnosno da se turistička iskustva (i/ili doživljaja) sastoje kako od opipljivih (hotelska soba,

⁹ <http://www.fojnica.ba>

hrana i piće, broj kulturnih spomenika i sl.), tako i neopipljivih elemenata (atmosfera, raspoloženje, ugođaj i sl.). Naime, dok su opipljivi aspekti turističkog iskustva (i/ili doživljaja) ono što se prodaje/kupuje, njegovi neopipljivi aspekti su ono što se sustavom promidžbe posebno ističe kao unikatno i neponovljivo. Opipljivi i neopipljivi aspekti (elementi) turističkog iskustva (doživljaja) predstavljaju, dakle, podjednako važne sastavnice turističkog pozicioniranja ZRC „Poljana“ kao turističke destinacije.

Slika 151. Sadašnja i buduća obilježja destinacije ZRC „Poljana“ (Izvor: Obrada autora)

Na temelju istraživanja i spoznaja vezanih za ZRC „Poljana“ može se prezentirati kritički aspekt destinacije trenutnog i budućeg stanja:

ZRC „Poljanu“ na tržištu diferenciraju očuvana priroda tradicionalan proizvod (snijeg) i sačuvani identitet. Da bi postao konkurentna destinacija na dugi rok, potrebno je:

- na razini destinacije integrirati i razviti sve sastavnice turističkog proizvoda kako bi postao prepoznatljiva ekodestinacija šireg područja
- sukladno pozicioniranju destinacije pozicionirati i turističke objekte
- realizirati ključne projekte za destinaciju radi stvaranja dodane vrijednosti
- graditi imidž i identitet destinacije po mjeri čovjeka
- precizno ciljati skupine potrošača
- marketing-mix prilagoditi novom pozicioniranju
- uspostaviti kvalitetnu organizaciju upravljanja destinacijom

4.6 Strategija razvoja proizvoda i usluga iz područja turizma

Sigurno je da u okviru turističke djelatnosti ima velik broj različitih područja unutar kojih se razvijaju različiti proizvodi (odmor na planini, obilasci znamenitosti, izleti u prirodu, skijanje, biciklizam, zdravstveni turizam, itd.). Svaki proizvod zahtijeva specifičnu opremljenost zbog čega destinacija ne može efikasno ponuditi previše proizvoda odjednom.

Stoga se "strateškom analizom proizvoda" dobiva baza za procjenu o tome koje proizvode treba dalje podržavati i razvijati, koje smanjiti ili napustiti. „ZRC Poljana“ trebao bi se

specijalizirati za područja i proizvode s kojima bi mogao konkurirati. „ZRC Poljana“ se od konkurencije može istaknuti slijedećim obilježjima:

- autentičnost
- multikulturalnost
- gostoprimljivo domicilno stanovništvo
- netaknuta priroda
- istinska ljepota krajolika
- izostanak buke
- okruženje po mjeri čovjeka
- blizina većih središta
- nepostojanje prenapučenosti

Sigurno je da navedena obilježja treba implementirati u izradu turističkih proizvoda i usluga. Na temelju obilježja projektiraju se proizvodi koji će turistu dati osjećaj slobode, ljepote netaknute prirode koju rijetko doživljava.

Autentičnost

- izgradnja etno-eko sela

Slika 152. Etno-eko selo

Multikulturalnost

- izrada proizvoda na temelju različiti kulturnih vrijednosti poput predstava koja turistu vraća u povijest podneblja, izlet različitih tematskih efekata.

Gostoprimljivo domicilno stanovništvo

- usluge po principu gost (turist) – dio obitelji, najdraži rođak („dani brusnice“, „dobro došli na pitu od sira“- obiteljska seljačka domaćinstva).

Slika 153. Obiteljska gazdinstva

Netaknuta priroda

- staze koje su utonule u ljepotu netaknute prirode
- biciklističke staze, adrenalinski park od prirodnih materijala, poučne staze (šumski plodovi, ljekovito bilje, staze za šetnju)

Slika 154. Adrenalinski park od prirodnih materijala

Istinska ljepota krajolika –

- usluge visinske pripreme sportaša – sportski tereni, usluge masaže, zdrava hrana prilagođena potrebama pojedinih sportova, sadržaji opuštanja (šetnje, vježbe, mir).
- usluge za poboljšanje zdravlja – za osobe koje se oporavljaju od bolesti, za prevenciju raznih oblika bolesti i stresa.

Slika 155. Visinske pripreme sportaša – Rogla

Sigurno je da navedene mogućnosti u okviru kreiranja turističkih proizvoda i usluga nisu jedine mogućnosti, da ih je moguće obogatiti i u okviru odabira proizvoda na ciljnom tržištu selektirati proizvode po značaju.

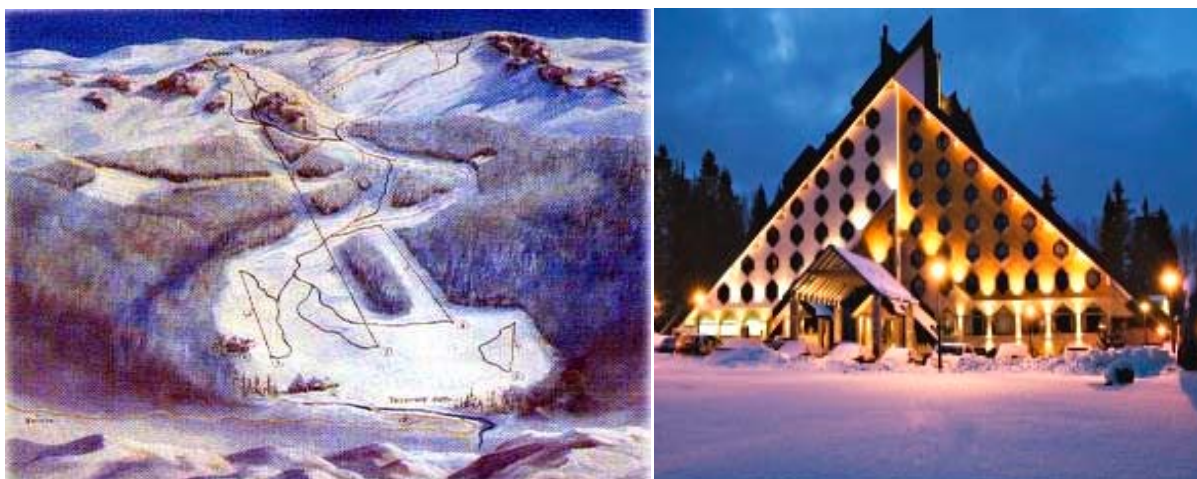
Diverzifikacija proizvoda i usluga pretpostavlja upotrebu mnogih marketinških alata i djelovanje destinacijske menadžment organizacije (DMO) kojoj je osnovni cilj upravljanje destinacijom „ZRC Poljana“. Svaki proizvod ili usluga moraju imati jasno određen položaj na tržištu. Položaj u mislima gosta predstavlja složeni skup percepcija, dojmova i osjećaja po kojima se jedan proizvod razlikuje od drugoga. Imperativ je odabrati načine po kojima će se „ZRC Poljana“ razlikovati i isticati od konkurencije. Ponuda destinacije sastoji se od kombinacije elemenata marketinškog miksa kojom nastoji zadovoljiti želje i potrebe na tržištu.

5 PLAN KONKURENTNOSTI

5.1 Elementi konkurentnosti područja (o odnosu na ostale destinacije koje su u mogućnosti pružiti sličnu turističku ponudu)

Sigurno je da vizija razvoja turizma destinacije ZRC „Poljana“ destinaciju pozicionira kao atraktivnu planinsku destinaciju šireg područja. S obzirom da se šire okolno područje destinacije ZRC „Poljana“ nalazi još u tranzicijskom razdoblju i da su turistička područja okolnih destinacija u fazama obnavljanja turističkih resursa, potrebno je analizirati konkurentske destinacije, destinacije ZRC „Poljana“.

5.1.1 Kolašin - Bjelasica (Crna Gora)

Slike 156.-157. Hotel Bianca Spa Resort

- **Opis destinacije**

Kolašin se nalazi u sjevernoj Crnoj Gori, na visini od 954 m i nudi izvrstan odmor kako zimi tako i ljeti. Njegova visina i povoljna klima čine Kolašin istinskom zračnom banjom. Uprava Nacionalnog Parka Biogradska Gora se nalazi u Kolašinu. Nacionalni park je poznat po netaknutim šumama i glečerskim jezerima. Nedaleko od Kolašina (8,5 km) nalazi se ski-centar Bjelasica sa dugim blagim ski terenima i postojanim snježnim pokrivačem.

- **Proizvodi i aktivnosti**

Zimi: Skijanje, skijanje na dasci, sankanje, klizanje na ledu

Ljeti: Rafting, pješačenje, planinski biciklizam

U "Bianca Resort&Spa": Unutarnji (zatvoreni) i vanjski (otvoreni) bazen, trim saloni, klizanje

- **Smještajni kapaciteti**

Ukupan broj kreveta u Kolašinu (2004. godine): 458

Dolasci i noćenja

Broj dolazaka: 2.696 (2004)

Broj noćenja: 6.649 (2004)

- **Drugi kapaciteti i atrakcije**

U Nacionalnom parku "Biogradska Gora" koja je jedna od rijetkih zaštićenih, čistih i netaknutih šuma u Evropi smješteno je Biogradsko jezero, koje se nalazi na visini od 1094 m i posjeduje bezbroj staza za šetnju.

- **Ski staze**

Ukupna dužina staza za skijanje Ski Centra Bjelasica je 3,32 km od čega je:

Plava: 0,72 km

Crvena: 2,10 km

Crna: 0,50 km

- **Ski liftovi**

Ukupna dužina ski liftova: 3,49 km (jedan ski lift dvosjed, tri ski lifta i jedan dječji ski lift).

Kapacitet ski liftova: 3.700 osoba na sat

- **Cijena ski karte**

Dnevna karta: 10 EUR

Sedmična karta: 60 EUR

- **Koeficijenti**

Ukupan br. kreveta u odnosu na ukupan kapacitet ski liftova $458/3.700 = 0,124$

Kapacitet ski liftova u odnosu na dužinu ski staza $3.700/3,32 = 1114,46$

Ukupan br. kreveta u odnosu na dužinu ski staza $458/3,32 = 137,95$

- **Hotelska ponuda - "Bianca Resort&Spa"**

Naziv: Bianca Odmaralište i Banja

Lokacija: Kolašin

Broj zvjezdica: *****

Broj soba: 102 sobe i 15 apartmana / Restorani i barovi: A la carte restoran "Chives", Restoran "Bianca" - Restoran nacionalne kuhinje, "The Pine" – Lobi Bar, "Caf131 Vienna" – Kafana "The Tara Lounge" – Noćni klub, "Wild Berry" – Wellness Bar

Ostali kapaciteti: Sala za sastanke (50 mjesta), prostor za klizanje, prodavnica suvenira, Butik,

Unutarnji (zatvoreni) i vanjski (otvoreni) bazen, Gimnastička sala, wellness centar, radnja sa ski opremom, iznajmljivanje opreme za skijanje, igraonica, Internet cafe.

Cijene (Dvokrevetna soba sa doručkom):

130 - 180 EUR (16.01 - 31.03.2006)

79 - 99 EUR (31.03 - 30.09.2006)

5.1.2 Bjelolasica (Hrvatska)

- **Opis destinacije**

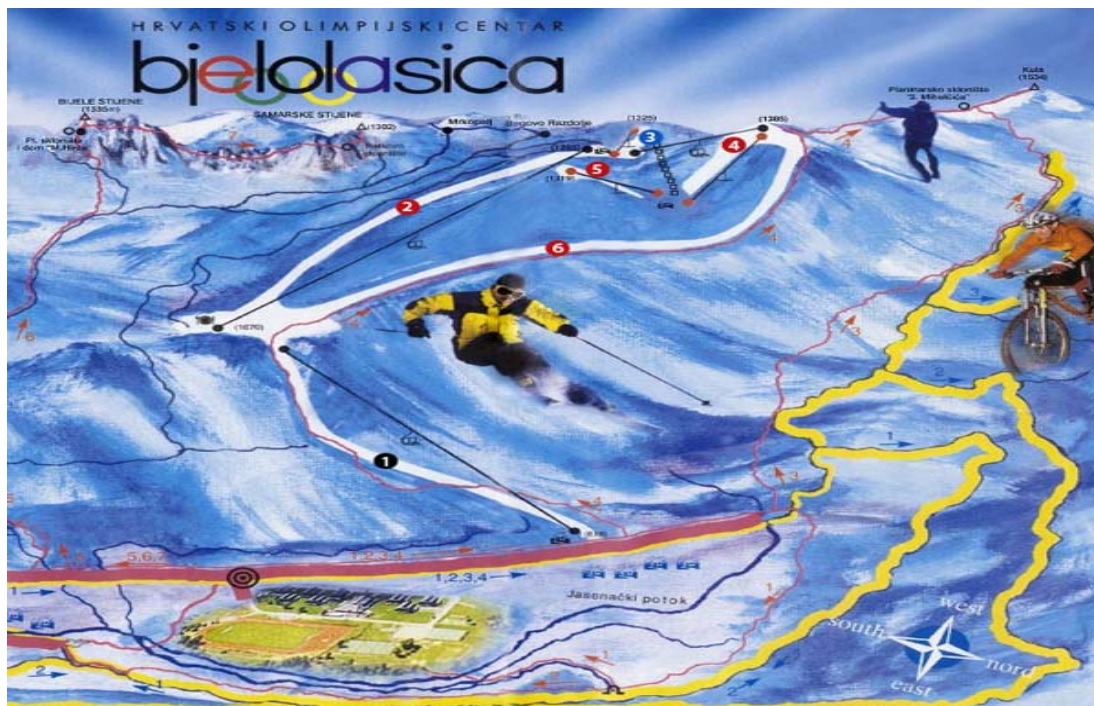
Odmaralište Bjelolasica smješteno je u Hrvatskoj, na 620 metara nadmorske visine, u vrlo dobro očuvanom dijelu Gorskog Kotara, neobično isprepletene planinske i mediteranske klime, dobro infrastrukturno povezan sa lokalnim središtima. Tijekom cijele godine je idealno mjesto za turizam, relaksaciju, sport i rekreaciju za ljude svih uzrasta i interesnih grupa.

- **Proizvodi i aktivnosti**

Zimi: Skijanje, skijanje na dasci, sankanje, cross-country skijanje

Ljeti: Šetanje, penjanje, alpinizam, biciklizam, planinski biciklizam, rafting, spuštanje kajakom, veslanje, paragliding, obilazak pećina, jahanje, lov, ribolov.

U zatvorenom prostoru ili igralištu: atletika, gimnastika, nogomet, mali nogomet, košarka, rukomet, odbojka, odbojka na plaži, dizanje tegova, mačevanje, tenis, stoni tenis, badmington, kuglanje i mini-golf.

Slika 158. Bjelolasica (RH)

- **Smještajni kapacitet**

Ukupan broj kreveta: 699

Dolasci i noćenja

Broj dolazaka: 15.080 (2005)

Broj noćenja: 40.614 (2005)

Slika 159. Bjelolasica

- **Ostali kapaciteti i aktivnosti**

Planina Klek – locirana na istočnoj strani planine Velika Kapela. Klek je kolijevka hrvatskog alpinizma i jedan od najpoznatijih hrvatskih botaničkih rezervata rijetkih i zaštićenih laninskih biljaka. Prirodni rezervat Bijele i Samarske stijene (u neposrednoj blizini) Jezero Sabljaci – oaza za brojne ribare koji redovno dolaze u ovu regiju. Jezero Sabljaci se često naziva Ogulinsko more.

- **Ski staze**

Ukupna dužina ski staza Skijaškog centra Bjelolasica je 5,71 km od čega je:

Plava: 0,60 km   Crvena: 3,57 km   Crna: 1,54 km

- **Ski liftovi**

Ukupna dužina ski liftova: 19,65 km (tri skijaška lifta dvosjeda i tri skijaška lifta)

Kapacitet ski liftova: 4.620 osoba na sat

- **Cijene ski karata**

Poludnevna karta: 8,25 EUR   Dnevna karta: 11 EUR   Sedmična karta: 55 EUR

- **Koeficijenti**

Ukupan br. kreveta u odnosu na ukupan kapacitet ski liftova $699/4.620 = 0,151$

Kapacitet ski liftova u odnosu na dužinu ski staza $4.620/5,71 = 809,11$

Ukupan br. kreveta u odnosu na dužinu ski staza $699/5,71 = 122,42$

- **Hotelska ponuda**

Turističko naselje Bjelolasica

Lokacija: Vrelo, Jasenak

Broj zvjezdica: **   Broj soba: 159 soba (425 kreveta + 111 ekstra kreveta)

Restorani i barovi: restoran, diskoteka, aperitiv bar .Ostali kapaciteti: igraonica, fitness klub, sauna, sala za sport, prodavnica, ljetna terasa, kapaciteti društvenog karaktera, sala za sastanke (300 mjesta), dvije male sale za sastanke (30 mjesta)

Cijene (dvokrevetna soba sa doručkom):

54,84 - 123,45 EUR (26.12 - 01.03), 46,63 - 109,73 EUR (01.03 - 26.12)

5.1.3 Kranjska Gora (Slovenija)

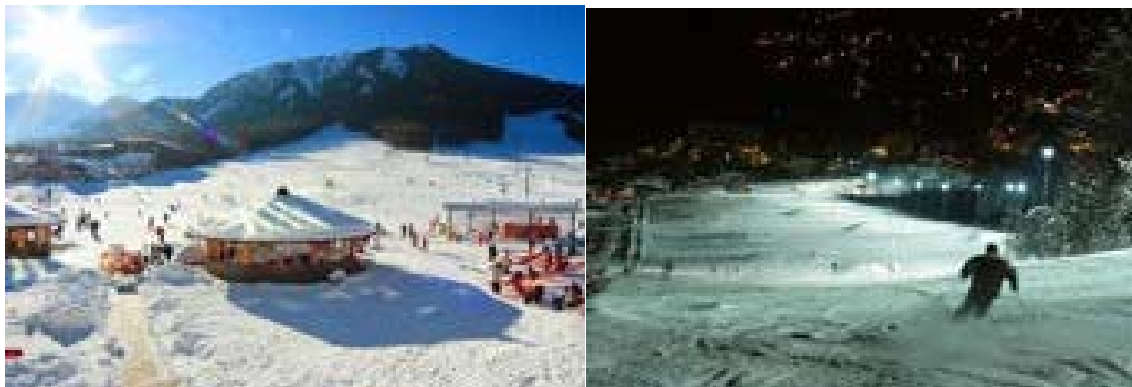
Slika 160. Kranjska gora (Slovenija)

- **Opis destinacije**

Kranjska Gora je smještena na dnu Julijskih Alpa, u sjeverozapadnom dijelu Slovenije, na granici između Austrije, Italije i Slovenije

- **Proizvodi i aktivnosti**

Zimi: Skijanje, snowboarding, sankanje, cross-country skijanje, vožnja snowmobila, planinarenje na skijama, penjanje na skijama,
Ljeti: Pješačenje, biciklizam, alpinizam, golf, jahanje, sportovi na vodi, spuštanje kajakom, rafting, fotografiranje, ribolov, wellness, tenis, park za vožnju bicikla.

Slike 161.-162. Kranjska Gora (Slovenija)

- **Smještajni kapaciteti**

Ukupan broj kreveta u odmaralištu Kranjska Gora (31.08.2003): 2.994

- **Dolasci i noćenja**

Broj dolazaka: 90.935 (2004)

Broj noćenja: 334.604 (2004)

- **Ostali kapaciteti i aktivnosti**

Sanjkanje i pokretna linija niz skijašku stazu - Vitranc 1 Natjecanje za svjetski kup - Pokal Vitranc (slalom i veleslalom za muškarce) .U blizini se nalazi jezero i dvije rijeke, Sava i Soča.

Slike 163.-164. Hotel Larix Kranjska gora (lijevo); Hotel Kompas Kranjska gora (desno)

- **Ski staze**

Ukupna dužina ski staza u skijaškom odmaralištu Kranjska Gora iznosi 30 km.

- **Ski liftovi**

Ukupna dužina ski liftova: 30 km (tri ski lifta sa četvorosjedom, jedan sa dvosjedom, jedan sa jednosjedom i 14 ski liftova)

Kapacitet ski liftova: 19.600 osoba na sat

- **Cijena ski karata**

Jednodnevna karta: 28 EUR

Poludnevna karta: 23 EUR

Sedmična karta: 149 EUR

- **Koeficijenti**

Ukupan br. kreveta u odnosu na ukupan kapacitet ski liftova $2.994/19.600 = 0,153$

Kapacitet ski liftova u odnosu na dužinu ski staza $19.600/30 = 653,33$

Ukupan br. kreveta u odnosu na dužinu ski staza $2.994/30 = 99,80$

- **Hotelska ponuda – Hotel Kompas**

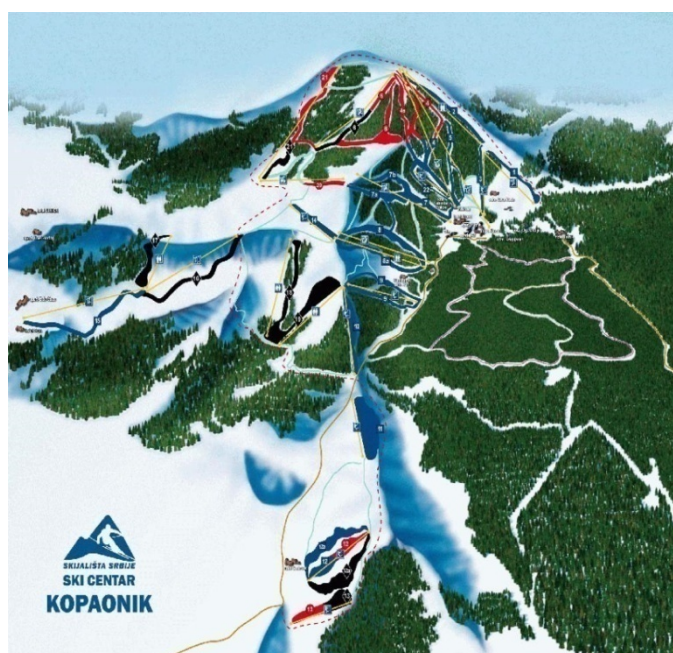
Lokacija: Kranjska Gora / Broj zvjezdica: **** / Broj soba: 151 soba i 5 apartmana /

Restorani i barovi: Restoran, Slovenski restoran, noćni bar, Bistro Kompas, Ice bar

Ostali kapaciteti: zatvoreni bazen, bazen za djecu, Jacuzzi, solarium, 2 finske saune, tursko kupatilo, prostorija sa parom za relaksaciju, razne masaže, gimnastička sala, terasa za sunčanje, igraonica za djecu, stoni tenis, Kompas Klub, četiri teniska igrališta, teren za košarku, mali zid za penjanje, velika sala za sastanke (360 mjesta), sala za sastanke (80 mjesta), 2 sobe za sastanke

Cijene (polupansion po osobi u dvokrevetnoj sobi): 51 - 95 EUR (01.12 - 26.03), 49,07 - 66,10 EUR (26.03 - 01.12)

5.1.4 Kopaonik (Srbija)

Slika 165. Kopaonik (Srbija)

- **Opis destinacije**

Kopaonik je planina locirana u jugozapadnom dijelu Srbije. Skijaški centar se nalazi na 1.770 m nadmorske visine. Udaljen je oko tri sata vožnje od Beograda.

- **Prozodi i aktivnosti**

Zimi: Skijanje, sankanje, snowboarding, cross-country skijanje

Ljeti: Šetnje, planinarenje, vožnja bicikla, tenis, košarka, rukomet, odbojka na plaži, nogometno igralište sa pet terena, rafting na rijeci Ibar.

- **Smještajni kapacitet**

Broj kreveta (31. augusta 2005.): 4.799

- **Dolasci i noćenja**

Broj dolazaka: 85.000 (2005)

Broj noćenja: 376.000 (2005)

Slike 166.-167. Hotelski smještaj - Kopaonik

- **Ostali kapaciteti i atrakcije** (udaljenosti do 50 km od Kopaonika)

- Manastir Studenica (pod zaštitom UNESCO-a od 1986. godine)

- Stari Ras, Manastir Sopoćani, Crkva i nekropolis Svetog Petra, Manastir .urnevi Stupovi, Tvrnava

Gradina sa gradom Trgovište u nizini (pod zaštitom UNESCO-a od 1979. godine)

- Prirodni rezervati unutar Nacionalnog parka Kopaonik: Kozje Stijene, Vučak, Mrkonja, Gobelja, rijeka Samokovska

- **Ski staze**

Ukupna dužina ski staza Ski centra Kopaonik iznosi 47,32 km.

- **Ski liftovi**

Ukupna dužina ski liftova: 23,25 km (pet ski liftova sa četvorosjedom, pet sa dvosjedom i dvanest ski liftova).

Kapacitet ski liftova: 25.318 osoba na sat

- **Cijena ski karata**

Dnevna karta: 17 EUR
 Poludnevna karta: 9 EUR (9:00-13:00h)
 13 EUR (12:30-16:30h)
 Sedmična karta: 92 EUR

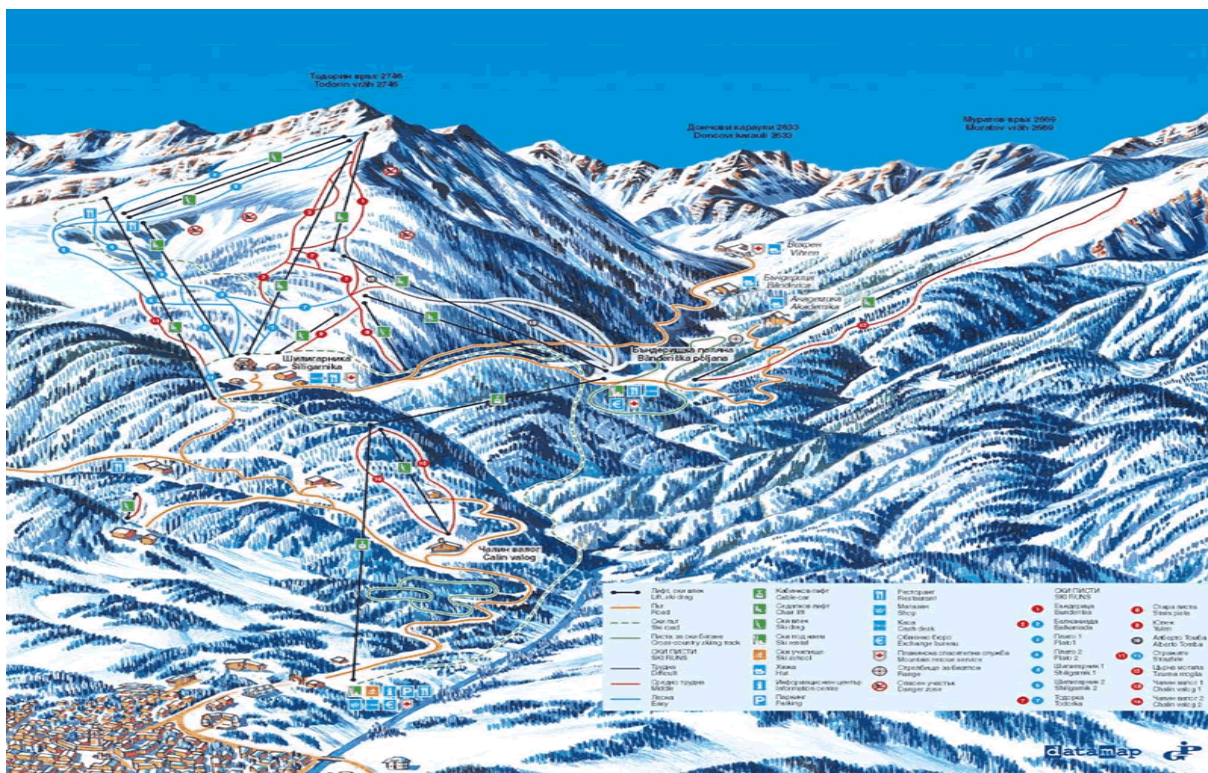
- **Koeficijenti**

Ukupan br. kreveta u odnosu na ukupan kapacitet ski liftova $4.799/25.318 = 0,190$,
 Kapacitet ski liftova u odnosu na dužinu ski staza $25.318/47,32 = 535,04$
 Ukupan br. kreveta u odnosu na dužinu ski staza $4.799/47,32 = 101,42$

- **Hotelska ponuda - Hotel Grand**

Naziv: Hotel Grand
 Lokacija: Kopaonik
 Broj zvjezdica: ****
 Broj soba: 126 soba i 45 apartmana
 Restorani i barovi: Aperitiv bar, bar pored bazena, restoran, restoran a la carte, diskoteka, bar pored teniskog igrališta, pizzerija, Internet klub
 Ostali kapaciteti: Sportska sala, sala za aerobik, teniska igrališta, spoljni (otvoreni) tereni (za košarku, rukomet), squash, unutrašnji (zatvoreni) bazen, sauna, salon za masažu, gimnastička sala, Jacuzzi, sala za sastanke (u naselju Konaci)
 Cijene (polupansion po osobi u dvokrevetnoj sobi):
 35,00 - 89,50 EUR (03.12 - 05.05)
 20,48 - 32,53 EUR (28.04 - 05.11)

5.1.5 Bansko (Bugarska)

Slika 168. Bansko (Bugarska)

- **Opis destinacije**

Skijališno odmaralište Bansko nalazi se na jugozapadu Bugarske, u podnožju jedne od najljepših bugarskih planina - Pirin, koja je pod nacionalnom zaštitom i na listi svjetskog prirodnog naslijeđa. Udaljenost od Sofije do Banskog iznosi 160 km Sofije i 6 km. Skijalište Bansko je najbolji i najmoderniji skijaški centar u konkurenciji svih bugarskih skijališta. U posljednjih nekoliko godina tvrtka Yulen je u skijalište investirala nekoliko milijuna Eur-a. Zimska sezona u Banskom traje od 15. prosinca do 15. svibnja. Zahvaljujući ogromnim investicijama, stvoreno je potpuno novo odmaralište s luksuznim hotelima i apartmanima koji se nalaze točno nasuprot gondole.

- **Proizvodi i aktivnosti**

Zimi: Skijanje, snowboarding, cross-country skijanje, hodanje po snijegu sa krpljama
Ljeti: Golf, ribolov, lov, jahanje, vožnja bicikla kroz planinu, pješačenje

- **Smještajni kapacitet**

Ukupan broj kreveta: 7.000

- **Dolasci i noćenja**

Broj dolazaka: 40.292 (2005)

Broj noćenja: 103.033 (2005)

- **Ostali kapaciteti i atrakcije**

Južno do Banskog leži Nacionalni park Pirin koji je uvršten na listu UNESCO-a. Park obiluje jezerima, vodopadima, pećinama i istorijskim ostacima dostojnih poštovanja.

Ostaci drevnih tvrtnava nalaze se na lokalitetu Staroto Gradište (Stankale) oko 4 km jugozapadno od Banskog i takone na lokaciji Julen (nizvodno rijeke Demjanica). Sam grad Bansko ima približno 120 kulturnih i istorijskih spomenika.

Slike 169.-170. Bansko (Bugarska)

- **Ski staze**

Ukupna dužina ski staza

Ski centra Bansko: 65 km od čega je:

Plava: 22,75 km

Crvena: 26,00 km

Crna: 16,25 km

- **Ski liftovi**

Ukupna dužina ski liftova: 21,24 km (jedna gondola, pet ski liftova sa četvorosjedom, jedan ski lift sa trosjedom i pet ski liftova). Kapacitet ski liftova: približno 16.800 osoba na sat.

- **Cijene ski karata**

Dnevna karta: 25,64 EUR / Poludnevna karta: 17,95 EUR (poslije 12:30 sati)

Tjedna karta: 143,59 EUR (šest dana)

- **Koeficijenti**

Ukupan br. kreveta u odnosu na ukupan kapacitet ski liftova $7.000/16.800 = 0,416$

Kapacitet ski liftova u odnosu na dužinu ski staza $16.800/65 = 258,46$

Ukupan br. kreveta u odnosu na dužinu ski staza $7.000/65 = 107,69$

- **Hotelska ponuda - Hotel Tanne**

Lokacija: Bansko / Broj zvjezdica: **** / Broj soba: 25 soba, 5 apartmana i 3 kućice (bungalova) / Restorani i barovi: Restoran "Mehana", Bečki salon, bar u predvorju, bašta, piano bar. / Ostali kapaciteti: Fitness, bazen, Jacuzzi, sauna, parno kupatilo, solarium, salon za masažu, ski garderoba, stoni tenis, prostorija za igre (igraonica)

Cijene (dvokrevetna soba sa doručkom):

100 EUR (15.12 - 01.03) / 50 EUR (01.05 - 15.12)

5.1.6 Zreško pohorje – Rogla (Slovenija)

Slika 171. Zreško pohorje – Rogla (Slovenija)

- **Opis destinacije**

Rogla je smještena u Zreškom pohorju koje je zimi pokriveno snijegom, nalazi se na 1.517 m nadmorske visine. Rogla ima izvrsno uređene staze za sve vrste skijanja, snowboarda, trčanja na snijegu, hotele i bungalove na samom skijalištu te sadržaje za rekreaciju i zabavu.

- **Proizvodi i aktivnosti**

Zimski turizam: skijanje, sanjkanje, skijaško trčanje, fun park Rogla (snowboard), adrenalinske sanjke, zatvoreni bazen, dječji bazen, otvoreni bazen okružen snijegom, whirlpool, wellness centar, fitness centar, multifunkcionalna dvorana (tenis, košarka, odbojka, rukomet), medicinski centar i antistres programi te programi za rekonvalescente, vrtić na snijegu.

Ljetni turizam: 84 km označenih staza za brdski biciklizam, stadion, atletska staza, ljetno adrenalinsko sanjkalište, penjanje po umjetnoj stijeni, vanjski bazen, fitness centar, šetanje, penjanje, alpinizam, bazen, dječji bazen, whirlpool, wellness centar, multifunkcionalna dvorana (tenis, košarka, odbojka, rukomet), jahanje, ribolov, igraonica za djecu. Treba istaknuti da se svake godine na Rogli otvori nova atrakcija. Ove godine je otvoreno „Eskimsko selo“ s iglu hotelom, restoranom i barom.

- **Smještajni kapaciteti**

Planinski centar Rogla raspolaže s kapacitetom od 640 ležaja.

Ostali kapaciteti i aktivnosti

U podnožju Rogle smještene su Terme Zreče namijenjene odmorišnom, zdravstvenom i rekreacijskom turizmu.

Restorani i barovi: restorani, bar, diskoteka

- **Ski staze**

Ukupna dužina staza za skijaško trčanje je 18 km, skijaških staza 12,5 km od čega:

Plava staza: 0,5 km

Crvena staza: 10 km

Crna staza: 2 km

- **Ski liftovi**

Ukupna dužina ski liftova je 9,59 km
(2 četverosjedežnice i 11 vučnica).

Cijene ski karata

Dnevna karta: 24 EUR

Poludnevna karta: 20 EUR

Tjedna karta: 127 EUR

Slika 172. Zreško pohorje – Rogla (Slovenija)

- **Hotelska ponuda**

Hotel Planja 4*, Hoteli Rogla i Brinje 3* - ukupno 316 ležajeva;
Bungalovi Rogl
3* i Gaber 4* - ukupno 152 ležajeva,
Apartmani Koče na Jurgovem 3* - ukupno 120 ležajeva,
Dom na Pesku – ukupno 52 ležajeva.

Ostali kapaciteti: igraonica, fitness, sauna, multifunkcionalna sportska dvorana, trgovina, ljetna terasa, kapaciteti društvenog karaktera, zatvoreni i otvoreni bazen, dječji bazen, whirlpool, wellness centar, eskimsko selo zimi, stadion, atletska staza.

Cijena (dvokrevetna soba s doručkom):

58 - 87 EUR (A sezona);

50-70 EUR (B sezona).

5.1.7 Bjelašnica (Bosna i Hercegovina)

Slika 173. Bjelašnica (BiH)

- **Opis destinacije**

Planina Bjelašnica je nestrmiija od svih bosanskih planina na kojima se skija, nalazi se samo 20 km od Sarajeva, glavnog grada BiH.. Sa vrha, na visini od 2.067 m, strme ski staze brzo dovedu do podnožja planine na visini od 1.200 m. Zajedno sa planinama Igman i Treskavica, te kanjonom na rijeci Rakitnica, ona predstavlja veliki park prirode.

- **Proizvodi i aktivnosti**

Zimi: Škijanje, sankanje, snowboarding

Ljeti: Šetanje, planinarenje, paragliding, vožnja biciklom

- **Smještajni kapaciteti**

Ukupan broj kreveta: 1.239

- **Dolasci i noćenja**

Broj dolazaka: 5 do 6 hiljada (naša procjena)

Broj noćenja: 15 do 20 hiljada (naša procjena)

Slika 174. Bjelašnica (BiH)

- **Ostali kapaciteti i atrakcije**

Jedan ski lift dvosjed i nekoliko ski liftova za djecu na Igmanu. Tu su staze Bjelašnice na kojoj se održavao slalom za muškarce, veleslalom i spust za vrijeme Zimskih Olimpijskih igara 1984. godine.

- **Ski staze**

Ukupna dužina ski staza Ski Centra Bjelašnica: 8,35 km
Hotel Maršal

- **Ski liftovi**

Ukupna dužina ski liftova: 4,26 km (jedan ski lift trosjed i četiri ski lifta)
Kapacitet ski liftova: 4.950 osoba na sat.

- **Cijene ski karata**

Dnevna karta: 13,33 EUR
Poludnevna karta: 11,80 EUR
Sedmična karta: 71,80 EUR

- **Koeficijenti**

Ukupan br. kreveta u odnosu na ukupan kapacitet ski liftova $1.239/4.950 = 0,250$
Kapacitet ski liftova u odnosu na dužinu ski staza $4.950/8,35 = 592,81$
Ukupan br. kreveta u odnosu na dužinu ski staza $1.239/8,35 = 148,38$

- **Hotelska ponuda**

Naziv: Hotel Maršal
Lokacija: Babin Do, Bjelašnica
Broj zvjezdica: ***
Broj soba: 57 soba i 13 apartmana
Restorani i barovi: Restoran, soba sa kaminom, aperitiv bar
Ostali kapaciteti: Fitnes klub, sala za stoni tenis, ski garderoba diskoteka, parking, TV sala, sala za veće sastanke, košarkaško igralište, igralište za mali nogomet.
Cijene (dvokrevetna soba sa doručkom):
76,92 EUR (01.01 - 27.01)

66,66 EUR (27.01 - 10.03)

51,28 EUR (11.03 - 22.12)

5.1.8 Jahorina (Bosna i Hercegovina)

Slika 175. Jahorina (BiH)

- **Opis destinacije**

Planinski centar Jahorina je olimpijska planina – Zimske olimpijske igre održane su 1984. godine. Smještena je u blizini Sarajeva, glavnoga grada BiH. Najviši vrh Ogorjelica ima nadmorsku visinu od 1916 m.

- **Proizvodi i aktivnosti**

Zimski turizam: alpsko skijanje, skijaško trčanje, sankanje, klizanje, noćno skijanje, šetnje, snowboard, plivanje, rekreacija i fitness, nogomet, košarka

Ljetni turizam: paragliding, planinarske ture, pješaćenje urenenim stazama, biciklizam kroz šume, plivanje, rekreacija i fitness, nogomet, košarka.

- **Smještajni kapaciteti:**

Ukupan broj ležajeva: 6.541.

- **Ostali kapaciteti i aktivnosti**

Kadino vrelo – nalazi se na sjeveroistočnoj padini Jahorine. U blizini je kolibica kao potencijalni turistički resurs.

Špilja Orlovača – nalazi se 11 km od Pala. Špilja je dugačka 650 m, osvijetljena je i prilagođena za posjetitelje. U špilji prebiva najugroženija vrsta sisavaca u Europi, slijepi miš. Špilja Ledenjača – nalazi se kod izvora Mokranjske Miljacke. Led se u ovoj špilji zadržava i preko ljeta.

Špilja Lipovac – nalazi se u koritu Miljacke te je vrlo zanimljiva za fotografiranje.

Izvor rijeke Miljacke – izvor se nalazi 3 km od Pala, ima ribnjak, restoran i 4 apartmana u privatnom vlasništvu.

Restorani i barovi: restorani, diskoteka, aperitiv bar

Ostali kapaciteti: igraonica, fitness, sauna, sala za sport, trgovina, ljetna terasa, kapaciteti društvenog karaktera, sala za sastanke (300 mjesta), dvije male sale za sastanke (30 mjesta)

Cijena (više krevetna soba s doručkom):

27 – 61 EUR (26.12. – 28.02.)

23 – 54 EUR (01.03. – 25.12.).

- **Ski staze**

Ukupna dužina skijaških staza je 25 km

od čega:

Plava staza: 5,2 km

Crvena staza: 16 km

Crna staza: 3,7 km

Ski liftovi:

Ukupna dužina ski liftova je 8,5 km (4 dvosjedežnice, 4 ski lifta).

- **Cijene ski karata:**

Dnevna karta: 9 EUR

Poludnevna karta: 7 EUR

Tjedna karta: 44 EUR

Slike 176.-177. Hotel Kristal (lijevo); Hotel Bord (desno)

- **Hotelska ponuda:**

Hoteli i smještaj još nisu kategorizirani. Smještajni kapaciteti su sljedeći:

6 hotela s ukupnim brojem ležajeva 1.022

17 apartmanskih objekata s ukupnim brojem ležajeva 569

18 pansiona 400

vikend kuća 1.280

5.1.9 Vlašić (Bosna i Hercegovina)

Slika 178. Vlašić (BiH)

- **Opis destinacije**

Vlašić je mali, ali sve popularniji skijaški centar koji nalazi se na platou Babanovac, na nadmorskoj visini od 1260 metara. Skijaški centar je povezan s Travnikom (20 km) dobrom asfaltnom cestom koja se zimi dobro održava. Alternativni pravac dolaska na Vlašić je preko Banja Luke i Kneževa, ali na tom pravcu se cesta malo lošije održava.

- **Proizvodi i aktivnosti**

Zimski turizam: skijanje, sanjkanje, snowboard, motorne sanjke, snježni safari
 Ljetni turizam: šetnje, planinarenje, vožnja bicikla, paragliding, mala škola alpinizma, kretanje po mapi, "traženje izgubljenog blaga".

- **Smještajni kapaciteti**

Broj ležajeva: 140 ležajeva u hotelskom smještaju te nepoznat broj ležajeva u privatnom smještaju.

- **Ostali kapaciteti i aktivnosti**

Vlašić je opremljen i skijaškom skakaonicom na kojoj se prije rata u Bosni i Hercegovini održavalo natjecanje Europskog kupa u skijaškim skokovima. Skakaonica, nažalost, još nije obnovljena i osposobljena za rad nakon stradavanja.

- **Ski staze**

Ukupna dužina skijaških staza je 14 km. Staze su podijeljene na dvije lagane i dvije srednje teške (nisu označene odgovarajućim bojama).

- **Ski liftovi**

Baby lift pokriva stazu dužine 300 metara i kapaciteta od 300 skijaša na sat. Osim baby lifta na raspolaganju su liftovi Babanovac I i II (vučnice – sidro i tanjurić) kapaciteta 2100 skijaša na sat i Markovac (sidro) – 650 skijaša na sat. Osim ta tri skijaška lifta, postoje još i žičare Ugar i Visovi koje nisu u funkciji, iako je Ugar najavljan za ovu sezonu.

- **Cijene ski karata**

Dnevna karta: 14 EUR

Poludnevna karta: 9 EUR

- **Hotelska ponuda**

Slika 179. Hotel Pahuljica, Vlašić (BiH)

Hotel Pahuljica

Smještaj: 75 ležajeva u 32 luksuzno opremljene i uredene sobe

Restorani i barovi: restoran, ski bar

Ostali kapaciteti: fitness, saune, zatvoreni bazen, konferencijska dvorana

Cijena (jednokrevetna soba s doručkom):

46 EUR (13.12. – 20.12.)

58 EUR (20.12. – 27.12.)

70 EUR (27.12 – 10.01.)

65 EUR (10.01. - 07.02.)

52 EUR (07.02. – 28.02.)

44 EUR (01.03. - ...).

5.1.10 Blidinje (Bosna i Hercegovina)

- **Opis destinacije**

U parku prirode Blidinje nalazi se Sportsko-rekreativni centar Risovac, na nadmorskoj visini od 1.250 metara. Skijalište je u podnožju planina Vran i Čvrsnica (2.228 m/nv) u Hercegovini. U blizini je planinsko jezero Blidinje, a u okolici postoji i planinarski dom.

- **Proizvodi i aktivnosti**

Zimski turizam: skijanje, sanjkanje, snowboard, motorne sanjke, snježni safari

Ljetni turizam: šetnje, planinarenje, vožnja bicikla, paragliding, mala škola alpinizma, kretanje po mapi, “traženje izgubljenog blaga”.

Slika 180. Blidinje (BiH)

- **Smještajni kapaciteti**

Blidinje raspolaže sa dva manja motela, planinarskim domom te je prijavljeno 16 privatnih najmljivača.

Slika 181. Blidinje (BiH)

U parku prirode Bildinje nalazi se Sportsko-rekreativni centar Risovac, na nadmorskoj visini od 1.250 metara. Skijalište je u podnožju planina Vran i Čvrsnica (2.228 m/nv) u Hercegovini. U blizini je planinsko jezero Blidinje, a u okolici postoji i planinarski dom.

- **Ostali kapaciteti i aktivnosti**

Park prirode Blidinje i jezero Blidinje

- **Ski staze**

Ukupna dužina skijaških staza je 4,5 km.

- **Ski liftovi**

Ski lift dužine 575 metara

Nova četverosjedežnica kapaciteta 1.600 skijaša na sat

Dječji lift kapaciteta 560 djece na sat.

- **Cijene ski karata**

Dnevna karta: 10 EUR

Slika 182. Motel Risovac, Blidinje (BiH)

- **Hotelska ponuda**

Motel Risovac

Smještaj: 17 ležajeva

Restorani i barovi: restoran

5.1.11 Kupres (Bosna i Hercegovina)

Slika 183. Kupres (BiH)

- **Opis destinacije**

Kupres je mali zapadnobosanski grad, smješten na istočnoj strani Kupreškog polja. Turistička destinacija na Kupresu, na 1250 m nadmorske visine s oštrom planinsko - alpskom klimom i gotovo 5 mjeseci pod snijegom, tradicionalno je odredište za skijaše rekreativce, posebno privlačno i lako dostupno turistima sa područja Dalmacije i Hercegovine.

- **Proizvodi i atraktivnosti**

Skijalište je opremljeno sa nekoliko ski-renta i ski-servisima. Na skijalištu se nalaze zalognice, organizirana je i škola skijanja, a ugođaju skijanja doprinose i snježni topovi. Ljeti je ponuda na Kupresu također interesantna za sve ljubitelje čiste netaknute prirode i aktivnog odmora. Kupreška visoravan sa svojim planinama idealno je poprište za prakticiranje paraglidinga, planinarenje, lov, jahanje, vožnju motocrossa i razne ekurzije.

Slika 184. Kupres (BiH)

• **Podaci o skijalištu, stazama, žičarama i cijenama**

PODACI O SKIJALIŠTU		ŽIČARA			
Nadmorska visina	1200 – 1550 m	Vučnica	2		
Ukupna dužina skijaških staza	13 km	Dvosjedežnica	1		
Težina skijaških staza	lagane	Trosjedežnica	0		
Noćno skijanje	da	Četversjedežnica	1		
Staze za snowboard	da	Ski lift	1		
Staze za sanjkanje	da	CIJENA SKI KARATA (KM) 2009/10			
Staze srednje težine	1435 m	DNEVNA	POLUDNEVNA		
Teške staze	0 m	ODRASLI	DJECA	ODRASLI	DJECA
Lake staze	3607 m	30,00	23,00	23,00	17,00

• **Hotelska ponuda**

Hotel Adria –ski, standardna kvaliteta **** kapacitet 250 ležaja

Hotel Kupres , standardna kvaliteta * kapacitet 84 ležaja

Hotel Maestral, standardna kvaliteta *** kapacitet 40 ležaja

Hotel St. Marcus, nekategoriziran , kapacitet 40 ležaja

5.2 Detaljan opis i plan aktivnosti za unaprjeđenje cjelokupne konkurentnosti područja

Budući da ZRC „Poljana“ raspolaže s izuzetnim resursima koji su doista njene konkurentske prednosti bitno je istaknuti strateške pravce razvoja kojima destinaciju treba usmjeravati:

- **Povećati turističke kapacitete**

Ciljevi:

Povećati smještajne kapacitete,
Kategorizirati postojeće i nove smještajne kapacitete.

- **Produžiti turističku sezonu na cijelu godinu razvojem turističkih proizvoda koji će biti usmjereni prema obiteljskom turizmu**

Ciljevi:

Napraviti zabavne sadržaje za djecu,
Prilagoditi ponudu turistima koji dolaze na obiteljski odmor.

- **Razvijati sportski turizam**

Ciljevi:

Položaj „ZRC Poljana“ treba iskoristi u pravcu privlačenja sportaša za visinske pripreme,
Izgraditi sadržaje kako bi se privlačili sportski klubovi.

- **Izgraditi sadržaje za zabavu turista**

Ciljevi:

Izgraditi sadržaje za zabavu turista (adrenalinski park),
Učiniti destinaciju prepoznatljivu po svom zabavnom sadržaju.

- **Razvijati privlačne turističke proizvode za cjelogodišnju sezonu**

Ciljevi:

Proširiti postojeće kapacitete,
Stvarati dodatne usluge koje će omogućiti stvaranje dodane vrijednosti,
Povećati atraktivnost cjelogodišnje sezone,
Plasirati usluge konkurentnim cijenama.

- **Razvijati proizvode koji potiču „zdrav život“**

Ciljevi:

Tradiciju domicilnog stanovništva implementirati u ponudu,
Destinaciju „netaknute prirode“ obogatiti novim sadržajem,
Razvijati well-being sadržaje.

U cilju ostvarivanja stratejskih pravaca potrebno je prezentirati projekte koji će poduprijeti stratejske ciljeve.

Projekt 1: Modernizacija i infrastrukturno povećanje skijališta

Mala i velika žičara se nalaze unutar ski poligona površine 13,62 ha (ukupna površina ZRC „Poljana“ definirana idejnim rješenjem prostorne organizacije 57,68 ha).

Modernizacijom i infrastrukturnim proširenjem skijališta ZRC „Poljana“ podrazumijeva se ulaganje koje će rezultirati većom kvalitetom cestovnog pristupa, modernizaciju sistema žičara.

Dana 13. i 14.05.2009. godine g. Mario Mueller - ekspert za ski liftove, predstavnik firme Mueller-Stark, obišao je teren Vranice te predložio rješenja za opremu koja bi se trebala montirati. Urađena je i dostavljena je ponuda za ski liftove na novoj stazi – Striževcu.

Aktivnosti proteklih mjeseci:

- izmješten jedan vikend objekt i dva temelja koji su smetali na spajanju ski staza;
- obavljena geodetska snimanja svih staza na J-I, kao i dijelu sjeverne strane skijališta;
- završeno je uređenje staza ukupne površine od 30.000 m², započeto protekle jeseni, te izvučen humus i zasijana trava;
- Izvršeno je izmještanje puta i stvoreni uvjeti za gradnju sankaske staze površine 8.000 m²;
- završeno je uređenje za postavljanje baby-lifta i uređenje početne stanice na malom liftu;
- završeni radovi na izradi i kategorizaciji staza: crna, crvena, plava, zelena, baby i snowbord staza;
- dogovorena nabavka dodatnog ski – lifta;
- izvršen remont na ratracima, liftovima i sidrima, te ostvaren kontakt za još jedan ratrak;
- izvršeni su kontakti sa dobavljačem za nabavku zaštitne ograde i štapova iz Švedske;
- intenzivirani radovi na izgradnji ski servisa, kako bi bio spreman za narednu sezonu.

Slike 185.-186. Veliki i mali ski-lift „Vran kamen“ Poljana

Cilj projekta je podizanje razine kvalitete destinacije u zimskim razdobljima kada je osnovna ponuda skijanje.

Potrebne akcije:

- Modernizirati i proširiti (koliko je moguće) postojeće skijaške staze
- Modernizirati žičare
- Osigurati bolji pristup skijalištu
- Osigurati mogućnost noćnog skijanja
- Implementirati projekt zasnježivanja
- Urediti i označiti parking mjesta u podnožju skijališta

Projekt 2: Izgradnja hangara za mehanizaciju u službi ski staza

Regulacionim planom SRC „Poljane“ predviđena je izgradnja hangara za mehanizaciju u službi ski staza.

Slika 187. Mehanizacija za održavanje ski staza

Cilj projekta je smještaj i zaštita mehanizacije u službi ski staza.

Potrebne akcije:

- Izraditi projektno rješenje
- Izgradnja

Projekt 3: Zasnježivanje

Bez obzira što se destinacija nalazi na visini od 1.580 m n.m. zbog negativnih klimatskih efekata globalnog zatopljenja potrebno je osigurati siguran sistem zasnježivanja.

Namjerava se postaviti mehanizam zasnježivanja, kakav postoji još samo u dva ski-centra u Europi, a vremenske prilike su takve da omogućavaju pravljenje i održavanje snijega sve do 1. svibnja.

Dana 20.05.2009. g. Michael Hofer, predstavnik firme NIVIS koja se bavi najnovijim sistemom zasnježivanja u svijetu, obišao je lokalitete kako postojećih, tako i planiranih ski staza i pri tome visoko ocijenio lokalitete, te dao smjernice za daljnji rad. Urađen je projekt i ponuda za zasnježivanje male staze, te dogovorena nabavka sistema za zasnježavanje.

Za projekt je iskazala interesiranje Europska banka za obnovu i razvoj (EBRD), ali zbog nerealizacije kredita sa Razvojnog bankom F BiH, ni ove godine se neće postaviti sustav za zasnježavanje.

Nedavno je završen iskop bazena za zasnježavanje.

Potrebne akcije:

- Implementirati projekt zasnježivanja

Projekt 4: Gondola

Uz pomoć stranih ulaganja uskoro se očekuje izgradnja gondole (vertikalnog transporta) iz Fojnice do RC Brusnica na Vranici u duljini od 4.100 m čime bi se savladala visinska razlika od oko 1.000 m. Na ovaj način, ljeti i zimi bi se ova planinska destinacija približila gostu i bila ključna za razvoj turizma. Ovim projektom su predviđene dvije polazne stanice, iz same Fojnice za gondolu iz Novog naselja (580 m n.m) i sjedišnice sa Ribnjaka, koje bi se spajale na međustanici Veselica (1.027 m n.m) objedinile i nastavile gondola sistemom do dolazne stanice na lokalitetu Vrata (1.512 m n.m). Od dolazne gondolske stanice Vrata, daljnji transport ka polaznim skijaškim stazama na 1.937 m n.m. odvijao bi se sistemom sjedišnica i vučnica. Kapacitet ovog vertikalnog transporta bi iznosio oko 3.000 osoba/sat, odnosno 120 gondola/sat. Vrijednost investicije je oko 20 milijuna KM. Krajnji rok predviđen za realizaciju projekta je 2011. godina. Osim njemačko-austrijskih investitora, prije par mjeseci pristigla još jedna ponuda za gondolu od švicarskog proizvođača.

Cilj projekta je da se projektom riješe prometni čepovi na prometnicama prema destinaciji, smanje brojevi parking mjesta i projekt „gondola“ svakako turističku destinaciju „ZRC Poljana“ činit će bogatijom i atraktivnijom.

Slika 188. Projekt gondole za vertikalni transport iz Fojnice prema skijalištima

Potrebne akcije:

- Odabrati investitora
- Izraditi idejno rješenje
- Poslovni plan za projekt
- Implementacija - provođenje

Projekt 5: Izgradnja garaže-polazne stanice

Na početku gondole (vertikalnog transporta) iz Fojnice planirana je izgradnja garaže-polazne stanice.

Za sve planirani objekt mora biti obvezujuća izrada projektne dokumentacije.

Slika 189. Maketa buduće garaže – polazne stanice u Fojnici

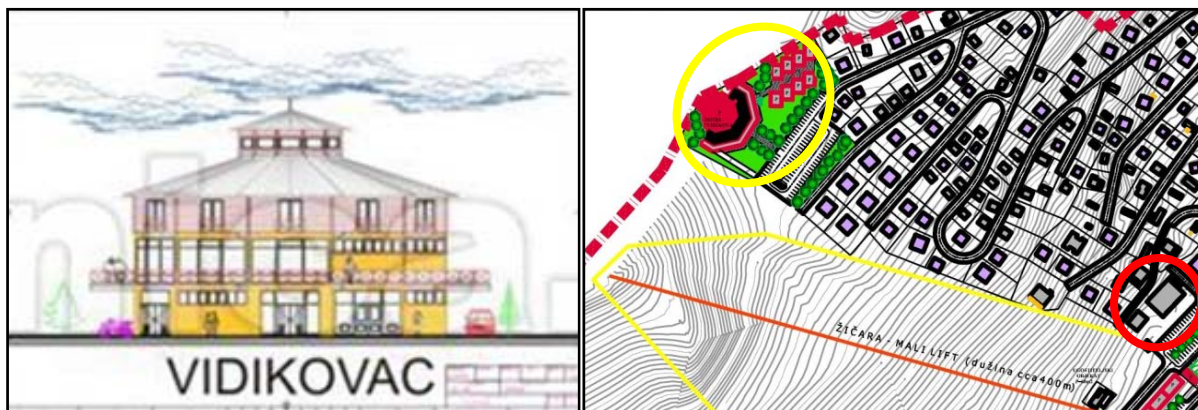
Potrebne akcije:

- Odabrati investitora s referencama
- Izraditi projektno rješenje
- Izgradnja
- Opremanje
- Sustavi edukacije osoblja
- Programski sustavi

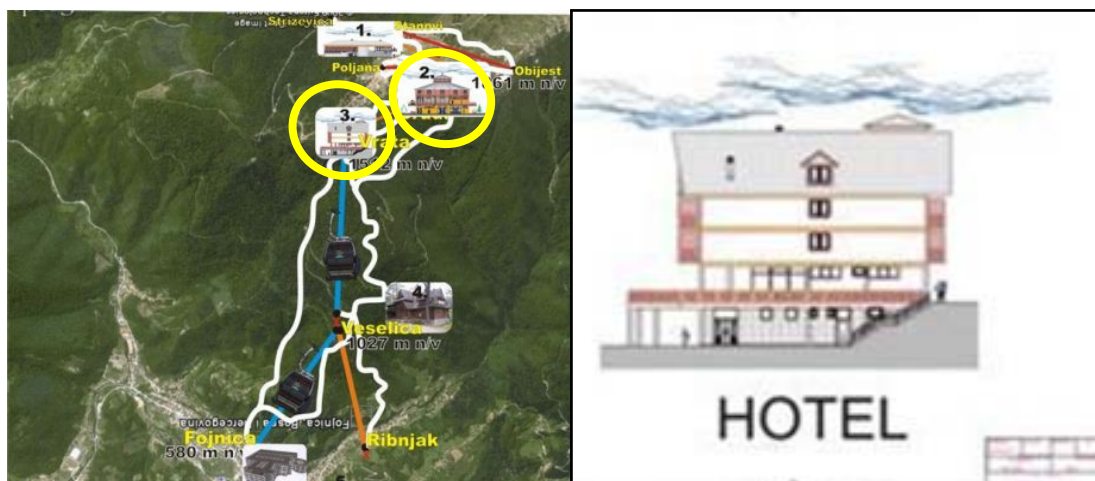
Projekt 6: Izgradnja hotela

Prema Regulacionom planu ZRC „Poljane“, planirana je izgradnja 3 hotela, katnosti P+1, ukupne površine 6.800 m², sa 590 ležajeva. Pored hotela Gornja stanica, hotela A kategorije s pogledom na panoramu Fojnice, izlazila bi gondola. Na dolaznom putu na Poljane planirana je izgradnja hotela površine 1.890 m². Hotel „Vidikovac“ površine 620 m², kapaciteta 250 ležajeva, bio bi na raskrižju staza, kao poveznica između sjevernog i južnog dijela skijališta. Planirani hoteli imat će sve uobičajene sadržaje, apartmane, parking prostore, a planirani su kao dopuna smještajnim kapacitetima apartmanima, kao i objektima u privatnom sektoru. Hoteli se trebaju arhitektonskim rješenjem prilagoditi ambijentu i kaskadno se uklapati u strmi teren po terenu padine. U hotele se ulazi preko hotelskog manjeg parkinga. Oko glavnog ulaznog hola su smješteni prateći sadržaji: recepcija, info turistički biro, trgovine, saloni, TV sala, uprava i tehnički blok. Osim soba za spavanje, planirani su i sadržaji: trgovine suvenira, cigareta i tiska i prehrambene trgovine, slastičarne i kafei. U njima se predviđa i mogućnost korištenja saune, kabineta za masažu, manje sale za gimnastičke vježbe i fitnesa, *sve pod lječničkom kontrolom*.

Cilj projekta je turistima ponuditi udobnost i relaksaciju uz aktivnu rekreaciju na području netaknute prirode, gostoprimljivih ljudi.

Slike 190.-191. Hotel Vidikovac površine 620 m² u odnosu na RC „Brusnica“ (slika desno) (izvor: Regulacioni plan ZRC „Poljana“ Fojnica)

Slike 192.-193. Shema projekta „Gondola“ s 2 hotela (lijevo); Hotel na lokaciji Vrata (1.512 m)

Potrebne akcije:

- Odabrati investitora s referencama
- Izgradnja i opremanje
- Sustavi edukacije osoblja
- Programski sustavi

Projekt 7: Izgradnja trgovinskog centra

Trgovački centar svakako je nezaobilazan projekt turističke destinacije. U sastavu obuhvata Regulacijskog plana ZRC „Poljana“ obuhvaćena je i predviđena izgradnja trgovinskog centra s ugostiteljskim kapacitetima.

U sklopu trgovinskog centra predviđene su trgovine hranom, sportskom opremom, tiskom i cigaretama.

Za sve planirane objekte bez obzira na kategoriju mora biti obvezujuća izrada projektne dokumentacije, a mogu se koristiti i kvalitetniji tipski projekti.

Cilj projekta je turistima i stanovništvu vikend naselja osigurati način opskrbe hranom i ostalim potrepštinama kako bi se turistička ponuda destinacije unaprjedila i kako bi se izbjegli efekti sive ekonomije koji su nezaobilazni u destinacijama u kojima ponuda opskrbe namirnicama nije dovoljna.

Slika 194. Trgovinski centar

Potrebne akcije:

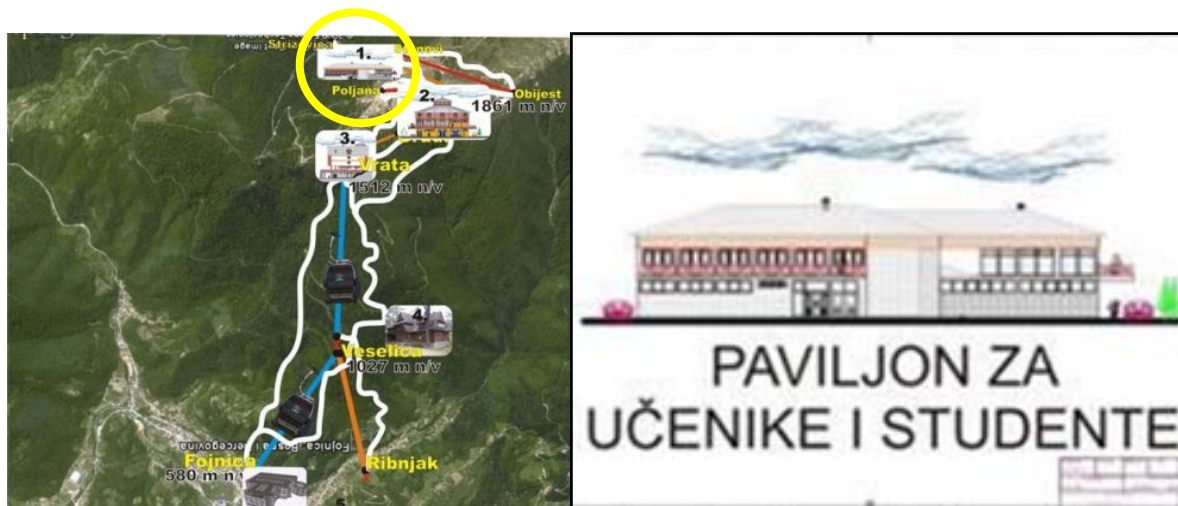
- Realizirati infrastrukturne projekte
- Odabrati investitore s referencama

Projekt 8: Izgradnja paviljona za učenike i studente

Projekt „Gondola“ predviđa među smještajnim kapacitetima između ostalog studentski dom i učenički paviljon (lokalitet Stanovi). "Studentski dom bi trebao biti malo jeftiniji objekt, gdje bi se moglo jesti i za tri-četiri KM".

Za sve planirane objekte bez obzira na kategoriju mora biti obvezujuća izrada projektne dokumentacije, a mogu se koristiti i kvalitetniji tipski projekti.

Cilj projekta je da se prigodnim (jeftinim) smještajem privuče mlada populacija turista bližeg i daljeg ciljnog područja što će svakako doprijeti da destinacija postane multikulturalnija.

Slike 195.-196. Shema projekta „Gondola“ s lokacijom i shemom Paviljona za učenike i studente

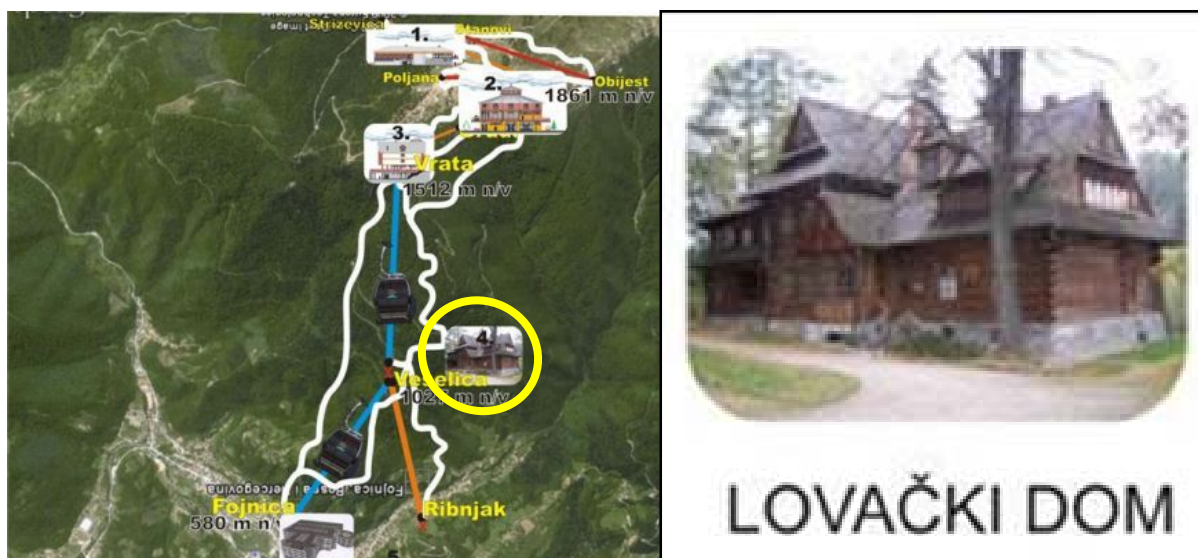
Potrebne akcije:

- Naći investitore
- Izraditi projekt sukladno regulacijskom planu
- Nadzor
- Poslovanje

Projekt 9. Izgradnja Lovačkog doma

Tradicija lovnog turizma na prostoru BiH razvija se još od doba austro-ugarske vladavine, te posljednjih 50 godina prošlog stoljeća poprimila je neodržive trendove i pravce. BiH se izdvaja po raznovrsnošću predjela koji čine raznoliko stanište za floru i faunu, pa je po svim pokazateljima veoma atraktivna destinacija za konzumente lovnog turizma. U planinama oko Fojnice žive medvjedi, divlje svinje, srne, divokoze i tetrijebi, a tu su i četiri lovačke kuće: Pogorelica, Jezernica, Kozovgrad i Zahor, a u sklopu projekta izgradnje gondole (vertikalnog transporta) iz Fojnice planirana je izgradnja Lovačkog doma na međustanici Veselica.

Cilj projekta je obogaćivanje turističke ponude destinacije koja će živjeti cijele godine (ljet/zima).

Slike 197.-198. Shema projekta „Gondola“ s lokacijom i izgledom Lovačkog doma na međustanici Veselica

Potrebne akcije:

- Izrada projekta Lovačkog doma
- Izbor modela financiranja
- Definiranje investitora
- Implementacija projekta

Projekt 10. Izgradnja poslovnih objekata

Prema Regulacionom planu SRC „Poljana“ planirana je izgradnja i 3 poslovna objekta površine 470 m² +470 m² +290 m².

Za sve planirane objekte bez obzira na kategoriju mora biti obvezujuća izrada projektne dokumentacije, a mogu se koristiti i kvalitetniji tipski projekti.

U arhitektonsko-oblikovnom izrazu svi ovi objekti trebaju slijediti oblikovne forme „planinske kuće“ ili „bosanske kuće“.

Cilj projekta je obogaćivanje ponude destinacije koja će živjeti cijele godine (ljet/zima).

Potrebne akcije:

- Izrada projekta poslovnih objekata
- Implementacija projekta

Projekt 11: Izgradnja ugostiteljskih kapaciteta prehrane

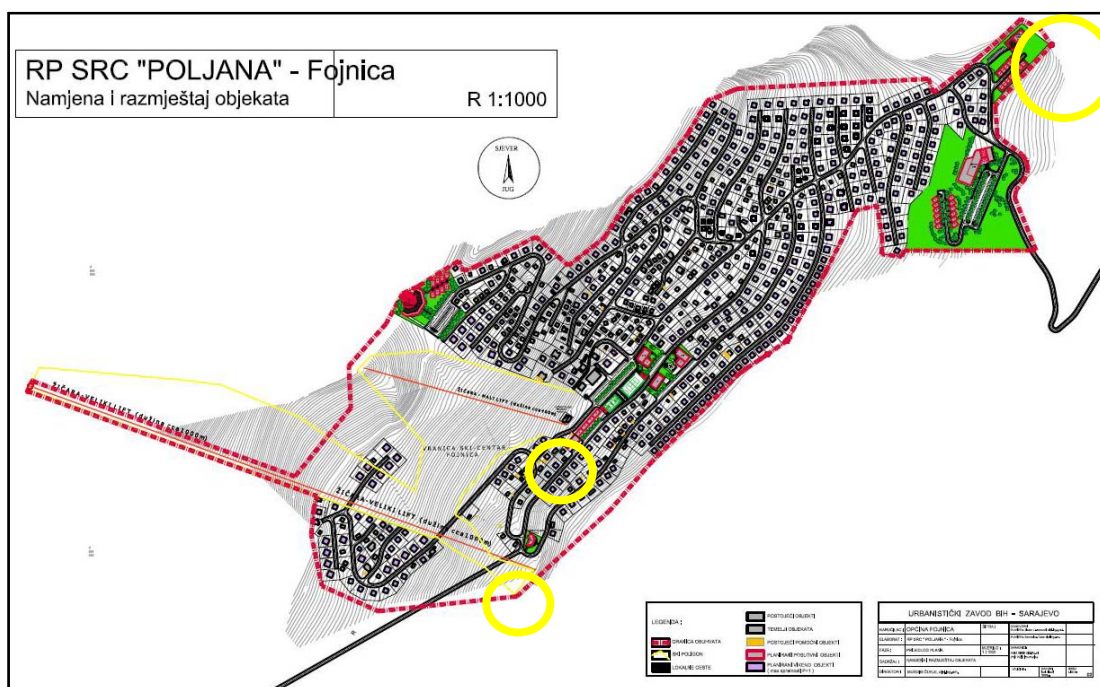
S obzirom na broj smještajnih kapaciteta destinacija treba imati i bogatu ponudu koja se odnosi na ponudu hrane. Regulacijskim planom planira se izgradnja restorana brze hrane, roštilj punktovi, kafeterije i mliječni i čajni restorani kapaciteta 1.000 mjesta.

Sigurno je da uz ovaj projekt moraju biti osigurani kvalitetni kadrovski resursi koji su preduvjet svake konkurentne turističke destinacije.

Slika 199. Detalj mogućeg uređenja interijera ugostiteljskih objekata

Cilj projekta je obogaćivanje turističke ponude destinacije koja će živjeti cijele godine (ljet/zima).

Slika 200. Ugostiteljski objekti (izvor: Regulacioni plan ZRC „Poljana“ Fojnica)

Potrebne akcije:

- Izraditi njihova projektna rješenja
- Naći investitore
- Izraditi projekt sukladno regulacijskom planu
- Nadzor
- Poslovanje

Projekt 12: Izgradnja bungalova

Projekt bungalovi u oblikovanom smislu imat će formu planinskih kućica lociranih na padini, koja se spušta do platoa na kome je predviđen ugostiteljski objekt sa terasom za sunčanje (vidikovac) u sklopu kojeg bi se nalazila kuhinja, trpezarija i dnevni boravak sa ognjištem za korisnike i posjetitelje lokacije. Prema Regulacijskom planu planira se izgradnja 34 bungalova, površine 2.720 m², sa 204 ležaja, što će svakako obogatiti smještajne kapacitete destinacije ZRC „Poljana“.

Za planirane objekte mora biti obvezujuća izrada projektne dokumentacije, a mogu se koristiti i kvalitetniji tipski projekti. U arhitektonsko-oblikovnom izrazu svi ovi objekti trebaju slijediti oblikovne forme „planinske kuće“ ili „bosanske kuće“.

Cilj projekta je povećati i poboljšati kvalitetu ponude destinacije.

Slika 201. Izgled prihvatljive varijante vikend objekta tipa bungalova

Potrebne akcije:

- Izraditi projekt sukladno Regulacijskom planu (svi objekti trebaju slijediti formu „planinske ili bosanske kuće)
- Izgradnja
- Nadzor
- Realizacija i upravljanje

Projekt 13: Izgradnja klizališta

Obogaćivanje turističke ponude destinacije „ZRC Poljana“ svakako bi doprinijela izgradnja klizališta. Moguće je i dodavanje golova i ograde za igranje hokeja. Dodatni sadržaji klizališta trebali bi obuhvaćati formiranje punkta u kojem će se klizaljke i druga oprema iznajmljivati.

Cilj projekta je povećati i obogatiti turistički ponudu destinacije. Implementacija projekta izgradnje klizališta doprinosi atraktivnosti destinacije u zimskim razdobljima ponude.

Slika 202. Klizalište sa prućnom ogradom i hokejaškim golom

Potrebne akcije:

- Odrediti lokaciju klizališta
- Napraviti projekt klizališta/amaterskog hokejaškog igrališta
- Odrediti najpovoljnijeg ponuđača
- Realizirati izgradnju

Projekt 14: Dovođenje izgradnje sportskih terena

Od ovoga ljeta uz pomoć Federalnog ministarstva kulture i sporta izgrađena su dva sportska terena u nastavku parkinga ispred hotela „Brusnica“. Igralište za odbojku na pijesku je već završeno i dato na korištenje gostima, a višenamjenski sportski teren koji će biti korišten za nogomet, rukomet, košarku i tenis je u završnoj fazi.

Ovim igralištima destinacija će svakako obogatiti svoju turističku ponudu. Na visini od 1.550 m n.m, svježiji zrak i netaknuta priroda će biti dodatna motivacija da se na destinaciju privuku i sportske ekipe, ali i gosti rekreativci koji posjećuju destinaciju.

U zimskim mjesecima služe kao prostor za parkiranje.

Cilj projekta: Razvoj sportskog turizma na destinaciji „ZRC Poljana“ te unaprjeđenje kvalitete života svih gostiju destinacije

Slike 203.-206. Teren za odbojku na pijesku (lijevo);
Izgradnja višenamjenskog sportskog terena (sredina i desno)

Slika 207. Sportski tereni u nastavku parkinga ispred hotela „Brusnica“
(izvor: Regulacioni plan ZRC „Poljana“ Fojnica)

Potrebne akcije:

- Dovođenje izgradnje višenamjenskog sportskog terena

Projekt 15: Ski-vrtić za djecu

Ski-vrtići za djecu namijenjeni su djeci da svoje zimske radosti bilježe na još svojstven dječji način. Većina dječje populacije korisnika ovog vida zabave prvi put se susreću s zimskim radostima, i stoga sadržaje treba organizirati kako bi djeci bili prihvatljivi, edukativni i nadasve nezaboravni. Ski-vrtić osim što treba biti prilagođen dječjoj dobi treba biti maštovit s elementima maštovitih figura na snijegu. Ski vrtić trebaju nadgledati učitelji, a posao animiranja djece svakako treba povjeriti animatorima s kojima su djeca u svim prilikama uvijek sretna. Ski vrtići moraju sadržavati mjesta na kojima će se dijete odmoriti (ležaljke, klupe) i mjesta na kojima će se nezaboravno zabaviti.

Cilj je obogatiti turističku ponudu u smjeru razvoja obiteljskog turizma tijekom cijele godine.

Slike 208.-209. Ski-vrtić za djecu

Potrebne akcije:

- Iznalaženje lokacije
- Implementacija projekta
- Odabrati certificirane sprave za dječju igru (zbog sigurnosti djece)
- Odabrati prirodne materijale dječjih sprava za igru
- Sustavno kontrolirati ispravnost dječjih sprava (zbog sigurnosti djece)

Projekt 16: Dječji park

Na lokaciji blizu sportskih igrališta ispod hotela „Brusnica“ planiran je dječji park. Uskoro se očekuje postavljanje dva tobogana u posebno ograđenom prostoru. Sve sprave za igru trebaju biti certificirane (zbog sigurnosti djece u igri) i ekološki prihvatljive i kompatibilne u destinaciji (sprave od drveta – prirodnih materijala).

Cilj je obogatiti turističku ponudu u smjeru razvoja obiteljskog turizma tijekom cijele godine.

Slika 210. Dječji park

Slika 211. Dječji park (izvor: Regulacioni plan ZRC „Poljana“ Fojnica)

Potrebne akcije:

- Dovršetak implementacije projekta
- Odabrati certificirane sprave za dječju igru (zbog sigurnosti djece)
- Odabrati prirodne materijale dječjih sprava za igru
- Sustavno kontrolirati ispravnost dječjih sprava (zbog sigurnosti djece)

Projekt 17: Adrenalinski šumski park

Adrenalinski šumski park poligon koji se sastoji od više vježbi (elemenata) preuzetih iz alpinizma koje su smještene na rastegnutim sajlama između drveća u šumi na visini od 1 do 6 m. Sudionici su osigurani potrebnom sigurnosnom opremom (pojas i kaciga), te su prikopčani duplim vezom za sigurnosnu sajlju koja se nalazi iznad svih vježbi tako da sve potpuno sigurno. Sve vježbe moraju nadzirati instruktori.

Cilj vježbi je savladavanje straha, vježba ravnoteže, motorike i koncentracije, povećanje samopouzdanja pojedinca, razvoj i povećanje izdržljivosti i fizičke kondicije, povećanje duha grupe i motiviranosti, razvoj sposobnosti vođe, a na kraju omogućuje djeci i odraslima doživjeti osjećaj pustolovine. Vrlo je zabavno i potpuno sigurno i namjenjeno je djeci od 10 godina, a gornja granica ovisi samo o vama.

Slike 212.-213. Adrenalinski šumski park

Program je namjenjen i za **školske grupe**. Vježbe će kod učenika povećati samopouzdanje a pomoći će i homogenizaciji razreda uz pomoć zajedničkog sudjelovanja u ovoj pustolovini. Učenici izgrađuju i učvršćuju prijateljstva i razvijaju vještine vođenja.

Naravno, **obiteljima i individualcima** će adrenalinski park ostati u dugom sjećanju kako su i istraživali i premostili svoje strahove i otkrili nepoznate izvore hrabrosti. Obitelji pronalaze nove putove za i komunikaciju. Ove aktivnosti potiču otvorenost i povećavaju obiteljsku povezanost.

Cilj projekta je obogatiti turističku ponudu na cjelogodišnu sezonu.

Potrebne akcije:

- Odrediti lokaciju
- Odabrati investitora
- Izraditi idejno rješenje
- Poslovni plan za projekt
- Implementacija provođenje

Projekt 18: Biciklističke staze za brski biciklizam

Cijeli kraj je izrazito živopisan, izpresijecan cestama, makadamskim putovima i šumskim puteljcima različite težine uspona i terena, što ga čini iznimno privlačnim za brdsko–planinski biciklizam. Postoji mogućnost iznajmljivanja opreme, dobivanja karte regije, pronalaženja društva ili samo vodiča, nakon čega se može otisnuti u uzbudljivo istraživanje i doživljaj...

Planinski biciklizam je sport koji pripada grupi ekstremnih sportova koji sa sobom nosi puno adrenalina. Avanturista planinskog biciklizma je svakim danom sve više. S obzirom da destinacija ZRC „Poljana“ ima kompetitivne prednosti za ovaj vid turističke ponude potrebno je implementaciji projekta pravilno postupiti, prvenstveno što je ovaj avanturistički sport poziv turistima različitih percepcija. Odmor uz obiteljsko relaksiranje u netaknutoj prirodi je prva ciljna potencijalna skupina, dok drugu skupinu turista predstavljaju sportaši koji ovim sportom stječu fizičku spremnost na visinskim područjima (1.550 m n.m).

Cilj projekta je obogatiti razinu turističke ponude destinacije cjelogodišnjeg djelovanja.

Slike 214.-215. Biciklističke staze za brski biciklizam

Potrebne akcije:

- Odrediti biciklističke staze
- Obilježiti staze unificiranim obilježjima
- Postaviti informativne znakove
- Obilježiti opasne zone kroz koje prolaze staze
- Formirati punktove za iznajmljivanje bicikla i kaciga
- Formirati edukativni sustav za turiste kojima je ovaj sport izazov i nepoznanica

Projekt 19: Spust s gumenim čamcima

Projekt „spust s gumenim čamcima“ inicira izgradnju snježne staze za spuštavanje duljine između 40 i 150 metara. Projektom bi se destinacija učinila atraktivnijom i atraktivna ponuda bi djelovala na povećanje dolaska turista avanturista.

Cilj projekta je napraviti turistički proizvod “Zabava & akcija” koji izaziva pažnju.

Slika 216. Spust-gumeni čamci

Potrebne akcije:

- Kontaktirati moguće proizvođače
- Detaljno planiranje zajedno sa proizvođačem
- Definiranje financiranja
- Izgradnja
- Organiziranje nadzora

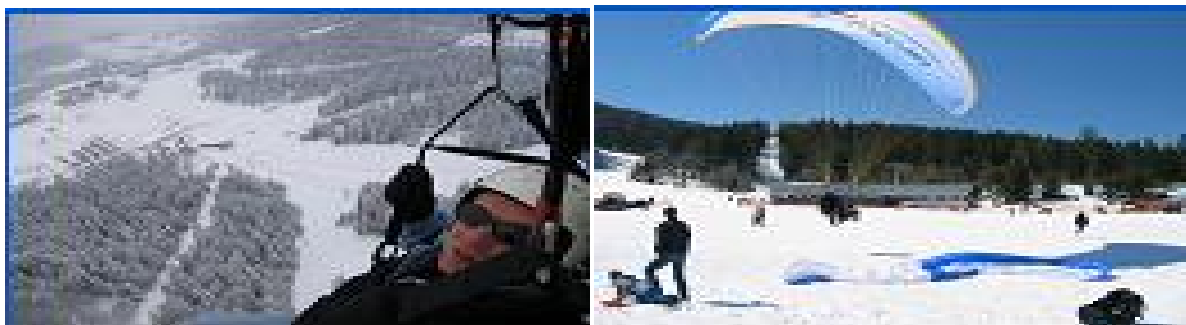
Projekt 20: Jedriličarstvo (Paragliding)

Paragliding predstavlja slobodno letenje, odnosno padobransko jedrenje. Padobransko jedrenje je slobodno letenje uz pomoć jednostavne letjelice u obliku padobrana. To je sport koji spada u kategoriju aero sportova. Sredinom osamdesetih ljudi su shvatili da postoji jedan novi izazov, a to je kako produžiti daljinu i trajanje takvih letova i pronaći zone toplog zraka koji se kreće prema gore, kao što su ih pronalazili letači hang-glidera (zmajeva-deltaplana). Koristeći modernu opremu pilot može biti siguran na letovima u trajanju preko jednog sata koristeći nevidljive termalne struje u ljetnom periodu ili padinsko dinamičko dizanje na planinskom grebenu tokom zime. Paraglider je spreman za polijetanje za pet minuta, a također je puno lakše naučiti letjeti paragliderom. Paraglider mogu letjeti piloti od 16 do 75 godina starosti. Paragliding je siguran sport, ali i opasan ukoliko ga pilot učini takvim. Dobra oprema, pravilna obuka i najvažnije zrelo prosuđivanje čine sport sigurnim.

Cilj projekta je povećati atraktivnost destinacije u cijeloj sezoni (zimi i ljeti).

Slika 217. Jedriličarstvo

Slike 218.-219. Jedriličarstvo

Potrebne akcije:

- Odabrati povoljni lokalitet za paragliding,
- Napraviti potrebne oznake,
- Napraviti putokaze do uzletišta,
- Formirati Aero klub „ZRC Poljana“
- Projekt marketinški promovirati
- Organizirati natjecanja

Projekt 21: Tematske staze „zdravlja“

Projektom se obogaćuje turistička ponuda destinacije na način da se osmišljava trasa rekreativne trim staze koju mogu koristiti turisti koji su dobno različito segmentirani (mladi, gosti srednje dobi i gosti zlatne dobi). Na trim stazu koja može biti dužine od 3-5 km postavljaju se sprave za vježbanje, a u prostoru među njima formiraju se mjesta za odmor s predviđenim klupama, vidikovcima i sl. Pored svake sprave koje su napravljene od prirodnih materijala (primarno od drveta) postavljaju se upute za vježbanje s intenzitetom ponavljanja ovisno o tome kojoj dobnoj skupini turist pripada. Prije samog početka staze potrebno je postaviti edukativne informacije s opisom staze (duljina, broj sprava, broj odmorišta).

Cilj projekta je obogaćivanje turističke ponude destinacije u ljetnoj sezoni i privući goste da posjete destinaciju na jedan dan. Osim toga, „Tematski staze zdravlja“ podržavaju opredjeljenje za "Planinski wellness" na destinaciji „ZRC Poljana“.

Slike 220.-221. Tematski putovi „zdravlja“

Potrebne akcije:

- Odabrati rutu staze,
- Formirati prihvatljivu stazu za sve rekreativce (mlađe i starije),
- Informirati se kod stručnih trenera kakve sprave postaviti, kako ih organizirati,
- Izraditi i izvesti projekt,
- Nadzirati stazu kako bi se otklonili neki nedostaci koji se vremenom mogu pohabati
- Projekt promovirati kroz sve promotivne akcije destinacije

Projekt 22: „Iskustvo prirode ljepota života“ - Tematska staza

Projekt je baziran na principu aktivnog odmora i rekreacije u prirodi. Na prostoru ZRC „Poljane“ se lako uoči nisko crnogorično grmlje planinske brusnice, visine 20 cm, ali i veoma rasprostranjenu borovnicu. Na ovom području u BiH, a možda i na Balkanu, najzastupljenija je planinska brusnica, koja uspijeva na 1.500 m n.m.

Brusnica cvate krajem svibnja, pa na nekoliko mjesta uočavamo bijele sitne cvjetove. Plodovi zriju krajem rujna, pa sve do kraja listopada. Najbolji i najkvalitetniji plodovi brusnice su poslije prvog mraza. Na Vranici se godišnje ubere do 150 t borovnice i brusnice do 20 t, što se izvozi iz zemlje.

Slike 222.-223. Berači (lijevo); Suhe brusnice i crvene borovnice (desno)

Na poseban način sredinom rujna mjeseca tradicionalno se obilježava i manifestacija "Dani brusnice", biljke koja obitava na ovom terenu. Brusnica, simbol zdravlja te zbog tog i brand ovog rekreacijskog centra, stilizirano je prikazana i na amblemu.

Zanimljivo je i sakupljanje ljekovitog bilja, gljiva i drugih plodova. Vranica je stanište i Alpske ruže (*Rhododendron ferrugineum*), endemske planinske biljke koja raste isključivo na visokim planinskim područjima, sa staništem na visinama od 1.500 do 2.500 m. Njeni cvjetovi su crvene boje, zvonastog oblika, skupljeni u grozdaste cvatove. Ljekoviti dio biljke čine listovi koji se beru neposredno prije njenog cvjetanja.

Slike 224.-225. Alpska ruža (*rhododendron ferrugineum*); Ljekovito bilje (desno)

Potrebne akcije:

- Odrediti rutu tematske staze „Iskustvo prirode ljepota života“
- Organizirati upravljanje projektom
- Promovirati projekt
- Nadzirati projekt

Projekt 23: Eko-etno turizam promoviranja autohtonosti, zdravlja, tradicije i života podneblja

Projektom se predlaže uređenje eko-etno sela na rubnim područjima destinacije ZRC „Poljana“. Sigurno je da bi se ovim projektom doprinijelo razvoju ruralnog razvoja pri čemu bi destinacija ZRC „Poljana“ preko razvoja plasmana lokalnih domaćih proizvoda, tradicionalnih rukotvorina, poljoprivrednih proizvoda, korištenja netaknute prirode i zdravog okoliša dobila veću razinu turističke ponude.

Cilj projekta je promoviranje autohtonosti, zdravlja, tradicije, i života podneblja preko čega bi destinacija „ZRC Poljana“ postala prepoznatljivija, a time i konkurentnija u odnosu na ostale destinacije ciljnog tržišta.

Turistima bi se nudili gastro - proizvodi od strane mnogobrojnih proizvođača. Druženja, dobre zabave, natjecanja u kulinarskim vještinama, razne izložbe i degustacije domaćih proizvoda,

„Još uvijek veoma očuvani izvorni etnološki elementi: otvorenost, srdačnost i domaćinski odnos naših gorštaka, a posebno čiste i bistre izvorske vode, čisti planinski zrak, te i slikoliki gorski pejzaži livada, proplanaka i šuma čine jedinstvene preduvjete za intenzivnije naseljavanje ovog prostora, razvoj zdravstvenog i rekreacijskog, a osobito seoskog turizma u svim godišnjim dobima. Ovoj unikatnosti kulture bosansko-hercegovačkih gorštaka treba dodati i posebnost u kulturnom diverzitetu, koja se ogleda u nekada šarolikoj odjeći i obuci, kućnom namještaju, poljoprivrednim alatima, te naročitim suvenirima“ (Navod iz TV emisije „Prirodna baština BiH“).

Cilj projekta je da razvojem ruralnog turizma rubnih područja destinacije ZRC „Poljana“ destinacija obogati turističku ponudu i tim segmentom ponude privuče turiste kojima je taj vid turizma imperativ.

Slike 226.-227. Eko-etno selo Stara Kapela (lijevo);
Jelo „Lud, zbunjen, normalan“ dio je jelovnika RC „Brusnica“ (desno)

Potrebne akcije:

- Plan razvoja eko-etno sela
- Izrada projekta
- Izbor modela financiranja
- Definiranje investitora
- Implementacija projekta
- Motivirati lokalne autohtone proizvođače
- Educirati proizvođače
- Upravljanje prodajom autohtonih proizvoda

Projekt 24: Projekt oživljavanja ostataka rudnika zlata u Bakovićima i turističke atrakcije ispiranja zlata na rijekama

Za znatiželjne o povijesti ovog kraja pored organiziranja obilazaka važnih obližnjih lokacija, među kojima je i ostatak rudnika zlata u Bakovićima, osnovanog oko 1885. godine. Danas je on zapušten, samo ostaci zidova, betona i jalovine pokazuju da je tu nekad bio rudnik. Rijetki su oni koji znaju nešto kazati o radu nekadašnjeg rudnika zlata...

Ono što će se uraditi uskoro kao turistička atrakcija je i ispiranje zlata na zlatonosnim rijekama Fojnice.

Zanimljiva činjenica koju treba također promovirati je da je voda koja izlazi iz nekadašnjeg ulaza u jamu ljekovita. Liječi kožne bolesti, ljudi namažu tijelo ovom vodom i zemljom, posebno skida bradavice s ruku...

Cilj: Promovirati ispiranje zlata kao turističku atrakciju, što će predstavljati jedinstven doživljaj u BiH.

Slike 228.-229. Demonstracija ispiranja zlata na rijeci Jezernici (lijevo); Iz ulazne jame u rudnik izlaza voda sa žutim talogom koji se taloži i ide do rijeke Gvoždanke (desno)

Potrebne akcije:

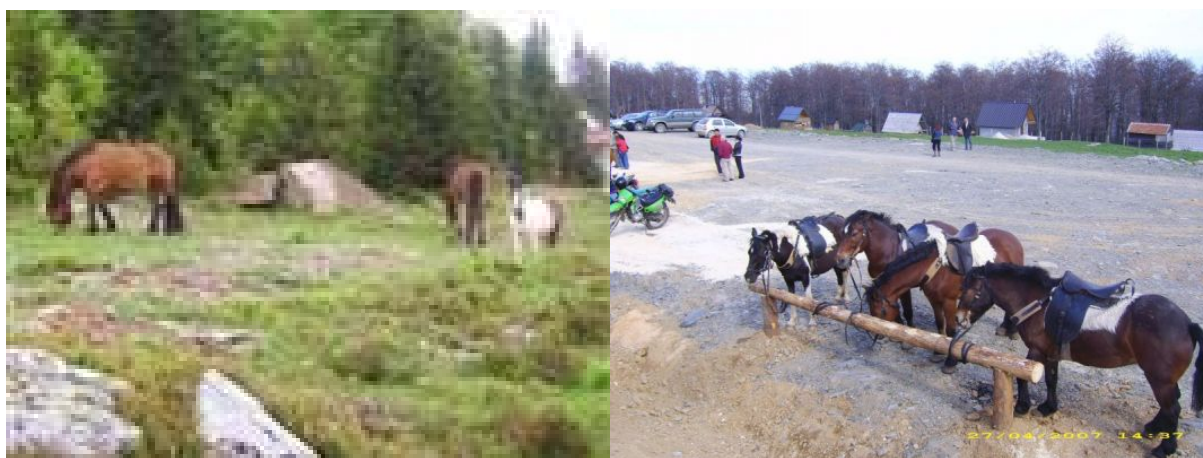
- Definirati projekt sanacije rudnika zlata u Bakovićima i vodiča koji će iznositi sjećanja o radu rudnika
- Odrediti moguće lokacije projekta „ispiranja zlata“ na rijeci Jezernici i drugim fojničkim rijekama
- Organizirati upravljanje projektom
- Promovirati projekt
- Nadzirati projekt

Projekt 25: Proširenje postojećeg broja konja za iznajmljivanje i jahanje, organiziranje karavane konja i eventualni razvoj „konjičkog kluba“

U RC "Brusnica" kada nema snijega može se iznajmiti konja i jahati. Centar za sada posjeduje 4 konja na kojima se može jahati kroz prelijepu pejzaže Vranice. Početnici ili djeca imaju mogućnost jahanja sa instruktorom-vodičem, a radi sigurnosti na raspolaganju su detaljne mape terena. Također je moguće organizirati i izlete na okolne lokacije uz karavanu konja i piknik na lokalitetu.

Atrakciju konjičkog sporta ovim projektom treba unaprijediti kroz povećanje broja grla za jahanje, povećanje poni grla (za djecu), te osnivanjem konjičkog kluba „ZRC Poljana“.

Cilj projekta je unaprijediti postojeću turističku ponudu destinacije, učiniti je privlačnom za sve goste destinacije.

Slike 230.-231. Konji za iznajmljivanje

Potrebne akcije:

- Plan razvoja „konjičkog kluba“
- Izrada projekta
- Izbor modela financiranja
- Definiranje investitora
- Implementacija projekta

Projekt 26: Mušičarski revijal FLY-FISHING („ulovi i pusti“)

Rijeke Fojnica, Gvoždanka i Dragača bogate su različitim vrstama ribe (naročito potočnom pastrmkom i lipnjem), dok je Prokoškom jezeru na nadmorskoj visini od 1.636 m, udaljenom 22 km od Fojnice živi više vrsta ribe, a najviše je jezerske zlatovčice i kalifornijske pasrmke. U suradnji sa Ribolovnim društvom "Fojnica", posjetiteljima je na raspolaganju 87 km riječnih tokova, mušičarski revijal FLY-FISHING - ulovi i pusti u samom centru grada, te vesela druženja ribolovaca.

Cilj projekta je promovirati postojeću ribolovnu ponudu destinacije za goste ribolovce, posebno mušički revijal.

Slike 232.-233. Mušičarski revijal FLY-FISHING - „ulovi i pusti“ (lijevo); Detalj ribolova (desno)

Potrebne akcije:

- Promoviranje Projekta mušičarskog revijala FLY-FISHING
- Implementacija i nadziranje projekta

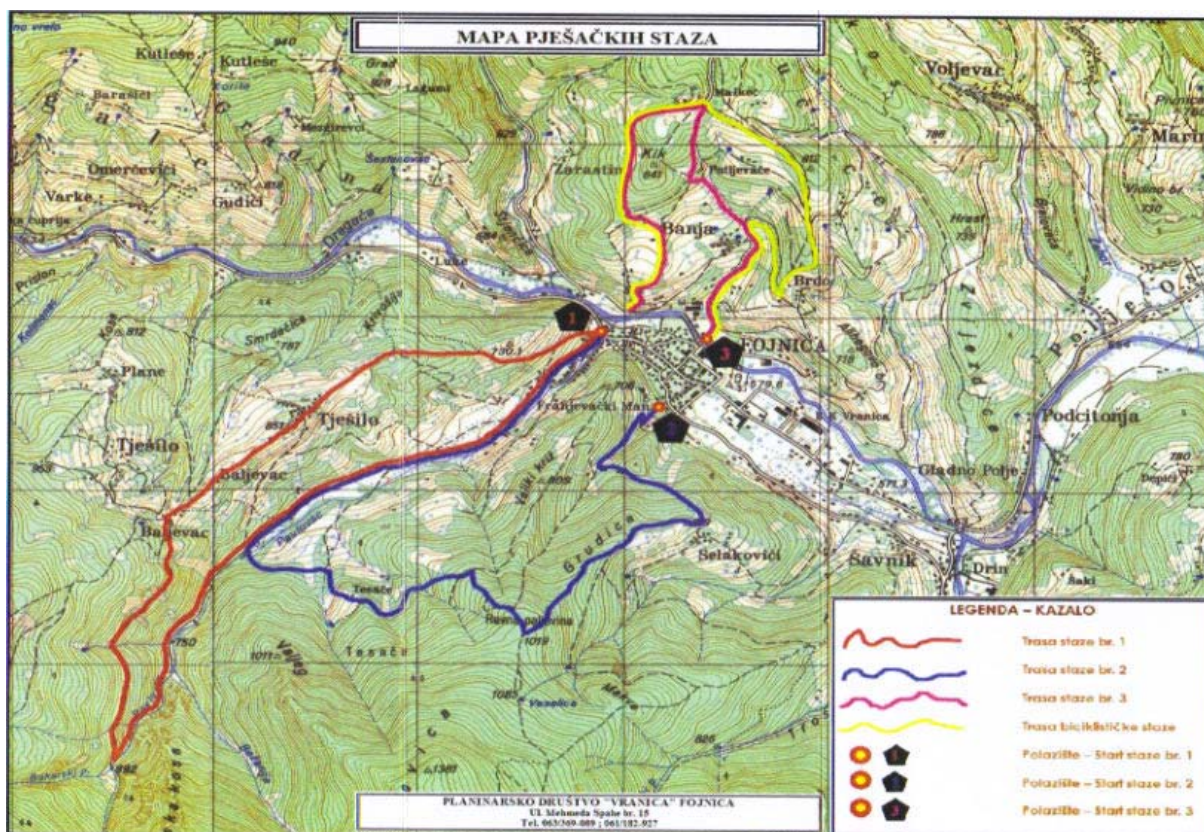
Projekt 27: Proširenje pješačko-rekreativnih staza sa rekreacijskim preprekama i mjestima za odmor i uređenjem prilaza do zanimljivih lokacija

RC “Brusnica” je pripremio pješačko-rekreativnu stazu “Kilometar i pol zdravlja”, koja uključuje rekreacijske prepreke i mjesta za odmor. Tu su i označene staze za pješaćenje po rubovima planine, s pogledom na ostale planinske vijence u blizini, te prelijepim pogledom na grad Sarajevo. Uređen je i prilaz do nekoliko zanimljivih lokacija na kojima se može nakon pješaćenja uživati u prirodnim i kulturno povijesnim ljepotama.

Cilj projekta je proširenje pješačko-rekreativnih staza sa rekreacijskim preprekama i mjestima za odmor i uređenjem prilaza do zanimljivih lokacija.

Slike 234.-236. Pješaćenje i planinarenje

Slika 237. Mapa postojećih pješačkih staza

Potrebne akcije:

- Proširenje pješačko-rekreativnih staza sa rekreacijskim preprekama i mjestima za odmor i uređenjem prilaza do zanimljivih lokacija
- Implementacija i nadziranje projekta

5.3 Uloga javnih institucija i privatnih poduzeća u izgradnji konkurentnosti

Sigurno je da javne institucije predstavljaju značajan čimbenik izgradnje kvalitete i konkurentnosti ne samo turističke destinacije ZRC „Poljana“ nego i šire zajednice (cijele BiH).

Uloga javnih institucija u izgradnji konkurentnosti destinacije ZRC „Poljana“:

- Osiguranje zdravstvenih usluga turistima i lokalnom stanovništvu na destinaciji;
- Osiguranje sigurnosti turista i lokalnog stanovništva na destinaciji (policija, zaštitar);
- Osiguranje implementacije projekata od strane investitora;
- Poticanje transparentnih rješenja i zakonskih olakšica za buduće investitore;
- Transparentnost u pogledu povezivanja svih faktora koji su vezani uz razvoj destinacije;
- Transparentnost u pogledu poticanja razvoja institucija koje su baza razvoja destinacije (TZ-Fojnica, DMO - Destination Management Organization - ZRC „Poljana“),
- Izgradnja infrastrukturnih projekata,
- Strategija obrazovnog sustava u pravcu razvoja turizma (srednje ugostiteljske škole..),
- Osiguranje provedbe zakonodavnog sektora.

Javne institucije značajno utječu na turistička iskustva i imidž područja kojeg turisti posjećuju. Osim što svojim djelovanjem utječu na kvalitetu turističke ponude veliki utjecaj imaju i na kvalitetu lokalne populacije. Stoga čišćenje destinacijskog prostora, i prirodnog okružja, sigurnosti, raspoloživosti informacija, turističkog označavanja, prometne regulacije, sakupljanje čvrstog otpada, kvalitete javnog prijevoza i druge usluge javnih institucija svakako su značajni segmenti razvoja turističke destinacije ZRC „Poljana“.

Izvori energije značajan su segment procesa razvoja turizma, kako bi se osigurao nesmetan razvoj destinacije. Trendovi izvora energije usmjereni su na obnovljive i ekološke izvore energije kako bi se minimizirao negativan utjecaj osiguravanja potrebne energije turistima i lokalnom stanovništvu.¹⁰ Velika frekventnost turista i lokalnog stanovništva na lokalitetu destinacije ZRC „Poljana“ utjecat će na povećanje otpada kojeg će trebati sakupljati i reciklirati na što pružatelji usluga trebaju biti spremi. Osiguravanje pitke vode i sistem odlaganja otpadnih voda također je značajan čimbenik kojeg treba regulirati zbog činjenice da se potrebe za tim resursima u turističkoj djelatnosti svakako povećavaju.

Potrebne akcije u okviru infrastrukturnih pravaca u odnosu na strategijske ciljeve razvoja turizma:

- ❖ Stvoriti alternativne izvore energije koji ne zagađuju okolinu (vjetrenjače, sunčani kolektori, energija spaljivanjem otpada i slično).
- ❖ Uvođenje sistema prikupljanja otpada i odjela za reciklažu.
  - Izgraditi sistem prikupljanja otpada s vremenskim rasporedom i
  - Implementiranje sistema recikliranja sa različitim vrstama kontejnera (organski otpad, papir, staklo, ..).
- ❖ Kontrolirati divlja odlagališta smeća na prilaznicama destinacije ZRC „Poljana“
  - Sistematizirati kontrolu divljih odlagališta koji imaju negativan utjecaj na imidž destinacije
  - Utjecati na svijest lokalne populacije o potrebi očuvanja okoline
- ❖ Izgraditi kanalizacijski sistem i sistem recikliranja
  - Izgradnja kanalizacijskog sistema kako bi se ponovo upotrijebila voda koja je očišćena za potrebe navodnjavanja zelenih površina
- ❖ Izgradnja telekomunikacijskog sustava

¹⁰ Na području grada Fojnice u cilju unaprjeđenja turizma destinacije ZRC „Poljana“, grada Fojnice i KSB/SBK potrebno je analizirati opravdanost gradnje mini hidrocentrala i njihovog utjecaja na turistički razvoj područja

Privatna poduzeća svakako doprinose povećanju razine konkurentnosti destinacije upravo zbog interesa i transparentnosti u odnosu na investiranje u okviru destinacije „ZRC Poljana“. Privatna poduzeća koja su zainteresirana za realizaciju destinacijskih investicijskih projekata trebaju svoje ponude dostaviti nadležnim tijelima koji će najtransparentnije zahtjeve odobriti i time krenuti u realizaciju projekata. Sigurno je da privatna poduzeća posluju na profitnoj osnovi i stav menadžera je da procjeni koliko mu je transparentan pojedini projekt u odnosu na rezultat zbog kojeg ulazi u poduzetnički zahvat. Zadatak javnog sektora je da svim zakonskim raspoloživim efektima osigura pozitivan poticaj u cilju zainteresiranosti privatnog sektora za investiranje u destinaciju ZRC „Poljana“.

5.4 Izgradnja suradnje i partnerstva između javnih i privatnih institucija u cilju građenja konkurentnosti područja

U cilju izgradnje konkurentnosti destinacije ZRC „Poljana“ potrebna je suradnja i partnerstvo javnih i privatnih institucija. Potreba koordinacije javne i privatne inicijative za razvoj turizma veoma je važna kako bi se postigla efikasnost, stvorile prednosti razvojnih sinergija i radilo sa istim ciljevima razvoja sektora unutar destinacije. Stoga, centar iznajmljivača, turistička zajednica Fojnice, destinacijske menadžment organizacije (DMO – organizacija koja upravlja destinacijom), destinacijski menadžment kompanija (DMC) su važne za stvaranje adekvatnih uvjeta za poboljšanje konkurentskih prednosti destinacije „ZRC Poljana“ i za poboljšanje općeg turističkog razvoja kroz kreiranje odgovarajućih usluga, proizvoda, aktivnosti i iskustava koja će zadovoljavati potrebe i motivacije bilo trenutne bilo buduće tražnje.

- **Centar iznajmljivača**

Ciljevi „Centra iznajmljivača“ trebaju se temeljiti na slijedećem:

- Poticati kvalitetu smještaja u privatnom smještaju,
- Uključivati se u turističke programe
- Poticati edukativne programe koji unapređuju turističku ponudu
- Pratiti i uključivati se u kantonalne programe promicanja turizma
- Poticati stvaranje TZ lokalne razine
- Promovirati turističku ponudu „zdravog života“
- Suradnja svih registriranih privatnih iznajmljivača

- **Turistička zajednica - TZ Fojnica**

Važnost osnivanja TZ Fojnica (ZRC „Poljana“) ogleda se kroz:

- Promocija destinacije ZRC „Poljana“
- Promocija novih turističkih proizvoda „ZRC „Poljana“
- Unaprjeđivanje postojeće turističke ponude ZRC „Poljana“
- Unaprjeđivanje postojećih turističkih proizvoda ZRC „Poljana“

- **Organizacija koja upravlja destinacijom (Destination Management Organization- DMO)**

Koordinacije javne i privatne inicijative za razvoj turizma veoma je važna kako bi se postigla efikasnost, stvorile vrijednosti razvojnih sinergija i radilo sa istim ciljevima razvoja sektora unutar destinacije ZRC „Poljana“. Destinacijska menadžment organizacija (DMO), ili barem dogovori između javnog i privatnog sektora, veoma su važne za stvaranje adekvatnih uvjeta za poboljšanje konkurentskih prednosti destinacije ZRC „Poljana“ i za poboljšanje općeg turističkog razvoja kroz kreiranje odgovarajućih usluga, proizvoda, aktivnosti i iskustava. trenutne bilo buduće tražnje.

Važnost osnivanja DMO SU:

- Koordinacija destinacijskog marketinga i promocije;
- Planiranje destinacijskog procesa
- Djeluje kao katalizator za iniciranje i omogućavanje realizacije prioriteta razvoja destinacije
- Podiže razinu svijesti o važnosti turističke djelatnosti
- Koordinira uspostavljanje partnerstva za jačanje konkurentnosti destinacije
- Zadovoljava potrebe obrazovanja u turizmu
- Koordinira pružanje komercijalnih usluga za turiste

Uloga koju ima organizacija koja upravlja destinacijom je dvojaka:

- Ekstremna – aktivnosti usmjerene prema privlačenju posjetitelja u destinaciju
- Interna – upravljanje turističkim razvojem destinacije

Uspjeh organizacije koja upravlja destinacijom (DMO) ovisi o sposobnosti DMO-a da koordinira dionike tako da svoje resurse stave u implementaciju plana.

Implementacija menadžmenta destinacije mora se izvesti u skladu sa Strategijom razvoja turizma destinacije ZRC „Poljana“, a za to je neophodno osnivanje organizacije koja će voditi i koordinirati različite aktere iz javnog i privatnog sektora uključene u proces implementacije. Vodeće turističke destinacije u svijetu kreiraju organizacije (javne, privatne ili javno-privatne) koje upravljaju akcionim planovima implementacije za dalji razvoj turizma. U razvijenim turističkim zemljama menadžment destinacija se danas gotovo i ne odvija bez takvih organizacija. Međutim, u zemljama koje su u početnoj fazi turističkog razvoja i bez značajnije turističke infrastrukture kao što je slučaj s destinacijom ZRC „Poljana“ razvoj takvih organizacija se događa tek nakon uspostavljanja i komercijalizacije bazičnih turističkih proizvoda.

Sigurno je da uspjeh i ostvarivanje strateških ciljeva DMO-a ovise i o čimbenicima (partnerima) koji su direktno vezani uz ostvarivanje strateških ciljeva DMO-a i o kojima svakako ovisi razina kvalitete turističke ponude destinacije.

Čimbenici (partneri) DMO-a su:

- Lokalno stanovništvo
- Menadžeri turističkih centara
- Turističke agencije
- Restorani, hoteli, iznajmljivači
- Ekonomske agencije lokalne, regionalne i nacionalne razine
- Ministarstvo turizma
- Organizacije poslovnog poticanja
- Organizatori različitih konferencijskih sadržaja
- Poznate osobe iz lokalnog okruženja
- Ostala ministarstva, regionalne i lokalne uprave

Sagledavajući trenutnu poziciju i kompetitivne prednosti destinacije ZRC „Poljana“ imperativ je razvoj destinacije kroz organizacijski oblik upravljanja (DMO) koji će egzistirati partnerstvom ZRC „Poljana“, Turističke zajednice Srednje-bosanskog kantona (TZ Fojnice, kada je grad dobije), javnih i privatnih poduzeća i lokalnog stanovništva.

Slika 238. Primarne funkcije i marketinške aktivnosti Organizacije upravljanja destinacijom
(Izvor: Obrada autora)

6 INVESTICIJSKI PLAN

Investicijski plan se temelji na preporukama razvojnog modela turizma, te dokumentima *Regulacijskog plana ZRC „Poljana“ - općina Fojnica*. Konceptualni razvoj turizma počiva na raspoloživim resursima destinacije uključujući pri tom i analizu postojećeg stanja destinacije ZRC „Poljana“. Struktura investicijskog plana temelji se na predloženim aktivnostima koje unaprjeđuju konkurentnost destinacije.

U cilju provođenja investicijske strategije i provođenja razvojnih projekata planinskog turizma destinacije ZRC „Poljana“ u ljetnom i zimskom dijelu turističke sezone provedeno je sljedeće:

- Prikupljeni su osnovni materijali vezani uz infrastrukturne projekte u koje ulažu lokalna i šira zajednica;
- Obilazak destinacije ZRC „Poljana“ i okolnog područja općine Fojnica u interesu sagledavanja postojeće turističke ponude i sagledavanja potencijalne turističke ponude preko novih investicijskih projekata;
- Radni sastanci s akterima lokalne vlasti na temu prosperiteta destinacije ZRC „Poljana“;
- Preciziranje investicijske strategije u skladu s predloženom strategijom razvoja proizvoda i usluga turizma, strategijom pozicioniranja na ciljnom tržištu.

Sigurno je da će se o prezentiranim investicijskim projektima i dalje razgovarati s mjerodavnim organima (turistički subjekti i izvršna vlast) u cilju postizanja najboljih rješenja. U cilju kvalitetnije turističke ponude analizom postojećeg stanja turističke ponude, u skladu s Regulacijskim planom destinacije, ciljevima prostornog uređenja predlažu se investicijski projekti za potrebe bogatije turističke ponude preko projekata smještajnih objekata (hoteli, bungalovi...), turističkih atrakcija (adrenalinski šumski park...), infrastrukture, ponude kojima se podiže kvaliteta turističke usluge (tematske staze...).

6.1 Potrebe za investicijama

Investicijski projekti koji se predlažu na lokalitetu destinacije „ZRC Poljana“ prema namjeni predstavljaju:

- Projekte smještajnih i ugostiteljskih resursa kojima se obogaćuje turistička ponuda destinacije, pri čemu se povećava standard domicilnog stanovništva uz povećanje zaposlenosti
- Projekti s ciljem povećanja turističkih atraktivnosti i izgradnje infrastrukturnih projekata koji pridonose razvoju održivog turizma

Investicijski projekti se predlažu u skladu s strateškim smjernicama razvoja turizma u okviru realnih procjena njihovih ispunjavanja.

Tablica 24. Predloženi projekti destinacije ZRC „Poljana“

PROSTORNI CENTAR	LOKACIJA	INVESTICIJA
1. ZRC „Poljana“	ZRC „Poljana“	Oprema za umjetno zasnježivanje
2. ZRC „Poljana“	ZRC „Poljana“	Objekt za pravljenje umjetnog snijega
3. ZRC „Poljana“	ZRC „Poljana“	Žičare
4. ZRC „Poljana“	ZRC „Poljana“	Adrenalinski šumski park
5. ZRC „Poljana“	ZRC „Poljana“	Ski – vrtić za djecu
6. ZRC „Poljana“	ZRC „Poljana“	Trgovinski centar

7. ZRC „Poljana“	ZRC „Poljana“	Izgradnja hotela(2 hotela s tri i četiri*)
8. ZRC „Poljana“	ZRC „Poljana“	Bungalovi
9. ZRC „Poljana“	ZRC „Poljana“	Igrališta za košarku i odbojku
10. ZRC „Poljana“	ZRC „Poljana“	Biciklističke staze
11. ZRC „Poljana“	ZRC „Poljana“	Dječji park
12. ZRC „Poljana“	ZRC „Poljana“	Izgradnja klizališta
13. ZRC „Poljana“	ZRC „Poljana“	Spust s gumenim čamcima
14. ZRC „Poljana“	ZRC „Poljana“	Jedriličarstvo
15. ZRC „Poljana“	ZRC „Poljana“	Ugostiteljski kapaciteti prehrane
16. ZRC „Poljana“	ZRC „Poljana“	Tematske staze „zdravlja“
17. ZRC „Poljana“	Rubno područje	Kušaj „Poljanu“, tematska staza
18. ZRC „Poljana“	ZRC „Poljana“	Gondola
19. ZRC „Poljana“	Rubno područje	Eko-etno turizam
20. ZRC „Poljana“	ZRC „Poljana“	Hostel za mlađe turiste
PROJEKTI INFRASTRUKTURE		
21. Osnivanje turističke zajednice Fojnica		
22. Osnivanje DMO ZRC „Poljana“		
23. Prometna mreža i parking prostori		
24. Voda za pravljenje umjetnog snijega		
25. Kanalizacija		
26. Ambulanta hitne pomoći		
27. Električna energija		
28. TT i koncept mobilnosti		
29. Ljekarna		
30. Pošta		
31. Banka i bankomati		
32. Plan razvitka ljudskih resursa turističke djelatnosti		

6.2 Načini, kvantiteta i dinamika potrebnog investiranja

Sigurno je da će realizacija potrebnih i predloženih investicijskih projekata ovisiti o spremnosti i zainteresiranosti svih društvenih struktura kojima je interes kvaliteta turističke ponude destinacije ZRC „Poljana“ i njenih multiplikativnih efekata.

Lokalne vlast, privatni sektor i domicilno stanovništvo svojim proaktivnim stavom i povezanim interesnim sferama sigurno će doprinijeti pozitivnom ishodu predloženih investicijskih projekata. S obzirom na visoka financijska sredstva koja su potrebna da se investicijski projekti realiziraju potrebno je stvoriti odgovarajuću investicijsku klimu i prihvatiti najpovoljniji model načina investiranja.

Kvantitetu i dinamiku potrebnih investicija svakako treba planirati uzimajući u obzir postojeću dijagnozu razvijenosti turističke ponude destinacije ZRC „Poljana“. Posebno treba uvažavati limitirajuće faktore razvoja turističke ponude destinacije, ističući pri tom dinamiku ulaganja u

prioritetne projekte u prvoj fazi razvoja kako bi se vremenom otvorili preduvjeti ekonomske opravdanosti i dinamike razvoja slijedećih faza investicijskih projekata.

Osnovne postavke projektnih rješenja definiraju se u skladnosti s potrebama predstavljenih projektnih rješenja čime se obogaćuje turistička ponuda destinacije i čime ZRC „Poljana“ postaje konkurentna planinska destinacija ciljnog tržišta.

U okviru prioriternih projekata potrebno je definirati operativne planove kojima je baza Master plan. S obzirom na postojeće prednosti destinacije ZRC „Poljana“ poput visoke nadmorske visine, netaknute prirode, autohtonosti, multikulturalnosti dugoročni plan razvoja turizma postavlja se kao turistička ponuda destinacije koja je prisutna cjelogodišnjem djelovanju.

Na odluke investitora svakako utječu velika investicijska sredstva koja su potrebna da se projekti realiziraju, podložnost rizicima zbog dugih rokova povrata te nepredvidivi troškovi uloženi finansijskih sredstava. Sigurno je da ZRC „Poljana“ nema svoju opstojnost bez realizacije velikih investicijskih poduhvata i shodno tome u svakom koraku potrebno je stvarati povoljne investicijske uvijete u svrhu privlačenja sigurnih investitora.

U svrhu stvaranja povoljnih investicijskih uvjeta u svrhu privlačenja sigurnih investitora potrebno je slijedeće:

- Implementirati model javno-privatnog partnerstva;
- Omogućiti primjenu poreznih olakšica, primjerice, niže komunalne takse, niže stope poreza na dohodak i potrošnju, niže naknade za prvih par godina poslovanja;
- Poticanje poticajnih programa investitora;
- Finansijska sredstva investitorima učiniti dostupnijima (niže kamate, grejs razdoblja...);
- Implementacija poticajnih programa, primjerice, programi marketinških aktivnosti, programi za turističke djelatnike destinacije ZRC „Poljana“.

Za financiranje provedbe mjera kroz projekte predviđeni su sljedeći izvori financiranja:

- Sredstva iz domaćih izvora:
  - proračunska sredstva KSB/SBK i jedinica lokalne samouprave (Općina Fojnica);
  - sredstva resornih feralnih ministarstava: Ministarstva okoliša i turizma, Ministarstva gospodarstva, rada i poduzetništva, te Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodnog gospodarstva;
  - sredstva iz drugih domaćih izvora (fondovi/nevladine udruge/zaklade).
- Sredstva iz međunarodnih izvora:
  - sredstva dostupna temeljem pretpristupnih i budućih strukturnih/kohezijskih fondova EU;
  - sredstva međunarodnih finansijskih institucija;
  - sredstva temeljem bilateralne/multilateralne suradnje (međuregionalne suradnje).
- Finansijska sredstva nositelja projekta (poduzetnika u turizmu).

Sam proces pridruživanja BiH u EU uključuje i stvaranje javno-privatno partnerskih odnosa među državama, unutar države, unutar gospodarstva i unutar poduzeća. Taj proces je nužan i za razvoj turizma u BiH. Ovaj model je složen, dugotrajan i proceduralno vrlo kompleksan. Bez suradnje i jakih obrazaca partnerstva u turizmu je teško (gotovo nemoguće) postići napredak.

Prema Jeffriesu (2001) u turizmu je uloga države neizbježna i nezamjenjiva, te je upravo stoga potrebno cjelovito, menadžersko upravljanje razvojem turizma i angažman, suradnja javnog i privatnog sektora u unaprjeđenju, planiranju i nacionalnoj koordinaciji, gdje je

turizam trenutno najslabiji. On također smatra kako se najviše ulaže u marketing destinacije, dok turizmu doista treba "ulaganje u dublje razumijevanje njegovih složenih zahtjeva i utjecaja".

U cilju podrške razvoja turizma i sukladno postojećim svjetskim trendovima u turizmu, potrebno je implementirati programe poticaja za ulaganje u privatne poduzetničke poduhvate i temeljem toga potrebno je poticati:

- Potrebitost ulaganja turističke infrastrukture u destinaciji ZRC „Poljana“;
- Potrebitost ulaganja u razvoj tematskih i rekreativnih programa;
- Potrebitost ulaganja u razvoj klastera za turizam destinacije ZRC „Poljana“;
- Potrebitost ulaganja u razvoj selektivnih oblika turizma ruralnog područja destinacije;
- Potrebitost ulaganja u razvoj obiteljskih smještajnih jedinica.

Budući da su državna sredstva potpore razvoja namjenskog karaktera i da se implementiraju u cilju afirmacije i revitalizacije sadržaja turističke ponude, potrebno je potpomoći razvojne programe koji afirmiraju bogatstvo povijesnog i kulturnog naslijeđa uz promicanje autohtonosti destinacije ZRC „Poljana“.

ZRC „Poljana“ je dio općine Fojnica koja je orijentirana na gospodarski razvoj s ciljem unaprjeđenja turističke ponude te u skladu s tim strateškim smjernicama potrebno je predložiti dinamiku investicijskih projekata:

- I. Faza - Investicijski projekti prioritetne važnosti usmjereni na unaprjeđenje tržišne pozicije destinacije ZRC „Poljana“ s dinamikom realizacije do 2015. godine;
- II. Faza - Investicijski projekti značajni za budući razvoj investicijskih projekata I. faze s dinamikom realizacije do 2020. godine.

Tablica 25. Pregled procijenjenih vrijednosti predloženih projekata po dinamici ulaganja u ZRC „Poljana“

1. FAZA – DINAMIKA REALIZACIJE DO 2015.			
LOKACIJA	INVESTICIJA	VRIJEDNOST U EUR	
		od	do
ZRC „Poljana“	Oprema za umjetno zasneživanje	3,000.000.-	4,000.000.-
ZRC „Poljana“	Modernizacija i infrastrukturno povećanje skijališta	2,000.000.-	4,000.000.-
ZRC „Poljana“	Gondola	10,000.000.-	12,000.000.-
ZRC „Poljana“	Adrenalinski šumski park	150.000.-	200.000.-
ZRC „Poljana“	Ski-vrtić za djecu	80.000.-	100.000.-
ZRC „Poljana“	Dječji park	50.000.-	60.000.-
ZRC „Poljana“	Trgovinski centar	2,000.000.-	2,500.000.-
ZRC „Poljana“	Izgradnja hotela Gornja stanica („A“ kategorije)	2,000.000.-	2,500.000.-
ZRC „Poljana“	Izgradnja hotela „Vidikovac“	800.000.-	1,000.000.-
ZRC „Poljana“	Izgradnja garaže-polazne stanice	3,000.000.-	4,000.000.-
ZRC „Poljana“	Izgradnja Lovačkog doma	500.000.-	800.000.-
ZRC „Poljana“	Izgradnja poslovnih objekata (470 + 470 + 290 m ²)	1,300.000.-	1,500.000.-
ZRC „Poljana“	Izgradnja paviljona za učenike i studente	1,000.000.-	1,500.000.-
ZRC „Poljana“	Bungalovi (34 kom.; 2.720 m ² , 204 ležaja)	2,000.000.-	2,500.000.-
ZRC „Poljana“	Izgradnja ugostiteljskih kapaciteta prehrane (1.000 mjesta)	1,500.000.-	2,000.000.-
ZRC „Poljana“	Igralište za odbojku na pijesku	10.000.-	20.000.-

ZRC „Poljana“	Višenamjenski sportski teren	50.000.-	60.000.-
ZRC „Poljana“	Klizalište	100.000.-	120.000.-
ZRC „Poljana“	Jedriličarstvo	80.000.-	100.000.-
Rubno područje	„Iskustvo prirode ljepota života“- Tematska staza	30.000.-	40.000.-
Rubno područje	Eko-etno turizam promoviranja autohtonosti, zdravlja tradicije i života podneblja	50.000.-	60.000.-
Rubno područje	Projekt oživljavanja ostataka rudnika zlata u Bakovići-ma i turističke atrakcije ispiranja zlata na rijekama	50.000.-	60.000.-
Rubno područje	Proširenje postojećeg broja konja za iznajmljivanje i jahanje, organiziranje karavane konja i eventualni razvoj „konjičkog kluba“	100.000.-	150.000.-
Rubno područje	Mušičarski revijal FLY-FISHING („ulovi i pusti“)	50.000.-	60.000.-
Rubno područje	Proširenje pješačko-rekreativnih staza sa rekreacijskim preprekama i mjestima za odmor i uređenjem prilaza do zanimljivih lokacija	80.000.-	100.000.-
ZRC „Poljana“	Spust s gumenim čamcima	20.000.-	30.000.-
UKUPNO		30,000.000-	40,000.000-
PROJEKTI INFRASTRUKTURE (sukladno dinamici potreba 1. i 2. faze do 2020.			
21. Osnivanje turističke zajednice Fojnica			
22. Osnivanje DMO ZRC „Poljana“			
23. Prometna mreža i parking prostori			
24. Voda za pravljenje umjetnog snijega			
25. Kanalizacija			
26. Ambulanta hitne pomoći			
27. Električna energija			
28. TT i koncept mobilnosti			
29. Ljekarna			
30. Pošta			
31. Banka i bankomati			
32. Plan razvitka ljudskih resursa turističke djelatnosti			

6.3 Ekonomska opravdanost investiranja

Ekonomska opravdanost investiranja u turistički razvoj destinacije „ZRC Poljana“ temelji se na cjelokupnoj koristi okruženja i na zahtjevima održivog razvoja turizma u skladnosti s Agendom 21.¹¹ Planom održivog razvoja turizma analiziraju se i prepreke poput:

- Prilagođavanja stanovništva i prirodne okoline novom stanju okoline
- Prirodna ograničenja
- Prepoznatljivi efekti promjena nakon određenog perioda
- Povezanost različitih čimbenika s obzirom na situacijske efekte

Jedna od smjernica Agende 21 je **univerzalna potreba primjene strategije održivog razvoja** u zajednicama i zemljama koje sudjeluju u njegovoj “proizvodnji”. Španjolska i Italija s godišnjim stopama rasta međunarodnih turističkih dolazaka od 2,6%, te 2,1% već su dulji niz godina primorane pridržavati se u turizmu proizvoda i strategija održivog razvoja.

¹¹ Agenda 21 je dokument UN-a iz 1992. o općeprihvaćenim principima održivog razvoja turizma koji su prihvatile vlade 182 zemlje, a obuhvaća upute za usmjeravanje razvoja na način da on pomaže društvu i služi očuvanju okoliša

Navedene karakteristike zahtijevaju: individualne programe, prirodne atraktivnosti, lokalnu organizaciju (organizacija “na terenu”).

Strategijom razvoja destinacije „ZRC Poljana“ do 2020. godine utvrđuje se novi identitet planinskog turizma i pozicioniranje destinacije kao jedne od vodećih turističkih planinske destinacije regije.

Osnovna karakteristika pristupa turističke održivosti je potpuna suprotnost masovnom turizmu. Proizvodi održivog turizma današnjice su ekoturizam i alternativni turizam. Ekoturizam je tip održivog turizma, ekološki odgovoran turizam zasnovan na prirodnim resursima, aktivan, potiče kulturnu suradnju tijekom turističkog posjeta/boravka te poučan.

Alternativni turizam može značiti bilo koju vrstu turizma koji na ovaj ili onaj način odudara od standardne formule masovnog turizma. „ZRC Poljana“ bi trebala razvijati i uvažiti selektivne/alternativne oblike turizma kao smjernicu razvoja svog «turizma budućnosti».

Povodeći se trendovima u turizmu proizlazi da je održivost moguće postići sljedećim koracima: ograničiti broj posjeta, ustanoviti takse kao pomoć za održivi razvoj, utvrditi pravnu regulativu, provesti konsenzus (različitih interesa) za održiv razvoj i ustanoviti odgovarajuće standarde i certifikate kao stimulans za one koji sudjeluju u programu. Održivi dugoročni razvoj ispunit će se isključivo ravnotežom u međusobnom odnosu i ispunjavanju ciljeva različitih sudionika u procesu. (Načela Agende 21 važna za turizam - UNCED, Genova, 1992)¹².

6.4 Investiranje u javni sektor

Sigurno je da se razvojni projekti turizma ne mogu ispuniti bez realizacije infrastrukturnih projekata općine u kojima su predloženi projekti vezani uz izgradnju komunalnih, energetske, prometnih potreba.

Investicijska ulaganja u javni sektor podrazumijeva proračun i ocjenu ekonomske efikasnosti ulaganja koji se ne može poistovještiti s postupkom proračuna i ocjene efikasnosti investicija privatnog sektora zbog slijedećeg:

- Proračun individualne koristi ubrajaju se interni troškovi i koristi;
- Proračun individualne efikasnosti investicije primjenjuje tržišne cijene i u situacijama kada su one suvišne sa stajališta gospodarstva;
- Obveze društvenih djelatnosti definirane su izvan domene stjecanja ekonomskog viška, što proizlazi iz karaktera univerzalnosti društvenih djelatnosti.

Ulaganje u javni sektor zahtjeva uspostavu pravnog i institucionalnog okvira na lokalnoj razini kojim će se omogućiti da se implementacijom investicijskih ulaganja postignu najveća razina zajedničke koristi šire zajednice.

Ulaganje javnog sektora podrazumijeva okvire ulaganja javnog sektora u izgradnju infrastrukturnih projekata pomoću određenih koncesijskih ugovora, te modela javno-privatnih partnerstva.

¹² Čovjek je u središtu interesa održivog razvoja. On mora imati mogućnost zdravog i produktivnog života u skladu s prirodom. Države imaju suvereno pravo iskorištavati svoje resurse u skladu s njihovom politikom razvoja i zaštite okoliša, te imaju odgovornost osigurati da aktivnosti u područjima pod njihovom jurisdikcijom i kontrolom ne uzrokuju štete na okolišu drugih država. Svatko ima pravo na razvoj na način da se omogući razvoj i kvalitetan okoliš sadašnjim i budućim generacijama. Sve države i ljudi moraju surađivati u ostvarenju temeljnog zadatka – prevladavanja siromaštva, kao važnog zahtjeva održivog razvoja.

Sadržaj svih projekata treba se bazirati na projektima čiji će se investicijski projekti realizirati u interesu iskorištavanja kulturno-povijesnih bogatstava kao turističkih atraktivnosti koje su osnova podizanja razine turističke ponude destinacije.

6.5 Investiranje u privatni sektor

Sigurno je da se investiranje u privatni sektor uvijek temelji na ekonomskoj opravdanosti projekta i ne odnose se na projekte čiji je interes društvena opravdanost. Zato je u interesu javnog sektora da stvori pravne i institucionalne okvire na razini javne vlasti kojima će se usklađivati i održavati zajednički ciljevi ukupnog turističkog razvoja destinacije ZRC „Poljana“. Potrebno je da lokalna vlast odredi pravni i institucionalni okvir koji će poticati realiziranje pripremnih faza projekata. Sigurno je da to podrazumijeva u prvom redu uređenje zemljišnih knjiga i transparentan način izdavanja lokalnih dozvola.

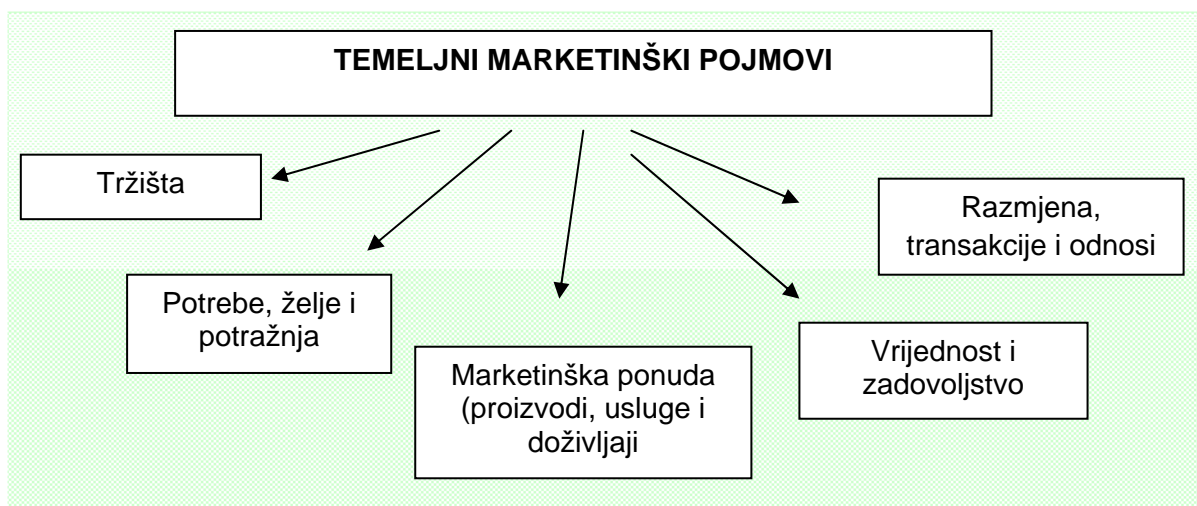
Prepreke koje se odnose na prikupljanja građevinskih dozvola, zemljišno-knjižnih dokumenata, komunalnih i energetske dozvola i drugih dokumenata u fazi postupka pripreme projekta dominantno će djelovati na poticaj potencijalnih investitora na destinaciji ZRC „Poljana“.

Sigurno je da lokalna uprava mora pratiti i kontrolirati utjecaj investicijskih projekata na prirodne resurse. Budući da destinacija ZRC „Poljana“ predstavlja područje netaknute prirode, potrebno je osigurati primjenu Zakona o zaštiti okoliša. S ciljem realizacije manje profitabilnih i za privatni sektor nezanimljivih projekata trebalo bi primijeniti programe poticaja. Shodno dobivanjem sredstava poticaja poduzeća moraju ispunjavati određene uvjete kao što su: povećanje broja zaposlenih, ostvariti određene investicije kao što je zaštita okoliša, implementacija kredita u preciziranim definiranim rokovima, realizacija određenog iznosa poreznih prihoda i slično.

7 MARKETING PLAN

Većina ljudi, s malo ili bez iskustva u poslovanju, kad se susreće s pojmom marketinga isti podsvjesno povezuje isključivo s pojmovima kao što su prodaja i oglašavanje. Iako je točno da marketing uključuje i prodaju i oglašavanje, ipak, potrebno je istaknuti da marketing znači i obuhvaća puno više ključnih aktivnosti. Marketing svakako nije samo oglašavanje.

Različiti su autori definirali marketing na različite načine. “Marketing u osnovi možemo definirati kao društveni proces kojim putem stvaranja i razmjene proizvoda i vrijednosti s drugima pojedinci i grupe dobivaju ono što im je potrebno ili što žele.” (Kotler, 1988.) Marketing je proces kreiranja proizvoda ili usluga prema željama i potrebama kupaca. “Marketing je socijalni i upravljački proces kojim pojedinci i skupine dobivaju ono što trebaju i ono što žele putem stvaranja i razmjene proizvoda i vrijednosti s drugima” (Kotler, Wong, Saunders, Armstrong, 2006). Marketing je i umjetnost i znanost odabira ciljanih tržišta te privlačenja, zadržavanja i rasta kupaca kroz kreiranje, nuđenje i komunikaciju superiornije vrijednosti za kupce.

Slika 239. Temeljni marketinški pojmovi (Izvor: Kotler i dr. „Osnovi marketinga“, 2006)

Marketinške usluge - Specifičnost primjene marketinga u uslužnom sektoru prvenstveno proizlazi iz poteškoće definiranja samih usluga kao i iz temeljnih obilježja po kojima se usluge razlikuju od opipljivih proizvoda, a to su:

- Neopipljivost;
- Nedjeljivost;
- Neusklađivanje;
- Nepostojanost (heterogenost);
- Prolaznost.

Usluge nije moguće uskladištiti i pospremiti za vrijeme niske potražnje, u očekivanju veće. Osim toga, svaka izvedba usluge je jedinstvena i ne može biti istovjetno ponovljena. Usluge ovise o tome tko, kada i gdje ih pruža i često je teško odrediti tko ima vlasništvo nad uslugom.

One obiluju svojstvima doživljaja (koja se mogu odrediti nakon kupnje ili korištenja) i svojstvima vjerovanja (koja se ne mogu odrediti čak niti nakon kupnje ili korištenja).

Marketinški alati i tehnike koriste se kako bi se neopipljivo učinilo „opipljivim“, kao bi se povećala proizvodnost davatelja usluga, standardizirala kvaliteta usluge unatoč njezinoj nepostojanosti i utjecalo na kretanja potražnje unatoč neusklađivosti usluge. Pri pružanju usluga, osim četiri tradicionalna elementa marketinškog spleta (4P = *Product, Place, Price,*

Promotion), pozornost zahtijevaju i tri dodatna, izrazito značajna elementa (3P). To su ljudi (*People*), fizički dokazi (*Physical evidence*) i proces (*Process*). Naime, na velike razlike u zadovoljstvu korisnika usluga mogu utjecati uposlenici tvrtke, njezino fizičko okruženje (mjesto i oprema putem kojih korisnici često zaključuju o kvaliteti usluge) i vrsta procesa koju su razvili pružatelji usluge. Ovo uslugu čini vidljivom i opipljivom, a ujedno predstavlja i najveći izazov za marketinške stručnjake koji su se specijalizirali za područje usluga. Ključ uspješnog upravljanja marketingom u uslužnim tvrtkama je stvaranje unutarnjeg marketinga, tj. okruženja koje u svim situacijama pruža potporu zaposlenima.

Marketing planiranje je kreativan proces kojim se unaprijed utvrđuje smjer akcija gospodarskog subjekta. U marketing planiranju ponajprije valja odrediti ciljeve planiranja, predmete planiranja, i vremenski obzor planiranja.

Marketing plan mora sadržavati:

- Kakav će marketing-miks biti ponuđen, kome (kojem ciljnom tržištu) i za koje vrijeme;
- Koji će izvori (prikazani kao troškovi) gospodarskog subjekta biti potrebni u kojoj dinamici;
- Koji se rezultati očekuju (primjerice, prodaja, dobit).

Tablica 26. Sadržaj marketing plana

DIJELOVI	SVRHA
Izvršni sažetak	Donosi kratak pregled plana.
Trenutna marketinška situacija	Marketinška revizija koja donosi podatke o tržištu, proizvodima, konkurenciji i distribuciji.
SWOT analiza	Utvrđuje glavne snage i slabosti tvrtke, kao i glavne prilike i prijetnje s kojima se proizvod suočava.
Ciljevi i problemi	Definira ciljeve tvrtke u područjima prodaje, tržišnog udjela i dobiti, te probleme koji će utjecati na te ciljeve.
Marketinška strategija	Predstavlja široki marketinški pristup koji će se koristiti kako bi se postigli ciljevi plana.
Programi aktivnosti	Određuje što će se učiniti, tko će to učiniti, kada će to biti učinjeno i koliko će koštati.
Proračuni	Planira račun dobiti i gubitka koji predviđa očekivane financijske rezultate plana.
Kontrole	Naznačuje kako će se pratiti napredak plana.

7.1 SWOT ANALIZA

SWOT analiza (engl. *SWOT analysis*), strategijski instrument pomoću kojeg se dinamički sučeljavaju snage/slabosti poduzeća s prilikama/opasnostima okruženja radi identificiranja šansi/rizika za opstojnost gospodarskog subjekta. SWOT analiza (akronim od strengths – snage, weaknesses – slabosti, opportunities – prilike i threats – opasnosti, također i SOFT: strengths, opportunities, failures, threats ili TOWS) dijagnostički je i prognostički instrument, koji omogućuje i olakšava planiranje mjera za pojačanje snaga i razgradnju slabih mjesta, ishodište u procesu strategijskog upravljanja, prvi korak u definiranju postojeće i poželjne pozicije gospodarskog subjekta.

Istina je kako gospodarski subjekt (ZRC „Poljana“) svojim poslovanjem ne može utjecati na ta obilježja, no također je istina kako ta obilježja bitno determiniraju njegov uspjeh.

Gospodarski subjekt (ZRC „Poljana“) svoju viziju, ciljeve i strategije poslovanja treba uskladiti s općim promjenama u okruženju, budući da je njegov trajni uspjeh moguć samo na temelju vanjskog (efektivnost) i unutarnjeg (efikasnost) sklada. Za uspostavljanje sklada važno je upoznati prilike i opasnosti koje dolaze iz šireg okruženja. Smatra se da SWOT matricu treba sastavljati svaka tri mjeseca, jer u suvremenim, turbulentnim uvjetima poslovanja dolazi do naglih i neočekivanih promjena. Saznanje o njihovom utjecaju i vlastitim snagama i slabostima bitno olakšava oblikovanje strategije budućeg uspjeha. Ograničenja u provođenju SWOT analize su neizvjesnost tržišnih i tehnoloških skokova, te sposobnost prosuđivanja i kreativnost tima.

Istraživački tim kojemu je zadatak izrada ovog Master plana na temelju provedenih istraživanja i snimanja terena te brojnih diskusija uočio je osnovne prednosti, nedostatke, prilike i prijetnje za destinaciju ZRC „Poljana“. U cilju preciznijeg pozicioniranja destinacije ZRC „Poljana“ izrađena je SWOT- matrica kroz koju su prezentirane osnovne spoznaje i zaključci istraživačkog tima.

Tablica 27. SWOT-matrica ZRC „Poljana“

<p>SNAGE ILI PREDNOSTI (isticati)</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Očuvana ljepota planinske visoravni ○ Intimnost destinacije (po mjeri čovjeka- kao da sam u svom dvorištu) ○ Blizina emitivnih tržišta ○ Kulturno-povijesno naslijeđe ○ Gastronomske specifičnosti ○ Tradicija ○ Gestrateški položaj ○ Prirodna raznolikost ○ Očuvani okoliš ○ Gostoprimljivost stanovništva ○ Cjenovna konkurentnost ○ Obiteljske vrijednosti ○ Novo u ponudi turizma regije ○ Mogućnost razvoja ○ Bogato povijesno naslijeđe ○ Raznolikost i bogatstvo kulturne baštine ○ Poticaji lokalne samouprave k održivom razvoju turizma destinacije ○ Multikulturalnost ○ Blizina Fojnice i vaza s zdravstvenim turizmom 	<p>SLABOSTI ILI NEDOSTACI(smanjiti)</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Nedostatak strategije razvoja turizma ○ Prometna izoliranost ○ Nestaju tradicionalni oblici življenja ○ Loša prometna povezanost ○ Loše lokalne prometnice ○ Nedovoljan broj dodatnih turističkih proizvoda ○ Loše stanje infrastrukture ○ Loša trgovinska mreža ○ Nepovoljna struktura smještajnih kapaciteta i njihova nedovoljna kvaliteta ○ Nedostatak poznatih brendova ○ Nepostojanje DMO (Destinacijske menadžment organizacije) ○ Nepostojanje TZ Fojnica ○ Siva ekonomija ○ Partnerstvo, kooperacija, sinergija ○ Nedovoljna turistička opremljenost ○ Nedostatak atraktivne turističke ponude
<p>PRILIKE ILI MOGUĆNOSTI (iskoristiti)</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Korištenje postojeće očuvanosti destinacije kao turističke atrakcije ○ Jedinствен turistički proizvod destinacije ○ Komparativne prednosti destinacije ○ Očuvan okoliš ○ Novi turistički proizvodi ○ Diversifikacija proizvoda ○ Osvajanje novih tržišta ○ Održivi razvoj ○ Konkurentnost destinacije ○ Javno – privatno partnerstvo ○ Povećanje turističkih kapaciteta ○ Strateški marketing ○ Povećanje turističkih atraktivnosti ○ Cjelogodišnja sezona zima/ljeto ○ Turistički trendovi ○ Mogućnost sportskih visinskih priprema 	<p><u>PRIJETNJE ILI OPASNOSTI (izbjeći)</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Uništavanje prostora ○ Betonizacija ○ Nedostatan izvori financiranja ○ Društveno- politička stabilnost ○ Povećana konkurentnost ○ Povećava se broj „novih“ destinacija ○ Ljudski potencijali u turizmu ○ Nepredvidljivo okruženje ○ Gradnja mini hidrocentrala ○ Nemotiviranost mlade populacije za školovanje u turizmu

ZRC „Poljana“ epitetom prirodne ljepote, multikulturalnošću i netaknutom prirodom predstavlja bogat resurs turističke ponude regije. Posebnu snagu destinacije predstavlja raznolikost i bogatstvo kulturne baštine. Blizina grada Fojnice i povezanost s zdravstvenim turizmom čini destinaciju snažnijom i prepoznatljivom u odnosu na druge konkurentske destinacije.

Trenutna turistička ponuda destinacije ZRC „Poljana“ nije zadovoljavajuća.. S obzirom na nedostatak turističkih sadržaja sezona je iznimno kratka i u velike ovisi o snježnim padalinama kao o osnovnoj bazi turističke ponude. Struktura smještajnih kapaciteta je nepovoljna zbog nedostatnih kapaciteta. Dodatne turističke usluge (proizvodi) su nedostatni i nedovoljno razvijeni. Postoji samo jedan hotel koji ne može zadovoljiti turističku ponudu koji današnji gost treba na bilo kojoj prosječnoj destinaciji.

Destinacija ZRC „Poljana“ ima povoljan položaj za razvoj multidestinacijskih proizvoda (blizina Sarajeva). Iznimni potencijali su prilike za iskorištavanje trendova u turizmu kojima je baza zdravlje, ljepota, avantura (Reumal group – Fojnica).

Prijetnja razvoju turizma ZRC „Poljana“ su nedostatni izvori financiranja. Radom na terenu došlo se do spoznaja da privatni sektor investira vlastita sredstva. Konkurencija je sve jača, što može pozitivno djelovati i na jačanje konkurentskih prednosti destinacije ZRC „Poljana“. Prijetnja destinacije koju treba suzbiti adekvatnim programima potpore od strane lokalne zajednice, pa i šire je ne motiviranost mlade populacije u sektoru turizma.

7.2 Ciljevi marketing plana

Marketinški ciljevi se mogu definirati nakon što su analizirana tržišta i prikupljene informacije u okviru procesa istraživanja. Ciljevi moraju biti jasno i precizno definirani kako bi se mogli odrediti pozitivni efekti za određena razdoblja. U planu unaprjeđenja konkurentnosti u skladnosti s vizijom razvoja destinacije ZRC „Poljana“ i strategijom pozicioniranja na tržištu koja ističe destinaciju ZRC „Poljana“ u smjeru diferenciranosti na tržištu nudeći se kao **„planinska destinacija koja će svojom osebnom atraktivnošću i specifičnim karakteristikama (drugačija od drugih) turistu – prijatelju – gostu dati sebe na pladanj (kušnju)“** i pri tome usmjeriti se na ciljna tržišta koja se mogu odrediti kao srednja i viša platna potražnja, s naglaskom na obitelj i sve druge segmente kojima je moto opuštanje, atraktivnost, intimnost destinacije, sport i nadasve zdrav život definiraju se marketinški ciljevi za razdoblje od 10 godina (2010.-2020. godine)

1. Postati prepoznatljiva zimska turistička destinacija u regiji;
2. Postati prestižno odredište sportaša za visinske pripreme u regiji;
3. Postati destinacija koja će privlačiti turiste avanturiste;
4. Postati destinacija obiteljskih opuštanja kroz cijelu godinu;
5. Postati destinacija koja će konkurirati na tržištu visoko osviještenih turista kojima je moto zdrav život, uživanje u netaknutoj prirodi i autohtonosti;
6. Postati destinacija prvog izbora multidestinacijskog proizvoda južne Dalmacije i ZRC „Poljana“ (Fojnica).

CILJ 1: Postati prepoznatljiva zimska turistička destinacija u regiji

Kvantitativni cilj: prosjek trajanja zimske turističke sezone 100 dana.

Cilj je realno predstavljen i moguće ga je ostvariti uz visoka ulaganja u turističku suprastrukturu i razvoj zimskih turističkih proizvoda koji će donijeti dodanu vrijednost.

Ciljno tržište:

- Skijaši, snowboarderi
- Simpatizeri zimskih radosti
- Turisti srednje platežne moći
- Regija (Hrvatska, BiH, Srbija)

CILJ 2: Postati prestižno odredište sportaša za visinske pripreme u regiji

Kvantitativni cilj: 20% prvoligaša i drugoligaša iz BiH i Hrvatske privući na visinske pripreme

Cilj je realno ostvariv ali su potrebna visoka ulaganja u sportsku infrastrukturu

Ciljno tržište:

- Prvoligaške i drugoligaške ekipe (muške, ženske)
- Regija (BiH, Hrvatska)

CILJ 3: Postati destinacija koja će privlačiti turiste avanturiste

Kvantitativni cilj: preko turoperatora dovesti organizirane grupe (mlade i starije populacije) s tendencijom godišnjeg rasta.

Cilj je realno postavljen uz preduvjet razvoja avanturističkog turizma.

Ciljno tržište:

- Naglasak na mlađu populaciju
- Turiste regije (BiH, Hrvatska)

CILJ 4: Postati destinacija obiteljskih opuštanja kroz cijelu godinu

Kvantitativni cilj: prosječni boravak turista jedan tjedan, turizam preko cijele godine

Cilj je realno postavljen i ostvariv uz visoka turistička superstrukturna ulaganja i razvoj proizvoda visoke dodane vrijednostima namijenjenih obiteljima

Ciljno tržište:

- Obitelji s djecom
- Šira regija (BiH, Hrvatska, Mađarska, Crna Gora, Srbija)
- Obitelji srednje i više platežne moći

CILJ 5: Postati destinacija koja će konkurirati na tržištu visoko osviještenih turista kojima je moto zdrav život, uživanje u netaknutoj prirodi i autohtonosti

Kvantitativni cilj: Dvesti organizirane grupe turista uz godišnje povećanje od 5%

Cilj je realno prezentiran uz uvjet visokih ulaganja turističke superstrukture, očuvanja netaknute prirode i isticanja autohtonosti

Ciljno tržište:

- Visoko platežni turisti
- Turisti šire regije (Austrija, Mađarska, ..)
- Osviješteni turisti, koji traže opuštanje u netaknutoj prirodi
- Rekovalescenti (zbog blizine Reumala u Fojnici, lako bi se privukla ova grupa turista)

CILJ 6: Postati destinacija prvog izbora multidestinacijskog proizvoda južne Dalmacije i ZRC „Poljana“ (Fojnica)

Kvantitativni cilj: Kreirati 10 multidestinacijskih proizvoda povezujući južnu Dalmaciju i „ZRC Poljanu“ (Fojnica) produžujući boravak turista za 3 dana

Cilj je realno postavljen uz uvjet visokih ulaganja u turističku superstrukturu i razvoj multidestinacijskih proizvoda u suradnji s destinacijama Južne Dalmacije

Ciljno tržište:

- Turisti koji žele aktivniji i bogatiji odmor
- Turisti koji more žele nadopuniti svježim zrakom planine, multikulturalnošću
- Turisti emitivnih tržišta južne Dalmacije (Italija, Češka, Njemačka...)

7.3 Plan aktivnosti i budžet za implementaciju marketing plana

Destinacijski marketing ZRC „Poljana“ predstavlja neophodnu marketinšku bazu ostvarivanja Master plana razvoja destinacije ZRC „Poljana“.

Pregledom „krovnog marketinškog plana“ i „marketinškog plana za proizvode destinacije ZRC „Poljana“ potrebno je istaknuti da je:

- Moguća promjena i prilagodljivost sadržaja prikazanih planova s obzirom na vremensko razdoblje do 2020. godine;
- Predstavljene atributi su neizostavni u cilju podupiranja procesa pozicioniranja ZRC „Poljana“ kao atraktivne planinske turističke destinacije u odnosu na konkurentne destinacije ciljnog tržišta.

Tablica 28. Krovni marketinški plan za ZRC „Poljana“

Naziv aktivnosti	Opis aktivnosti	Tržište	Nositelj aktivnosti	Budžet (EUR)
Direktni marketing	Ustrojiti bazu podataka o gostima, kojima će se dostavljati tražene informacije ili na upit ili kao poticaj za korištenje posebno atraktivne turističke ponude ZRC „Poljana“, a što uključuje i slanje promotivnog materijala poštom	2000 pošiljki (odabrana ciljna tržišta)	Turistička zajednica Fojnica	8.000.-
Organizacijski ustroj djelovanja odnosa s javnošću (Press office; Public relations...)	Ured za odnose s javnošću preuzima brigu o prezentiranju turizma ZRC „Poljana“ biraju se instrumenti i gradi sustav komuniciranja s domaćim i stranim predstavnicima medija	Odabrane geo-zone	Turistička zajednica Fojnica	17.000.-
Seminari, Kooperativni marketing i DMO	Kraći seminari o novim instrumentima u kooperativnom marketingu, filozofiji, organizaciji i djelovanju DMO-a		Turistička zajednica Fojnica	5.000.-
Sustav financiranja razvoja proizvoda na reg. razini	Poseban je naglasak stavljen na poticanje malih i srednjih poduzetnika da na regionalnoj razini, a kroz kooperativni marketing stvaraju, unaprjeđuju i nude paket-aranžmane		Turistička zajednica Fojnica	18.000.-
Koncipiranje i priprema materijala za novinare (Press kit)	Pripremiti sve relevantne informativne materijale za novinare koji će omogućiti kvalitetnu medijsku prezentaciju Fojnice	Odabrane geo-zone	Turistička zajednica Fojnice	20.000.-

Kampanja promoviranja i ciljnog oglašavanja	Kampanja promoviranja i oglašavanja radi pozicioniranja ZRC „Poljana“	Odabrane geo-zone	Turistička zajednica Fojnice	80.000.-
Vodič "Godišnji odmor na ZRC „Poljana“"	Brošura općeg tipa, koja nudi korisnicima sve posebnosti turističke destinacije ZRC „Poljana“, informacije o izletima, atrakcijama, događajima...	20.000 primjeraka	Turistička zajednica Fojnice	20.000.-
Susret specijaliziranih touroperatora	ZRC „Poljana“ treba postati sjecište tematskih susreta nositelja turističke ponude ZRC „Poljana“ i touroperatora, a radi unaprjeđenja stanja na postojećim tržištima i osvajanja novih	Odabrane geo-zone	Turistička zajednica Fojnica	40.000.-
Seminari o izradi paket aranžmana	Dvodnevni seminar o izradi paket aranžmana proizvoda i njihovoj komercijalizaciji za nove tržišne segmente		Turistička zajednica Fojnice	8.000.-
Info-kuće (prvi susret)	Info-kuće su prvi susret s destinacijom, zato se smještaju na pomno odabranim prometnim punktovima i središtima, gdje će gosti koji automobilom stižu na ZRC „Poljanu“ biti kvalitetno o svemu informirani- dostupnost glasila na svim jezicima		Turistička zajednica Fojnice	35.000.-
Izgradnja sustava informiranja gostiju (newsletter) ivizualna prezentacija (show room)	Tromjesečni newsletter za informiranje gostiju na ciljnim tržištima o strukturi postojeće ponude i novim sadržajima, praćeno drugim oblicima prezentacije u turističkim agencijama na ciljnom tržištu (show room)	Odabrane geo-zone	Turistička zajednica Fojnice	13.000.-
Baza foto zapisa	Na razini destinacije „ZRC Poljana“ ustrojiti "fotoknjižnicu" s najboljim snimkama obilježja i turističke ponude ZRC „Poljana“ i užih destinacija		Turistička zajednica Fojnice	15.000.-
Osnivanje putničke agencije	Osnovati turističke (putničke) agencije koja treba nuditi turističke proizvode Fojnice	Ciljana tržišta	Putnička agencija	25.000.-
Vjerni gosti – savjetnici i promotori ZRC „Poljana“	Vrsta multi-level marketinga: zadovoljni gosti koji to budu željeli postat će savjetnici ZRC „Poljane“, osobe koje će drugim potencijalnim korisnicima preporučivati destinaciju tako da u svojim domovima organiziraju informativne susrete	Odabrane geo-zone	Turistička zajednica Fojnice	11.000.-
Bajkoviti -ZRC „Poljana“ video-zapisi u riječi i slici	Promotivni videozapisi koji su poticaj gostima da donu upoznati posebnosti ZRC „Poljana“ i njegovu turističku ponudu	1.000	Turistička zajednica Fojnice	17.000.-
Baza video zapisa	U suvremenim uvjetima temeljnu marketinšku infrastrukturu za izradu kampanje oglašavanja i promotivnih videospotova čine videozapisi o obilježjima i događajima koji čine prepoznatljivost destinacije (imidž knjižnica)	Odabrane geo-zone	Turistička zajednica Fojnice	25.000.-

Nagrade i priznanja	Senzibiliziranje javnosti za turizam moguće je kroz dodjelu priznanja, pri čemu se sudionici uključuju u oblik natjecanja. Natjecanje se organizira s ciljem motiviranja privatnog i javnog turističkog sektora da poboljša kvalitetu svoje ponude		Turistička zajednica Fojnice	30.000.-
Događaji (manifestacije)	U suvremenim uvjetima kvaliteta smještaja i prehrane se podrazumijeva, što znači da suvremene goste privlače događaji, posebno kada je tu ujedno i doživljaj koji za gosta predstavlja vrijednost za uloženi novac, što znači da nova vrijednost nosi uspjeh		Turistička zajednica Fojnice	8.000.-
Akcije (npr. "prođimo ispod duge ...")	Stvaranje baza podataka za realizaciju programa koji će postojeće korisnike usluga u hotelima, apartmanima visoke kategorije na „ZRC Poljana“ uključiti u aktivnosti promoviranja, odnosno preporučivanja ove destinacije svojim prijateljima i suradnicima		Turistička zajednica Fojnica	45.000.-
Poster i plakati turističke ponude ZRC „Poljana“	Dizajnerski osmišljeni, oku privlačni promotivni materijali, čiji vizualni efekt ima za cilj zadržati postojeće i privući nove goste	Odabrane geo-zone	Turistička Zajednica Fojnica	7.000.-
Internetski portal (temelj suvremene komunikacije)	Internet je u suvremenim uvjetima jedan od temeljnih oblika komuniciranja ciljnih korisnika i sudionika ponude turističke destinacije ZRC „Poljana“ (asortiman ponude, karakteristike ponude karakteristike ponuđača...), na način da postoji mogućnost on-line rezervacija		Turistička Zajednica Fojnica	Treba se odrediti
Sredstva za sustavno podizanje interesa za destinaciju	Tiskati prigodne promotivne letke, kojima će sadržavati kratki prigodni opis ponude u okviru turističke destinacije ZRC „Poljana“	50.000	Turistička zajednica Fojnica	30.000.-
Info-telefon (telefon dobrodošlice)	Info-telefon je "glas ZRC „Poljana“, čiji je zadatak pružanje informacija o uslugama, otvara mogućnost rezerviranja i druge korisne informacije		Turistička zajednica Fojnica	12.000.-
Imidž-darovi (merchandising)	Prigodni darovi za sajmove ili specijalne prezentacije kao asocijacija na tipičnu ponudu destinacije (tipično ljekovito bilje, izvorska voda, sir, ...)	Odabrane geo-zone	Turistička zajednica Fojnica	7.000.-
UKUPNO KROVNI MARKETING PLAN			496.000. EUR	

Tablica 29. Marketinški plan za proizvode „ZRC Poljana“

Naziv aktivnosti	Opis aktivnosti	Tržište	Nositelj aktivnosti	Budžet EUR
Događaji i doživljaji na ZRC „Poljana“	„Oboji život“, „Osjeti sebe“, „Izazovi svoje tijelo“, „Upoznaj prošlost“ posebni su oblici promocije koja se mora naći u promotivnim materijalima na sajmovima i u specijalnim aktivnostima ciljnih akcija	Europa	Turistička zajednica Fojnica	28.000.-
Istraživanje ciljnog tržišta	Trendovi i druge informacije sadržane u godišnjem izvješću o turističkoj potražnji u zemljama JIEU za određenim turističkim proizvodima ZRC „Poljana“		Turistička Zajednica Fojnica	14.000.-
Baza fotografija proizvoda destinacije	U okviru jedinstvene baze podataka destinacije „ZRC Poljana“ organizirati "fotografsku knjižnicu" u okviru koje se osigurava vizualno predstavljanje ponude obiteljskog smještaja, kamping-ponude, kongresne ponude, športsko-rekreacijske ponude, zdravstveno-turističke ponude i drugih oblika specijalne ponude turističkih proizvoda.		Turistička zajednica Fojnica	62.000.-
Off-line kampanja oglašavanja za proizvode (tiskani mediji)	Off-line oglašavanje sastoji se od promotivnih ponuda u odabranim tiskanim medijima ciljnih emitivnih tržišta	Odabrane geo-zone	Turistička zajednica Fojnica	39.000.-
On-line kampanja oglašavanja (Internet)	Kampanja oglašavanja u odabranim on-line medijima sve je naglašenija, pogotovo za nove korisnike i nova tržišta. Uključuje primjenu banneri, aktivni linking i mogućnost listinga na ciljnim tražilicama	Odabrane geo-zone	Turistička zajednica Fojnica	30.000.-
Benchmarking (studijska putovanja)	Komparacija s konkurentnim turističkim destinacijama važan je način ocjene turističkog proizvoda (benchmarking), u čemu se naglasak stavlja na studijska putovanja nositelja turističke ponude u odabrane destinacije razvijene selektivne ponude		Turistička zajednica Fojnica	30.000.-
Specijalne brošure	Specijalne brošure, letci u boji, druge edicije imaju za cilj izazivanje radoznalosti i upućivanje korisnika na nove informacije o destinaciji ZRC „Poljana“	Europa	Turistička zajednica Fojnica	38.000.-
Poster	Privlačan promotivni materijal koji pridonosi jačanju željenog imidža određenoga turističkog proizvoda ZRC „Poljana“	Europa	Turistička zajednica Fojnica	8.000.-
Specijalne oznake za proizvode i destinaciju (eco-labeling)	Sustav specijalnih oznaka je pretpostavka prepoznatljivosti ponude proizvoda koji se nude u okviru selektivnih oblika turizma turističke destinacije ZRC „Poljana“, s naglaskom na ekološke oznake.		Turistička zajednica Fojnica	25.000.-
Kooperativni direktni marketing	Direktni marketing u suradnji s odabranim touroperatorima i lancima putničkih agencija, medijima, PR agencijama, art. agencijama i sl.	Europa	Turistička zajednica Fojnica	95.000.-

Direktorij – vodiči po proizvodima	Knjiga-vodič u boji koja sadrži opsežne informacije o turističkoj ponudi ZRC „Poljana“	Europa	Turistička zajednica Fojnica	48.000.-
Turistički novinari	Turističkim novinarima treba prezentirati selektivne oblike ponude, posebno inovativni turistički proizvod destinacije ZRC „Poljana“, kako bi se temeljem izvješća i članaka ciljno tržište kvalitetnije informiralo	Europa	Turistička zajednica Fojnica	42.000.-
UKUPNO PROIZVODI (EUR)				459.000.-
UKUPNO KROVNI PLAN (EUR)				496.000.-
UKUPNO PROIZVODI (EUR)				459.000.-
UKUPNO MARKETINŠKI PLAN (EUR)				955.000.-

7.4 Marketing miks

Danas je marketing sastavni dio poslovnog života čiji je primarni zadatak zadovoljenje potreba i želja pojedinaca ali i šire društvene zajednice, potreba i želja koje se zadovoljavaju u procesu razmjene. Zadovoljenje tih potreba realizira se kroz marketinške aktivnosti. Odvijanje marketinških aktivnosti realizira se i iskazuje kroz osnovne elemente marketinškog miksa: proizvod, distribuciju, promociju, cijenu.

Slika 240. Konceptija marketinškog miksa (Izvor: Obrada autora)

7.4.1 Proizvod – (Usluga)

Turistički proizvod moguće je definirati kao ukupna iskustva turista koja zadovoljavaju njihova očekivanja, uključujući iskustva sa smještajem, prirodnim i kulturnim atrakcijama, zabavom, prijevozom, ugostiteljstvom, domaćinima, itd.

Termin turistički proizvod na turističkom tržištu sve više potiskuje pojedinačne turističke usluge pa i turističku ponudu u cjelini. Polazeći od toga da *turistički doživljaj* nastaje na temelju konzumacije različitih proizvoda i usluga na putovanju i tijekom boravka u turističkom mjestu te da turist percipira takav proizvod kao cjelovit doživljaj od dolaska do povratka kući, turistički proizvod, se odnosi na sve dimenzije i povezanost pojedinačnih usluga i proizvoda sa stajališta turista kojemu je namijenjen.

Turistički proizvod ima, za robu, neke neuobičajene značajke:

- složeni proizvod – od različitih roba i usluga;
- neopipljiv proizvod – ne može se razgledati niti testirati;
- neprenosiv proizvod – ne može se odvojiti od svoje fizičke lokacije;
- ne podudara se mjesto kupnje i potrošnje;
- ne može se uskladištiti.

Inače, klasična turistička proizvodnja obuhvaća: smještaj i prehranu turista, razgledavanje znamenitosti, prijevoz turista, turističke informacije, aktivnosti turista, turističku opremu i uređaje, infrastrukturu i kulturne aspekte turizma. Različite razine kompleksnosti turističkih proizvoda su:

- **Osnovni proizvod:** preko osnovnog proizvoda zadovoljavaju se samo osnovne potrebe posjetitelja (npr. smještaj);
- **Očekivani proizvod:** Uključuje dodatke osnovnom proizvodu (dodatne usluge ili fizičke proizvode) koje turist očekuje sukladno nekom propisanom obliku diferencijacije proizvoda (npr. u hotelu s 5* gost očekuje wellness);
- **Podržavajući proizvod:** dodatni elementi kojima se pruža neka dodatna vrijednost za gosta ili koji se koriste kako bi se proizvod razlikovao od konkurencije u cilju ostvarivanja prednosti (npr. u hotelu s 3* gost ne očekuje wellness centar, ali takav centar može dodatno razlikovati jedan hotel od drugoga i stvoriti prednost u očima gostiju);
- **Prošireni proizvod:** Namjera je daljnja diferencijacija od konkurencije, pri čemu se ovdje pokušava utjecati na osjećaje kupaca kroz atmosferu i usluge (npr. uređenje interijera i eksterijera u hotelu).

Turistički proizvodi prolaze kroz „životni ciklus“ koji se sastoji od pet faza: razvoj, uvođenje na tržište, rast, zrelost i pad. Modifikacijama i inovacijama moguće je produživati životni vijek proizvoda.

A T R A K T I V N O S T	Velika	Sportsko-rekreacijski turizam	Zdravstveni turizam	Ekološki turizam
	Srednja	Planinski turizam	Izletnički turizam	Porodični turizam
	Mala			
		Velika	Srednja	Mala
K O N K U R E N T N O S T				

Slika 241. Matrica turističkih proizvoda destinacije ZRC „Poljana“ (Izvor: Obrada autora)

7.4.2 Cijena

Cijenu, odnosno iznos novca naplaćenog za neki proizvod ili uslugu, određuje niz internih i eksternih faktora.

U odnosu na interne odrednice, pokrivanje ukupnih troškova predstavljat će donju granicu za postavljanje cijena u okviru destinacije ZRC „Poljana“ a cijena će također biti u funkciji ciljeva poslovnog subjekta kao što će i odražavati fazu životnog ciklusa turističke usluge. Moguće je, primjerice, slijediti strategije prestižnih, visokih cijena, strategije nižih cijena u funkciji penetracije tržišta, strategije različitih oblika prilagođavanja cijena uključujući i promotivne cijene. Definiranjem marketinških ciljeva destinacije ZRC „Poljana“, činjenica je da će destinacija biti pozicionirana prema srednjem i višem dohodovnom segmentu turista. Cijena turističke ponude destinacije svakako će ovisiti i o razini ostalih elemenata marketing miksa. Cijena usluge nije najznačajniji segment prilikom odabira destinacije za mnoge turiste, jer turiste privlače destinacije koje im pružaju najveću vrijednost u odnosu na datu cijenu.

Eksterni faktori, odnosno obilježja tržišta i potražnja, određivat će, pak, gornju granicu za postavljanje cijena.

Cijene konkurenata, percepcije turista o vrijednosti usluge destinacije, elastičnost potražnje odnosno jedinstvenost usluge destinacije ograničavat će moguću visinu cijene destinacije ZRC „Poljana“.

Cijena predstavlja najfleksibilniji dio marketinškog miksa koji je najlakše mijenjati. Upravo ta mogućnost „lakog poigravanja“ s cijenama kojem se pribjegava kao „brzom rješenju“ problema nerijetko može generirati dodatne probleme. Stručnjaci rangiraju „ratove cijena“ kao problem broj jedan u marketingu, argumentirajući da se na taj način uglavnom ne ostvaruje željena konkurentna prednost već se, nasuprot, stalno smanjuje profit. Smatra se da je prije snižavanje cijene potrebo razmotriti druge načine stimuliranja potražnje koji mogu, primjerice, uključivati neku diferencijaciju u proizvodu, preorijentaciju na druge tržišne segmente, dodatnu promociju i sl.

Cijene nisu samo ekonomska, već su i psihološka kategorija. Turisti imaju tendenciju poistovjećivati visoke cijene s visokom kvalitetom! No, turisti imaju u „glavi“ i tzv. referentne

cijene, odnosno predodžbu koliko neka usluga može koštati, i s kojima uspoređuju stvarne ponuđene cijene.

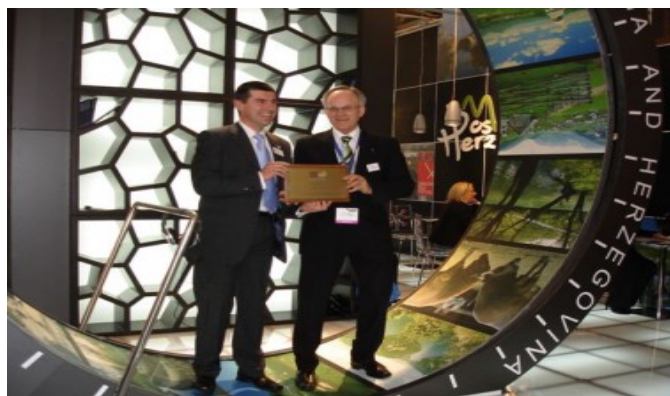
7.4.3 Promocija

Destinacija ZRC „Poljana“ treba komunicirati s potencijalnim turistima destinacije preko posrednika, turista i lokalnog stanovništva. Promocija predstavlja komunikaciju poslovnih subjekata sa svojim postojećim i potencijalnim tržištima (turistima), te obuhvaća 4 osnovna oblika:

- ❖ **Promotivni materijali i oglašavanje ZRC „Poljana“** - Promotivni materijali ZRC „Poljana“ moraju unaprijediti svoju ponudu tiskanim brošurama, letcima i plakatima ponudu promotivnih, uporabnih artikala (npr. vrećice, penkale, kalendare i sl. s zaštitnim znakom destinacije). Kada je riječ o novijim turističkim destinacijama, iskustva govore u prilog kraćih, informativnih brošura, pa čak i letaka, koji će uz stvaranje osnovnog imidža imati za cilj pružiti potencijalnim gostima konkretne informacije o, primjerice, aktivnostima, smještajnoj ili ugostiteljskoj ponudi. Internet danas također igra ključnu ulogu u promociji. Informacije o aktivnostima, smještajnoj i ugostiteljskoj ponudi, atrakcijama ili dostupnosti destinacija i/ili pojedinih poslovnih subjekata redovno se prenose i na Internet stranice. Oglašavanje podrazumijeva plaćeni oblik prezentacije proizvoda ili usluga u medijima, uključujući tisak, radio i TV, Internet i vanjsko oglašavanje, što mora biti neizostavan element promidžbe destinacije ZRC „Poljana“. Prednosti oglašavanja su istovremeno dopiranje do velikog broja turista, dok je osnovni nedostatak skupoća ovog oblika promocije iako postoje velike razlike u cijeni promocije u različitim medijima. Oglašavanje u novinama omogućuje dobru pokrivenost lokalnog tržišta, no novine imaju kratak „rok trajanja“. Časopisi se čitaju duže vrijeme te su veće mogućnosti uočavanja oglasa, nude kvalitetniju grafičku izvedbu i, što je izrazito važno, moguće je, kroz odabir časopisa, ciljati određene demografske i/ili psihografske segmente (npr. časopisi za žene, za poslovne ljude i sl.). TV oglasi omogućuju najbolju izvedbu (kombiniraju sliku, ton i kretanje) i nude najbolju pokrivenost, ali su i vrlo skupi. Elektronska pošta omogućuje ciljanje kupaca i personalizirane poruke uz niske troškove kampanje, no golema je prijetnja ne čitanje ovakvih poruka;
- ❖ **Unaprjeđenje prodaje ZRC „Poljana“** - Kratkotrajne aktivnosti u cilju poticanja povećanja turističkog prometa destinacije ZRC „Poljana“ su organiziranje nagradne igre, kuponi za popuste u cijeni, pokloni uz kupnju i sl. Dok se oglašavanjem šalje poruka 'posjetite nas', akcijama unaprjeđenja prodaje šalje se poruka „mi Vas čekamo“. Ovim je aktivnostima moguće postići brze rezultate, ali su ti rezultati kratkog vijeka te se pokazalo da akcije unaprjeđenja prodaje nisu efikasne u izgradnji dugoročnije lojalnosti turističkoj usluzi;
- ❖ **Odnosi s javnošću ZRC „Poljana“**- Proces razvijanja dobrih odnosa između poslovnog subjekta i kupaca i/ili i drugih publika (npr. mediji, posrednici, institucije), a uključuje aktivnosti kao što su plasiranje korisnih informacija u medije, organizaciju studijskih putovanja za posrednike i/ili za medije, organizaciju događanja, sponzorstva i sl. Ključna prednost odnosa s javnošću je vjerodostojnost, jer promotivna poruka koja dopire do turista kao, primjerice, reportaža u novostima destinacije ZRC „Poljana“ smatra se „viješću“, a ne reklamom i njoj se više vjeruje;
- ❖ **Osobna promocija/prodaja** - U komunikaciji s turistima destinacija ZRC „Poljana“ uputno je kombinirati različite oblike promocije kako bi se kroz takav promotivni miks iskoristilo prednostima različitih oblika te time postigao veći utjecaj na tržištu. No, jednako tako valja znati da je za turističku uslugu namijenjenu širokoj masi turista uputno služiti se oglašavanjem, dok ekskluzivne turističke usluge namijenjene manjem broju turista zahtijevaju personalizirani pristup, tj. osobnu prodaju. Za uvođenje novih proizvoda se u pravilu koristi oglašavanje i odnosi s javnošću (posebno studijska putovanja), dok aktivnosti unaprjeđenja prodaje mogu biti korisne u stimuliranju interesa za „nešto novo“.

Odnosi s javnošću mogu rezultirati dobrom promocijom i u slučaju niskog promotivnog budžeta.

Sigurno je da promociji destinacije ZRC „Poljana“ treba ozbiljno pristupiti i upotrijebiti sve adekvatne promocijske aktivnosti u cilju što većeg rejtinga destinacije na ciljnom tržištu. Budući da je destinacija ZRC „Poljana“, destinacija koja je još neotkrivena potrebno ju je promovirati kroz domaće i inozemne turističke sajmove.

Slika 242. Bosna i Hercegovina izlaže na Svjetskom sajmu turizma po prvi put ¹³

Promocija destinacije ZRC „Poljana“ trebala bi se zasnivati na sljedećem:

- Publicitet destinacije ZRC „Poljana“ – oglašavanje aktualnosti (primjerice, otvaranje škole skijanja, održavanje manifestacije „Dani brusnice“ i sl.);
- Informativno prezentiranje preko sredstava javnog informiranja – dostava svih informacija medijima kako bi se destinacija podigla na veću razinu prepoznatljivosti;
- Povezanost s lokalnom, nacionalnim i međunarodnim turističkim sektorom;
- Razvojne funkcije, odnosi s europskim fondovima radi dobivanja potrebitih financijskih sredstava za planirane investicije.

7.4.4 Distribucija

Kanali distribucije predstavljaju posrednike u prodaji turističkih proizvoda. Distribucijski kanali koji se najčešće koriste su: turističke agencije, turoperatori, rezervacijski sustavi te, u današnje vrijeme posebno raste značaj Interneta, ali i direktnog marketinga. Važnost Interneta u stalnom je porastu. Mogućnosti koje Internet pruža u komunikaciji s kupcima su nenadmašive. Preko vlastitih ili zajedničkih Internet stranica (npr. udruge ili destinacije) moguće je pružiti iscrpne informacije uključujući i slike ili filmove koji čine turistički proizvod opipljivijim, moguća su tematska pretraživanja, prilagođavanje informacija različitim vrstama kupaca kao i povezivanje (tzv. linkovi) s drugim zanimljivim i/ili važnim stranicama. Internet pruža bitne prednosti i kao prodajno sredstvo. Iz perspektive kupaca omogućuje stalnu i brzu komunikaciju s ponuđačima proizvoda i usluga. Internet je „otvoren“ 24 sata na dan, sedam dana u tjednu! Iz perspektive poduzeća i drugih ponuđača proizvoda i usluga, čak i onih malih, Internet je način izlaska na svjetsko tržište uz relativno niske troškove. Stoga, destinacijski menadžment organizacije (DMO) destinacije ZRC „Poljana“ treba svoje promotivno djelovanje destinacije usmjeriti u pravcu kvalitetnog direktnog marketinga (posebno raditi na kvaliteti i ažurnosti web stranica destinacije).

¹³ Organizatori Svjetske turističke organizacije (WTM) koji se održao u Londonu dodijelili su BiH nagradu za najbolji štand na ovom prestižnom svjetskom sajmu. Na sajmu je bilo prisutno preko 5.500 firmi iz više od 200 država, a nagrade za najbolji štand su dodjeljene u šest kategorija. BiH je dobila nagradu za najbolji štand u kategoriji „Best Feature Stand Award“.

7.5 Istraživanje tržišta

Istraživanje tržišta predstavlja standardizirani postupak zasnovan na načelima znanstvene metode, kojom se prikupljaju, analiziraju, interpretiraju podaci sa svrhom dobivanja informacija potrebnih u odlučivanju i rješavanju problema na području marketinga.

Istraživanja turističkih tržišta podrazumijeva istraživanje svih elemenata koji se odnose na tržište turizma i putovanja, gdje elementi mogu biti:

- Tendencije tržišnih kretanja
- Prognoze prodaje
- Projekcije
- Poslovne analize
- Utvrđivanje tržišnih udjela
- Istraživanje i razvoj
- Strategije marketinga i prodaje

Proces istraživanja turističkog tržišta je logičan redoslijed postupaka što ih treba provesti da bi se došlo do pouzdanih i valjanih informacija koje pomažu prilikom odlučivanja u tržišnom poslovanju.

Proces istraživanja turističkog tržišta uključuje šest koraka:

- Definiranje problema i ciljeva istraživanja
- Određivanje izvora podataka i vrste istraživanja
- Metode i formulari za prikupljanje podataka
- Određivanje uzorka i prikupljanje podataka
- Analiza podataka i interpretacija rezultata
- Sastavljanje izvještaja

Osnovni izvori podataka u istraživanju turističkih tržišta mogu biti:

- Primarni (izravno prikupljanje podataka) – za rješavanje konkretnog tržišnog problema
- Sekundarni (iskorištavanje objavljenih podataka) – turistička poduzeća koriste se različitim sekundarnim izvorima podataka, jer im oni omogućuju efektan (brz, jeftin) pristup traženim informacijama (publikacije međunarodnih organizacija (WTO, EU, OECD, UN), turistički uredi, podaci iz državnog zavoda za statistiku, objavljeni podaci u priznatim časopisima...)

Najvažniji izvori sekundarnih podataka na međunarodnoj razini:

- UNWTO – (Yearbook of Tourism Statistics)- Ljetopis turističke statistike
- UNWTO – (Compendium of Tourism Statistics)- Turističke statistike
- UNWTO – (BTT- barometar of Travel and Tourism) – Barometar turističkih kretanja
- Tourism Policy and International Tourism in OECD Member Countries) – Turistička politika i međunarodni turizam u zemljama OECD-a
- Guide to Global Travel – Vodič za globalna putovanja
- Publikacije OECD, PATA, WTTC, Economic Intelligence Unit, Tourism Intelligence International

7.5.1 Istraživanje tržišta u cilju segmentacije turističkog tržišta

Segmentacija tržišta jedan je od dominantnih trendova u suvremenom turizmu. Naime, danas gotovo da više nije moguće razmišljati o tržištu kao jednoj homogenoj cjelini, već je nužno prepoznati da se tržište sastoji od skupina kupaca koji se razlikuju u svojim potrebama, navikama i ponašanju.

Pojam segmentacije tržišta može se definirati kao podjela tržišta na grupe potrošača sa sličnim potrebama i navikama u kupovanju, pri čemu se svakom segmentu obraća s njemu prilagođenim marketinškim miksom. Uobičajeni oblici segmentacije tržišta uključuju:

- **Geografska segmentacija:** Podjela tržišta prema zemlji ili području prebivališta kupaca. Ovaj oblik segmentacije utemeljen je na premisi da se gosti razlikuju prema nacionalnosti (npr. preferencije i ponašanje Talijana u odnosu na Nijemce), ali i činjenici da turistički proizvodi, ovisno o razini posebnosti i sveukupne atraktivnosti, uglavnom imaju određeni „geografski domet“ (npr. većina hrvatskih kontinentalnih destinacija ima „domet“ do domaćeg tržišta). Geografska segmentacija najčešći je, ali najmanje precizan oblik segmentacije u turizmu;
- **Demografska segmentacija:** Podrazumijeva podjelu tržišta u segmente prema demografskim varijablama, pri čemu se najčešće koriste „dob“, „faza životnog ciklusa“ i „obrazovanje“ odnosno „razina prihoda“. Dokazana je pozitivna korelacija između navedenih demografskih pokazatelja te ponašanja i potreba turista (npr. „mladi“ imaju potrebu za dodatnim zabavnim ili aktivnim sadržajima);
- **Psihografska segmentacija:** Grupira turiste u odnosu na njihove stavove, interese i aktivnosti, odnosno u skladu s njihovim stilom života (npr. avanturisti, ekolozi). Psihografske varijable smatraju se među najboljim prediktorima ponašanja, no kako brojne destinacije nemaju resurse baviti se ovakvim oblikom segmentacije, pribjegava se segmentaciji u skladu s interesima ili hobijima (npr. ljubitelji prirode, promatrači ptica, biciklisti).

Pri segmentaciji tržišta uputno je kombinirati geografska, demografska i psihografska obilježja kako bi se što preciznije odredila i opisala grupa turista kojoj se destinacija obraća (npr. „stariji ljubitelji prirode na području Sarajeva“). Jednom kada su identificirani različiti potencijalni tržišni segmenti, važno ih je ocijeniti u odnosu na njihovu veličinu i očekivanu brzinu rasta u budućnosti, atraktivnost u kontekstu lakoće dopiranja do željenih kupaca, kao i u odnosu na mogućnosti ili snagu (npr. financijska spremnost, znanje) destinacije da dotičnom segmentu ponudi bolju turističku ponudu od konkurencije te, potom, odabirati one segmente turista koje će se ciljati. Destinacija ZRC „Poljana“ se može prikloniti strategiji specijalizacije za samo jedan ciljni segment ili može odabrati više ciljnih segmenata pri čemu je važno da se oni ne sukobljavaju.

Tablica 30. Primjer demografske segmentacije (Izvor: Lumsdon,L., Tourism Marketing, International Thomson Business Press, London, 1997., str.69)

KATEGORIJA	PROFIL	PRIMJERI
Mala djeca (4-11)	Roditelji pod utjecajem želja male djece	Legoland, Danska The World of Disney, Florida
Mladi ljudi (11-18)	Avanturistička putovanja, ali sa dozvolom ili pratnjom roditelja	PLG Activity Holidays Udruga hostela za mlade
Mladi parovi / grupe / samci (18-30)	Dobra zabava, fleksibilnost, brz tempo, uključujući avanturu	Club 18-30 Inter Rail
Obiteljska putovanja (25-50 sa manjom djecom)	Djeca su ključ ovog putovanja; aktivnosti i opuštanje	Butlins and Pontins CenterParcs Disney World
Praznici za ljude "praznog gnijezda" (45-60)	Aktivni "bivši" roditelji - otkrivanje novih turističkih odredišta, zabava bez djece	Tržište kružnim putovanjima, kao P&O Cruises ili Celebrity Cruises
Stariji građani (55+)	Stariji ljudi, samci i parovi, traže putovanja koja nude kulturu, ali ne i brzi tempo	SagaHolidays, UK Elderhostel, SAD

Tablica 31. Primjer tipologije europskih turista (Izvor: Zins, A.H: Destinations Portfolios Using a European Vacation Style Typology, Journal of Travel & Tourism Marketing, 8-1, 1999, str. 6)

TURIST KOJI RAZGLEDAVA	OBITELJSKI BJEGUNAC	BEZBRIŽAN "WELLNESS" TURIST
<ul style="list-style-type: none"> ☞ kulturni objekti i ponuda ☞ životni stil lokalnog stanovništva <hr/> <ul style="list-style-type: none"> ☞ razgledavanje ☞ posjete muzejima ☞ izleti 	<ul style="list-style-type: none"> ☞ odmor i opuštanje ☞ bijeg od uobičajenog okružja ☞ programi za djecu <hr/> <ul style="list-style-type: none"> ☞ vožnja biciklom 	<ul style="list-style-type: none"> ☞ sigurnost ☞ sve organizirano ☞ zdravlje / ljepota mog tijela <hr/> <ul style="list-style-type: none"> ☞ igranje tenisa, golfa ☞ plivanje, kupanje ☞ zdravstveni objekti
ONAJ KOJI TRAŽI UDOBNOŠĆU	PUTNIK KOJI ZAHTEJVA UŽITKE	KULturna INTERAKTIVNOST
<ul style="list-style-type: none"> ☞ slobodan i opušten ☞ udobnost, razmaziti ga <hr/> <ul style="list-style-type: none"> ☞ opustiti se, ništa ne raditi ☞ izaći van navečer ☞ ići u kupovinu 	<ul style="list-style-type: none"> ☞ zabava ☞ dovoljno objekata za zabavu ☞ uzbuđenje, izazov <hr/> <ul style="list-style-type: none"> ☞ vođeni sportovi 	<ul style="list-style-type: none"> ☞ dobro društvo, ostvaruje kontakte s ljudima ☞ ostvariti kreativnost <hr/> <ul style="list-style-type: none"> ☞ organizirati izleti ☞ koncerti, izložbe ☞ kazalište, mjuzikli, opera
ONAJ KOJI SE OPUŠTA U SIGURNOSTI	LJUBITELJ PRIRODE	ONAJ KOJI TRAŽI ATMOSFERU
<ul style="list-style-type: none"> ☞ odmor i opuštanje ☞ sigurnost <hr/> <ul style="list-style-type: none"> ☞ opustiti se, ništa ne raditi ☞ šetnje 	<ul style="list-style-type: none"> ☞ neiskvarena priroda, krajolik ☞ naglasak na održavanju neiskvarene prirode ☞ fizički napori <hr/> <ul style="list-style-type: none"> ☞ pješaćenje, planinarenje ☞ šetnje 	<ul style="list-style-type: none"> ☞ prijatnost; romantika, nostalgična duša ☞ senzualna atmosfera ☞ ostvariti kreativnost ☞ zdravlje / ljepota mog tijela ☞ iskustvo: voda i sunce

Turistička destinacija ZRC „Poljana“ treba napraviti segmentaciju svog potencijalnog tržišta i rangirati mogućnosti pojedinih segmenata, nakon čega treba odabrati onaj dio tržišta kojima će moći ponuditi očekivanu kvalitetu turističke ponude.

8 PLAN IMPLEMENTACIJE

8.1 Planirane aktivnosti sredstva, rokovi i odgovornost za implementaciju

Master plan razvoja turizma za destinaciju ZRC „Poljana“ osnovni je dokument za provođenje razvojne politike i za realizaciju korištenja vlastitih sredstava, sredstava na razini KSB/SBK, države i EU.

Osim plana konkurentnosti, investicijskog i marketinškog plana u kontekstu integralnog menadžmenta kvalitete važno je predstaviti i ključne elemente primjene, provedbe i kontrole postavljenih ciljeva.

Plan implementacije je koncept realiziranja ideje. Master plan bi se trebao promatrati kao temelj postupnog provođenja ključnih projekata uvažavajući sintagmu održivog razvoja. Pregled planiranih aktivnosti, potrebnih sredstava, rokova i odgovornosti za implementaciju za ključne projekte, a u skladu sa strateškim smjernicama su predstavljeni u dijelu koji slijedi.

U realizaciji projekta, osim privatnih investitora, bit će potrebna značajna povezanost lokalne zajednice – Općine Fojnica, KSB/SBK, i federalnih organa - upravna tijela (Ministarstvo turizma i okoliša, Ministarstvo gospodarstva).

Sigurno da je neophodno kreiranje interesnih partnerstva u svrhu menadžmenta i realizacije projekata, pri tome se prvenstveno misli na javno-privatno partnerstvo.

Temelj za primjenu Master plana odnosi se na slijedeće akcije koje treba realizirati na slijedeći način:

- ❖ Osnivanjem Organizacije koja upravlja destinacijom (DMO- Destination Management Organization) – najkasnije 100 dana nakon prihvatanja Master plana;
- ❖ Krenuti s procesom pregovaranja sa zainteresiranim investitorima i/ili partnerima, razmatranje mogućnosti raspisivanja međunarodnog natječaja kojim bi se identificirali mogući investitori i/ili partneri;
- ❖ Formirati Turističku zajednicu i Udrugu iznajmljivača – najkasnije 6 mjeseci nakon prihvatanja Master plana;
- ❖ Provesti provedbu regulacijskih planova.

U dijelu rada koji slijedi predočen je pregled planiranih aktivnosti, potrebnih sredstava, rokova i odgovornosti za implementaciju ključnih projekata, u skladnosti sa strateškim smjernicama.

Tablica 32. Pregled planiranih aktivnosti, potrebnih sredstava, rokova i odgovornosti za implementaciju ključnih projekata

PROJEKT	PLANIRANE AKTIVNOSTI	SREDSTVA (EUR)	ROK (DO)	ODGOVORNOST
Žičare	Širenje postojećih skijaških staza i izgradnja nove, noćno skijanje, bolji pristup skijalištu modernizacija žičara, bolji pristup skijalištu. Razvoj novih skijališta koja bi se nastavljala na postojeće	10,000.000.- 13,000.000.	2015.	Investitor/ Lokalna samouprava

Adrenalinski šumski park	Odabir lokacije, izrada projekta, poslovni plan, odabir investitora, implementacija, kontrola i održavanje	150.000.- 200.000.	2014.	Investitor/Lokalna samouprava
Ski-vrtić	Odabir lokacije, izrada projekta, poslovni plan, odabir investitora, implementacija, kontrola i održavanje	80.000- 120.000	2013.	Investitor/Lokalna samouprava
Igralište za košarku i odbojku	Odabir lokacije, izrada projekta, poslovni plan, odabir investitora, implementacija, kontrola i održavanje	300.000- 500.000.	2015.	Investitor/Lokalna samouprava
Dječiji park	Odabir lokacije, izvođača i proizvođača opreme, instaliranje, te implementacija, kontrola i održavanje	100.000.- 200.000.	2014.	Investitor/Lokalna samouprava
Jedriličarstvo	Odrediti lokaciju, napraviti signalizaciju, organizirati natjecanja i osigurati snažnu marketinšku podršku	180.000.- 220.000.	2015.	Investitor/Lokalna samouprava
Eko-etno turizam	Izbor plana razvoja eko-etno sela, izbor modela financiranja, odabir investitora, implementacija	200.000.- 300.000.	2014.	Investitor/Lokalna samouprava
Biciklističke staze	Obilježiti mrežu staza, napraviti signalizaciju, osigurati opremu, educirati vodiče	200.000.- 250.000.	2017.	Investitor/Lokalna samouprava
Gumeni čamci	Odabir lokacije, izvođača i proizvođača opreme, instaliranje, te implementacija, kontrola i održavanje	20.000.- 25.000.	2018.	Investitor/Lokalna samouprava
Izgradnja klizališta	Odabir lokacije, izvođača i proizvođača opreme, instaliranje, te implementacija, kontrola i održavanje	2000.000.- 2500.000.	2020.	Investitor/Lokalna samouprava
UKUPNO (KLJUČNI PROJEKTI)			13,230.000. – 17,315.000	

9 SIGURNOSNE MJERE ZA ZAŠTITU PRIRODNIH VRIJEDNOSTI U KONTEKSTU RAZVOJA TURIZMA

9.1 Mjere zaštite biološke i geološke raznolikosti

Nacionalni zakonski okvir zaštite biološke i pejzažne raznolikosti čine Ustav BiH, Ustav FBiH, Ustav RS, Statut Brčko Distrikta.

Prema Dejtonskom mirovnom sporazumu, odgovornost u oblasti okoliša imaju entitetske vlade i vlada Distrikta, koje su, u razdoblju 2003.-2004. godine, usvojile setove okolišnih zakona. Doneseni *Zakoni o zaštiti prirode* Federacije BiH, Republike Srpske i Brčko Distrikta za osnovu imaju *Direktivu o staništima* (EU HABITATS DIRECTIVE (92/43/EEC) i *Direktivu o pticama* (Council Directive 79/409/EEC).

BiH je potpisnik *Konvencije o biodiverzitetu (bioraznolikosti)* od 2002. godine. NFP za implementaciju Konvencije je Federalno Ministarstvo okoliša i turizma. Kao operativno tijelo, Ministarstvo je odgovorno za komunikaciju sa internacionalnim institucijama, iniciranje aktivnosti pod Konvencijom i koordinaciju sa drugim relevantnim autoritetima i zainteresiranim stranama.

Pečat unikatnosti i neponovljivosti bosansko-hercegovačkom prostoru daje mozaik **ekosistema visokoplaninskih pejzaža** sa izraženom raznolikošću glacijalnih biološko/ekoloških formi, ekosistema kanjona i klisura s visoko održanom raznolikošću tercijernih biološko/ekoloških formi, ekosistema krških polja i ekosistema močvarnih staništa.

Uprkos sličnim ekološkim uvjetima većina planinskih masiva na bosansko-hercegovačkim Dinaridima se odlikuje specifičnostima i unikatnošću živog svijeta. Svaki od masiva, poput zasebnog otoka u moru nekada užarene dinarske mase pretrpio je vlastite obrasce razvoja i oblikovanja, te vlastite specifičnosti naseljavanja živog svijeta. Rezultat ovih procesa su visok stupanj endemičnosti i reliktnosti, s jedne i međusobne različitosti, s druge strane. Staništa u planinskim pejzažima su s dinamičnim reljefom, razvijena na strmim padinama, u planinskim vrtačama, depresijama, na točilima, sa karbonatnom i silikatnom geološkom podlogom i plićim humusno-akumulativnim tlima. Posebna obilježja planinskim pejzažima daju ekosistemi pretplaninskih izvora i potoka, ekosistemi planinskih jezera i ekosistemi planinskih cretova. Njihova pojava vezana je uz dinamiku hidrološke mreže, geološke podloge i tipova zemljišta.

Za planinske pejzaže BiH karakteristični su ljetnji stanovi, tzv. „katuni“. Uz katunska naselja, inače građena na velikim nadmorskim visinama (1.640 m Vranica, ...) razvijaju se i posebni ekosistemi u čiji sastav ulaze i uglavnom nitrofilne vrste biljaka (planinska kiselica, brašnjenik, čemerika bijela, kopriva).

Ekosistemi planinskih pejzaža sadrže više od jedne trećine vrsta flore BiH, od kojih su mnoge endemnog i reliktnog karaktera. Mnoge od vrsta imaju ljekovita, aromatična, jestiva i medonosna svojstva, pa su se od davnina koristile u tradicionalnoj etnoterapiji i prirodnoj ishrani. Najpoznatije od ovih vrsta su: borovnica, brusnica, uva trava, planinski vrsić, razne vrste majčine dušice, planinski bor, planinska ljubičica, brdanka ili moravka i nadaleko poznata, a danas ugrožena, bosanska lincura. Iako je odavno na crvenim listama, sa svojim preostalim populacijama ova vrsta danas služi kao izvor prihoda velikom broju ljudi, koji su ostali bez domova i radnih mjesta nakon proteklog rata (*Strategija za zaštitu biološke i pejzažne raznolikosti Bosne i Hercegovine 2008.-2015*).

9.1.1 Nacionalni park "Vranica"

Ne ulazeći u druge vidove fenomenologije prostora planine Vranice (geološki, geomorfološki, zoološki, pejzažni, klimatski i drugi fenomeni prirodnog nasljeđa), jedini način zaštite je

integralna prostorna zaštita. *Prostorni plan Bosne i Hercegovine* predviđa da se na području **planine Vranica** formira **Nacionalni park**, što je prema relevantnim saznanjima (a i prema današnjoj kategorizaciji zaštićenih područja IUCN-a) apsolutno odgovarajuće (Kategorija: I, IUCN kategorija: II; Površina: 30.000 ha).

Glacijalni fenomeni područja Vranice i njihova istaknutost su izrazito važni kao element prirodne istorije područja, a i kao element prirodnog nasljeđa, te trebaju dobiti odgovarajuću zaštitu. U prvom redu se to odnosi na Prokoško jezero.

Vegetacija područja Vranice; Zbog svoje geološke različitosti u odnosu na okolne planinske formacije jurskih i krednih vapnenaca i dolomita, razvila se i specifična geomorfologija, hidrološka mreža, a pedogeneza su formirana specifična silikatna zemljišta na kojima su se razvile karakteristične biljne zajednice, posebno u visokoplaninskom području. Razmatranje o flori i vegetaciji silikatnih terena Vraničkog područja izrazito pojašnjava pregled ekosistema područja.

U **ekosisteme pod antropogenim utjecajem**, zbog izrazitog pašarenja, sakupljanja borovnica i velike količine gnojiva koje ostaje iza stada i povećava količinu dušika, ubrajaju se:

- ekosistemi planinskih rudina na silikatu i vapnencima, ekosistem mezofilnih livada (*Arrhenatheretalia*), ekosistemi okoline subalpskih torova (*Chenopodion subalpinum*);
- ekosistemi nitrofilnih staništa brdskog pojasa (*Onopordetalia*). Svojevremeno, u antropogeno intenzivno utjecane zajednice su se mogle uvrstiti i zajednice bora krivolja koje su krčili stočari proširujući pašnjak, a danas su to bukove, bukovo jelove i smrčeve sastojine na padinama Vranice koje su izložene intenzivnoj sječi.

I inače je antropogeni utjecaj na ovom području intenzivan. To se poslije šumskih ekosistema odnosi posebno na područje planinskih rudina, gdje je stočarstvo vrlo intenzivno, povećan je i broj posjetitelja preko ljeta, što posebno opterećuje područje Prokoškog jezera.

Endemične, rijetke i ugrožene vrste flore područja; Područje silikatnih planina u BiH je "RAZVOJNI CENTAR", zapravo područje koje se može tretirati kao centar iz kojeg se flora i vegetacija širila, a koje se može smatrati i određenim refugijalnim centrom. U prvom redu potvrda ove postavke je izraziti broj endemičnih i reliktnih vrsta koje nalazimo u visokoplaninskom području i koje su na određen način vezane za silikate.

Sa stanovišta ekologije vrsta sve navedene vrste su više ili manje vezane za silikatne terene. Također su izraziti endemi, a i reliktni vrste. I zajednice u kojima egzistiraju su također endemične, a i reliktni. Neke od ovih vrsta imaju izrazito disjunktan areal, kao što je areal zelene johe (*Alnus viridis* L.) ili alpska ruža (*Rhododendron hirsutum* L.). Neke vrste nalazimo i na drugim visokim planinama u BiH, ali im je centar širenja na silikatima Vranice. Neke su glacijalni relikti koji su se sačuvali u refugijima i na drugim planinama.

Lovna fauna područja Vranice; Lovna fauna područja je izrazito bogata, iako je pretrpila izvjesno smanjenje broja jedinki, a nekih ranije prisutnih vrsta više nema zbog antropogenog utjecaja. Nestale vrste: Divokoza (*Rupicapra rupicapra* var. *balcanica* Bolkay) i Ris (*Lynx lynx* L.). Dok je ris kao vrsta odavno istrebljen, divokoza je vrsta koja je nestala tokom zadnje desetljeća zbog krivolova. U okviru Parka treba planirati i izdvojiti područje za ponovno naseljavanje divokoze i uzgoj matičnog stada ove najvrednije visoke divljači (poslije medvjeda). Također u šumskom pojasu treba planirati i izdvojiti uzgojne revire za srneću divljač, a i planskom dokumentacijom utvrditi mogućnost kontinuiranog uzgoja medvjeda, a da se ne dođe u sukob sa interesom stanovništva zbog šteta na stoci. Od nelovnih vrsta a koje predstavljaju izrazitu vrijednost područja, su ptice grabljivice dnevne i noćne. Što se tiče ostale avifaune, apsolutno se treba pridržavati zabrane lova propisane *Zakonom o lovstvu* za

cijeli niz ptica i sisavaca, a također i *Naredbe o korisnim pticama i sisarima za poljoprivredu i u šumarstvu*.

U vodama **Prokoškog jezera** egzistira jedna stenoendemična vrsta vodozemca, tritona, (*Triturus alpestris Reiseri*) koji spada u najrijeđe vrste na Balkanu. Njegovu populaciju je djelomično uništila naseljena pastrmka u jezeru, ali se zadržao u gorskim očima (barema) iznad jezera i u rubnom pojasu jezera. Ovu vrstu treba sačuvati pod svaku cijenu, a u prvom redu izlovljavanjem pastrmke iz jezera.

Regulacija antropogenog utjecaja na područje Vranice; Sadašnji antropogeni utjecaj na područje je vrlo intenzivan. Možemo ga promatrati kao nesistematski pritisak na područje od strane stanovništva, periodičnih stočara i kroz izgradnju vikend naselja na Prokoškom jezeru i kroz ljetnu masovnu posjetu. Kao sistematski pritisak očituje se djelatnost šumarstva na području, čije djelovanje je vrlo intenzivno kroz pojačanu eksploataciju šuma, probijanje šumskih putova i neizvršavanje mjera zaštite i uzgoja šuma. Treći negativni utjecaj je djelovanje lovačkih organizacija i neregulisano pitanje krivolova.

Prvi problem treba rješavati kroz sprječavanje bespravne gradnje i dislokaciju postojećih objekata na osnovu planske dokumentacije.

Drugi problem treba rješavati uvođenjem IUCN VI. kategorije za područje visokih eksploatacionih šuma (poslije izdvajanja šumskih i florističkih rezervata), i uskladiti etat sa realnom mogućnošću šumskih ekosistema u cilju kvantitativnog i kvalitativnog poboljšanja šumskog fonda.

Treći problem treba rješavati kroz formiranje uzgojnog lovišta, moratorijem na lov pojedinih vrsta dok se stanje fonda divljači ne dovede na optimalni nivo. Krivolov treba riješiti efikasnom lovočuvarskom i rendžerskom službom, te uskom saradnjom sa policijom i pravosudnim organima.

Na taj način bi se u potpunosti zaštitili prirodni fenomeni i pojedine vrste kroz zaštitu njihovih zajednica. Koliko se to odnosi na specifičnu visokoplaninsku floru (snježanika, sipara, i rudina) formiranjem unutar zaštićenog područja i florističke rezervate i sanktuarje, toliko se to odnosi i na vremenski sagledivo saniranje zdravstvenog i kvalitativnog stanja visokih šuma koje su dovedene eksploatacijom do donje granice rentabiliteta, izrazite nestabilnosti i izrazito lošeg zdravstvenog stanja zbog kalamiteta kukaca u smrčevom pojasu i gljivičnih oboljenja u bukovim sastojinama. To se odnosi i na zaštitu Prokoškog jezera koje polako nestaje zbog eutrofizacije i kaptiranja vrela, a i izrazitog zagađenja najbliže okoline.

9.1.2 Regionalni park Fojnička rijeka

Antropogeni utjecaj na Fojničku rijeku; Iako vode rijeka sa Vranice dolaze u visokom postotku čiste, kako raste naseljenost obala i zagađenje vode je sve intenzivnije zbog polucija iz septičkih jama, gospodarskih stočarskih objekata, a i malih industrijskih i zanatskih djelatnosti kojima se stanovništvo bavi. Takođe je uočljivo i zagađenje krutim otpadom, što je karakteristično za sve vodotoke u BiH zbog niske svijesti stanovništva.

Mjere zaštite Fojničke rijeke; Zbog izvanredne važnosti da se vodotok Fojničke rijeke sačuva svom svojom duljinom, na cijelom području slivne mreže treba primjeniti I. režim zaštite u smislu čuvanja visokog kvaliteta salmonidnih voda gornjeg toka, a time i poboljšati kvalitet vode u donjem toku. Prostorno-planskom dokumentacijom i mjerama Zakona o vodama i Zakona o prostornom uređenju na cijelom prostoru Parka zabraniti i onemogućiti izgradnju eventualnih zagađivača, a takođe i donošenjem posebne regulative u okviru privatne izgradnje onemogućiti emisiju polucija svih vrsta u sam vodotok. Kao izrazito lijepo

rekreacijsko područje planskom dokumentacijom i mjerama na terenu omogućiti pristup vodotoku u cilju ribolova i rekreacije i spriječiti privatizaciju i izgradnju neprimjernih objekata.

Relevantni dokumenti kojima se definiraju prirodne i kulturno-povijesne vrijednosti područja Fojnice, stupanj njihove zaštite, kao i uvjeti korištenja, izgradnje, uređenja i zaštite prostora i dobara u prostoru su: *Prostorni plan Općine Fojnica* i *Odluka o provođenju Prostornog plana Općine Fojnica* kojom se uređuje provođenje Prostornog plana. Osim ova dva dokumenta, drugih inicijativa vezano za proglašavanje zaštićenih prostora na teritoriju Općine nema.

Prirodnom baštinom smatraju se dijelovi prirode koji su od posebnog znanstvenog, kulturno-povijesnog, ekološkog i rekreativnog značenja.

9.1.3 Zaštićena područja prema *Zakonu o prirodnom i kulturno-historijskom naslijeđu SR BiH* na području Općine Fojnica

- **Planinski triton** (*Triturus alpestris Reiseri*), kao pojedinačna životinjska vrsta, u Prokoškom jezeru na planini Vranici. Ova rijetka stenoendemična vrsta vodozemca je jedino registrirana u Prokoškom jezeru i gorskim očima (barama) iznad jezera, na planini Vranica. Vrsta je zaštićena rješenjem Zavoda br. 1092/54. Njegovu populaciju je djelomično uništila naseljena pastrmka u jezeru, ali se zadržao u gorskim očima (barama) iznad jezera i u rubnom pojasu jezera. Ovu vrstu treba sačuvati pod svaku cijenu, a u prvom redu izlovljavanjem pastrmke iz jezera.
- **Geomorfološki spomenici prirode:**
  - **Prokoško jezero na planini Vranici**, glacijalnog porijekla locirano na 1.640 m n.m, duljine 330, široko 255 m, maksimalne dubine 13,8 m. Planina Vranica i Prokoško jezero su još 1954. godine uočene sa stanovišta svojih prirodnih vrijednosti (Rješenje Zavoda br. 109/54). Jezero i okolina su 1982. godine proglašeni za regionalni park prirode i postali zona stroge zaštite. Od tada je ovaj prostor bio predmet mnogih domaćih i inozemnih inicijativa za zaštitu. Iako je ovo područje bilo pod zaštitom i po ranijim zakonima (bivše SR BiH) to nije spriječilo masovnu gradnju stambenih objekata (vikendice) čime je narušena, ne samo estetska, već i biološka i hidrološka vrijednost jezera i okoline. Situacija se nije promijenila ni nakon donošenja *Zakona o zaštiti u rangu spomenika prirode* 2005. godine. U okviru CARDS programa razvoja Emerald mreže u Jugoistočnoj Europi planina Vranica zajedno sa Prokoškim jezerom predviđena je kao jedan od lokaliteta (Development of the Emerald Sites Network in South-East Europe, 2007). Jezero je ugroženo radi smanjenja pritoka vode zbog kaptiranja izvora i eutrofizacije zbog priliva organske tvari iz katuna. Na padinama oko jezera nelegalno je izgrađeno preko 250 stambenih i stajskih objekata, koje nemaju nikakvu kanalizacijsku mrežu, a sav kanalizacijski otpad odvozi se u samo jezero. Izvori, koji opskrbljuju jezero vodom, su direktno prespojeni u kućanstva. Time se direktno utječe na sudbinu jezera, čiji je nestanak sve izvjesniji i čijeg endemskog stanovnika nitko nije vidio već više od tri godine. Povećan je i broj posjetitelja preko ljeta, što posebno opterećuje područje jezera. Još kada su ribari unijeli pastrmku koja jede tritona, onda je sigurno da će on nestati i prije jezera. Već je više od trećine prvobitne površine jezera pretvoreno u močvaru, a stručnjaci upozoravaju da bi, ukoliko se ovaj negativni trend nastavi, jezero moglo nestati i za dvadesetak godina. Prema Studiji o upravljanju Prokoškim jezerom, jezero se malim naporima ipak može sačuvati:
    - Izmještanje nelegalnih objekata je prvi uvjet i time bi se spriječilo dalje zagađenje jezera. Postavljanje rampe nekih 2 km prije jezera bi bio drugi preduvjet i time bi se onemogućio pristup automobila, a onemogućavanjem uplitanja ljudskog faktora, jezero moglo spasiti i u narednih 4-5 godina;
    - Zamočvaravanje se može spriječiti donošenjem posebne vrste ribe koja se hrani tim biljem koje je već uzelo trećinu jezera. Nakon toga i nakon oslobađanja izvora, jezero bi se polako vratilo u vlastitu ravnotežu;

- **Vodopadi na rijeci Kozici kod Crvenih Stijena** imaju značenje i rang lokalne prirodne vrijednosti i rijetkosti. Prostor oko vodopada, veličine 5 ha je zona zaštite, koja ima veliku pejzažnu vrijednost i visok stupanj valorizacije u turističko privredne svrhe;
- **Pećina Dusina u mjestu Dusina**, Općina Fojnica; Kao speleološki objekt prirodnog nasljeđa zaštićena rješenjem Zavoda br. 1093/54;

Ostale prirodne vrijednosti na području Općine Fojnica su:

- 20.000 ha šuma fojničkog područja su izuzetno stanište za različite vrste divljači kao što su medvjed, vuk, lisica, srndač, zec, tetrijeb, itd. Bogata lovna fauna područja je pretrpjela izvjesno smanjenje broja jedinki, a nekih ranije prisutnih vrsta više nema zbog antropogenog utjecaja. Nestale vrste su: divokoza (*Rupicapra rupicapra var. balcanica Bolkay*) i ris (*Lunx lunx L.*). Dok je ris kao vrsta odavno istrebljen, divokoza je vrsta koja je nestala tokom zadnje desetljeća zbog krivolova.
- Čisti vodotoci Željeznice, Radave, Dragače, Jezernice, Požarne, Borovnice, Fojnice i Kozice su vrlo česta destinacija pasioniranih ribolovaca na potočnu pastrmku, mladicu i lipljena. Iako vode rijeka sa Vranice dolaze u visokom postotku čiste, kako raste naseljenost obala i zagađenje vode je sve intenzivnije zbog polucija iz septičkih jama, gospodarskih stočarskih objekata, a i malih industrijskih i zanatskih djelatnosti kojima se stanovništvo bavi. Također je uočljivo i zagađenje krutim otpadom, što je karakteristično za sve vodotoke u BiH zbog niske svijesti stanovništva.
- Veliki broj izvora koji su gravitacijskog tipa i različitog stupnja vodoizdašnosti. Veoma su različiti i po vremenu trajanja pa se mogu okarakterizirati kao oni koji imaju stalni, periodični ili povremeni karakter. Njihov ukupni broj na općinskoj teritoriji iznosi oko 140, među kojima su najvažniji: Kuljavica, Klade, Vodice, Požarna, Ilijino vrelo, Biličino vrelo, Kotline, Muška voda, Studenac, Šestanovac, Veselica, Jasen vrela, Striževica, Pusina, Tugolaž, Rosilj, Močila, Drenakovac, Kolovoja i Studenac;
- Značenje i rang lokalne prirodne vrijednosti i rijetkosti ima i pejzažna ljepota i vrijednost doline rijeke Fojnice, od Fojnice do Kiseljaka. I ova pejzažna struktura se nalazi pod odgovarajućim stupnjem zaštite i predstavlja veliku vrijednost i u smislu valorizacije u turističkoj privredi;
- Biskupska stijena;
- Križ;
- Malkoč;
- Radeljkovac;
- Bakovići (pejzaž);
- Lužine (pejzaž);
- Gradski parkovi Fojnice;
- Špilja kod Ragalske ćuprije;
- Lokaliteti (pejzaži): Pogorelica, Mujakovići, Barakovići, i dio Zec planine;
- Prostor planine Vranice karakterizira vrlo visok stupanj ekoloških specifičnosti. Osim rijetkih biljnih vrsta, na ovoj planini se nalaze staništa velikog broja endemičnih biljnih vrsta i biljnih zajednica. Među posebno zanimljivim sa tog aspekta su staništa vegetacije oko snježanika, planinske rudine i vrištine, različiti tipovi šuma subalpinskog pojasa, te flora i fauna u i oko vodotoka, kojima je ova planina iznimno bogata;
- Veliki broj endemičnih i rijetkih biljnih vrsta, kao što su planinska ruža ili vraničko zvonce (*Rhododendron hirsutum L.*), čija je zaštita od velikog značenja za očuvanje specifičnog genofonda BiH.

9.2 Mjere zaštite kulturno-istorijskog nasljeđa

Kulturno-povijesni objekti i lokaliteti koji zahtijevaju posebnu zaštitu, prema *Prostornom planu Općine Fojnica*, su sljedeći:

- Gradina ili Grad (Lagumi);
- Ruševine srednjovjekovne građevine Kašteli;
- Lokaliteta Zvonigrad;
- Utvrđenje Kozovgrad;
- Rudnik zlata Bakovići;
- Rudnik željezne rude i žive Čemernica;
- Stećci;
- Banja Fojnica;
- Franjevački samostan i crkva, te crkve i kapele na području Fojnice;
- Džamije u Fojnici: Atik, Čaršijska, Hadži Muhareмова i džamije na području mjesnih zajednica općine Fojnica;
- Musafirhana Fojnica;
- Derviške tekije;
- Muzej u Vukeljićima;
- Partizansko groblje i spomenik Fojnica;
- Bista Zije Dizdarevića u Fojnici;
- Šehidsko mezarje Pazarnica;
- Spomen šardavan sa česmama borcima šehidima;
- Spomen obilježje na Prokoškom jezeru.

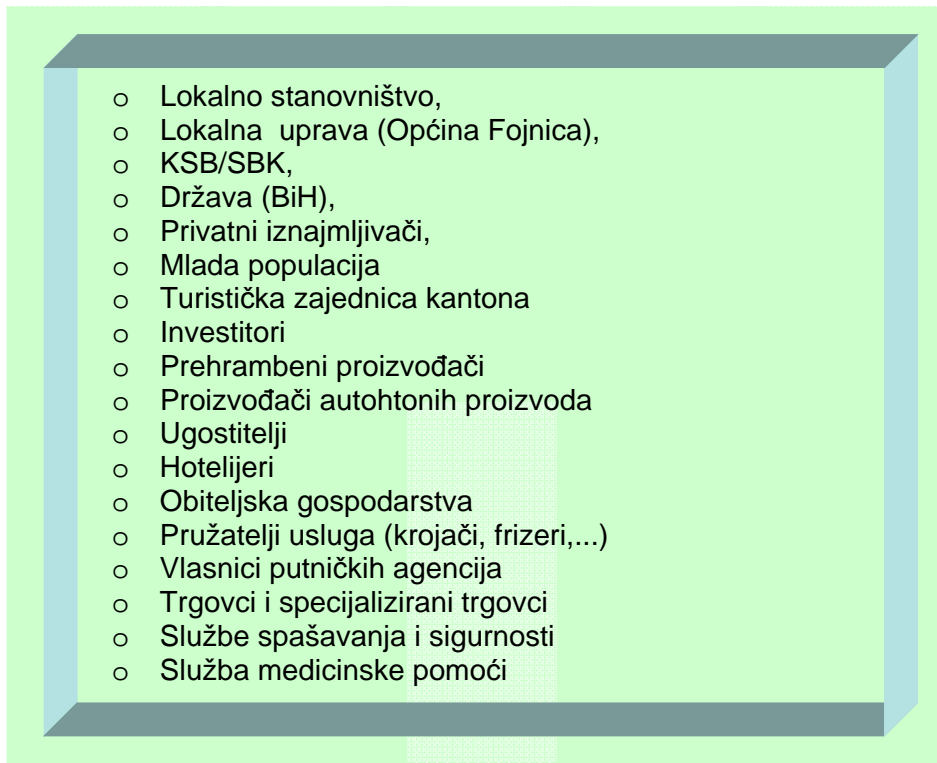
Za prostorne cjeline i pojedinačne spomenike treba definirati: uvjete korištenja, stupanj zaštite vezan za valorizaciju, odnosno kategorizaciju. Uz kategorizaciju ovaj Plan pokreće i proces zaštite, a njegovim usvajanjem postaje obavezujući. Neki od spomenika i cjelina imali su već neki obim zaštite. Oni se prema novom stanju, a posebno u odnosu na ratna zbivanja, moraju redefinirati na osnovu *Zakona o zaštiti i korištenju prirodnog i kulturno-istorijskog nasljeđa BiH*. Neke od tih cjelina treba podići na najviši nivo, tražeći podršku svih relevantnih faktora. Izgrađene u mjerilu čovjeka, historijske urbane cjeline su vrlo atraktivne za suvremenog čovjeka, pa njihova revitalizacija postiže visoki komercijalni efekt.

Nakon usvajanja ovog Plana potrebno je pristupiti izradi detaljnih planova. To se u prvom redu odnosi na izradu planova zaštite i revitalizacije istorijskih urbanih cjelina, a zatim i pojedinačnih spomenika. Arheološka istraživanja mnogih lokaliteta treba posmatrati kao permanentni proces. Posebno treba obratiti pažnju na već početa istraživanja koja treba dovršiti. Obim intervencija vezan je za ekonomske mogućnosti. U tom procesu treba početi od prioriteta, koji se utvrđuju zajedno sa Zavodom za zaštitu i korištenje kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa.

10 PLAN UČEŠĆA INTERESNIH GRUPA U IMPLEMENTACIJI MASTER PLANA

10.1 Identifikacija i analiza interesnih grupa

Budući da Master plana razvoja turizma ZRC „Poljana“ predstavlja projekt kojeg trebaju prihvatiti sve interesne grupe, sigurno je da samom prihvaćanju projekta trebaju prethoditi poticaji i podrške svih aktera u okviru interesnih grupa među kojima su slijedeći (Slika 243):

Slika 243. Interesne grupe u razvoju turizma ZRC „Poljana“ (Izvor: Obrada autora)

Lokalno stanovništvo je sigurno dominantan akter razvoja turizma koji podržava implementaciju Master plana „ZRC Poljana“ upravo zbog pozitivnih ishođenja koje plan daje. Pozitivni aspekti plana utjecati će prvenstveno na veći stupanj kvalitete života stanovništva koje je direktno vezano za razvoj „ZRC Poljana“.

Turizam će svojim multiplikativnim djelovanjem utjecati na povećanje zaposlenosti čime će se povećati životni standard stanovništva koji su vezani uz ovo područje. Multiplikativni efekti turizma pridonijet će razvoju infrastrukturnih projekata koji također pridonose kvaliteti života lokalnog stanovništva (cestogradnja, komunalni projekti, telekomunikacije, gospodarenje otpadom, zaštita okoline...). Osim pozitivnih multiplikativnih efekata koje donosi razvoj turizma lokalno stanovništvo će morati biti spremno da podnese i dio negativnosti (koji je mnogo manjih razmjera) koje donosi razvoj turizma kao što je frekventnost ljudi, gubitak intimnosti, buka i sl.

Lokalna uprava (Općina Fojnica) podupire implementaciju Master plana „ZRC Poljana“ jer je razvoj ovog projekta implementiran u strateške pravce, ciljeve i projekte u okviru razvoja turizma općine Fojnica u okviru ostvarivanja cilja „Obogaćivanja vanpansionske ponude“ projektom „Dogradnje zimsko sportskog centra Poljana. Implementacija plana „ZRC Poljana“ je preduvjet ostvarenja pravca, ciljeva i projekata lokalne uprave, općine Fojnice.

KSB/SBK je direktno zainteresiran i podupire implementaciju Master plana. Sigurno je za očekivati da će se implementacijom Master plana turizam kao prosperitetna djelatnost

podignuti na veću razinu. Veća razina turizma značajno će utjecati na razvitak gospodarstva Srednje bosanskog kantona mijenjajući pri tom kvalitetu života stanovništva kantona.

Država (BiH) podupire implementaciju Master plana jer je on karika Nacionalne strategije razvoja turizma, kojom se podupiru strateške akcije vezane uz razvitak turizma. Sigurno je da je državi cilj implementacija ovakvih projekata preko kojih gospodarstvo doživljava procvat, a građani blagostanje.

Privatni iznajmljivači su sigurno zainteresirani za implementaciju Master plana, prvenstveno što razvoj turističke djelatnosti implicira aktivnost njihovih smještajnih kapaciteta koji se moraju prilagoditi zahtjevima turista. Implementacija Master plana djeluje na povećanje smještajnih kapaciteta koji moraju biti u skladnosti s trendovima turističke ponude. Privatni iznajmljivači ponude svojih smještajnih kapaciteta trebaju obogaćivati i prilagođavati potrebama gosta. Potrebna je veća kvaliteta smještajnih kapaciteta čega iznajmljivači trebaju biti svjesni (saune, Internet, kamin i sl).

Mlada populacija predstavlja dio interesne grupe koja je na indirektnan način vezana uz implementaciju Master plana. Implementacijom Master plana više će se pažnje posvećivati značaju ljudskih potencijala koji su vezani uz turizam (recepcioneri, turistički vodiči, prevoditelji). Time će mladi već u ranijim godinama svog školovanja imati edukacijske programe vezane uz učenje stranih jezika, učenje drugih kultura i običaja.... Izgradnja sportskih dvorana pozitivno će se odraziti na mladu populaciju koja će aktivnim sudjelovanjima moći uključiti u različite sportske klubove.

Turistička zajednica KSB/SBK će svojim promocijom ZRC „Poljana“ direktno poticati implementaciju Master plana.

Investitori su direktno vezani uz implementaciju Master plana. Investitori ne moraju biti stanovnici općine Fojnica ili okoline. Svakako su dobrodošli inozemni investitori koji će svojim iskustvom i kapitalom utjecati na razvoj turizma općine Fojnica (ZRC Poljana) očekujući pozitivne poslovne efekte kao rezultat svojih ulaganja.

Prehrambeni proizvođači su indirektno zainteresirani za implementaciju Master plana. Ponuda proizvođača hrane domicilnih proizvođača u trgovinama Fojnice gotovo je rijetkost (proizvođači meda, rakije). Većina ponude prehrambenih proizvoda potječe ne potječe ni iz BiH.

Proizvođači autohtonih proizvoda su indirektno zainteresirani za implementaciju Master plana. Razvojem turizma destinacije ZRC „Poljana“ rasti će potreba za autohtonim proizvodima. Gosti će htjeti probati autohtone proizvode poput pekmeza od brusnice, domaćeg sira, sušenog autohtonog voća (borovnica, brusnica), likera koji su pripremljeni po tradicionalnim recepturama fojničkog kraja. Proizvođači autohtonih proizvoda moraju se organizirati, i time utjecati da ponuda autohtonih proizvoda destinacije ZRC „Poljana“ bude prepoznatljiva svojom kvalitetom i izvornošću.

Ugostitelji, hotelijeri sigurno da su direktno zainteresirani za implementaciju Master plana. Budući da će implementacija Master plana utjecati na povećan broj turista koji će posjećivati destinaciju ZRC „Poljana“ potrebno je i povećanje ponude novih ugostiteljskih objekata. Postojeći ugostitelji i hotelijeri s obzirom na veći posjet gostiju destinaciji ZRC „Poljana“ trebaju obogatiti svoje smještajne kapacitete, i s obzirom na proširenje ponude u okviru destinacije trebaju se oduprijeti konkurenciji.

Obiteljska gospodarstva nisu direktno vezani uz razvoj turizma. U bližoj okolini ZRC „Poljana“ nema obiteljskih gospodarstava, ali postoje predispozicije za razvoj ruralnog turizma. Naime područje koje okružuje ZRC „Poljana“ je idealno za razvoj ruralnog turizma,

budući da je destinacija ZRC „Poljana“ područje na kojemu je u prošlosti obitavalo stočarstvo (Fratarske staje).

Pružatelji usluga (krojači, frizeri,...) su direktno zainteresirani implementacijom Master plana jer će razvojem turizma porasti i potreba za njihovim uslugama. Pružatelji usluga se trebaju prilagoditi zahtjevima tržišta i usluge dovesti na traženu razinu kvalitete.

Trgovci i specijalizirani trgovci su direktno vezani za implementaciju Master plana. Budući da se Master planom predviđa izgradnja trgovinskog centra europskih kriterija potrebno je da se usluga unaprijedi i specijalizira.

Službe spašavanja i sigurnosti je direktno zainteresirana za implementaciju Master plana. S obzirom da će ZRC „Poljana“ biti frekventna destinacija planinskog turizma potrebno je da se u okviru destinacije organizira služba spašavanja i sigurnosti (policija, redari) koja će djelovati u okviru destinacije i njenog šireg djela.

Služba medicinske pomoći je direktno zainteresirana za implementaciju Master plana. Implementacijom Master plana razvoj turizma će utjecati na veću frekventnost turista destinacije. Stoga je potrebno organizirati službe medicinske pomoći (koje sada nema) koja će svojim 24 satnim dežurstvom pridonijeti da destinacija ZRC „Poljana“ ima elemente konkurentskih destinacija.

10.2 Uloge relevantnih interesnih grupa u implementaciji

Interesne grupe koje su zainteresirane za razvoj turizma u okviru destinacije ZRC „Poljana“ su analizirane u prethodnom dijelu rada. Sigurno je da je zainteresiranost pojedinih interesnih grupa posljedica zakonskih regulativa kojima je njihovo prisustvo na destinaciji zakonski regulirano (zbog povećane frekventnosti turista). Svakako se u tu grupaciju ubrajaju službe medicinske pomoći, službe spašavanja, sigurnosti.

Budući da implementacija Master plana zahtjeva i angažman **države**, značajno je navesti i napore koje treba uraditi:

- U cilju proširenja turističke ponude regulirati zakonske okvire koji će poticati investicije domaćih i stranih investitora;
- Izgrađivati sustav sigurnosti u cilju visoke sigurnosti turista i građana BiH (posebice što se radi o zoni u kojoj su ratna stradanja ne daleka prošlost);
- Zakonodavstvo i propise prilagoditi europskim standardima (sistemi upravljanja kvalitetom...);
- Regulirati suzbijanje sive ekonomije;
- Usklađivati sustav školstva potrebama razvojnih programa;
- Infrastrukturne projekte nadzirati centralizirano;
- Djelovati na osnivanje lokalnih turističkih zajednica (TZ Fojnica) i poticati osnivanje organizacija za upravljanje destinacijom – (Destination Management Organization), DMO-ZRC „Poljana“;
- Inicirati korištenje sredstava predpristupnih fondova EU od strane lokalne uprave

Potrebe djelovanja **SBK/KSB** su slijedeće:

- Aktivni angažman u organizacijama koje upravljaju destinacijama –DMO- ZRC „Poljana“;
- Nadziranje infrastrukturnih projekata kantonalnog djelokruga;
- Promotivne kantonalne aktivnosti;
- Provođenje zakonske regulative kantonalnog okvira (suzbijanje sive ekonomije).

Značajne napore u cilju razvoja turizma destinacije ZRC „Poljana“ čini **lokalna samouprava** Grada Fojnice izradom strateških pravaca, ciljeva i projekata, te izradom i donošenjem *Regulacionog plana „SRC Poljana“-Vranica – Fojnica* (juni/lipanj 2009.). Zadaci lokalne uprave su slijedeći:

- Izrada lokalnih propisa koji će utjecati da destinacija ima vizualni efekt (uređenje javnih površina...);
- Aktivni angažman u organizacijama koje upravljaju destinacijama –DMO- ZRC „Poljana“;
- Organizacija komunalnih službi (čišćenje snijega, smeća, održavanje kanalizacijskih sustava, održavanje zelenih nasada);
- U okviru svoje nadležnosti suzbijati sivu ekonomiju;
- Poticati poduzetništvo u turizmu;
- Stvarati povoljne uvjete za privlačenje domaćih i stranih investitora.

Turistička zajednica Srednje - bosanskog kantona akcije će usmjeravati u pravcu promocije ZRC „Poljana“ .

Lokalno stanovništvo je skupina koja je najviše zainteresirana za implementaciju Master plana, s obzirom da će razvoj destinacije ZRC „Poljana“ uistinu promijeniti kvalitetu lokalnog stanovništva. Cjelokupan razvoj destinacije preko razvoja infrastrukture, smještajnih kapaciteta, razvoja gospodarstva, kulturni i sportski sadržaji svakako će pozitivno djelovati na oživljavanje i kvalitetu lokalnog stanovništva.

Investitori su interesna skupina koja prvenstveno očekuje provedbu zakonskih akata, lojalnu konkurenciju i poticajne efekte prilikom ishodovanja potrebitih dozvola.

Mlada populacija – predstavlja interesnu skupinu koja će imati najviše koristi implementacijom Master plana. Interesi mlade populacije baziraju se na kvaliteti života kroz razvoj mnogih novih sadržaja sporta, kulture, unapređenja školstva kao i unapređenja mogućnosti vezanih za zaposlenje čime se mlada populacija ovog kraja zadržava na stoljetnim ognjištima i postaje najmoćnija karika razvoja turizma.

Ugostitelji, hotelijeri, pružatelji usluga, privatni iznajmljivači, trgovci i specijalizirani trgovci će imati značajnu ulogu u implementaciji Master plana. Budući da će destinacija ZRC „Poljana“, privući veliki broj turista na ovom području koji će dolaziti iz različitih krajeva, različitih kultura potrebno je da svoje usluge unaprijede, prilagode potrebama i htijenjima modernog gosta (unaprijediti sve usluge).

Proizvođači autohtonih proizvoda su interesna skupina koja svojim efektima utječe na prepoznatljivost destinacije ZRC „Poljana“ . U cilju prepoznatljivosti destinacije potrebno je utjecati na povećanje autohtonih proizvođača. Proizvođači moraju biti povezani u organizacije koje će stratejski djelovati da proizvodi budu autentični, prepoznatljivi, kvalitetni, efektno dizajnirani.

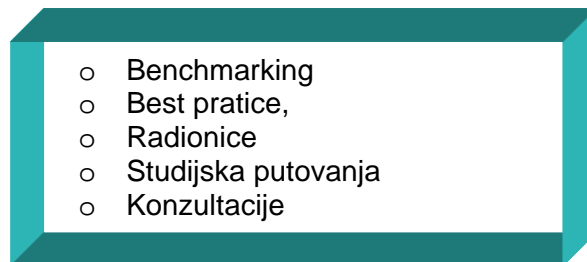
Proizvođači hrane su interesna skupina koja mora biti spremna na izazove i potrebe koje donosi turizam. Budući da proizvođači hrane ni blizu ne proizvode dovoljne količine hrane koje imaju potrebe turizma ovog kraja potrebno je razvijati i educirati ovu interesnu skupinu u smjeru proizvodnje zdrave hrane, bez pesticida koju turist plaća mnogo više od hrane koju kupuje u standardnim trgovinskim centrima. Proizvođači trebaju biti svjesni činjenice da je čest moto gosta „zdrava hrana“, bez obzira na visinu cijene.

Interesna skupina **obiteljskih gospodarstava** predstavlja oblik ruralnog turizma koji će značajno pridonijeti razvoju destinacije ZRC „Poljana“. Oblik ruralnog turizma potrebno je potaknuti, propisati zakonske akte, koji će biti u sukladnosti sa aktima EU čime će se

svakako potaknuti razvoj ovog vida turizma preko kojeg će obiteljska gospodarstva koja se već bave ratarstvom i stočarstvom moći proširiti svoje djelatnosti i upotpuniti svoje dohotke.

10.3 Metode i proces učešća (konsultacije, radionice i sl.)

Sve interesne skupine koje smo analizirali u prethodnim poglavljima trebaju iste metode i procese sudjelovanja. Razlika je u sadržaju, budući da svakoj skupini treba pristupiti na drugačiji njoj svojstven način. Potrebno je primjenjivati slijedeće metode:

➤ **Benchmarking** je alat koji omogućuje analizu i usporedbu temeljenu na činjenicama, te kroz to realistično poboljšanje poslovnih procesa. Na taj način benchmarking predstavlja respektabilnu i sve više korištenu praksu u poslovnom svijetu. To je proces identificiranja i razumijevanja najboljih poslovnih praksi svjetskih organizacija, te njihova prihvaćanja i apliciranja sa ciljem poboljšanjima poslovnih procesa. Na vrlo efektivan način postiže se evaluacija trenutne pozicije sustava u odnosu na one najbolje, čime se identificiraju područja i načini unapređenja performansi sustava. Za razliku od nekih drugih alata benchmarking se bazira na stvarnim podacima, koji se tretiraju u najstrožoj tajnosti i koji omogućuju usporedbu stvarnog trenutnog stanja sustava u odnosu na tržište. Ponavljanjem benchmarkinga u pravilnim vremenskim periodima omogućuje se efektivno monitoriranje trenutnog stanja i progresa sustava. Benchmarking je potvrđena i testirana metodologija koja uzima rastući trend u svijetu u velikom broju sustava bez obzira na djelatnost ili veličinu.

Bilo koja organizacija sa vizijom i željom za poboljšanjem može ostvariti direktnu korist od benchmarkinga. On može poslužiti i kao izvrstan katalizator promjena unutar sustava, te pomoći sustavu u različitim segmentima:

- poboljšanje produktivnosti;
- povećanje konkurentnosti;
- bolja vidljivost i sustavno umanjeње prijetnji konkurencije;
- sustavnije, vidljivije i lakše prihvaćanje novih prilika;
- sustavnije, preciznije i lakše razvijanje strateških i operativnih planova.

Primjena benchmarkinga će rezultirati da se hotel s određenom kategorijom koji je smješten u destinaciji ZRC „Poljana“ uspoređuje sa sličnim hotelom istih karakteristika u nekom drugom svjetskom planinskom centru. Prateći konkurenciju poboljšavati će se vlastite performanse.

➤ **Best practice** je metoda učenja koja se temelji na najboljim postupcima optimalnosti koji sustav trenutno koristi kako bi postigao najbolji kratkoročni ili dugoročni cilj. Ako govorimo o interesnim skupinama proizvođača autohtonih proizvoda sigurno je da će učenje biti najefektnije ako se proizvođačima prezentiraju slični projekti koji su uspjeli na drugim sličnim okruženjima. Kod organizacijskog upravljanja projektima koji se vežu uz proizvođače autohtonih proizvoda to uključuje sposobnost da se projekti izvrše uspješno, dosljedno i predvidi kako bi se provela organizacijska strategija razvoja proizvođača autohtonih proizvoda.

- **Radionice** su primjenjive kod svih interesnih skupina. Radionica predstavlja model učenja različitih tematskih cjelina i pogodna je za mladu populaciju, hotelijere, ugostitelje ili proizvođače autohtonih proizvoda. S obzirom da se radionice tematski razlikuju u ovisnosti kome se namjenjuju sigurno je da će radionica za mladu populaciju obuhvaćati teme komunikacija, prednosti turizma; radionice hotelijera će sadržavati različite propise i akte vezane uz ugostiteljstvo, kategorizacije, doček gosta, ophođenje prema gostu i sl. Radionice mogu biti organizirane grupno gdje svaka grupa obično broji 10-15 osoba.
- **Studijska putovanja** predstavljaju praktični način učenja koji se najlakše usvaja. Prednosti studijskih putovanja se očituju obogaćivanjem novih ideja koje je primjereno za sve interesne skupine.
- **Konzultacije** se usmjeravaju prema pojedincima. Konzultanti pojedincima rješavaju različite nedoumice, usmjerava ga, potiče u cilju najboljih poslovnih rezultata. Konzultacije mogu biti različitih tematskih područja stoga su i konzultanti različito educirani u ovisnosti o problematici za koju su kompetentni.

10.4 Program jačanja učešća ranjivih i ugroženih interesnih grupa

Kao tim koji ima zadatak napraviti ovaj plan nekoliko puta smo posjetili destinaciju Poljana i šire područje općine Fojnica. Imali smo radne sastanke s akterima lokalne uprave. U razgovorima smo doticali različite problematike područja ali nismo uspjeli precizirati najranjivije i najugroženije interesne skupine. Govoreći o najčešće ugroženim skupinama spomenut ćemo stanovništvo starije (zlatne) dobi, populacija mladih i žene.

Starije osobe su ugrožene skupine posebno ako nemaju akumulirana sredstva koje su stvorili u ranijoj životnoj dobi i koja bi im podignula životni standard u ovim recesivnim razdobljima. Sigurno je da je ovaj dio populacije mnogo bolje situiran u europskim okvirima, u odnosu na okruženje ovog djela populacije u središnjoj Bosni. Razlog ne situiranosti starije populacije su i ratna stradanja koja su dio nedaleke prošlosti ovog područja.

Starije osobe su često protivnici promjena i sigurno je da će nad njima trebati provesti edukativne mjere koje će se vezati uz pozitivne aspekte djelovanja turizma na širu zajednicu. Time će oni postati značajna skupina koja će podupirati implementaciju Master plana upravo zbog gospodarskog napretka koji će se mulplikativno odraziti i na njihov život.

Populacija mladih se nalaze na životnoj prekretnici i neki od njih će Master plan osuđivati dok će neki isticati njegove prednosti. Pošto se nalaze na životnoj prekretnici potrebno ih je educirati o važnosti Master plana kako bi se edukacijom potaknuli da nastave svoje školovanje, da uče strane jezike, da budu inovativni jer upravo mlada populacija je snaga društva u kojem se Master plan implementira. Mladima je potrebno ukazati da je obrazovanje imperativ uspjeha, i da su kao takvi najvrjedniji dio ne samo lokalne, nego i šire društvene zajednice.

Žene predstavljaju najugroženije skupine društva ne samo ovog područja nego su one i među ugroženim skupinama modernih ekonomija. Žene pripadaju interesnoj skupini koja mora zadovoljiti potrebu proširenja obitelji, odgoja djece i mora doprinositi kućnom budžetu. U cilju poticanja žena da aktivno sudjeluju u razvoju turizma „ZRC Poljana“ potrebno je stvoriti preduvjete njihovog aktivnog sudjelovanja. Preduvjeti aktivnog sudjelovanja žena u turizmu moraju prethoditi projekti koji će se vezati uz sustave čuvanja djece (vrtići), produženi boravci djece uz organizirane aktivnosti, obroci u školama i vrtićima i sl.

11 ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Master plan razvoja turizma destinacije ZRC „Poljana“ treba predstavljati bazu za održiv razvoj turističke destinacije. Bez zainteresirane lokalne zajednice, potencijalnih investitora te državne podrške ne bi bilo moguće stvoriti prepoznatljivu destinaciju regije.

U koncipiranju Master plana razvoja turizma destinacije ZRC „Poljana“ projektni tim oslanjao se na standarde, preporuke i međunarodnu literaturu koji u svakom slučaju vode implementaciji ravnoteže prirodnog, ekonomskog i socijalnog okružja zasnivajući pri tom:

- Usklađenost života, rada i očekivanja lokalnog stanovništva,
- Razvoju visoke kvalitete i standarda turističkih kapaciteta,
- Razvoju prepoznatljivog tržišnog brenda destinacije ZRC „Poljana“,
- Principima održivog razvoja turizma,
- Uspostavi javno-privatnog partnerstva,
- Uspostavi domaćeg i inozemnog partnerstva,
- Uspostavi turističkih programa za korištenje cijele godine,
- Uspostavom uravnoteženog i cjelovitog razvoja turističkih kapaciteta i programa.

Područje ZRC „Poljana“ je u početnoj fazi razvoja turizma te se ovim Master-planom postavljaju temelji za njegov sustavan, koordiniran i planski usmjeravan razvoj. U tom smislu, ovaj dokument krenuo je od detaljne analize postojećeg stanja turističkog razvitka, osobito usmjerene na inventarizaciju i valorizaciju turističke resursno-atraksijske osnove koju tek treba pretvoriti u dobro osmišljene turističke doživljaje i proizvode na način koji će omogućavati kontinuirano zadovoljavanje zahtjeva i/ili potreba jasno prepoznatih i ciljanih potrošačkih segmenata.

Definirani ciljevi razvoja destinacije ZRC „Poljana“ polaze od stvaranja organizacijskih preuvjeta, preciznog definiranja pristupa razvoju prioritetnih turističkih proizvoda za koje postoje svi bitni preuvjeti da se razviju već u relativno kratkom vremenskom razdoblju kao i od potrebe uspostavljanja tržišne komunikacije s ciljnim tržištima.

Stoga, Master plan razvoja turizma destinacije ZRC „Poljana“ predstavlja projekt koji je početak stručnog i znanstvenog promišljanja razvoja turizma destinacije ZRC „Poljana“. Najveći cilj ovog Master plana razvoja destinacije ZRC „Poljana“ je zadovoljstvo lokalnog stanovništva, lokalne zajednice, poslodavaca, investitora te šire društvene zajednice (države).

12 LITERATURA

- Knežević, Đ., Smiljanić, B. i dr. (1961): „Ljepote i znamenitosti Bosne i Hercegovine“, Beograd, 1961.
- Mathenson, W. (1982): „Tourism-Economics“, New York, 1982.
- Camp, R. C. (1989): „Benchmarking: The Search for Industry Best Practices that Leads to Superior Performance“, Milwaukee, WI: ASQC Quality Press, 1989.
- Porter, M.E. (1990): „The Competitive Advantage of Nations, London: The Macmillan Press, 1990.
- Alfier, D. (1994): „Turizam – izbor radova“, Zagreb, 1994.
- Golić, B. (1994): „Ekonomika prostora“, Sarajevo, 1994.
- Weber, S., Mikačević, V. (1994): „Osnove turizma“, Zagreb, 1994.
- (1995): „National and Regional Tourism Planing“, WTO, Madrid 1995.
- Middleton, V.T.C. and Hawkins,R. (1998): „Sustainable tourism:A Marketing perspective“, Oxford: Buterworth-Heinemann, London, 1998.
- Steck, B. (1999): „Sustainable Tourism as a Development option“, Eschborn, 1999.
- Walker, O.C., Boyd, H. i J. Larreche (1999.): Marketing Strategy, Planing and Implementation, McGraw-Hill, New York, 1999.
- Zins, A.H. (1999): „Destinations Portfolios Using a European Vacation Style Typology“, - European Commission (2000): „Towards quality urban tourism; Integrated quality management (IQM) of urban tourist destinations“, Bruxelles: Enterprise Directorate-General Tourism Unit, 2000.
- Moutinho L. (2000): „Strategic Management in Tourism“, CAB International, 2000.
- (2002): „Practice“, CAB International, 2002.
- Avelini, I. (2002): „Upravljanje kvalitetom u turizmu i hotelskoj industriji“, Opatija: Fakultet za hotelski i turistički menadžment, 2002.
- Cetinski, V., Perić, J. (2002): „Javno i privatno partnerstvo u razvoju turističke destinacije“, Fakultet za turistički i hotelski menadžment, Opatija, 2002.
- Graham M., Dann S. (2002): „The Tourist as Metaphor of the Social World“, CAB International, 2002.
- Hardwick T., Gipson, Z. (2002): „Rural Tourism and Recreation Principles to Practice“, CAB International, 2002.
- (2003): „Nacionalni ekološki akcioni plan (NEAP) BiH“, 2003.
- European Commission (2003): „Structure, performance and competitiveness of European tourism and its enterprises“, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2003.
- Gilligan, C. i R.M.S. Wilson (2003): „Strategic Marketing Planning, Butterworth-Heinmann“, UK, 2003.
- Kotler, P. (2003): Marketing Management, Pearson Education, Upper Saddle River, New Jersey;
- European Commission (2004): „Early warning system for identifying declining tourist destinations, and preventive best practices“, Venezia-Innsbruck: Enterprise Publications, 2004.
- Jančić, V. (2004): „Studija održivog turizma i eliminacija siromaštva“, UNDP-kancelarija u Podgorici, 2004.
- Cetinski, V. (2005): „Strateško upravljanje razvojem turizma i organizacijska dinamika“, Opatija,Fakultet za turistički I hotelski menadžment Opatija, 2005.
- Hadžić, O. (2005): „Kulturni turizam“, Novi Sad, 2005.;
- Renko, N. (2005): „Strategije marketinga“ Zagreb, 2005.
- Brudanović, S., Redžić, S. (2006): „Šumski ekosistemi planine Vranice sa prioritetom u programima konzervacije“, Naučna konferencija “Gazdovanje šumskim ekosistemima nacionalnih parkova i drugih zaštićenih područja”/“Scientific conference: “Management of forest ecosystems in national parks and other protected areas”, Zbornik radova, Jahorina - NP Sutjeska, VII. 2006.
- Finalni izvještaj -“Opravdanost razvoja ekoturizma u BiH”, ÖBf i AGAPROJEKT;

- Gržinić, J. (2006): "Prncipi održivog razvoja turizma u budućnosti", Sveučilište Jurja Dobrile, Pula, 2006.
- Jakšić, P. (2006): „Kratak opis zaštićene oblasti Spomenika prirode Prokoško jezero“, Naučna konferencija "Gazdovanje šumskim ekosistemima nacionalnih parkova i drugih zaštićenih područja"/"Scientific conference: "Management of forest ecosystems in national parks and other protected areas", Zbornik radova, Jahorina - NP. Sutjeska, VII. 2006.
- (2008): „Konferencija podrške razvoju turizma u BiH – Stečena iskustva i nove perspektive“, Sarajevo, 2008.
- (2008): „Strategija razvoja turizma u F BiH za razdoblje 2008-2018. godina“, „Inženjerski biro“ Zagreb i Sveučilište Rijeka, 2008.
- (2009): „Program razvoja poljoprivrede na području Srednjobosanskog kantona (2009-2015)“, Federalni zavod za poljoprivredu Sarajevo, V. 2009.
- (2009): „Regulacioni plan «Sportsko-rekreacioni centar – Poljana» Vranica – Fojnica“, Urbanistički zavod BiH, Sarajevo, VI. 2009.
- (2009): „Sistem podrške razvoju turizma u Federaciji Bosne i Hercegovine“, Ekonomski institut Sarajevo, X. 2009.
- (2009): „Global T&T Competitiveness Report 2009“, World Economic Forum, Davos, 2009. (www.weforum.org)
- (2009): „Regulacioni plan «Sportsko-rekreacioni centar - Poljana» Vranica - Fojnica“, Urbanistički zavod BiH, Sarajevo, VI. 2009.

- Agenda 21 – Principles for Sustainable Development in the Travel and Tourism Industry, published World Travel and Tourism Council, World Tourism Organization and Earth Council
- Federalni zavod za statistiku (www.fzs.ba)
- Journal of Travel & Tourism Marketing
- Službeni list BiH, mnogi brojevi;
- Službene novine Federacije BiH, mnogi brojevi;
- Svjetska turistička organizacija; An Examination of Tourism Investment Incentives;
- www.fojnicaonline.com